

ПИТАННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Випуск 43



У цьому випуску:

#Право в умовах війни

#Безпека інформаційного простору

#10 років чинній моделі кримінального процесу

#Молодь – майбутнє науки

ISSN 2079-6242



9 782079 624202



НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗЛОЧИННОСТІ
імені АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА

Питання боротьби зі злочинністю

Вопросы борьбы с преступностью

Issues of Crime Prevention

Збірник наукових праць

Виходить 2 рази на рік

Видається з грудня 1997 року

Випуск 43

Харків
«Право»
2022

*Рекомендовано до друку вченою радою Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України
(постанова № 3 від 6 травня 2022 р.)*

Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол.: В. С. Батиргарєєва (голов. ред.) та ін. –
Харків : Право, 2022. – Вип. 43. – 166 с.

Засновники:

Національна академія правових наук України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

Редакційна колегія:

В. С. Батиргарєєва (*головний редактор*), Головкін Б. М. (*заст. головного редактора*),
П.-А. Альбрехт (Німеччина), Є. Ю. Бараш, Т. Бірмонтієне (Литва), В. І. Борисов, К. Віак (Польща),
Т. Б. Вільчик, М. Галашка (Польща), І. В. Гловюк, В. В. Голіна, В. А. Журавель, С. Кайа (Латвія),
В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Маринів, М. В. Троцька

*Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409
збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю»
включено до Переліку наукових фахових видань України, категорія «Б»*

*Рекомендовано к печати ученым советом Научно-исследовательского института
изучения проблем преступности имени академика В. В. Сташиса
Национальной академии правовых наук Украины
(постановление № 3 от 6 мая 2022 г.)*

Вопросы борьбы с преступностью : сб. науч. тр. / редкол.: В. С. Батыргареева (глав. ред.) и др. – Харьков : Право, 2022. – Вып. 43. – 166 с.

Учредители:

Национальная академия правовых наук Украины
Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого
Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины

Редакционная коллегия:

В. С. Батыргареева (*главный редактор*), Б. Н. Головкин (*зам. главного редактора*),
П.-А. Альбрехт (Германия), Е. Ю. Бараш, Т. Бирмонтене (Литва), В. И. Борисов, К. Виак (Польша),
Т. Б. Вильчик, М. Галашка (Польша), И. В. Гловюк, В. В. Голина, В. А. Журавель, С. Кайя (Латвия),
В. Мамадов (Азербайджан), В. І. Марынив, М. В. Троцкая

*Согласно приказу Министерства образования и науки Украины от 17.03.2020 № 409
сборник научных трудов «Вопросы борьбы с преступностью»
включен в Перечень научных профессиональных изданий Украины, категория «Б»*

Адрес редакции: Научно-исследовательский институт изучения проблем преступности
имени академика В. В. Сташиса НАПрН Украины,
ул. Пушкинская, 49, Харьков, 61002, Украина
Тел.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@aprn.rol.net.ua
Сайт: <https://ivpz.kh.ua>

*Recommended for publication by the Academic Council of the Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine
(Resolution No 3 of May 6, 2022)*

Issues of Crime Prevention : col. of sci. papers / editor. board: V. S. Batyrgareieva (ed. in chief) etc. –
Kharkiv : Pravo, 2022. – Issue 43. – 166 p.

Founders:

National Academy of Law Sciences of Ukraine
Yaroslav Mudriy National Law University
Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine

Editor board:

V. S. Batyrgareieva (*editor in chief*), B. M. Holovkin (*deputy editor in chief*),
P.-A. Albrecht (Germany), Ye. Yu. Barash, T. Birmontiene (Lithuania), V. S. Borysov, . K. Wiak (Poland),
T. B. Vilchyk, M. Galazka (Poland), I. V. Hloviuk, V. V. Golina, V. A. Zhuravel, S. Kaija (Latvia),
V. Mamadov (Azerbaijan), V. I. Maryniv, M. V. Trotska

*According to the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 17.03.2020 No 409
collection of scientific papers “Issues of Crime Prevention”
is included in the List of Scientific Professional Editions of Ukraine, category “B”*

Address of the editorial team: Academician Stashis Scientific
Research Institute for the Study of Crime Problems
National Academy of Law Sciences of Ukraine 49, Pushkinska St., Kharkiv, 61002, Ukraine
Tel.: +38 (057) 706-02-91; +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Website: <https://ivpz.kh.ua>

ЗМІСТ

<i>Від головного редактора</i>	8
--------------------------------------	---

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Батиргарєєва В. С.

<i>Модернізація кримінально-правової охорони інформаційного простору України</i>	11
--	----

Глинська Н. В., Клепка Д. І.

<i>Цифровізація кримінального провадження: сучасні аспекти концептуалізації (частина 1)</i>	24
---	----

Рєпіна Ю. С.

<i>Проблеми забезпечення гласності та відкритості судового процесу із використанням новітніх технологій в умовах сьогодення України</i>	45
---	----

Яковець І. С., Гальцова О. В.

<i>Правовий статус військовополонених в процесі виконання кримінальних покарань в Україні</i>	59
---	----

Авдєєва Г. К.

<i>Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в Україні</i>	70
--	----

Панова С. В.

<i>Дорожньо-транспортний травматизм і смертність в умовах воєнної загрози суверенітету і територіальній цілісності України</i>	77
--	----

Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю.

<i>Стан правового регулювання поводження з біологічною зброєю в Україні</i>	84
---	----

Гальцова В. В., Володіна О. О.

<i>Кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень проти власності як засіб диференціації кримінальної відповідальності</i>	94
--	----

Колодяжний М. Г.

<i>Нормативно-правові засади безпеки дорожнього руху у зарубіжних країнах</i>	102
---	-----

Демура М. І.

<i>Конвенційні процедури в кримінальному провадженні</i>	113
--	-----

Крицька І. О.

<i>Дослідження окремих різновидів речових доказів у судовому розгляді: деякі питання правозастосування</i>	119
--	-----

Лапкін А. В.

<i>Відповідальність судді, прокурора, адвоката за порушення професійної етики</i>	128
---	-----

Трагнюк Р. Р.

<i>Особливості організаційно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури</i>	134
--	-----

Трибуна докторанта та аспіранта

Гарькавенко Д. Д.

<i>До питання порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів в Україні в умовах пандемії COVID-19</i>	140
--	-----

Яковлев А. С.

<i>Кількісно-якісні показники злочинності у сфері земельних відносин в Україні</i>	157
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

От главного редактора 8

НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Батыргареева В. С.

Модернизация уголовно-правовой охраны информационного пространства Украины 11

Глинская Н. В., Клепка Д. И.

Цифровизация уголовного производства: современные аспекты концептуализации (часть I) 24

Репина Ю. С.

Проблемы обеспечения гласности и открытости судебного процесса с использованием новейших технологий в современных условиях Украины 45

Яковец И. С., Гальцова Е. В.

Правовой статус военнопленных во время исполнения уголовных наказаний в Украине 59

Авдеева Г. К.

Проблемы использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве в условиях военного положения в Украине 70

Панова С. В.

Дорожно-транспортный травматизм и смертность в условиях военной угрозы суверенитету и территориальной целостности Украины 77

Михайличенко Т. А., Забуга Ю. Ю.

Состояние правового регулирования обращения с биологическим оружием в Украине 84

Гальцова В. В., Володина О. А.

Квалифицирующие признаки уголовных правонарушений против собственности как способ дифференциации уголовной ответственности 94

Колодяжный М. Г.

Нормативно-правовые основы безопасности дорожного движения в зарубежных странах 102

Демура М. И.

Конвенционные процедуры и способы их реализации в уголовном производстве 113

Крицкая И. А.

Исследование определенных разновидностей вещественных доказательств в суде: некоторые вопросы правоохранительных органов 119

Лапкин А. В.

Ответственность судьи, прокурора, адвоката за нарушение профессиональной этики 128

Трагнюк Р. Р.

Особенности организационно-правового статуса Специализированной антикоррупционной прокуратуры 134

Трибуна докторанта и аспиранта

Гарькавенко Д. Д.

К вопросу нарушения установленного порядка доклинического изучения, клинических исследований государственной регистрации лекарственных средств в Украине в условиях пандемии COVID-19 140

Яковлев А. С.

Количественно-качественные показатели преступности в сфере земельных отношений в Украине 157

CONTENS

<i>From the editor-in-chief</i>	8
---------------------------------------	---

SCIENTIFIC RESEARCH

Batyrgareieva V. S. <i>Modernization of criminal-legal protection of the information space of Ukraine</i>	11
Hlynska N. V. Klepka D. I. <i>Digitization of criminal proceedings: current aspects of conceptualization (part I)</i>	24
Riepina Yu. S. <i>Problems of Providing Publicity and Openness of the Court Proceedings through the Use of New Technologies in Today's Ukraine</i>	45
Yakovets I. S., Haltsova O. V. <i>Legal Status of Prisoners of War During Execution of Criminal Penalties in Ukraine</i>	59
Avdeeva G. K. <i>Problems of using special knowledge in criminal proceedings under martial law in Ukraine</i>	70
Panova S. V. <i>Road traffic injuries and mortality in the context of the military threat to the sovereignty and territorial integrity of Ukraine</i>	77
Mykhailichenko T. O., Zabuha Yu Yu. <i>The state of legal regulation of the handling of biological weapons in Ukraine</i>	84
Haltsova V. V., Volodina O. O. <i>Criteria of classification of criminal offences against property rights as a criminal liability tool</i>	94
Kolodyazhny M. G. <i>Normative and legal bases of road safety in foreign countries</i>	102
Demura M. I. <i>Conventional procedures and methods of their implementation in criminal proceedings</i>	113
Krytska I. O. <i>Research of certain varieties of real evidence in court: some issues of law enforcement</i>	119
Lapkin A. V. <i>Liability of judge, prosecutor, lawyer for violation of professional ethics</i>	128
Trahnyuk R. R. <i>Features of the organizational and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office</i>	134

PH. D. STUDENTS' AND POSTGRADUATE STUDENTS' TRIBUNE

Harkavenko D. D. <i>On the issue of violation of the established procedure for pre-clinical studies, clinical trials and state registration of medicines in Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic</i>	140
Yakovlev A. S. <i>Quantitative and qualitative indicators of crime in the field of land relations in Ukraine</i>	157

ВІД ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Одного недоброго дня наші мрії і сподівання зустріли на своєму шляху вершників Апокаліпсису, які здавна за біблейським сюжетом уособлювали чуму, війну, голод і смерть. На превеликий жаль, темна алегорична лінія Святого писання, нібито дочекавшись свого часу, заповонила наше життя. Це змусило нас наблизитися до краю гуманітарної прірви, відчуваючи холодний жах від споглядання буття за точкою неповернення, до якої нас намагаються штовхнути. І нам знадобилися неабиякі сили, щоб оговтатися від першого шоку та зрозуміли, що у цій навалі темряви не слід шукати ані логіки, ані сенсу. Стало ясно одне – попереду нас чекає довгий шлях випробувань, позбавлень, втрат, аби уникнути нової Руїни та не втратити свою землю, свою історію, своє майбутнє. Віримо, що Всесвітом керує змалку відомий усім закон світобудови: «на дію завжди знайдеться протидія». Тож нехай на власні очі невдовзі ми побачимо його прояв: замість війни настане Мир, смерті – Життя, голоду – Прорізання, чуми – Одужання.

... Робота над цим випуском наукових праць нашого Інституту була дуже і дуже непростою. Черговий випуск «Питань...» ми хотіли присвятити десятиріччю прийняття Кримінального процесуального кодексу України. Ідея ця виникла давно, і ми вже уявляли, якими чудовими публікаціями українських метрів кримінального процесу наповнимо збірник, як будемо обирати концепцію обкладинки видання, як пригадаємо етапи титанічної і водночас кропіткої роботи над проектом цього Кодексу. Однак в дійсності все вийшло зовсім не так... Окрім перерваних війною планів, давалися взнаки розгубленість, депресія, страх. Сотні повітряних тривог і тисячі вибухів у рідному Харкові й Україною не давали можливості зосередитися на смислі свого життя – Науці. Засмучувало й те, що довгий час до редакційної колегиї не надходило жодного матеріалу. Черговий випуск був під загрозою. Стало здаватися, що наука поранена навиліт, і у науковця, як й у будь-якої людини, що потрапила у вир війни, є тільки одне насущне завдання – вижити в цьому апокаліптичному хаосі. До того ж ми опинилися за сотні і навіть тисячі кілометрів один від одного, що утруднювало досягнення унісону в нашому видавничому ритмі.

Але у нас залишаються зобов'язання перед юридичною громадськістю – завжди бути науко-

вим форпостом боротьби зі злочинністю та знайти питливого читача з мейнстримами академічної думки. Відчуваючи весь «тягар» великої відповідальності, будь-хто з нас став, напевно, задаватися запитанням: чи є такі сили, щоб змусити повернути прогрес назад, а вчених зупинити *perpetuum mobile* прирощення наукового знання? Відповідь же така очевидна: «Ні і ще раз ні!» Тому ми навчилися творити в нових реаліях, адаптувалися до викиду адреналіну по сто разів на день та зрозуміли, що війна не вічна, а тому нам прийдеться відбудовувати заново наше життя, в якому роль науки підніметься до поза межних висот. І наша творча майстерня з підготовки збірника ожила!

Ми з трепетом і радістю представляємо наш черговий випуск, в якому під єдиним науковим дахом зібрано авторитетні думки провідних вчених і результати наукових розвідок молодих авторів. Недивлячись на дисциплінарну мозаїку, в усіх публікаціях відчувається нерв непростого періоду воєнного стану, який переживає українське суспільство, та стурбованість з приводу успішного подолання тих викликів, з якими кожен із нас стикається в реальному часі. Так, воєнні злочини РФ, учинені на території України, ставлять на порядку денному обговорення питань із використання спеціальних знань при проведенні різних видів судових експертиз. Автору відповідної публікації Галині Авдєєвій знадобився критичний аналіз норм чинного законодавства України, що регулюють процеси збирання доказової інформації і залучення експертів, та вивчення практики країн-членів Ради Європи, аби запропонувати шляхи реформування системи експертного забезпечення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану.

Значний блок сучасних процесуальних і криміналістичних напрацювань представлений так само й науковими публікаціями про конвенційні процедури в кримінальному провадженні, якими охоплюється чимало альтернативних способів урегулювання конфліктів у кримінальному провадженні (Марина Демура) та дослідження окремих різновидів речових доказів у судовому розгляді, серед яких особливий інтерес викликають дослідження цифрових доказів (Ірина Крицька).

Особливу увагу на сторінках нашого збірника приділено питанням відповідальності за порушення професійної етики суддями, прокурорами та

адвокатами. Адже українське суспільство обурюють подібні випадки, ще більше підживляючи довіру до системи правосуддя як такої. За розв'язанням цієї непростої проблеми взявся наш постійний спікер Андрій Лапкін. У продовження найактуальнішої теми довіри суспільства до владних інституцій Романом Трагнуком для нашого збірника підготовлено публікацію «Особливості організаційно-правового статусу спеціалізованої антикорупційної прокуратури».

Як стверджують українські громадяни, які внаслідок воєнної агресії проти нашої країни опинилися в евакуації за кордоном, вітчизняний діджитал-сервіс, без сумніву, є більш потужним за аналогічні послуги в будь-якій європейській державі (!) І з цим не можна не погодитися. Адже Міністерство цифрової трансформації України робить чимало задля цифрового прориву українського суспільства. Харків'янам добре відомо, що на мапі нашого міста вже чіткіше й чіткіше прорисовуються абриса цілого кварталу власної української Силіконової долини. Отже, на черзі цифровий прорив й у кримінальному процесі. Як на мене, квінтесенцією випуску стала блискуча стаття Наталії Глинської та Дарини Клепки під назвою «Цифровізація кримінального провадження: окремі аспекти концептуалізації». У цьому випуску вченими презентовано лише початкові результати серйозної роботи над реалізацією фундаментальної теми Інституту «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні». Цей здобуток уже сьогодні виявився настільки вагомим, що навіть не вистачило цілої публікації, щоб ознайомити читача з каталогом тих перспектив, які відкриваються у зв'язку із використанням цифрових «інструментів» у кримінальному провадженні. Тому у наступних випусках ми продовжимо знайомити читача з результатами роботи зазначеного творчого тандему.

Проблему діджиталізації кримінального процесу України у ракурсі забезпечення гласності та відкритості судового процесу із використанням новітніх технологій у своїй статті зачіпає Юлія Рєпіна.

Також і в мої власні плани входили роздуми над проблематикою інформаційного простору з огляду на його убезпечення від протиправних впливів засобами кримінального права. Систематизувавши відповідний матеріал, я назвала свою статтю «Модернізація кримінально-правової охорони інфор-

маційного простору України», що, маю надію, дасть певний імпульс до реалізації фундаментальної теми нашого Інституту, присвяченої теоретичним, законодавчим та правозастосовним проблем кримінально-правової охорони інформаційної безпеки в Україні.

Ще до війни в Інституті ми взяли за розв'язання амбітного завдання – запропонувати комплекс правових заходів для скорочення в Україні дорожньо-транспортного травматизму принаймні на тридцять відсотків. Наші науковці доклали багато зусиль задля вивчення кращого зарубіжного досвіду безпеки дорожнього руху, що може виявитися корисним для нас. Тож відповідні результати цього пошуку представлені у статті Максима Колодяжного «Нормативно-правові засади безпеки дорожнього руху у зарубіжних країнах». Разом із тим у війни свій «погляд» на цю проблему – десятки тисяч кілометрів зневічених доріг, тисячі порушених об'єктів інфраструктури. Тема публікації «Дорожньо-транспортний травматизм і смертність в умовах зовнішньої воєнної загрози суверенітету і територіальній цілісності України», запропонована Світланою Пановою, буде цікава багатьом, особливо якщо не пощастило, і хтось опинився на дорозі під артобстрілом.

Напевно, я нединока у своєму бажанні побачити, як ті, хто руйнував українські міста та села, розбиратимуть завали на вулицях наших населених пунктів. Але тут, як виявилось, є чимало проблем. Розгорнутий аналіз ситуації із застосуванням праці військовополонених дають автори публікації «Правовий статус військовополонених в процесі виконання кримінальних покарань в Україні» (Ірина Яковець та Олена Гальцова).

Територія, яку сьогодні захищає український народ від зовнішнього ворога, – це, у тому числі, й наші родючі українські чорноземи. Однак вони можуть потерпати і від внутрішнього ворога – злочинців. Публікація науковця-початківця Андрія Яковлева зачіпає гостру в Україні тему стану злочинності у сфері земельних відносин.

Світ, приголомшений агресією РФ проти України, якимось «забув», що людство й досі потерпає від пандемії COVID-19. До того ж днями Всесвітня організація охорони здоров'я об'явила про нову пандемію мавпячої віспи. Отже, на порядку денному колективної безпеки все ще залишаються питання установлення алгоритму доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної

реєстрації лікарських засобів в Україні. Одним з елементів цього алгоритму є можливість притягнення до юридичної відповідальності осіб, винних у недотримання певних правил і принципів поведіння з новими та інколи недостатньо вивченими речовинами, метою синтезу яких є досягнення лікувального ефекту у боротьбі із хворобами людини. Саме цій проблематиці присвячена стаття молодого вченого Дар'ї Гаркавенко.

... Навіть коли пишуться ці рядки, містом розноситься гуркіт вибухів, здригається будівля. Словами не передати ту атмосферу напруги, в якій приходиться творити останніми місяцями. Але раз

за разом кожному з нас треба знаходити в себе сили, щоб казати: «Ще поживемо! Ще переможемо!» Це ми і намагаємося донести до аудиторії, використовуючи чудову можливість бути почутими.

Віримо в Перемогу! Віримо в наші Збройні сили і сили територіальної оборони, віримо в рятувальників, пожежників, поліцейських, лікарів, комунальників, віримо в український народ! Слава Україні!

З повагою
голова редакційної колегії
Владислава Батиргарєєва

НАУКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

DOI: 10.31359/2079-6242-2022-43-11

УДК 343.3/.7:004.056 (477)

В. С. Батургарєєва, доктор юридичних наук, професор, директор Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, головний науковий співробітник Державної наукової установи «Інститут інформації, безпеки і права» НАПрН України

МОДЕРНІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Життя сучасної людини неодмінно супроводжують глобальні інформаційні технології. Наявно, через це все частіше і частіше лунає теза, що *Homo sapiens* (людина розумна) дедалі перетворюється на *Homo notitia* (людину інформаційну). Колись це звучало якось фантастично, але перед суспільством наших днів постає завдання – не запізнитися з відповідною реакцією на таку трансформацію. Іншими словами, потрібно завчасно поставити червоні прапорці, аби забезпечити людство від несподіванок, до яких може призводити «чорне дзеркало» інформаційного простору.

Дійсно сьогодні «середньостатистичного» землянина неможливо уявити поза межами комунікаційної матриці та поза дією на нього різних інформаційних впливів. Тому навіть через двісті років залишається вельми актуальним легендарний вислів Натана Майєра Ротшильда: «Хто володіє інформацією – той володіє світом». Однак могутні інформаційні потоки та їх вплив на соціум, як виявилось, здатні не лише до монетизації, а й (унаслідок насамперед розвитку процесів цифрової трансформації) можуть призвести до виникнення масштабних негативних явищ, які розростаються до розмірів світових гібридних війн і перед якими людина, суспільство та держава принаймні деякий час виявляються беззахисними. У ситуації, в якій каталог загроз щоденно збільшується майже у геометричній прогресії, природно постає завдання забезпечитися хоча б від вже відомих загроз.

Ураховуючи надвеликі темпи розвитку інформаційного простору, сьогодні ми стикаємося при-

наймні з такими проблемами: 1) відбувається збільшення кількості порушень правових норм, що регулюють інформаційні відносини¹; 2) частогусто правова оцінка наявних і потенційних загроз надається «із запізненням». Так, стосовно деяких явищ, що мають інформаційне «походження» і що, безумовно, вирізняються шкідливим характером, законодавець й досі у роздумі (наприклад, нові форми здійснення психологічного впливу на окремих осіб або групи людей (стокерство, мобінг, тролінг, булінг, хейзинг та ін.) або відсутність у чинному законодавстві України відповідальності за систематичне умисне поширення дезінформації із питань, які становлять неабиякий суспільний інтерес, оскільки стосуються національної безпеки, територіальної цілісності, суверенітету, обороноздатності нашої країни, права українського народу на самовизначення, здоров'я населення, стану довкілля, міжнародного іміджу України та ін.). Щодо сьогодення, то для України слід виділити ще одну проблему – здійснення в умовах збройної агресії та гібридної війни з боку РФ масштабного психологічного тиску на населення України та генерацію у такий спосіб за допомогою можливостей інформаційного простору (насамперед пропаганди) різного роду наднебезпек, що, врешті-решт, трансформуються для українського суспільства у прямі фізичні і матеріальні втрати.

¹ Писаренко Г. М. 'Юридична відповідальність в інформаційній сфері: окремі аспекти становлення' (2016) Серія ПРАВО 36 (2) Науковий вісник Ужгородського національного університету 56

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неможна не відмітити, що тим чи іншим проблемам забезпечення інформаційного простору України засобами кримінального права, у тому числі у контексті реалізації завдань із захисту національної безпеки, а так само питанням розробки надійної системи запобігання загрозам у зазначеній сфері науковцями та практиками приділяється велика увага. Істотний внесок у цій царині належить таким вітчизняним дослідникам, як Д. С. Азаров¹, П. С. Берзін², Т. В. Білоброва³, М. В. Бутузов⁴, В. Д. Гавловський⁵, М. В. Гуцалюк⁶, Ю. П. Дзюба⁷, О. Д. Довгань і І. М. Доронін⁸, М. В. Карчевський⁹, Ю. І. Когут¹⁰, М. О. Кравцова і О. М. Литвинов¹¹, С. А. Кузьмін¹², А. А. Музика¹³, С. Г. Петров¹⁴,

О. Е. Радутний¹⁵, Д. О. Ричка¹⁶, Н. А. Савінова¹⁷, В. Б. Харченко¹⁸ та ін. При цьому фундаментом для наукових розвідок перелічених авторів є наукові надбання вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі інформаційного права (О. А. Баранов¹⁹, В. Ю. Баскаков²⁰, О. В. Бойко і Н. С. Уханова²¹, О. О. Верголяс²², Дж. Голдсміт (J. Goldsmith) і Т. Ву (T. Wu)²³, М. І. Дімчогло²⁴, О. Ю. Запорожець²⁵, М. З. Згуровський, М. К. Родіонов та І. Б. Жилиєв²⁶, О. О. Золотар²⁷, Л. П. Коваленко²⁸, Б. А. Кормич²⁹,

¹ Азаров Д. С. *Злочини у сфері комп'ютерної інформації (кримінально правове дослідження): монографія* (Атіка, 2007) 304

² Берзін П. С. 'Проблеми кваліфікації банківських комп'ютерних злочинів' (2003)1 *Держава та регіони: Науково-виробничий журнал Сер: Право* 75–88

³ Білоброва Т. В. 'Міжнародний досвід протидії кіберзлочинності органами кіберполіції' (2020) 2 *Право і суспільство* 57–62

⁴ Бутузов М. В. 'Співвідношення понять «комп'ютерна злочинність» і «кіберзлочинність»' (2010) 1(3) *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави* 16–18

⁵ Гавловський В. Д. 'Аналіз стану кіберзлочинності в Україні' (2019) 1 (28) *Інформація і право* 108–117

⁶ Гуцалюк М. В. 'Загрозливі тенденції організованої кіберзлочинності' (2020) 1(32) *Інформація і право* 88–98

⁷ Дзюба Ю. П. 'Інформаційна безпека в системі міждисциплінарних зв'язків кримінального права'. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків: матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (9–10 жовтня 2014 р., Харків) 278–282

⁸ Довгань О. Д., Доронін І. М. *Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту: монографія*. (Вид. дім «АртЕк», 2017) 107

⁹ Карчевський М. В. *Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки України: монографія* (РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012) 528

¹⁰ Когут Ю. І. *Кібервійни, кібертероризм, кіберзлочинність (концепції, стратегії, технології)*. (Консалтингова компанія «СІДКОН»; Вд «Дакор», 2022) 284

¹¹ Кравцова М. О., Литвинов О. М. *Запобігання кіберзлочинності в Україні: монографія* (Панов, 2016) 212

¹² Кузьмін С. А., Гавловський В. Д. 'До питання про громадські місця у кіберпросторі (теоретико-правовий аспект)' (2013) 2 *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)* 245–254

¹³ Музика А. А., Азаров Д. С. *Законодавство України про кримінальну відповідальність за «комп'ютерні» злочини: науково-практичний коментар і шляхи вдосконалення*. (Вид-во Паливода А. В., 2005) 120

¹⁴ Петров С. Г. 'Організаційні і правові основи вирішення проблем протидії кіберпосяганням у Європейському Союзі' (2020) 1 *Інформація і право* 99–105

¹⁵ Радутний О. Е. 'Запобігання загрозам інформаційної безпеки України шляхом вдосконалення кримінально-правових норм (на прикладі ст.ст. 109, 110, 1102 КК України)' *Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти: матеріали наук.-практ. конф.* (6 жовт. 2016 р., Київ) 159–166

¹⁶ Ричка Д. О. 'Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку' (дис канд юрид наук, Ірпінь, 2019) 208

¹⁷ Савінова Н. А. *Кримінально-правове забезпечення розвитку інформаційного суспільства в Україні: теоретичні та практичні аспекти: монографія*. (ТОВ «ДКС», 2012) 342

¹⁸ Харченко В. Б. 'Комерційна таємниця: проблеми охорони за кримінальним законодавством України та напрямки її вдосконалення' (2008) 6 *Теорія і практика інтелектуальної власності* 42–52

¹⁹ Баранов О. А. 'Напрями перспективних досліджень у галузі інформаційного права' (2016) 2(17) *Інформація і право* 15–31

²⁰ Баскаков В. Ю. 'Захист інформації з обмеженим доступом: окремі аспекти' *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності: матеріали наук.-практ. конф.* (20 груд. 2010 р., Київ) 59–61

²¹ Уханова Н. С., Бойко О. В. 'Проблеми інформаційного протидорства і додержання прав людини в контексті розбудови інформаційного суспільства' (2011) 2(2). *Інформація і право* 71–77

²² Верголяс О. О. 'Інформаційно-правове забезпечення спеціальних інформаційних операцій' (2018) 4(27) *Інформація і право* 126–133

²³ Goldsmith J., Wu T. Goldsmith Jack, Wu Tim. *Who Controls the Internet? Illusions of a Borderless World*. (Oxford University Press, 2006) 225

²⁴ Дімчогло М. І. 'Консолідація інформаційного законодавства України' (авторевф канд юрид наук, Київ, 2012) 19

²⁵ Запорожець О. Ю. 'Кібервійна: Концептуальний вимір' (2014) 121 (1) *Актуальні проблеми міжнародних відносин* 80–86

²⁶ Згуровський М. З., Родіонов М. К., Жилиєв І. Б. *Розвиток інформаційного суспільства в Україні: правове регулювання у сфері інформаційних відносин: монографія* (НТУУ «КПІ», 2006) 542

²⁷ Золотар О. О. 'Особливості інформаційної безпеки людини в умовах гібридної війни' (2017) 3 (22) *Інформація і право* 124–131

²⁸ Коваленко Л. П. *Теоретичні проблеми розвитку інформаційного права України: монографія*. (Право, 2012) 248

²⁹ Кормич Б. А. *Інформаційне право: підручник* (Бурун і К, 2011) 334

Л. Лессіг (L. Lessig)¹, М. Лібіцкі (M. C. Libicki)², В. А. Ліпкан, Ю. С. Максименко та В. М. Желіховський³, О. В. Логінов⁴, В. Майер-Шонбергер (V. Mayer-Schunberger)⁵, О. А. Мандзюк⁶, А. І. Марущак⁷, В. Г. Пилипчук⁸, Т. В. Попова⁹, Л. І. Рудник¹⁰, О. В. Соснін¹¹, Д. Дж. Солов'є (D. J. Solove)¹², Е. Тоффлер (A. Toffler) та Н. Тоффлер (H. Toffler)¹³, В. С. Цимбалюк¹⁴, М. Я. Швець та Р. А. Калюжний¹⁵, О. В. Шепета¹⁶ та ін.).

Два роки тому ми також розпочали роботу над можливими варіантами модернізації кримінально-правової охорони інформаційного простору нашої країни, розуміючи під таким процесом «оновлення, удосконалення, надання ... сучасного вигляду,

¹ Lessig L. 'The Path of Cyberlaw' (1995) 104 (7) The Yale Law Journal 1743–1755

² Libicki M. C. *Conquest in Cyberspace: National Security and Information Warfare* (Cambridge University Press, 2007) 337

³ Ліпкан В. А., Максименко Ю. С., Желіховський В. М. *Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навчальний посібник* (КНТ, 2006) 280

⁴ Логінов О. В. 'Адміністративно-правове забезпечення інформаційної безпеки органів виконавчої влади' (авторський дис канд юрид наук, Київ, 2005) 20

⁵ Mayer-Schunberger V. *Generational development of data protection in Europe. Technology and privacy: the new landscape.* (MIT Press, 1997) 219–242

⁶ Мандзюк О. А. 'Цілі і завдання аналітичної діяльності у сфері інформаційних відносин' (2018) 1 Підприємство, господарство і право 110–113

⁷ Марущак А. І. 'Пріоритети розвитку інформаційного права України' (2011) 1(1). Інформація і право 20–24

⁸ Пилипчук В. Г. 'Забезпечення інформаційної безпеки України: сучасні тенденції та проблеми' *Запобігання новим викликам та загрозам інформаційній безпеці України: правові аспекти: матеріали наук.-практ. конф.* (6 жовтня 2016 р., Київ) 24–28

⁹ Попова Т. В., Ліпкан В. А. *Стратегічні комунікації (словник)* (ФОП С. Ліпкан, 2016) 416

¹⁰ Рудник Л. І. 'Стан дотримання інформаційних прав в умовах ведення інформаційної війни' (2015) 10–11 Проблеми міжнародних відносин 333–348

¹¹ Соснін О. В. *Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України: монографія* (Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2003) 572

¹² Solove, D. J. *The Digital Person: Technology Privacy in the Information age.* (University Press, 2004) 296

¹³ Toffler A., Toffler H. *Revolutionary Wealth: How it will be created and how it will change our lives.* (Random House Audio, 2006) 490

¹⁴ Цимбалюк В. С. *Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства.* (Освіта України, 2011) 426

¹⁵ Швець М., Калюжний Р., Гавловський В., Цимбалюк В. 'Інформаційне законодавство України: концептуальні основи формування' (2001) 7 Право України 88–91

¹⁶ Шепета О. В. *Адміністративно-правові засади технічного захисту інформації: монографія* (ФОП О. С. Ліпкан, 2012) 296

переробку відповідно до сучасних вимог»¹⁷ наявного нормативного матеріалу. Звернення до цієї проблематики зумовлювалося тим, що коли триває напружена робота над новим законодавством України про кримінальну відповідальність, природно виникають запитання про концептуальну модель кримінально-правового захисту системи суспільних відносин, включаючи і відповідні відносини з приводу функціонування інформаційного простору¹⁸.

Сьогодні наша держава внаслідок збройної агресії РФ зіштовхнулася з небувалими випробуваннями, одним з яких є розв'язана проти нашої держави гібридна війна, котру до того ж ніхто «не відміняв». Це так само змушує нас прискорити модернізацію кримінального законодавства та надати обґрунтовані правові відповіді на нові виклики в інформаційній сфері суспільного простору.

Метою статті є: по-перше, встановлення зв'язку між категоріями «інформаційний простір» та «інформаційна безпека»; по-друге, обґрунтування власного уявлення про сферу захисту кримінальним правом правовідносин, що опосередковують інформаційний контекст нашого буття; по-третє, визначення завдань, які потрібно розв'язати для здійснення успішної спроби модернізувати кримінально-правову охорону інформаційного простору; по-четверте, спроба представити проміжний результат модернізації зазначеної охорони.

Виклад основного матеріалу. Аналіз концепту інформаційного простору дозволяє припустити, що супутньою категорії «інформаційний простір» є категорія «інформаційна безпека» як своєрідний показник, або стан гарантованого захисту прав та інтересів особи, суспільних і державних інституцій від будь-якого негативного впливу внаслідок існуючих загроз в інформаційному просторі. Від другої половини ХХ ст. інформаційна безпека стає одним із найважливіших елементів національної безпеки¹⁹. Фактично умовою нормального функціонування інформаційного простору й убезпечення будь-якого суб'єкта цього простору від негативних проявів останнього слід визнати вживання відпо-

¹⁷ Мельничука О. С. (ред) *Словник ініціативних слів* (Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1974) 512

¹⁸ Батиргареева В. С. Концептуальна модель захисту інформаційного простору України засобами кримінального права (2020) 1(32) Інформація і право 112

¹⁹ Тарасюк А. В. 'Співвідношення інформаційної та кібернетичної безпеки' (2019) 4(31) Інформація і право 74

відних заходів, сукупність яких є змістом поняття інформаційної безпеки.

У ст. 17 Конституції України зазначається, що забезпечення інформаційної безпеки України – визначальна функція держави. У розвиток цього конституційного припису на теперішній час в Україні напрацьована велика нормативна база. Доцільно відмітити, що за кількістю нормативно-правових документів і числом практичних заходів, які сьогодні вживаються в нашій країні у сфері захисту інформаційної безпеки, напевно, навряд чи будь-яка країна пострадянського простору випереджає Україну. Так, на теперішній час прийнято і діє (або діяло) чимало важливих документів концептуально-стратегічного характеру, в яких інформаційній безпеці відведено чільне місце. Протягом останніх п'ятнадцяти років в Україні змінили один одного чотири документи стратегічного характеру, в яких особливим чином наголошується на інформаційній сфері як об'єкті національної безпеки. Йдеться про Стратегії 2007, 2012, 2015 та 2020 рр.¹ В усіх згаданих стратегіях, спрямованих на захист засад національної безпеки, підкреслено роль інформаційної сфери та інформаційно-комунікаційних (комп'ютерних) технологій (інфраструктури, систем) у забезпеченні національної безпеки України. Разом із тим в Україні стали прийматися засадничі документи, які повністю присвячені питанням інформаційної безпеки. Так, у 2021 р. у цій сфері з'явилися одразу дві стратегії. Одна з них – Стратегія інформаційної безпеки, в якій визначаються поняття «інформаційна безпека» та «інформаційна загроза»². Другий документ стратегічного характеру, що був прийнятий у 2021 р., – Стратегія кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни»³. Аналізуючи

¹ Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 12 лютого 2007 р. № 105/2007. *Офіційний вісник України*. 2007. № 11. Ст. 389; Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється» в ред. Указу Президента України від 8 червня 2012 р. № 389/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>; Стратегія національної безпеки України: затв. Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070>; Стратегія національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни»: затв. Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. (дата звернення: 3.04.2022)

² Стратегія інформаційної безпеки: затв. Указом Президента України від 28 грудня 2021 р. № 685/2021. URL: www.president.gov.ua/documents/4472021-40013. (дата звернення: 3.04.2022)

³ Стратегія кібербезпеки України «Безпечний кіберпростір – запорука успішного розвитку країни»: затв.

й порівнюючи тексти наведених документів, можна констатувати, що в них, по-перше, ідентифікуються можливі загрози залежно від сфер життєдіяльності суспільства; по-друге, окреслюються завдання й способи щодо усунення або принаймні нейтралізації цих загроз.

Водночас, щоб краще організувати захист інформаційного простору в необхідному обсязі і визначених сферах, потрібно розуміти сутність інформаційної безпеки. Сутність останньої, як нами зазначалося у попередніх публікаціях, проявляється у кількох аспектах: 1) інформаційна безпека є самостійною складовою системного явища – національної безпеки, спрямованої на досягнення стану захищеності особи, суспільства та держави від різноманітних внутрішніх і зовнішніх загроз та ризиків; 2) інформаційна безпека входить до складу будь-якої іншої сфери національної безпеки – зовнішньополітичної, державної, воєнної, економічної, енергетичної, соціально-гуманітарної, екологічної, науково-технічної та ін.; 3) інформаційна безпека розглядається як об'єкт кримінально-правової охорони, тобто система суспільних відносин, що динамічно розвиваються та забезпечують існування й реалізацію інтересів особи, суспільства та держави в інформаційній сфері⁴; 4) інформаційна безпека є феноменом, що структурно та змістовно постійно ускладнюється, адже перед суспільством стоять завдання своєчасної і симетричної реакції на ті виклики й загрози, які виникають майже щодня. Отже, правовий захист інформаційного простору організовується через реалізацію заходів інформаційної безпеки, яка, у свою чергу, вирізняється наскрізним й фундаментальним характером.

Що стосується кримінально-правової охорони інформаційної сфери в Україні, то особливістю нинішньої моделі її охорони є те, що відповідні норми містяться у різних розділах Особливої частини законодавства про кримінальну відповідальність. За правопорушення в аналізованій сфері Кримінальним кодексом України встановлена відповідальність принаймні у кількох десятках статей. Класичними прикладами порушення законодавства в інформаційному просторі є так звані

Указом Президента України від 26 серпня 2021 р. № 447/2021. URL: www.president.gov.ua/documents/4472021-40013. (дата звернення: 3.04.2022)

⁴ Батиргарєєва В. С. 'Правова платформа для забезпечення в Україні ефективного захисту цифрових трансформацій суспільства' (2022) 1(40) Інформація і право 24–25

комп'ютерні злочини (розділ XVI Особливої частини КК України).

Однак, розглядаючи питання відповідальності за протиправні діяння в інформаційному просторі, а так само криміналізуючи нові суспільно небезпечні діяння у цій сфері, слід мати на увазі, що йдеться не лише про *кіберпростір* як середовище, створюване інформаційними системами, об'єднаними в локальні або глобальні комп'ютерні мережі або реалізованими на окремих комп'ютерах та інших пристроях¹, а й про циркуляцію будь-якої інформації, з використанням якої може пов'язуватися вчинення злочину. У таких випадках особливий наголос робиться на правових і технічних протоколах створення, фіксації, зберігання, передачі, знищення та інших дій з інформацією. Йдеться, наприклад, про незаконне розголошення інформації з обмеженим доступом (розголошення відомостей, що становлять державну або професійну (службову) таємницю, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових або професійних обов'язків (статті 132, 163, 168, 231, 232, 328, 381, 387 та ін. КК України) або, навпаки, приховування чи перекручування певних відомостей (інформації) (статті 220², 232², 238, 298¹ та ін. КК)).

Крім того, важливе значення інформаційний вплив (інакше кажучи, певні дії в інформаційному просторі) на особу має і під час вчинення багатьох інших злочинів. Так, об'єктивна сторона доведення до самогубства може полягати у шантажі, тобто погрозі розголошення відомостей, які потерпілий бажає зберегти в таємниці². Як бачимо, винна особа вдається до інформаційного впливу на потерпілого з метою досягнення бажаного результату. Шахрайство, в якому обман потерпілого здійснюється шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки (так звані комп'ютерні шахрайства), є наочним прикладом того, як «успіх» злочинних дій стає можливим завдяки інформаційному впливу на особу за допомогою інструментів кіберпростору. Таким чином, низка статей Кримінального кодексу встановлює відповідальність за вчинення певних дій, що можуть мати значення для інформаційних відносин,

хоча в диспозиціях таких статей про ці відносини й не згадується. Але тим не менш, ще раз підкреслимо, до своєрідного механізму протиправних дій «потрапляє» інформаційний простір, в якому потерпіла особа робить хибні кроки, втрачає впевненість та починає відчувати себе в небезпеці, інколи вчиняючи будь-які дії, що, врешті-решт, завдають шкоду самій цій особі³.

В окресленій ситуації сама собою виникає ідея щодо спроби щось змінити, вдосконалити або модернізувати наявний правовий матеріал через його, припустимо, систематизацію, а також щодо визначення чіткого місця тих протиправних діянь, відповідальність за які тільки-но з'явилися в КК або згодом з'явиться. Уявляється, що найпростішим шляхом такої систематизації є створення окремого розділу в Особливій частині законодавства про кримінальну відповідальність або трансформація вже наявного розділу з його істотними доповненнями і змінами.

Проте, вирішуючи таке амбітне завдання, напевно, слід заздалегідь вказати на ті складнощі, з якими прийдеться зіштовхнутися, конструюючи більш досконалу модель кримінально-правової охорони інформаційного простору. Отже, складність розв'язання конкретної проблеми, на наш погляд, зумовлюється низкою чинників, як-от: відсутність чіткого й однозначного розуміння об'єкта правової охорони, у тому числі кримінально-правової, внаслідок розмитості меж охоронюваної сфери суспільних відносин та полідисциплінарності останніх, що дозволяє навіть стверджувати про комплексність у характері аналізованого об'єкта охорони; не розробленість термінологічного апарата, що позначає та описує найістотніші елементи розглядуваних суспільних відносин, та виникнення великої кількості питань, які випливають із цього приводу; недостатність досвіду законотворчої та правозастосовної діяльності під час захисту суспільних відносин, зокрема, із цифрової трансформації інформаційного простору; поєднання різновекторних завдань з охорони інформаційного простору – захист доброякісної інформації та убезпечення від шкідливої (недоброякісної) інформації; кримінально-правова рефлексія не лише на дії, пов'язані зі змістом інформації, а й на негатив-

¹ Попова Т. В., Ліпкан В. А. *Стратегічні комунікації (словник)* (ФОР С. Ліпкан, 2016) 191

² Тацій В. Я., Пшонка В. П., Борисов В. І., Тютюгін В. І. (ред) *Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. 5-те вид., допов. Т.2: Особлива частина* (Право, 2013) 53

³ Батиргарєєва В. С. 'Щодо кримінально-правової охорони інформаційного простору України в умовах глобалізації' *Кримінальне право в умовах глобалізації суспільних процесів: традиції та новації: матеріали міжнар. наук.-практ. круглого столу* (15 трав. 2020 р., м. Харків) (Право, 2020) 41

ний вплив цієї інформації, а так само на порушення різних режимів і протоколів циркуляції останньої (відкрита – максимально закрита інформації; спотворення, витік, знищення або будь-які інші неправомірні дії із соціально значущою інформацією; соціально значуща інформація – інформація, що не потребує кримінально-правової охорони, та ін.); тощо. Здається, що остаточне розв'язання проблеми модернізації ефективної охорони інформаційного простору можливо лише тоді, коли вдасться надати відповіді на всі або принаймні на більшість цих запитань та знайти «дозування» у застосуванні засобів кримінального права відносно можливих небезпек, пов'язаних з існуванням інформаційного простору.

Водночас, розмірковуючи над варіантами модернізації захисту засобами кримінального права чисельних інформаційних відносин, що виникають й існують у соціумі, припустимо, в одному розділі КК, треба виходити, по-перше, з того, що поєднанню у такому разі піддаватимуться діяння, шкода внаслідок вчинення яких може завдаватися всім «за масштабністю» суб'єктам – людині, суспільству, державі. Тому у назві відповідного розділу цей аспект має бути відбитий через перерахування цих суб'єктів – «людина-суспільство-держави». Це, по-перше. По-друге, доцільно вести мову не про захист інформаційних відносин у вузькому їх розумінні, а про захист саме інформаційного простору, під яким розуміється «інформаційне середовище, в якому відбуваються інформаційні процеси та інформаційні відносини щодо створення, збирання, одержання, зберігання, використання поширення, охорони та захисту інформації, інформаційних продуктів та інформаційних ресурсів»¹. Тобто йдеться про такий простір, що покликаний забезпечувати нормальну й безпечну інформаційну взаємодію між окремими особами, суспільством і державою у різних комбінаціях. Вище нами зазначалося, що в площині кримінального права інформаційний простір проявляється через свою супутню категорію – інформаційну безпеку. Тому в назві модернізованого розділу так само цей безпековий момент через використання словосполучення «інформаційна безпека» має буде врахований.

Виходячи з наведеного, вважаємо за доцільне здійснити модернізацію кримінально-правової

охорони інформаційної безпеки України, змінивши назву розділу XVI Особливої частини КК (Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку) на таку: «Кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки особи, суспільства, держави». При цьому до єдиного розділу КК, на наш погляд, слід віднести, по-перше, всі так звані комп'ютерні правопорушення, що містяться у теперішньому розділі XVI Особливої частини КК (статті 361, 361¹, 361², 362, 363, 363¹), а так само правопорушення, пов'язані із внесенням неправдивих відомостей або будь-яким втручанням у роботу баз даних державних реєстрів (ст. 158 КК (Надання неправдивих відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців або інше несанкціоноване втручання в роботу Державного реєстру виборців); ст. 376¹ (Незаконне втручання в роботу автоматизованих систем в органах та установах системи правосуддя)).

По-друге, до цього ж самого розділу логічно перемістити склади кримінально караних правопорушень, що на теперішній час містяться в інших розділах КК, але стосуються однієї специфічної площини протиправної діяльності, а саме протиправних діянь щодо комерційної, банківської та різних видів професійної таємниці, а так само діянь щодо таємниці волевиявлення. Отже, до запропонованого розділу доцільно віднести склади правопорушень, що передбачені статтями 231 (Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю), 232 (Розголошення комерційної, банківської таємниці або професійної таємниці на ринках капіталу та організованих товарних ринках), 232¹ (Незаконне використання інсайдерської інформації). Близькою до цієї групи злочинів є й приховування інформації про діяльність емітента (ст. 232²).

Крім того, з огляду на порушення режиму конфіденційності тих чи інших відомостей, у тому числі професійної таємниці, під якою розуміється інформація з обмеженим доступом, яка стала відомою або доступною представнику певної професії у зв'язку з виконанням професійних або поряд з ними службових чи процесуальних обов'язків, незаконне розголошення або використання якої завдає шкоди інформаційній безпеці особи, сус-

¹ Попова Т. В., Ліпкан В. А. (ред) *Стратегічні комунікації (словник)* (ФОП С. Ліпкан, 2016) 166

пільства чи держави¹, до цього розділу доцільно перемістити й такі склади правопорушень, що передбачені статтями 132 (Розголошення відомостей про проведення медичного огляду на виявлення зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби), 145 (Незаконне розголошення лікарської таємниці), 159 (Порушення таємниці голосування), 168 (Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)), 209¹ (Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення (насамперед у частині розголошення інформації з питань фінансового моніторингу особою, якій ця інформація стала відома у зв'язку з професійною або службовою діяльністю)), 330 (Передача або збирання відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни), 381 (Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист), 387 (Розголошення даних оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування).

По-третє, уявляється можливим включити до розділу «Кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки особи, суспільства, держави» склади злочинів, пов'язаних із порушенням державної таємниці, а саме: статті 328 (Розголошення державної таємниці), 329 (Втрата документів, що містять державну таємницю), 422 (Розголошення відомостей військового характеру, що становлять державну таємницю, або втрата документів чи матеріалів, що містять такі відомості). Об'єктом перелічених злочинів виступають суспільні відносини з охорони державної таємниці в різних сферах діяльності держави, що можна охарактеризувати як відносини інформаційної безпеки².

По-четверте, правопорушеннями, що фактично посягають на право особи на власну інформаційну безпеку приватного життя, положення про яку чітко сформульовані у статтях 31 і 32 Конституції України, слід вважати порушення таємниці листу-

вання, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163) та порушення недоторканності приватного життя (ст. 182). Унаслідок їх вчинення відбувається небажана для конкретної особи циркуляція відомостей в інформаційному просторі, що здатна призводити принаймні до відчуття зміни особистого статусу такої особи та ставлення до неї з боку близького й широкого оточення. На цій підставі перелічені склади кримінально караних правопорушень так само доцільно перемістити до єдиного розділу КК України, про який йдеться.

По-п'яте, вважати правопорушеннями, що, у тому числі, призводять до негативних змін у порядку поширення певної інформації й у такий спосіб посягають на упорядкованість і стабільність інформаційного простору, пов'язаного з належною реалізацією та правовим забезпеченням авторського права і права на інтелектуальну власність, доцільно й діяння, передбачені статтями 176 (Порушення авторського права і суміжних прав) і 177 (Порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію).

По-шосте, велику шкоду суспільним відносинам у сфері інформаційного простору завдають правопорушення, пов'язані з пропагандою, зокрема в засобах масової інформації, культури насильства і жорстокості, расової, національної чи релігійної нетерпимості та дискримінації (ст. 300), а так само з поширенням порнографії (ст. 301). Наприклад, лише за 4 місяці 2022 р. за ст. 301 КК в Україні було зареєстровано 290 випадків³. Ці діяння, посягаючи на засади суспільної моральності в сфері духовного й культурного життя, безумовно, зачіпають і безпеку сфери інформаційного простору, завдаючи учасникам (суб'єктам) цієї сфери неабиякої шкоди. Включення цієї групи правопорушень до єдиного розділу під назвою «Кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки особи, суспільства, держави», напевно, викликати чимало заперечень. Однак як робочу гіпотезу варіант з їх віднесенням до знов створеного розділу, на нашу думку, не слід беззаперечно відкидати.

¹ Резнікова Г. І. 'Криміналістична характеристика злочинів щодо розголошення професійних таємниць' (авторський дис канд. юрид наук, 2015 Харків) 6

² Тацій В. Я., Пшонка В. П., Борисов В. І., Тютюгін В. І. (ред) *Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. 5-те вид., допов. Т.2: Особлива частина* (Право, 2013) 689

³ 'Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-квітень 2022 р.: стат. Інформ' (Офісу Генерального прокурора) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>> (дата звернення: 3.05.2022)

По-восьме, подібні міркування стосуються й нещодавно введених до КК складів злочинів, передбачених статтями 111¹ («Колабораційна діяльність» (у частині публічного заперечення громадянином України здійснення збройної агресії проти України та публічних закликів щодо всілякого співробітництва з окупаційною владою, а також пропаганди відповідних подій у закладах освіти тощо)), 114² (Несанкціоноване поширення інформації про направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, рух, переміщення або розміщення Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань, вчинене в умовах воєнного або надзвичайного стану), 436² (Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників). У таких випадках, на наш погляд, відбувається масована маніпуляція певною інформацією, викривляються історичні факти й події, внаслідок чого саме в інформаційному просторі (у тому числі з використанням можливостей ЗМІ, включаючи різноманітні сучасні комунікатори, месенджери, що доступні майже будь-якій людині) має місце потужний вплив як на окремих осіб, так і на великі групи населення. І в таких випадках саме в інформаційному просторі людина піддається свого роду зараженню небезпечними для українського соціуму ідеями, поглядами, думками, ідеалами тощо. Наголосимо, що йдеться саме про соціально шкідливу інформацію.

По-дев'яте, у порядку *de lege ferenda* до єдиного розділу «Кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки особи, суспільства, держави» слід віднести діяння, пов'язані з поширенням дезінформації. Звісно ж, про цього питання треба повернутися, якщо буде прийнятий Закон України «Про протидію дезінформації».

Інформаційна безпека особи, суспільства та держави так само може потерпати ще від цілої низки злочинів. Йдеться принаймні про злочини, передбачені статтями 109 (Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади), 110 (Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України), 111 (Державна зрада) та 114 (Шпигунство) КК України. На теперішній час перелічені злочини охоплюються розділом I Особливої частини КК України, що має назву «Злочини проти основ національної безпеки України». На наш

погляд, ці склади злочинів потребують особливого виокремлення в самостійному розділі законодавства про кримінальну відповідальність, адже вони посягають на ті, так би мовити, фундаментальні суспільні відносини, що забезпечують існування й розвиток України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної й правової держави на сучасній політичній карті світу.

Висновки. Необхідність модернізації кримінально-правової охорони інформаційного простору Української держави зумовлюється кількома проблемами: відчутним збільшенням кількості відповідних правопорушень; несвоечасною правовою оцінкою наявних і потенційних загроз; продовженням гібридної війни проти нашої країни з боку північного агресора; триванням напруженої роботи над проектом нового Кримінального кодексу та запровадженням стратегічного мислення стосовно подолання різноманітних загроз в інформаційній сфері та ін.

Категорією, що завжди «супроводжує» інформаційний простір, є категорія «інформаційна безпека», яку можна вважати показником (станом) гарантованого захисту прав та інтересів особи, суспільства, держави від того чи іншого негативного впливу, пов'язаного з існуванням чисельних загроз в інформаційному бутті. При цьому зміст інформаційної безпеки є багатограним, адже він розкривається у кількох площинах: 1) інформаційна безпека – складова національної безпеки; 2) входить до складу будь-якої іншої сфери національної безпеки – зовнішньополітичної, державної, воєнної, економічної, енергетичної, соціально-гуманітарної, екологічної, науково-технічної та ін.; 3) є об'єктом охорони, у тому числі кримінально-правової; 4) виявляється феноменом, що постійно трансформується у бік ускладнення.

Особливістю нинішньої моделі охорони інформаційних відносин засобами кримінального права є те, що відповідні норми містяться фактично в різних розділах Особливої частини КК України. Такий стан справ не можна вважати задовільним, тому настав час для модернізації цього сегменту буття.

Змістовні акценти у модернізації охорони інформаційного простору засобами кримінального права мають бути зроблені на такому: 1) поєднання в одному структурному блоці законодавства про кримінальну відповідальність діянь, що можуть завдавати шкоду в аналізованій сфері людині, сус-

пільству, державі; 2) захист саме інформаційного простору як специфічного середовища, пов'язаного з протіканням різноманітних інформаційних процесів із приводу створення, зберігання, обігу та ін. інформації, а також захисту як самої інформації у будь-якій з її форм, інформаційних продуктів і послуг, так й інструментів її циркуляції у суспільстві; 3) досягнення мети, що полягає в забезпеченні нормальної й безпечної інформаційної взаємодії між окремими особами, суспільством і державою

у різних комбінаціях; 4) наповнення контенту захисту інформаційного простору безпековим виміром. Такий хід міркувань зумовлює створення об'єднаної «платформи» охорони відповідних суспільних відносин у вигляді єдиного розділу Особливої частини КК України під назвою «Кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки особи, суспільства, держави» з відповідним наповненням правопорушеннями, що так чи інакше зачіпають сферу інформаційного простору.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 12 liutoho 2007 r. № 105/2007. Ofitsiyni visnyk Ukrainy. 2007. № 11. St. 389 (in Ukrainian)
2. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «Ukraina u sviti, shcho zminiuietsia» v red. Ukazu Prezydenta Ukrainy vid 8 chervnia 2012 r. № 389/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text> (in Ukrainian)
3. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 travnia 2015 r. № 287/2015. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/2872015-19070> (in Ukrainian)
4. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy «Bezpeka liudyny – bezpeka krainy»: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 14 veresnia 2020 r. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>. (in Ukrainian)
5. Stratehiia informatsiinoi bezpeky: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 28 hrudnia 2021 r. № 685/2021. URL: www.president.gov.ua/documents/4472021-40013 (in Ukrainian)
6. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy «Bezpechnyi kiberprostir – zaporuka uspishnoho rozvytku krainy»: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 r. № 447/2021. URL: [www/president.gov.ua/documents/4472021-40013](http://www.president.gov.ua/documents/4472021-40013) (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Azarov D. S. *Zlochyny u sferi kompiuternoї informatsii (kryminalno pravove doslidzhennia): monohrafiia* [Crimes in the field of computer information (criminal law research): monograph] (Atika, 2007) 304 (in Ukrainian)
2. Dovhan O. D., Doronin I. M. *Eskalatsiia kiberzahroz natsionalnym interesam Ukrainy ta pravovi aspekty kiberzakhystu: monohrafiia* [Escalation of cyber threats to the national interests of Ukraine and legal aspects of cyber defense: monograph] (Vyd. dim «ArtEk», 2017) 107 (in Ukrainian)
3. Goldsmith J., By T. Goldsmith Jack, Wu Tim. *Who Controls the Internet? Illusions of a Borderless World*. (Oxford University Press, 2006) 225 (in English)
4. Karchevskiy M. V. *Kryminalno-pravova okhorona informatsiinoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia* [Criminal-legal protection of information security of Ukraine: monograph] (RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 2012) 528 (in Ukrainian)
5. Kohut Yu. I. *Kiberviiny, kiberteroryzm, kiberzlochynnist (kontseptsii, stratehii, tekhnolohii)* [Cyberwarfare, cyberterrorism, cybercrime (concepts, strategies, technologies).] (Konsaltnyhova kompaniia «SIDKON»; Vd «Dakor», 2022) 284 (in Ukrainian)
6. Kormych B. A. *Informatsiine pravo: pidruchnyk* [Information law: a textbook] (Burun i K, 2011) 334 (in Ukrainian)
7. Kovalenko L. P. *Teoretychni problemy rozvytku informatsiinoho prava Ukrainy: monohrafiia* [Theoretical problems of development of information law of Ukraine: monograph.] (Pravo, 2012) 248 (in Ukrainian)
8. Kravtsova M. O., Lytvynov O. M. *Zapobihannia kiberzlochynnosti v Ukraini: monohrafiia* [Prevention of cybercrime in Ukraine: monograph] (Panov, 2016) 212 (in Ukrainian)
9. Lipkan V. A., Maksymenko Yu. Ye., Zhelikhovskiy V. M. *Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: navchalnyi posibnyk* [Information security of Ukraine in the context of European integration: a textbook] (KNT, 2006) 280 (in Ukrainian)
10. Libicki M. C. *Conquest in Cyberspace: National Security and Information Warfare* (Cambridge University Press, 2007) 337 (in English)

11. Muzyka A. A., Azarov D. S. *Zakonodavstvo Ukrainy pro kryminalnu vidpovidalnist za «kompiuterni» zlochyny: naukovo-praktychnyi komentar i shliakhy vdoskonalennia* [Legislation of Ukraine on criminal liability for «computer» crimes: scientific and practical commentary and ways to improve] (Vyd-vo Palyvoda A. V., 2005) 120 (in Ukrainian)
12. Popova T. V., Lipkan V. A. *Stratehichni komunikatsii (slovnnyk)* [Strategic communications (dictionary)] (FOP S. Lipkan, 2016) 416 (in Ukrainian)
13. Savinova N. A. *Kryminalno-pravove zabezpechennia rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini: teoretychni ta praktychni aspekty: monohrafiia* [Criminal-legal support of information society development in Ukraine: theoretical and practical aspects: monograph] (TOV «DKS», 2012) 342 (in Ukrainian)
14. Shepeta O. V. *Administratyvno-pravovi zasady tekhnichnoho zakhystu informatsii: monohrafiia* [Administrative and legal principles of technical protection of information: a monograph] (FOP O. S. Lipkan, 2012) 296 (in Ukrainian)
15. Solove, D. J. *The Digital Person: Technology Privacy in the Information age.* (University Press, 2004) 296 (in English)
16. Sosnin O. V. *Problemy derzhavnoho upravlinnia systemoiu natsionalnykh informatsiinykh resursiv z naukovoho potentsialu Ukrainy: monohrafiia* [Problems of state management of the system of national information resources on the scientific potential of Ukraine: monograph] (Instytut derzhavy i prava im. V. M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2003) 572 (in Ukrainian)
17. Toffler A., Toffler H. *Revolutionary Wealth: How it will be created and how it will change our lives.* (Random House Audio, 2006) 490 (in English)
18. Tsymbaliuk V. S. *Informatsiine pravo: kontseptualni polozhennia do kodyfikatsii informatsiinoho zakonodavstva* [Information law: conceptual provisions for the codification of information legislation] (Osvita Ukrainy, 2011) 426 (in Ukrainian)
19. Zghurovskiy M. Z., Rodionov M. K., Zhyliaiev I. B. *Rozvytok informatsiinoho suspilstva v Ukraini: pravove rehuliuвання u sferi informatsiinykh vidnosyn: monohrafiia* [Development of information society in Ukraine: legal regulation in the field of information relations: monograph] (NTUU «KPI», 2006) 542 (in Ukrainian)

Edited books

20. Melnychuka O. S. (red) *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words] (Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii, 1974) 865 (in Ukrainian)
21. Tatsii V. Ya., Pshonka V. P., Borysov V. I., Tiutiuhin V. I. (red) *Kryminalnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar: u 2 t. 5-te vyd., dopov. T.2: Osoblyva chastyna* [Criminal codex of Ukraine. Scientific and practical commentary: in 2 vols. 5th ed., Supplement. Vol.2: Special part] (Pravo, 2013) 1040 (in Ukrainian)

Journal articles

22. Batoryhareieva V. S. 'Kontseptualna model zakhystu informatsiinoho prostoru Ukrainy zasobamy kryminalnoho prava' [Conceptual model of protection of information space of Ukraine by means of criminal law] (2020) 1(32) Informatsiia i pravo 110–119 (in Ukrainian)
23. – 'Pravova platforma dlia zabezpechennia v Ukraini efektyvnoho zakhystu tsyfrovyykh transformatsii suspilstva' [Legal platform for ensuring effective protection of digital transformations of society in Ukraine] (2022) 1(40) Informatsiia i pravo 21–34 (in Ukrainian)
24. Baranov O. A. 'Napriamy perspektyvnykh doslidzhen u haluzi informatsiinoho prava' [Areas of prospective research in the field of information law] (2016) 2(17) Informatsiia i pravo 15–31 (in Ukrainian)
25. Berzin P. S. 'Problemy kvalifikatsii bankivskykh kompiuternykh zlochyniv' [Problems of qualification of bank computer crimes] (2003) 1 Derzhava ta rehiony: Naukovo-vyrobnychiy zhurnal Ser: Pravo 75–88 (in Ukrainian)
26. Bilobrova T. V. 'Mizhnarodnyi dosvid protydii kiberzlochynnosti orhanamy kiberpolitsii' [International experience in combating cybercrime by cyberpolice bodies] (2020) 2 Pravo i suspilstvo 57–62 (in Ukrainian)
27. Butuzov M. V. 'Spivvidnoshennia poniat «kompiuterna zlochynnist» i «kiberzlochynnist»' [Correlation between the concepts of «computer crime» and «cybercrime»] (2010) 1(3) Informatsiina bezpeka liudyny, suspilstva, derzhavy 16–18 (in Ukrainian)
28. Havlovskiy V. D. 'Analiz stanu kiberzlochynnosti v Ukraini' [Analysis of the state of cybercrime in Ukraine] (2019) 1 (28) Informatsiia i pravo 108–117 (in Ukrainian)
29. Hutsaliuk M. V. 'Zahrozlyvi tendentsii orhanizovanoi kiberzlochynnosti' [Threatening tendencies of organized cybercrime] (2020) 1(32) Informatsiia i pravo 88–98 (in Ukrainian)
30. Kharchenko V. B. 'Komertsiiina taiemnytsia: problemy okhorony za kryminalnym zakonodavstvom Ukrainy ta napriamky yii vdoskonalennia' [Trade secret: problems of protection under the criminal legislation of Ukraine and directions of its improvement] (2008) 6 Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti 42–52 (in Ukrainian)

31. Kuzmin S. A., Havlovskiy V. D. 'Do pytannia pro hromadski mistsia u kiberprostori (teoretyko-pravovyi aspekt)' [On the question of public places in cyberspace (theoretical and legal aspect)] (2013) 2 *Borotba z orhanizovanoi zlochynnistiu i koruptsiieiu (teoriia i praktyka)* 245–254 (in Ukrainian)
32. Lessig L. 'The Path of Cyberlaw' (1995) 104 (7) *The Yale Law Journal* 1743–1755 (in English)
33. Mandziuk O. A. 'Tsili i zavdannia analitychnoi diialnosti u sferi informatsiinykh vidnosyn' [Goals and objectives of analytical activities in the field of information relations] (2018) 1 *Pidpriumnytstvo, gospodarstvo i pravo* 110–113 (in Ukrainian)
34. Marushchak A. I. 'Prioritytety rozvytku informatsiinoho prava Ukrainy' [Priorities for the development of information law in Ukraine] (2011) 1(1). *Informatsiia i pravo* 20–24 (in Ukrainian)
35. Petrov S. H. 'Orhanizatsiini i pravovi osnovy vyrishennia problem protydiv kiberposiahanniam u Yevropeiskomu Soiuzi' [Organizational and legal bases for solving the problems of combating cyber-encroachment in the European Union] (2020) 1 *Informatsiia i pravo* 99–105 (in Ukrainian)
36. Pysarenko H. M. 'Iurydychna vidpovidalnist v informatsiinii sferi: okremi aspekty stanovlennia' [Legal responsibility in the information sphere: some aspects of formation] (2016) *Seriia PRAVO* 36 (2) *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu* 55–58 (in Ukrainian)
37. Rudnyk L. I. 'Stan dotrymanna informatsiinykh prav v umovakh vedennia informatsiinoi viiny' [The state of observance of information rights in the conditions of information warfare] (2015) 10–11 *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn* 333–348 (in Ukrainian)
38. Shvets M., Kaliuzhnyi R., Havlovskiy V., Tsymbaliuk V. 'Informatsiine zakonodavstvo Ukrainy: kontseptualni osnovy formuvannia' [Information legislation of Ukraine: conceptual bases of formation] (2001) 7 *Pravo Ukrainy* 88–91 (in Ukrainian)
39. Tarasiuk A. V. 'Spivvidnoshennia informatsiinoi ta kibernetychnoi bezpeky' [The ratio of information and cyber security] (2019) 4(31) *Informatsiia i pravo* 73–82 (in Ukrainian)
40. Ukhanova N. S., Boiko O. V. 'Problemy informatsiinoho protyborstva i doderzhannia prav liudyny v konteksti rozbudovy informatsiinoho suspilstva' [Problems of information confrontation and respect for human rights in the context of building an information society] (2011) 2(2). *Informatsiia i pravo* 71–77 (in Ukrainian)
41. Verholias O. O. 'Informatsiino-pravove zabezpechennia spetsialnykh informatsiinykh operatsii' [Information and legal support of special information operations] (2018) 4(27) *Informatsiia i pravo* 126–133 (in Ukrainian)
42. Zaporozhets O. Yu. 'Kiberviina: Kontseptualnyi vymir' [Cyberwar: Conceptual dimension] (2014) 121 (1) *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn* 80–86 (in Ukrainian)
43. Zolotar O. O. 'Osoblyvosti informatsiinoi bezpeky liudyny v umovakh hibrydnoi viiny' [Features of human information security in a hybrid war] (2017) 3(22) *Informatsiia i pravo* 124–131 (in Ukrainian)

Dissertation

44. Rychka D. O. 'Osoblyvosti kryminalno-pravovoi kvalifikatsii zlochyniv u sferi vykorystannia elektronno-obchysliuvalnykh mashyn (kompiuteriv), system ta kompiuternykh merezh i merezh elektrozv'iazku' [Features of criminal-legal qualification of crimes in the field of use of electronic computers (computers), systems and computer networks and telecommunication networks] (dys kand yuryd nauk, Irpin, 2019) 208 (in Ukrainian)

Thesis abstract

45. Dimchohlo M. I. 'Konsolidatsiia informatsiinoho zakonodavstva Ukrainy' [Consolidation of information legislation of Ukraine] (avtoref kand yuryd nauk, Kyiv, 2012) 19 (in Ukrainian)
46. Lohinov O. V. 'Administratyvno-pravove zabezpechennia informatsiinoi bezpeky orhaniv vykonavchoi vlady' [Administrative and legal support of information security of executive bodies] (avtoref dys kand yuryd nauk, Kyiv, 2005) 20 (in Ukrainian)
47. Reznikova H. I. 'Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv shchodo rozgholoshennia profesiinykh taiemnyts' [Forensic characterization of crimes related to the disclosure of professional secrets] (avtoref dys kand. yuryd nauk, 2015 Kharkiv) 20 (in Ukrainian)

Conference paper

48. Baskakov V. Yu. 'Zakhyst informatsii z obmezhenym dostupom: okremi aspekty' [Protection of information with limited access: some aspects] *Aktualni problemy pravookhoronnoi diialnosti: materialy nauk.-prakt. konf.* (20 hrud. 2010 r., Kyiv) 59–61 (in Ukrainian)
49. Batoryhareieva V. S. 'Shchodo kryminalno-pravovoi okhorony informatsiinoho prostoru Ukrainy v umovakh hlobalizatsii' [Regarding the criminal law protection of the information space of Ukraine in the context of globalization] *Kryminalne*

- pravo v umovakh hlobalizatsii suspilnykh protsesiv: tradytsii ta novatsii: materialy mizhnar. nauk. prakt. kruhloho stolu* (15 trav. 2020 r., m. Kharkiv) (Pravo, 2020) 39–45 (in Ukrainian)
50. Dziuba Yu. P. 'Informatsiina bezpeka v systemi mizhdystsyplynarnykh zviazkiv kryminalnogo prava' [Information security in the system of interdisciplinary relations of criminal law] *Nauka kryminalnogo prava v systemi mizhdystsyplynarnykh zviazkiv: materialy mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii* (9–10 zhovtnia 2014 r., Kharkiv) 278–282 (in Ukrainian)
51. Pylypchuk V. H. 'Zabezpechennia informatsiinoi bezpeky ukrainy: suchasni tendentsii ta problemy' [Ensuring information security of Ukraine: current trends and problems] *Zapobihannia novym vyklykam ta zahrozam informatsiinii bezpetsi Ukrainy: pravovi aspekty: materialy nauk.-prakt. konf.* (6 zhovtnia 2016 r., Kyiv) 24–28 (in Ukrainian)
52. Radutnyi O. E. 'Zapobihannia zahrozam informatsiinoi bezpeky Ukrainy shliakhom vdoskonalennia kryminalno-pravovykh norm (na prykladі st.st. 109, 110, 1102 KK Ukrainy)' [Prevention of threats to information security of Ukraine by improving criminal law (on the example of Articles 109, 110, 1102 of the Criminal Code of Ukraine)] *Zapobihannia novym vyklykam ta zahrozam informatsiinii bezpetsi Ukrainy: pravovi aspekty: materialy nauk.-prakt. konf.* (6 zhovt. 2016 r., Kyiv) 159–166 (in Ukrainian)
- Websites**
53. 'Iedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za sichen-kviten 2022 r.: stat. Inform' [The only report on criminal offenses for January-April 2022: stat. Inform] (Ofisu Heneralnogo prokurora) <<https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>> (in Ukrainian)

Батиргареева В. С.

Модернізація кримінально-правової охорони інформаційного простору України

У статті зазначається, що коли триває напружена робота над новим Кримінальним кодексом України, виникає запитання про концептуальну модель кримінально-правового захисту інформаційного простору, що братиметься до уваги під час упорядкування норм про кримінальну відповідальність за правопорушення відповідної спрямованості. У зв'язку із цим обґрунтовується необхідність створення чіткої несуперечливої концептуальної моделі кримінально-правового захисту інформаційного простору Української держави. Підкреслюється, що особливістю нинішнього підходу до охорони інформаційних відносин є те, що відповідні норми містяться фактично в різних розділах Особливої частини КК України. Таку ситуацію не можна вважати задовільною. Таким чином, настав час модернізації наявної моделі захисту зазначених відносин. Модернізація захисту інформаційного простору засобами кримінального права має базуватися на певних принципах, як-от: 1) поєднання в одному розділу Особливої частини КК діянь, що можуть завдавати шкоду в інформаційному просторі людині, суспільству, державі; 2) захист саме інформаційного простору, а не окремих інформаційних відносин; 3) забезпечення нормальної й безпечної інформаційної взаємодії між окремими особами, суспільством і державою у різних комбінаціях; 4) наповнення контенту захисту інформаційного простору безпековим виміром. За рахунок модернізації охорони інформаційного простору буде створено об'єднану «платформу» для захисту відповідних суспільних відносин у вигляді єдиного розділу Особливої частини КК України, що має назву «Кримінальні правопорушення проти інформаційної безпеки особи, суспільства, держави» з відповідним наповненням за рахунок правопорушень, що так чи інакше зачіпають сферу інформаційного простору.

Ключові слова: інформаційні відносини, інформаційний простір, інформаційна безпека, інформаційні правопорушення.

Батыргареева В. С.

Модернизация уголовно-правовой охраны информационного пространства Украины

В статье отмечается, что, когда продолжается напряженная работа над новым Уголовным кодексом Украины, возникает вопрос о концептуальной модели уголовно-правовой защиты информационного пространства, которая будет приниматься во внимание при упорядочении норм об уголовной ответственности за правонарушения соответствующей направленности. В этой связи обосновывается необходимость создания четкой непротиворечивой концептуальной модели уголовно-правовой защиты информационного пространства Украинского государства. Подчеркивается, что особенностью нынешнего подхода к охране информационных отношений является то, что соответствующие нормы содержатся фактически в разных разделах Особенной части УК Украины. Такую ситуацию нельзя считать удовлетворительной. Таким образом, настало время модернизации существующей модели защиты указанных отношений. Модернизация защиты информационного простран-

ства средствами уголовного права должна базироваться на определенных принципах, таких как: 1) сочетание в одном разделе Особенной части УК деяний, которые могут причинять вред в информационном пространстве человеку, обществу, государству; 2) защита именно информационного пространства, а не отдельных информационных отношений; 3) обеспечение нормального и безопасного информационного взаимодействия между отдельными лицами, обществом и государством в различных комбинациях; 4) наполнение контента защиты информационного пространства измерением безопасности. За счет модернизации охраны информационного пространства будет создана объединенная «платформа» для защиты соответствующих общественных отношений в виде единого раздела Особенной части УК Украины, названного «Уголовные правонарушения против информационной безопасности личности, общества, государства» с соответствующим наполнением за счет правонарушений, что так или иначе затрагивают область информационного пространства.

Ключевые слова: информационные отношения, информационное пространство, информационная безопасность, информационные правонарушения.

Batyrgareieva V. S.

Modernization of criminal-legal protection of the information space of Ukraine

The article notes that when intensive work on the new Criminal Code of Ukraine continues, the question arises about the conceptual model of criminal law protection of information space, which will be taken into account when streamlining the rules of criminal liability for offenses. In this regard, the need to create a clear and consistent conceptual model of criminal law protection of the information space of the Ukrainian state is justified. It is emphasized that the peculiarity of the current approach to the protection of information relations is that the relevant rules are contained in fact in different sections of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. This situation cannot be considered satisfactory. Thus, it is time to modernize the existing model of protection of these relations. Modernization of protection of information space by means of criminal law should be based on certain principles, such as: 1) combination in one section of the Special Part of the Criminal Code of acts that may harm the information space to person, society, state; 2) protection of the information space, but not of individual information relations; 3) ensuring normal and secure information interaction between individuals, society and the state in various combinations; 4) filling the content of information space protection with security measurement. Due to the modernization of information space protection, a joint «platform» will be created to protect relevant public relations in the form of a single section of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine entitled «Criminal offenses against information security of person, society, state» that in one way or another affect the sphere of information space.

Key words: information relations, information space, information security, information offenses.

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

Н. В. Глинська, доктор юридичних наук, завідувачка відділом дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, Національної академії правових наук України

Д. І. Кленка, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса, Національної академії правових наук України

ЦИФРОВІЗАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ: СУЧАСНІ АСПЕКТИ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ (ЧАСТИНА 1)

Постановка проблеми. Стрімке впровадження інформаційних технологій (далі – ІТ) і телекомунікацій у всі сфери соціального життя, що спостерігається в останні роки, запустило глобальний процес інформатизації суспільства, всеосяжний перехід до процесу створення, фіксування та передачі інформації в електронному просторі. Автоматизація, оцифровка даних та діджиталізація стали ключовими гаслами у різних соціальних сферах, здебільшого в бізнесі та державному управлінні. Світовий сучасний тренд розвитку суспільства передбачає повсюдне використання ІТ у всіх галузях і за всіма напрямками людської життєдіяльності. Серед прийнятих нормативних документів в останні роки є чимало таких, які покликані закріпити вітчизняний напрям суспільного розвитку, що корелює світовим тенденціям («Цифрова адженда – 2020», Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки, Концепція розвитку електронного урядування в Україні, Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні; Національна стратегія зі створення безбар'єрного простору в Україні, Державна стратегія регіонального розвитку на 2021–2027 роки тощо).

Однією з головних державних ініціатив у цьому напрямі стала програма «Держава у смартфоні», що передбачає до 2024 р. цифрову трансфор-

мацію всіх публічних послуг, доступних громадянам та бізнесу. Серед прикладів державних правових цифрових рішень слід зазначити, зокрема, про створення порталу державних послуг «Дія», мобільного застосунку «Твоє пр@во»¹, урядових чат-ботів @TrudEconomBot², @ask_sls_bot³ e-Ворог⁴, «Пошук дітей»⁵ t.me/Traitor_Search_bot (Знайди зрадника!), t.me/stop_marauder_ua_bot (Стоп мордер)⁶ тощо.

¹ *Примітка.* Твоє пр@во – універсальний безкоштовний правовий довідник, що містить як необхідні правові роз'яснення, так й алгоритм дій для осіб, які потребують відповідної правової допомоги для захисту та відновлення своїх прав. На початку 2021 року функціонал застосунку було розширено. Зокрема, з'явилась можливість електронних консультацій, покращено можливості пошуку, додано інтеграцію категорій із платформою правових консультацій WikiLegalAid.

² *Примітка.* Чат-бот Міністерства економіки України з питань організації трудових відносин, зокрема в період дії воєнного стану.

³ *Примітка.* У цьому чат-боті за розділами надаються консультації з питань, що найбільше цікавлять громадян, які звертаються по допомогу до Державної служби України з питань праці.

⁴ *Примітка.* За допомогою цього чат-боту українці можуть повідомити про пересування окупантів.

⁵ *Примітка.* Бот створено для спрощення процедури подачі відомостей про дитину, яка зникла безвісти. «За час роботи боту до нас надійшло понад 120 звернень про зникнення маленьких українців», – розповів начальник Управління ювенальної превенції НПУ.

⁶ *Примітка.* За їх допомогою будь-який громадянин може оперативно допомогти українській спецслужбі викрити злочинців. На чат-бот t.me/Traitor_Search_bot можна надіслати

Більше того, голова Міністерства цифрової трансформації М. Федоров на першому International Diiia Summit Brave Ukraine у Давосі анонсував амбітний план цифрового розвитку нашої країни, що передбачає, серед іншого, створення адміністративних судів зі штучним інтелектом та повний paperless до 2030 року¹.

Ураховуючи такі тенденції розвитку нашої держави, цілком логічно, що інформатизація та діджиталізація суспільства не оминули й кримінальне судочинство, яке «піддається перманентній зміні і реформуванню, перебуває в пошуку оптимального балансу інтересів держави, суспільства та окремих учасників кримінального процесу, прагне йти в ногу з науково-технічним прогресом»². Діджиталізація обґрунтовано визнається однією з основних тенденцій розвитку українського кримінального провадження³.

Адже запровадження новітніх цифрових технологій у цій царині є вельми затребуваним з огляду на перспективу суттєвого підвищення ефективності діяльності суб'єктів кримінального провадження при вирішенні його завдань, зокрема, у спосіб надання органам досудового розслідування нових можливостей щодо розкриття злочину, встановлення особи, яка його вчинила, та її місця знаходження, прискорення провадження через за-

інформацію про: зрадників і колаборантів, які співпрацювали з окупантами; інтернет-агентів, які «зливають» ворогу важливу інформацію або поширюють у соцмережах контент на підтримку загарбників. Чат-бот t.me/stop_marauder_ua_bot призначений для збору інформації про мародерів, які розкрадають чуже майно під час війни.

¹ Примітка. Додатковим підтвердженням того, що цифровізація лишається одним з пріоритетних напрямів розвитку нашої держави є той факт, що відповідно до Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни для належної роботи Ради та підготовки фахових пропозицій, які впливають із її завдань, при Раді утворюються робочі групи, зокрема з питань діджиталізації. [Положення про Національну раду з відновлення України від наслідків війни: затвердж. Указом Президента України від 21 квітня 2022 року №266/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>]

² Луцик В В, Самарін В І, *Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія* (Право, 2018) 5; Мурзановська А В 'Основні тенденції розвитку науки кримінального процесу в Україні в сучасних умовах' *Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift: Collective monograph.* («Baltija Publishing», 2021) 285–310 <<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/159>> (дата звернення: 15.04.2022)

³ *Сучасні тенденції розвитку кримінальної юстиції в Україні: колективна монографія* (Львів, 2021) 253–385 <<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3725/1/Сучасні%20тенденції%20розвитку%20кримінальної%20юстиції%20в%20Україні.pdf>> (дата звернення: 15.04.2022)

стосування режиму відеоконференції тощо. Це, з одного боку. Із другого боку, автоматизація та переведення кримінального провадження в електронний формат (створення електронного кримінального провадження), що є одним з основних напрямів цифровізації кримінального провадження (далі – ЦКП), значно спростить взаємодію суб'єктів кримінального провадження внаслідок запровадження електронної форми процесуальної комунікації, зменшить час погодження певних різновидів процесуальних рішень, а отже, сприятиме реалізації принципу розумних строків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифровізації є популярною у зарубіжній та вітчизняній економічній літературі. Ґрунтовні дослідження у сфері особливостей процесів цифровізації економічних систем викладено в роботах С. Берна, Ж. Клерка, А. Коптелова, Т. Оноре, Х. Лутцевої, А. Мюррея, Ю. Рімана, Т. Окса, Ф. Скуотто. У. Хус, Р. Аткинсона, С. Холройда. Значний внесок у розвиток сучасної теорії діджиталізації зробили такі вітчизняні науковці, як І. Дульська, М. Дубін, А. Гуренко, С. Коляденко, В. Коренівська, О. Козлянченко, О. Криворучко, В. Ляшенко, Н. Мешко, Г. Соколова та ін.

Що ж до кримінальної процесуальної науки, то окремі питання використання цифрових технологій під час кримінального провадження були предметом дослідження таких українських науковців, як: В. Білоус, В. Бірюков, В. Голубев, М. Гуцалюк, О. Жученко, О. Капліна, М. Карчевський, О. Колотило, Є. Лук'янчиков, Т. Михальчук, А. Молдован, Т. Павлова, А. Рибченко, М. Смирнов, В. Уваров, І. Харабєрюш, В. Хахановський, С. Чернявський, Г. Чигрина, С. Шаренко та ін.

Утім, нечисельними є монографічні дослідження, що присвячені саме проблематиці цифровізації у царині кримінального провадження. Серед них слід вказати на праці А. Столітнього, Д. Цехана, Д. Літвекича. На особливу увагу заслуговують останні монографічні дослідження, зокрема, «Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні» (А. Скрипник), та «Права людини в умовах цифрової трансформації суспільства» (за редакцією Д. Лученка).

При цьому примітним є те, що проблематика ЦКП нерідко пов'язується дослідниками з запровадженням e-case-менеджменту та переведенням окремих процесуальних відносин у систему електронного документообігу. Однак ЦКП не обмеж-

ується виключним використанням технологій; вона характеризується зміною культури та способу мислення правозастосовників, набуттям ними цифрової компетентності; формуванням нових способів і принципів цифрової взаємодії учасників правовідносин тощо. Варто також зазначити, що незважаючи на чисельність наукових публікацій за тематикою ЦКП, сьогодні відсутнє як єдине розуміння мети та меж ЦКП, так і комплексної стратегії ЦКП, а отже, відсутнім є інтегрований науково-прикладний погляд на проблему, пов'язану із ЦКП. Тож такий рівень наукової розробки цього напрямку не можна визнати достатнім для існуючого запиту щодо концептуалізації цифрової трансформації кримінального провадження та створення доктринального підґрунтя майбутнім законодавчим ініціативам.

Тому видається необхідним проведення фундаментального дослідження, щодо цифрової трансформації кримінального судочинства України з урахуванням кращих міжнародних практик використання інформаційних технологій у кримінальному провадженні. Розробка ключових положень (теоретико-прикладного та нормативного характеру) цифровізації кримінального провадження України сприятиме систематизації та алгоритмізації державної діяльності у цій сфері. При цьому першочерговими питаннями в контексті ЦКП є права та теоретична діагностика ситуації у сфері ЦКП, формулювання понятійного апарату та визначення перспективних напрямів ЦКП.

Ураховуючи обмежений обсяг нашої публікації, метою цього наукового дослідження є окреслення окремих аспектів ЦКП, які є невід'ємними складовими концептуалізації такого процесу, а саме: визначення різних чинників актуалізації цифрової трансформації кримінального провадження, здійснення правової та теоретичної діагностики ЦКП; позначення актуальних напрямів дослідження ЦКП.

Виклад основного матеріалу.

1. Щодо факторів актуалізації цифрової трансформації кримінального провадження. На сучасному етапі кримінальна процесуальна діяльність характеризується присутністю електронного сегменту, що в різних формах наявний на всіх її етапах. Водночас процес цифровізації цієї царини знаходиться у стадії розвитку, про що наголошується в низці політичних документів, та постійній модифікації кримінального процесуального зако-

нодавства у спосіб внесення відповідних змін та доповнень, що супроводжують процес поступового переходу на електронний документообіг, впровадження «електронного правосуддя» та розширення використання різних цифрових інструментів під час реалізації кримінальної процесуальної діяльності. Прискорення цього процесу зумовлюється сукупністю різнопланових обставин, зокрема, соціально-політичного, нормативно-правового, криміногенного, праксеологічного характеру. Зазначені та інші обставини (фактори) є елементами багатоаспектної системи чинників, що не лише сприяють прискоренню процесу цифрової трансформації національного кримінального судочинства, а й актуалізують здійснення концептуального дослідження ЦКП. Розглянемо позначені чинники більш детально.

1.1 Соціально-політичні чинники актуалізації ЦКП.

У цьому сегменті нашого дослідження ми не ставимо за мету вказувати усі соціально-політичні чинники, що актуалізують ЦКП. Нами висвітлюватимуться лише наочні фактори. Одним із таких факторів, що підкреслив необхідність ЦКП, особливо у векторі процесуальної комунікації, стали карантинні обмеження, запровадженні під час пандемії COVID-19. Як справедливо зазначають в юридичній літературі, такі обмеження активізували пошук шляхів використання інноваційних технологій для забезпечення діяльності судової системи без загрози доступності правосуддя. Українці вперше зіткнулися із безпрецедентними до цього часу заборонами, спрямованими на запобігання поширенню інфекційної хвороби. Наразі на офіційних сайтах Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України розміщено, відповідно, понад 50 та понад 350 так званих «протиковідних» нормативно-правових актів.¹

Іншим фактором актуалізації ЦКП є, безумовно, перебування нашої держави в умовах воєнного стану. Триваюча з 24 лютого 2022 р. повномасштабна російська збройна агресія проти України поставила перед кримінальним судочинством багато нових викликів. З одного боку, це необхідність мобілізації усіх можливих міжнародних і національних інструментів для притягнення до відповідальності країни-агресора та її вищого керівни-

¹ Репіна Ю. С. 'Використання судовою системою інноваційних технологій у комунікативній практиці під час пандемії COVID-19' (2021) 42 Питання боротьби зі злочинністю 84

цтва, розслідування учинених на території України воєнних злочинів. З другого боку, об'єктивною стала потреба вимушеного прискорення та спрощення певних процедур і порядків, зокрема, щодо збирання доказів із метою забезпечення дієвості кримінального процесуального механізму розслідування та судового розгляду усіх кримінальних правопорушень, а також більш активного використання цифрових технологій для дистанційного проведення окремих процесуальних дій та ін.¹

І в цьому сенсі, якщо пандемія COVID-19 вже довела важливість та потребу цифрових технологій для забезпечення функціонування кримінального провадження в дистанційних умовах та створила стимул для реформування системи правосуддя у цьому напрямку, реалії ж воєнного стану в Україні стали додатковим поштовхом до прискорення ЦКП із метою розв'язання нових завдань, що поставили в цих нелегких умовах (зокрема, щодо необхідності обов'язкового забезпечення фіксування проведення певних процесуальних дій технічними засобами, опрацювання великої кількості інформації, що знаходиться у відкритих джерелах, забезпечення ефективної системи комунікації із населенням, проведення слідчих (розшукових) дій на великих територіях тощо). Як влучно нещодавно зазначено практиками стосовно прискорення діджиталізації роботи суду, «...в умовах воєнного стану, загрози життю і здоров'ю учасників судових

справ, суддів та працівників апаратів судів наразі гостро постало питання запровадження дистанційної форми роботи судів, створення та забезпечення захищеного доступу до електронного кабінету судді, вдосконалення практик електронної форми судочинства...». Зазначенні питання вже давно лунали, війна лише їх актуалізувала².

До того ж російське вторгнення в Україну поставило одним з першочергових завдань прискорену європейську інтеграцію нашої держави, а значить, й приведення кримінального процесуального законодавства у відповідність до вимог міжнародно-правових актів, зокрема Конвенції про кіберзлочинність, Європейської етичної хартії про використання штучного інтелекту у судовій системі та її середовищі, концепції «Цифровий порядок денний для Європи» в рамках європейської стратегії економічного розвитку «Європа 2020: стратегія розумного, сталого і всеосяжного зростання» та Рекомендацій CM / Rec (2020) 1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини тощо³, а також необхідність урахування європейського та міжнародного досвіду щодо ЦКП. Адже сьогодні низка зарубіжних країн уже мають позитивний досвід запровадження цифрових технологій у кримінальний процес, наприклад, Велика Британія, США, Канада, Саудівська Аравія, Південна Корея, Китайська Народна Республіка, Австрія, Нідер-

¹ *Примітка.* В умовах воєнного стану особливості здійснення кримінальної процесуальної діяльності детерміновано низкою чинників, зокрема (як зазначають фахівці), «...небезпекою; відсутністю доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження; повним або частковим обмеженням функціонування органів державної влади, у тому числі правоохоронних, судових органів України на територіях вчинення кримінальних правопорушень; особливостями правового регулювання не лише нормами КПК України, а й надзвичайним законодавством, міжнародними нормативно-правовими актами, які активуються за умов надзвичайних правових режимів; специфічними організаційно-управлінськими основами проведення окремих процесуальних дій та прийняття процесуальних рішень, що залежать не лише від рішень суб'єктів кримінального процесу, а й від рішень та порядку взаємодії з іншими владними суб'єктами; частковим або повним блокуванням функціонування окремих процесуальних інститутів та появою нових процесуальних засобів, способів, гарантій кримінального провадження в екстраординарних умовах та ін.» [Глювюк І., Тетерятник Г., Рогальська В., Завтур В. *Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного, надзвичайного стану або у районі проведення антитерористичної операції чи заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Електронне видання.* (Львів-Одеса, 2022) 5 (31)]

² Свояк Д., Потапенко А. 'Чому в Україні «Електронний суд» ніяк не стане реальністю' (2022.05.04) Закон і Бізнес <https://zib.com.ua/ua/151108-chomu_v_ukraini_elektronniy_sud_niyak_ne_stane_realnistyu_po.html> (дата звернення: 11.04.2022)

³ *Примітка.* При розробці концептуальних питань ЦКП слід також взяти до уваги релевантні висновки КРЕС щодо правосуддя та інформаційних технологій, зокрема: Рекомендацію № R (95) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах (від 11 вересня 1995 р.); Рекомендацію Rec (2001) 2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо побудови та перебудови судових систем та правової інформації в економічний спосіб (від 28 лютого 2001р.); Рекомендацію Rec (2001) 3 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій (від 28 лютого 2001 р.); Рекомендацію Rec (2003) 14 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо функціональної сумісності інформаційних систем у сфері юстиції (від 9 вересня 2003 р.); Рекомендацію Rec (2003) 15 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо архівації електронних документів у правовому секторі (від 9 вересня 2003 р.); Висновок № 14 (2011) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо правосуддя та інформаційних технологій (від 9 листопада 2011 р.)

ланди, Нова Зеландія, Фінляндія, Данія, Сінгапур, Чеська Республіка, Естонія, Федеративна Республіка Німеччина, Литовська Республіка, Молдова, Казахстан тощо.

Отже, потреба подальшої цифрової трансформації кримінального провадження в Україні з істотною модифікацією кримінальної процесуальної форми шляхом запровадження цифрових технологій, переходу на повний електронний документообіг уже не викликає сумніву і є лише справою часу. В цьому сенсі показовою є позиція Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) стосовно того, що держава за певних умов може бути визнана відповідальною, якщо вона не запроваджує заходів електронного правосуддя. Так, в одному з рішень проти Словаччини (з приводу не створення інфраструктури для подачі заяв за допомогою електронних процедур) було констатовано, що якщо подача заяви в електронному вигляді необхідна в силу об'єктивних обставин, нав'язане державою обмеження може призвести до порушення статті 6 (1) Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), фундаментального права на доступ до правосуддя та права на справедливий судовий розгляд; держава своєю поведінкою «непропорційно обмежила право заявника представити свою справу в суді ефективним чином»¹.

1.2 Нормативно-правовий чинник актуалізації ЦКП.

Цей чинник пов'язаний із станом законодавчого забезпечення ЦКП, яке значно відстає від об'єктивних потреб сучасності щодо більш масштабного використання цифрових технологій в кримінальному процесі України.

Якщо вдатися стисло до генези поставленого питання, то слід зазначити, що процес інформатизації вітчизняної кримінальної юстиції розпочався ще у 1990-х роках та продовжується й дотепер. Його надбанням стало створення значної кількості електронних інформаційних систем (наприклад, ЄС МВС України (у свою чергу, ця система складається з кількох десятків інформаційних ресурсів), ЄДРСР, ЄСІТС (модуль «Електронний суд»), ЄРДР, ІТСДР, інформаційна підсистема «Слід» тощо).

Активна цифровізація правосуддя розпочалася на виконання п. 5.4 Стратегії реформування

судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 щодо забезпечення широкого використання інформаційних систем для надання більшої кількості послуг «електронного правосуддя». Зокрема, створення в судах інформаційних систем електронного менеджменту, введення повноцінних електронних систем, у тому числі системи електронного документообігу, та відстеження справ (до вищих інстанцій), електронних повідомлень, електронних викликів, електронного розгляду справ (у деяких випадках), електронних платежів, аудіо- та відеофіксації засідань, інформаційної системи внутрішньої бази даних, інформаційної системи законодавчої бази даних, удосконалення системи забезпечення рівного та неупередженого розподілу справ між суддями, зокрема, визначення судді та (або) складу колегії суддів на всіх стадіях судового провадження, поетапного запровадження інструментів «електронного правосуддя», дасть можливість користувачам звертатися до суду, сплачувати судовий збір, брати участь у провадженні й отримувати необхідну інформацію і документи електронними засобами.

У продовження теми в п. 4.1.1. Розділу 1 Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 2021 р. № 231/2021, одним з основних напрямів розвитку системи правосуддя визнано розвиток електронного судочинства з урахуванням світових стандартів у сфері інформаційних технологій, його інтегрування у національну інфраструктуру електронного врядування шляхом: запровадження можливості розгляду онлайн певних категорій справ незалежно від місцезнаходження сторін і суду та інших сервісів електронного судочинства; впровадження сучасного електронного діловодства в суді, електронного ведення справ, електронних комунікацій із судом, кабінету судді та кабінету учасника процесу; удосконалення та розвиток офіційного веб-порталу судової влади України для отримання інформації про суди і справи (провадження) з регулярним оновленням даних судової статистики.

На сьогодні в Україні прийнято цілу низку нормативно-правових актів, на підставі яких поступово відбувається діджиталізація кримінальної юстиції. Відповідно в аспекті «технологізації» сучасне кримінальне процесуальне законодавство вже

¹ *E-tools for criminal case management within selected EU Member States* (CSD, 2011) 10 <<https://www.files.ethz.ch/isn/142038/FULL.pdf>> (дата звернення: 20.04.2022).

«озброєне» певними нормами, зокрема, щодо допустимості електронних документів; порядку здійснення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, а також порядку фіксації ходу окремих процесуальних дій та етапів кримінального провадження (його стадій) (зокрема, судового розгляду) тощо. Важливим кроком в аспекті ЦКП було прийняття Верховною Радою України Закону «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» від 15 березня 2021 р. № 5246. Цей Закон набув чинності 1 грудня 2021 р. Утім, повноцінне функціонування ІТСДР ще не було впроваджено для всієї системи органів досудового розслідування.

Низку законодавчих кроків у напрямку ЦКП було зроблено нещодавно – вже після запровадження воєнного стану в нашій державі. Зокрема, це стосується унормування можливості виготовлення постанови слідчого, прокурора в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи; обов'язку дізнавача, слідчого чи прокурора щодо збереження в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень, досудового розслідування, що здійснюється в умовах воєнного стану; можливості накладення арешту на віртуальні активи; низки особливостей проведення слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із доступом до комп'ютерних систем та комп'ютерних даних; трансформацій негласних слідчих (розшукових) дій та ін.

Відповідні новели кримінального процесуального законодавства в контексті ЦКП викликані потребами часу та безперечно є необхідними для вирішення завдань кримінального провадження в умовах воєнного стану, хоча й окремі з них потребують наукового аналізу з точки зору якості відповідних нормативних положень.

Наведені та інші аспекти аналізу чинного кримінального процесуального законодавства свідчать про хаотичне унормування тих чи інших питань впровадження цифрових технологій у царину кримінального провадження, зокрема, щодо здійснення та фіксації електронних процедур, створення електронного кримінального провадження та інших напрямів ЦКП. Такий рівень нормативної регламентації здебільшого є незадовільним з огляду на певну правову невизначеність, що породжує й різність у правозастосовній практиці. До того ж,

як вже зазначалось, ЦКП знаходиться лише на початковій стадії, відповідно предметом нормативного врегулювання мають стати й інші перспективні для кримінального судочинства цифрові рішення.

Отже, очевидною є потреба концептуальної розробки проблематики ЦКП, що включає в себе дослідження як процесу цифрової трансформації кримінального провадження, так й якості чинного кримінального процесуального законодавства у цій сфері. Результати такого дослідження слугуватимуть основою для зважених відповідних законодавчих рішень щодо регламентації кримінальних процесуальних відносин.

1.3 Криміногенний чинник актуалізації ЦКП.

Безумовно, найбільшим викликом діджиталізації і збалансованому розвитку сучасних технологій загалом є загроза кібератак. Відповідно сутність криміногенного чинника актуалізації комплексної ЦКП становить об'єктивне зростання кіберзлочинності в нашій країні. Адже потужний процес розбудови цифрової ери має наслідком й суттєву трансформацію злочинної діяльності, використання новітніх технологій у злочинній діяльності, істотне зростання кібератак. Так, якщо в 2020 р. кількість зафіксованих кібератак в Україні становила 2 млн, то вже в 2021 р. у середньому щотижня в Україні виявляється від 1 до 2 млн кіберінцидентів. Результатом такого явища стає так званий «злив інформації», яка в подальшому використовується злочинцями для різноманітних цілей: від використання банківських даних для отримання коштів до розголошення таємної інформації

Одним із негативних наслідків кібератак є заподіяння значної матеріальної шкоди. Наприклад, за даними американської компанії McAfee, хакерські атаки протягом 2020 року коштували світовій економіці понад трильйон доларів, або 820 мільярдів євро, що становить понад 1% світового ВВП. Значний приріст кіберзлочинів відбувся в умовах пандемії COVID-19. Відповідно до опитування Інтерполу, в умовах пандемії спостерігається збільшення таких проявів кіберзлочинності, як: онлайніві шахрайства та фішинг, (фішингові листи на тему COVID-19); зловмисне програмне забезпечення (шкідливе програмне забезпечення та DDoS); використання шкідливих програм для збору даних, використовуючи інформацію, пов'язану з COVID-19, як приманку. Щодо проявів кіберзлоч-

чинності на території України, непоодинокими наразі є випадки підроблення та продажу фейкового застосунку «Дія» із внутрішнім COVID-сертифікатом. Відповідно до звіту Нацполіції лише у 2020 році було зареєстровано понад 5 000 кіберзлочинів, якими завдано понад 241 млн грн¹. Значна інтенсифікація кібератак спостерігалась і перед початком повномасштабної збройної російської агресії проти України. Більше того, розвідслужби США у сфері кібербезпеки повідомляють про те, що на сьогодні рівень загрози кібератак оцінюється як «серйозний»².

Відповідно одним із пріоритетних напрямів подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України є нормативне супроводження протидії кіберзлочинності. Відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України» від 30 грудня 2021 р., затвердженого Указом Президента України від 1 лютого 2022 р. № 37/2022, одними з основних заходів, спрямованих на реалізацію ефективної протидії кіберзлочинності (Ціль С.3.) визначено, зокрема, завершення імплементації у законодавство України положень Конвенції про кіберзлочинність; забезпечення унормування в установленому порядку питання щодо електронних доказів, використовуючи кращі практики Сполучених Штатів Америки, держав-членів ЄС та враховуючи сучасні виклики і тенденції у сфері кібербезпеки; підвищення рівня знань співробітників оперативних підрозділів, працівників органів досудового розслідування, прокуратури, суддів у сфері інформаційних технологій та кібербезпеки, насамперед за напрямками збирання та дослідження електронних доказів³. Отже, очевидним є тісний зв'язок спрямованості зазначених заходів із ЦКП, пов'язаною, зокрема з оптимізацію кримінальної процесуальної форми щодо

використання електронної інформації у доказуванні.

Зуважимо, що незважаючи на перебування нашої країни у стані війни, протидія кіберзлочинам лишається актуальним напрямом державної політики. Свідченням цього є прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р. № 2137-IX, спрямованого на імплементацію в законодавство України положень Конвенції про кіберзлочинність. Зазначеним Законом, зокрема, змінено порядок тимчасового доступу до електронних інформаційних систем, унормовано накладення арешту на комп'ютерні системи або їх частини, доступ до комп'ютерних систем або їх частин під час здійснення обшуку житла чи іншого володіння особи тощо.

1.4 Праксеологічний чинник актуалізації ЦКП.

Недостатній рівень правового регулювання, певна невизначеність породжують неоднорідність правозастосовної практики, що обумовлює існування тісно пов'язаного із нормативно-правовим *праксеологічний аспект актуальності* концептуальної розробки питань ЦКП. Останній продиктований зокрема, затребуваністю на практиці доктринальних розробок в аспекті використання електронної інформації у доказуванні, вирішенні низки дискусійних проблем щодо нормативної регламентації окремих аспектів процесуального порядку застосування режиму відеоконференції (визначення поняття технічних засобів і технологій, які використовуються під час застосування режиму відеоконференції; допустимості інформації отриманої із застосуванням режиму відеоконференції та ін.); визначення певних «цифрових особливостей» застосування окремих заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно «відсутність послідовної «цифрової політики» кримінального процесуального закону спричиняє появу протилежних за змістом позиції судових органів»⁴. Так, зокрема, одним із найпроблемніших на практиці є вирішення питання щодо допустимості використання у доказу-

¹ 'У 2020-му Нацполіція викрила понад 5 000 кіберзлочинів' (КІБЕРПОЛІЦІЯ. Національна поліція України, 29 січня 2021) <<https://www.cyberpolice.gov.ua/news/u--mu-naczpolicziya-vykryla-ponad---kiberzlochyniv-26/>> (дата звернення: 10.04.2022)

² 'Розвідка США попереджає ключові компанії про реальну загрозу кібератак з боку росії' (Укрінформ, 9 червня 2022) <https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3502848-rozvidkassa-poperedzae-klyucovi-kompanii-pro-realnu-zagrozu-kiberatak-z-rosii.html> (дата звернення: 10.06.2022)

³ Про План реалізації Стратегії кібербезпеки України: Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 грудня 2021 року, затвердженого Указом Президента України від 01 лютого 2022 року № 37/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289> (дата звернення: 10.04.2022)

⁴ Скрипник А. В. *Використання цифрової інформації в кримінальному процесуальному доказуванні: монографія* (Право, 2022) 124

ванні скопійованої цифрової інформації. Причому це питання вирішується діаметрально протилежно не лише у практиці судів першої та апеляційної інстанції, а й в рішеннях Верховного Суду (далі – ВС)¹, що звичайно негативно позначається на правозастосуванні та дезорієнтує суди нижчої інстанції при вирішенні аналогічних правових питань. Протилежність правових позицій вишого судового органу є індикатором необхідності вдосконалення відповідного нормативного регулювання.

Крім того, варто звернути увагу на певні зразки нормотворчості ВС, продиктовані необхідністю оперативного реагування на запит своєчасного вдосконалення кримінального процесуального законодавства, зокрема, й в напрямку подальшої цифровізації під час воєнного стану. Так, в узагальненому інформаційному листі «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» ВС дозволив використання й інших, не зазначених у КПК, технічних засобів відеоконференцз'язку, якщо через об'єктивні обставини учасник кримінального провадження не може брати участь у засіданні в режимі відеоконференцз'язку за допомогою технічних засобів, визначених КПК України. При цьому ВС звернув увагу на роз'яснення такому учаснику його процесуальних прав та обов'язків.²

¹ *Примітка.* Так, зокрема, у постанові ККС від 11 березня 2020 р. по справі № 149/745/14 490 ВС підтримав визнання недопустимим не лише використання у доказуванні копій відеофонограм, зроблених під час НС(Р)Д, а й протоколів як похідних від них доказів. У той самий час у постанові ККС ВС від 15 січня 2020 р. по справі № 161/5306/16-к визнано можливим подання до суду дублікатів матеріалів фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інших носіїв інформації (у тому числі електронних), виготовлених слідчим, прокурором із залученням спеціаліста У рішенні від 29 березня 2021 р. по справі № 554/5090/16-к ВС висловив позицію про те, що один і той самий електронний документ може існувати на різних носіях. Усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення. Питання ідентифікації електронного документа як оригіналу можуть бути вирішені уповноваженою особою, яка його створила (за допомогою спеціальних програм порухувати контрольну суму файлу або каталогу з файлами – CRC-сума, hash-сума), або за наявності відповідних підстав шляхом проведення спеціальних досліджень [постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29.03.2021 р. по справі № 554/5090/16-к URL: <http://iPLEX.com.ua/doc.php?regnum=96074938&red=10000382305f3f5d2c0c6c7594f0b5f8dae19c&d=5>]

² *Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: Узагальнений інформаційний лист Верховного Суду від 3.03.2022 URL: https://www.court.gov.ua/inform_lyst_2022_03_03.pdf (court.gov.ua) (дата звернення: 21.04.2022)*

2. *Діагностика правової та теоретичної ситуації у сфері ЦКП.*

2.1 *Щодо переходу на електронний документообіг у кримінальному судочинстві.*

В епоху технічного прогресу вже не викликає сумнівів, що фіксування процесуальних дій та рішень на паперових носіях морально застаріло. Як влучно зазначають сучасні дослідники, «...кримінальний процес найбільш чутливий до швидкості обміну інформацією, що впливає на його ефективність, результативність здійснення досудового розслідування та судового слідства. Застарілі методи обміну інформацією за допомогою паперу, часові розбіжності в здійсненні слідчої дії чи прийняття процесуального рішення з моментом їх документальної фіксації, що досить часто викликає неможливість достовірного встановлення моменту виникнення юридичного факту, – все це перешкоджає темпу розвитку кримінального процесу, який суттєво відстає від розвитку інформаційного суспільства. Нагальна необхідність переведення документування кримінального провадження в електронний сегмент є базовою передумовою розробки електронного кримінального провадження»³.

Як уже зазначалось, на сучасному етапі кримінальна процесуальна діяльність характеризується присутністю електронного сегменту, що в різних формах наявний на всіх її етапах. Що стосується введення електронного документообігу в царині кримінального провадження⁴, то цей процес започатковано впровадженням Єдиного реєстру досудового розслідування (далі – ЄРДР), що відповідно передбачає електронну форму початку досудового розслідування, яка пов'язана із внесенням інформації про вчинення кримінального правопорушення до ЄРДР (ст. 214 КПК України)⁵; внесення до ЄРДР

³ Жученко О. Д. 'До питання про передумови розроблення електронного кримінального провадження в Україні' (2019) 33 *Правова держава*. 116–122. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_18> (дата звернення: 15.04.2022)

⁴ *Примітка.* Правовою основою врегулювання відносин, пов'язаних з електронним документообігом та використанням електронних документів у царині КП, насамперед є закони України «Про інформацію» від 02.10.1992 р. № 2657-ХІІ; «Про захист інформації в автоматизованих системах» від 5 липня 1994 р. № 80/94-ВР; «Про державну таємницю» від 21 липня 1994 р. № 3855-ХІІ; «Про обов'язковий примірник документів» від 9 квітня 1999 р. № 595-ХІV; «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 травня 2003 р. № 861-ІV; «Про Національний архівний фонд та архівні установи» від 24 грудня 1993 р. № 3814- ХІІ; «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII, а також інші нормативно-правові акти.

⁵ *Примітка.* Відповідно до п. 1 розділу IV Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і

відомостей про прийняття ключових процесуальних рішень під час досудового розслідування¹.

Розглядаючи правову природу ЄРДР, А. В. Столітній доходить висновку, що визнання процесуальними електронних даних про внесення до ЄРДР відомостей про початок досудового розслідування, а також вимоги КПК України щодо обов'язкового внесення окремих процесуальних рішень до ЄРДР вказують на процесуальну природу електронних даних ЄРДР, які юридично правильно зарахувати до електронних процесуальних документів. Тож упровадження ЄРДР фактично перевело кримінальне провадження від суто паперового розслідування злочину до часткового впровадження в нього електронної складової, що, на думку автора, є перехідною електронно-паперовою моделлю кримінальної юстиції².

При цьому слід звернути увагу, що оцифрування матеріалів кримінального провадження як один з етапів та необхідна передумова електронного документообігу розпочалося ще в 2011 році під час запуску автоматизованої системи документообігу суду (АСДС), що діяла до 2017 р. та забезпечувала, зокрема, централізоване зберігання текстів судових рішень. П'ятнадцятого грудня 2017 р. почала функціонувати Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС)³, що забезпечує

повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події передбачено можливість звернення до органу (підрозділу) поліції із заявами (повідомленнями) з використанням мережі Інтернет, електронного зв'язку (електронні звернення) [Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події, затв. наказом МВС України від 08 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#n14>]

¹ *Примітка.* Так, нормами КПК передбачено, що до ЄРДР вносяться відомості щодо: початку досудового розслідування (частини 1, 5 ст. 214 КПК), визначення місця проведення досудового розслідування (ч. 4 ст. 218 КПК), повідомлення про підозру (ч. 4 ст. 278 КПК), зупинення та відновлення досудового розслідування (ч. 4 ст. 280, ч. 3 ст. 282 КПК), оголошення розшуку підозрюваного (ч. 2 ст. 281 КПК), закінчення досудового розслідування (ст. 283 КПК), здійснення спеціального досудового розслідування (ч. 6 ст. 297–4 КПК).

² Столітній А. В. 'Правова природа Єдиного реєстру досудових розслідувань' (2015) 5 (4). Науковий вісник Херсонського державного університету 97–98

³ *Примітка.* Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система – це сукупність інформаційних та телекомунікаційних підсистем (модулів), що забезпечують автоматизацію визначених законодавством процесів діяльності судів, органів та установ у системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям, а також автоматизацію

функціонування електронного правосуддя в Україні⁴ із подальшим (2018 р.) введенням в експлуатацію підсистеми ЄСІТС «Електронний суд», яка передбачає можливість учасників судового процесу подавати до суду документи в електронному вигляді. Фактично, ця підсистема покликана полегшити процеси документообігу, спростити можливість їх подачі та отримання. Втім, з огляду на певні проблеми ця система ще не активно застосовується на практиці. Відповідно більш розповсюдженим є паперовий документообіг. Таким чином, документи, які надходять в електронній формі, в обов'язковому порядку роздруковуються, що не відповідає меті створення підсистеми «Електронний суд»^{5 6}.

процесів, які забезпечують фінансові, майнові, організаційні, кадрові, інформаційно-телекомунікаційні та інші потреби користувачів ЄСІТС (п. 3 Розділу 1 Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС, затвердженого Рішенням Вищої ради правосуддя від 17 серпня 2021 р. № 1845/0/15–21 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text>). (дата звернення: 15.04.2022)

⁴ *Примітка.* Імплементация у вітчизняну правову систему європейських стандартів щодо забезпечення права на справедливий суд передбачає, зокрема, втілення заходів щодо впровадження «електронного правосуддя». Під електронним правосуддям розуміється використання інформаційно-комунікаційних технологій у реалізації правосуддя усіма зацікавленими сторонами в юридичній сфері з метою підвищення ефективності та якості державних служб, зокрема, для приватних осіб і підприємств, яке охоплює електронне спілкування та обмін даними, а також доступ до інформації судового характеру [Рекомендації Комітета міністрів Союзу Європи CM/Rec(2009)1 государствам-участникам Союзу Європи по электронной демократии : (приняты 18.02.2009 г. на 1049-м собрании зам. министров)URL: <http://cikrf.ru/international/recommend.doc>] (дата звернення 15.04.2022).

⁵ *Примітка.* Як зазначають практики, статистика одного із судів адміністративної юрисдикції м. Києва за січень 2022 року свідчить, що лише 3% позовних заяв подавалися через «Електронний суд», решта надходить поштою або напряму подаються в канцелярію суду. При цьому лише одна позовна заява органу державної влади подана через «Електронний суд», хоча такі позови державних органів складають більше третини від загальної кількості. Аналогічна ситуація спостерігається й у місцевих судах загальної юрисдикції.

Також нечасто використовують підсистему «Електронний суд» при подачі процесуальних документів адвокати.

Отже, як громадяни, так й органи державної влади не застосовують «електронний» механізм звернення до суду на належному рівні, у зв'язку з чим не спрощується документообіг судів, не зменшується фінансове навантаження на його забезпечення. Така ситуація спостерігається насамперед через те, що цей спосіб комунікації із судом не вважається зручним і надійним, а також не є «вигідним» з точки зору як економії коштів, так й можливих «процесуальних пільг» [Свояк Д., Потапенко А. 'Чому в Україні «Електронний суд» ніяк не стане реальністю' (2022.05.04) Закон і Бізнес <https://zib.com.ua/ua/151108-chomu_v_ukraini_elektronnyy_sud_niyak_ne_stane_realnistyu_po.html>] (дата звернення: 11.05.2022)

⁶ *Примітка.* У контексті досліджуваного питання варто звернути увагу на пілотний проєкт, який стартував 28 грудня

Відмітимо, що хоча й у КПЗ уже запроваджено низку норм, що складають зміст концепції «електронне правосуддя», яка протягом декількох років впроваджується в Україні, процес унормування та формування цієї концепції знаходиться ще у стадії розвитку. Це потребує подальшого оновлення законодавства у цьому напрямку.

Окремо слід зазначити, що в кримінальній процесуальній діяльності майже не використовуються технологічні засоби, що допомагали б ухваленню судових рішень у кримінальних провадженнях (систематизація і структурування судової інформації у конкретній справі; шаблонізація процесуальних актів із використанням рекомендаційних або експертних систем, наприклад, у частині можливих релевантних мотивів судових рішень; систематизація та прогнозування судової практики тощо). Однак застосування вказаних та інших технологій може мати позитивний вплив як на правову визначеність, так і на єдність та послідовність судової практики.

У контексті електронного документообігу в царині кримінального провадження слід зазначити про функціонування значної кількості й інших електронних інформаційних систем у різних органах кримінальної юстиції (наприклад, Інтегрована інформаційно-пошукова система Національної поліції України (ІПС «АРМОР»); система багатofункціонального електронного документообігу АСКОД у Національному антикорупційному бюро України; нещодавно введена інформаційно-телекомунікаційна система досудового розслідування «iKeyс», повноцінне функціонування якої наразі є можливим лише у системі антикорупційних органів)¹.

Утім, недоліком існування зазначених та інших інформаційно-комунікаційних систем є те, що вони функціонують як відокремлені непов'язані між собою інститути, причому отримання та пере-

силання даних іноді здійснюється вручну або в напівавтоматичному ненадійному режимі². Тому серед науковців та практиків вже давно лунає думка про нагальну потребу запровадження електронного кримінального провадження (далі – ЕКП) – ««розумної» інформаційно-аналітичної системи, що оцифровує паперову документацію, дозволяє обмінюватись файлами в межах кримінального провадження..., інструмента адміністрування та управління електронними версіями файлів кримінальних проваджень»³, з подальшим удосконалення положень кримінального процесуального законодавства, що регулюють правові відносини, пов'язані із запровадженням електронного кримінального провадження, удосконалення системи захисту персональних даних – системи інформаційної безпеки тощо⁴.

² Столітній А. В. 'Вдосконалення електронного сегмента кримінального провадження' (2017) 2 (2) Право і суспільство. 188 (С. 187–191)

³ Павлова Т. О. 'Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження' (2021) 41 Правова держава 96. <<http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612>> (дата звернення: 15.04.2022)

⁴ Примітка. Найбільш ґрунтовно питання імплементації концепції ЕКП дослідив А. В. Столітній Див. Столітній А. В. *Електронне кримінальне провадження: передумови виникнення, сучасний стан та перспективи розвитку: монографія* (АртЕк, 2016) 72; Столітній А. В. 'Особливості використання інформаційних технологій

на час кримінального переслідування в романо-германській (континентальній) системі права' (2016) 3 *Visegrad journal on human rights*. 168–173; Столітній А. В. 'Особливості використання інформаційних технологій при здійсненні кримінального переслідування в англо-американській правовій системі' (2016) 2 *Вісник Національної академії прокуратури України* 94–101. Автор проаналізував досвід упровадження ЕКП у романо-германській (континентальній) і англо-американській правових системах, технічні можливості ЄРДР як інформаційного майданчика для реалізації ЕКП. Крім того, автор дослідив і нормативно-правовий аспект введення ЕКП в Україні. Дослідник зазначив, що підвалини для формування ЕКП в Україні почали закладатися ще задовго до прийняття чинного Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України). У 2001 році було створено Інтегрований банк даних, що об'єднав в один логічно пов'язаний інформаційний масив усі облікові відомості МВС України, а також програмне забезпечення АРМОР (інтегрована інформаційно-пошукова система «Автоматизоване робоче місце оперативника») першої версії. Надалі цю ідею було розвинуто вже в КПК України 2012 року, зокрема шляхом запровадження ЄРДР. Поява останнього, як вказує автор, призвела до формування паперової моделі кримінального провадження з електронними елементами, яка передусє повністю електронній моделі. А. Столітній вважає, що «Запровадження ЕКП організаційно та технічно найбільш доцільно здійснювати на базі ЄРДР у чотири етапи: 1) удосконалення функціоналу ЄРДР; 2) залучення слідчого судді до ЕКП; 3) залучення всіх суб'єктів кримінального провадження до ЕКП за допомогою зовнішніх ресурсів цифрового обміну повідомленнями (електронна пошта); 4) перехід до здійснення електронних кримі-

2021 р. та був ініційований Президентом України В. Зеленського в співпраці з Міністерством цифрової трансформації України. Його сутність полягає в надсиланні повідомлень у мобільному застосунку «Дія» про дату та час проведення судових засідань, в яких стороною по справі є користувач цього застосунку.

¹ Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iKeyс», затверджене наказом тимчасово виконуючого повноваження Директора Національного антикорупційного бюро України, Генерального прокурора, Голови Ради суддів України, Голови Вищого антикорупційного суду від 15 грудня 2021 року № 175/390/57/723. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> (дата звернення: 15.04.2022)

Метою створення цієї системи є підвищення ефективності процесів розслідування за рахунок єдиних методів управління, автоматизації та стандартизації ручних процедур; скорочення видатків на ведення справи, за рахунок автоматизації процесів та нагадувань про терміни подій кримінального процесу; системна підтримка управлінських рішень та управління ресурсами за рахунок автоматизованої підготовки звітів; міжвідомча інтеграція документів та даних, без друку документів і їх передавання між антикорупційними відомствами (й іншими органами кримінальної юстиції – прим. *наш Н. Г., Д. К.*); контрольованість кримінального процесу за рахунок аудиту конкретних подій і порушень у процесі розслідувань¹.

Сьогодні в Україні в напрямку створення ЕКП підготовлено низку важливих нормативних рішень. Так, 15 грудня 2021 року введено в дію Закон України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» № 1498-ІХ. Цим Законом доповнено Кримінальний процесуальний кодекс положеннями, якими закріплено правові основи використання інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування в діяльності учасників кримінального провадження. На реалізацію цього нормативного положення затверджено Порядок функціонування інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування «iКейс» системи (далі – ІТСДР). Відповідний наказ 15 грудня 2021 року підписали НАБУ, Рада суддів України та Офіс Генерального прокурора².

Міжвідомча ІТСДР як спосіб впровадження цифрової форми процесуальної комунікації суб'єктів кримінального провадження стала національним варіантом реалізації ідеї електронного

нальних процесуальних процедур із використанням особистих віртуальних кабінетів [Столітній А. 'Концепція електронного кримінального провадження в Україні' (2018) 4(56) Вісник Національної академії прокуратури України 24–35]

¹ Літкевич Д. О. 'Теоретико-правові основи використання досягнень науково-технічного прогресу у кримінальній процесуальній формі' (дис докт філософії, Харків, 2020) 21

² Положення про інформаційно-телекомунікаційну систему досудового розслідування «iКейс», затверджене наказом тимчасово виконуючого повноваження Директора Національного антикорупційного бюро України, Генерального прокурора, Голови Ради суддів України, Голови Вищого антикорупційного суду від 15 грудня 2021 року № 175/390/57/723. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> (дата звернення: 15.04.2022)

кримінального провадження у формі eCase Management System (далі – eCMS). За своєю нормативною моделлю ІТСДР забезпечує оцифрування паперової документації, що, у свою чергу, дає можливість обмінюватися файлами в межах кримінальних проваджень між співробітниками та структурними підрозділами одного органу, а також між різними органами в процесі розслідування та передбачає можливість інтеграції з іншими інформаційними, інформаційно-телекомунікаційними системами у випадках, передбачених законом. При цьому законодавець визначив, що примірники документів, погоджені в ІТСДР із використанням кваліфікованого електронного підпису, в електронній та паперовій формі визнаються оригіналами документів. Варто зазначити, що описувана модель ЕКП передбачає *комбіновану форму документообігу*, що є цілком логічним на перехідному етапі ЦКП. Так, законодавець відніс до дискреції слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду вирішення питання про форму надання матеріалів досудового розслідування в електронній чи паперовій формі (ч. 3 ст. 106–1 КПК)³. Отже, фактично ІТСДР є лише етапом переходу на *повний електронний документообіг на стадіях досудового розслідування та розгляду справи в суді*, що задекларовано як мету впровадження ІТСДР розробниками відповідного проекту Закону⁴.

Нормативне запровадження національної моделі ЕКП ознаменувало нову віху розвитку кримінальної юстиції в Україні та засвідчило невідво-

³ *Примітка.* Водночас відповідно до частини 3 ст. 106¹ КПК копії чи примірники матеріалів досудового розслідування, що містяться в інформаційно-телекомунікаційній системі досудового розслідування, надаються в електронній формі, а за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, які їх передають чи надають, – у паперовій формі. Отже, законодавець відносить вирішення питання про надання процесуальних документів у паперовій формі до дискреції слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду, що набуло негативної оцінки у Висновку Головного юридичного управління Верховної Ради України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування» (реєстраційний № 5246) з огляду на неузгодженість із такими засадами кримінального провадження, як, зокрема, рівність перед законом і судом, забезпечення права на захист, доступ до правосуддя, змагальність сторін та свобода у поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості тощо.

⁴ Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо запровадження інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування: Закон України від 01.06.2021 р. № 1498-ІХ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text> (дата звернення: 15.04.2022)

рогність її цифровізації, хоча наразі використання ІТСДР є можливим лише у системі антикорупційних органів (а отже, поки що відсутнім є нормативний механізм реалізації положень статті 106–1 КПК щодо запровадження ІТСДР в усіх органах досудового розслідування).

Як уже зазначалось, низку законодавчих кроків у напрямку ЦКП було зроблено нещодавно після запровадження в нашій державі воєнного стану. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 р., №2137-ІХ, зокрема, вперше передбачено можливість виготовлення у разі необхідності оригіналу кримінального процесуального рішення – постанови слідчого, прокурора в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, яка прийняла відповідне процесуальне рішення, або створення його з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи досудового розслідування відповідно до ст. 106–1 КПК України. Це нововведення є важливим законодавчим рішенням у напрямі переведення документування кримінального провадження в електронну форму, що є передумовою розробки ЕКП як єдиної платформи взаємодії учасників процесу.

Зауважимо, що незважаючи на в цілому позитивну оцінку позначених законодавчих змін, необхідно звернути увагу на окремі проблемні питання, які можуть виникнути у процесі застосування абзацу 2 ч. 6 ст. 110 КПК.

По-перше, створення електронної постанови передбачає надсилання такої постанови в електронному вигляді. У цьому сенсі принциповим вважаємо уточнення, що таке листування має відбуватися за допомогою офіційної електронної пошти слідчого, прокурора, а за можливості й адресата (або, якщо особа вже залучалася до кримінального провадження, за допомогою електронної адреси, яку вона повідомила).

По-друге, виникає запитання щодо підтвердження отримання такої постанови адресатом, адже відповідно до ч. 7 ст. 110 КПК постанова слідчого, дізнавача, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами,

прав, свобод чи інтересів яких вона стосується. Логічним є припущення, що за аналогією з ч. 2 ст. 136 КПК у такому випадку підтвердженням отримання рішення слідчого, прокурора може бути тільки відповідь на електронний лист слідчого або прокурора адресатом. Водночас такий порядок видається неефективним та може бути використаний особою з метою зловживання своїми правами та умисного ухилення від виконання постанови. Тож має бути розроблений механізм, який зможе мінімізувати зловживання як з боку обвинувачення, так й з боку інших учасників кримінального провадження.

Так, наприклад, питання щодо надсилання учасникам судового процесу (кримінального провадження) текстів судових повісток у вигляді SMS-повідомлень вирішується шляхом подання учасником судового процесу заяви про бажання отримувати судові повістки саме у формі SMS-повідомлень. У такому випадку, навіть якщо особа з об'єктивних чи суб'єктивних причин не ознайомилася з такою повісткою, вона вважається належним чином повідомленою про час та дату судового засідання. Вважаємо, що аналогічний механізм може бути застосований й до урегулювання питання щодо направлення рішень слідчого, прокурора в електронному вигляді. Тобто за письмовою заявою особи відповідні постанови можуть надсилатися їй в електронному вигляді на вказану адресу електронної пошти. Водночас варто зауважити, що такий порядок може застосовуватися лише до осіб, які вже залучені до кримінального провадження.

До того ж відповідно до ч. 14 ст. 615 КПК у редакції зі змінами, внесеними згідно із Законом №2137-ІХ від 15 березня 2022 р. та Законом №2201-ІХ від 14 квітня 2022 р., на дізнавача, слідчого чи прокурора покладено *обов'язок збереження в електронній формі копії матеріалів кримінальних проваджень*, досудове розслідування в яких здійснюється в умовах воєнного стану. Реалізація цього обов'язку дізнавачем, слідчим, прокурором, як влучно визначено у науково-практичному коментарі до Розділу ІХ-1 Кримінального процесуального кодексу України, є можливою у трьох формах: виготовлення матеріалів кримінального провадження в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи; створення документів з використанням ІТСДР; оцифрування, тобто пе-

реведення матеріалів кримінального провадження в електронний формат¹.

Водночас, як уже зазначалось, використання для реалізації цього обов'язку ІТСДР є можливим лише у системі антикорупційних органів. У контексті ж виготовлення матеріалів кримінального провадження в електронній формі з використанням кваліфікованого електронного підпису службової особи, то законодавець передбачив таку можливість лише щодо процесуальних рішень, прийнятих у формі постанови. Отже, відкритим є питання щодо створення в електронній формі інших важливих процесуальних документів досудового розслідування: клопотань сторони обвинувачення, доручень, протоколів, повідомлень тощо.

Зазначені й інші нормативні кроки щодо ЦКП у напрямку впровадження електронного документообігу як основної форми взаємодії його суб'єктів (цифрова трансформація взаємодії суб'єктів кримінального провадження) є закономірним продовженням реформи ЦКП. Утім, можна стверджувати, що існує нагальна потреба у подальшій розробці комплексу пов'язаних із цим питань правового та технологічного характеру. Так, для нормативно-правового забезпечення ЕКП потрібно, зокрема: розробити основні стандарти, яким має відповідати національна нормативна модель ЕКП; дослідити відповідність цим стандартам ІТСДР; забезпечити гарантії захисту системи ЕКП та інформації, яка в ній міститься, та ін.

2.2 Щодо здійснення та фіксації електронних процедур; використання цифрової інформації у царині кримінального провадження.

У ході здійснення кримінального провадження, окрім зазначених цифрових елементів, унормовано використання електронних документів як джерела доказів (статті 84, 99 КПК України), а також низку *інноваційних електронних процедур*, що стосуються, зокрема, повного фіксування судового засідання за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів, проведення дистанційного судового провадження в режимі відеоконференції; використання сучасних телекомунікаційних засобів для виклику особи; проведення низки слідчих

(розшукових) дій (наприклад, проведення допиту, впізнання) у режимі відео- або телефонної конференції тощо.

Згадуваним Законом України² зроблено також низку інших важливих кроків щодо унормування процедури досудового розслідування кіберзлочинів, спрямованих на визначення особливостей проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, пов'язаних із доступом до комп'ютерних систем та комп'ютерних даних, а отже, на забезпечення ефективності протидії кібератакам. Своєчасним, зокрема, є визначення законодавцем огляду комп'ютерних даних різновидом огляду як слідчої (розшукової) дії (ч. 1 ст. 237 КПК), що проводиться слідчим, прокурором шляхом відображення у протоколі огляду інформації, яку вони містять, у формі, придатній для сприйняття їх змісту за допомогою електронних засобів, фотозйомки, відеозапису, зйомки та/або відеозапису екрана тощо або у паперовій формі (абзац 2 ч. 2 ст. 237 КПК). Як зазначає І. Гловюк, цим положенням законодавець вирішив проблему, яка існувала стосовно огляду інтернет-сторінок, профілів у соцмережах, ютуб-каналах, тік току тощо³.

Серед нещодавніх законодавчих новацій слід також згадати про розширення випадків проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження. Так, Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо удосконалення відповідальності за колабораційну діяльність та особливостей застосування запобіжних заходів за вчинення злочинів проти основ національної та громадської безпеки» від 4 квітня 2022 р. № 2198-IX, зокрема, в умовах воєнного стану, суд уповноважений приймати рішення про здійснення дистанційного судового провадження,

² «Про електронні комунікації» «Щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам»: Закон України від 15.03.2022р. № 2137-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5> (дата звернення: 15.04.2022)

³ Гловюк І. Завтур В. 'Закон України «Про внесення змін до Кримінального Процесуального Кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам» № 2137 – ix: аналіз новел кримінального провадження' (Вища школа адвокатури НААУ) < <https://www.hsa.org.ua/blog/zakon-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-kryminalnogo-protseualnogo-kodeksu-ukrayiny-ta-zakonu-ukrayiny-pro-elektronni-komunikatsiyi-shhodo-pidvyshhennya-efektyvnosti-dosudovogo-rozsliduvannya-za-garyach/>> (дата звернення: 15.04.2022)

¹ Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. *Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Електронне видання* (Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022) 43–44

в якому поза межами приміщення суду перебуває обвинувачений, навіть якщо він проти цього заперечує.

Зазначені та інші «цифрові» новели кримінального процесуального законодавства викликані потребами часу та, безперечно, є необхідними для вирішення завдань кримінального провадження як в умовах воєнного стану, так і в ординарних умовах здійснення кримінальної процесуальної діяльності, хоча окремі з них й потребують наукового аналізу з точки зору якості відповідних нормативних положень¹. Утім, як влучно зазначають сучасні дослідники, існуючих електронних процесуальних процедур недостатньо для докорінної трансформації електронного кримінального провадження².

До того ж у контексті ЦКП актуальними виявляються проблеми визначеності нормативного регулювання питань, що пов'язані із «практикою впровадження до слідчих дій цифрових технологій та необхідністю оперування віртуальними даними, відсутністю чіткого визначення порядку збору та способів дослідження доказів в електронному форматі. Чинним законодавством України встановлюються лише загальні принципи застосування електронного виду доказів, порядку їх збору та способів дослідження в електронній формі, а тому на практиці виникає чимало питань щодо їх використання³». Зокрема, «невстановленими залишаються

критерії того, який електронний доказ може вважатися оригіналом, а який – копією. Певні складнощі мають місце у доведенні дати та часу створення оригіналу електронного доказу. Залишається невирішеною і проблема ідентифікації особи, яка створила та поширила той чи інший електронний документ, що може слугувати електронним доказом»⁴.

Проблемність зазначених та інших питань, що так чи інакше торкаються особливостей оперування цифровою інформацією, зазначена не лише науковцями, а й практикою ВС⁵. Отже, на наш погляд, нагальною є потреба унормування в КПК комплексу питань щодо використання електронних доказів у кримінальному провадженні. В цьому контексті слід, зокрема, звернути увагу на рекомендації, що сформульовано у Звіті щодо України, підготовленому Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча, про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них (2016/DGI/JP/3608 3 листопада 2016 року). Відповідно до рекомендацій 9–10 цього Звіту «наявність конкретних критеріїв щодо визначення електронних доказів може й не бути абсолютною необхідністю, проте є дуже цінною. По-перше, запровадження такої дефініції значно спростило б процес розробки конкретних процесуальних заходів. Це особливо важливо, оскільки інші правила КПК, пов'язані з доказами, не відповідають концепції електронних доказів, адже всі наявні процесуальні заходи орієнтовані на доказ як на фізичний або матеріальний об'єкт. По-друге, запровадження поняття «електронних доказів» збільшить правову чіткість і передбачуваність закону. Створення спеціальних законів про електронні докази та відповідні процесуальні заходи дозволять устано-

¹ *Примітка.* Так, зокрема, відповідно до ч. 12 ст. 615–1 КПК законодавець допустив можливість дистанційної участі захисника у проведенні окремої процесуальної дії із застосуванням технічних засобів (відео-, аудіозв'язку) для забезпечення його участі. Втім, за справедливим зауваженням науковців, аудіозв'язок не в змозі повною мірою відповідати вимогам статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Доцільно забезпечувати дистанційну участь захисника за необхідності шляхом проведення окремої процесуальної дії у режимі відеоконференції, яка має фіксуватися за допомогою технічних засобів відеозапису. До того ж використання в абз. 1 ч. 12 зазначеної статті словосполучення «у тому числі у разі неможливості явки захисника» не сприяє дотриманню вимоги правової визначеності та забезпеченню права на захист, оскільки буквальне тлумачення дозволяє припустити, що у дізнавача, слідчого, прокурора залишається право застосовувати дистанційну участь захисника не лише у разі неможливості його явки. [Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. *Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. Видання 2. Електронне видання.* (Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022) 43–44]

² Павлова Т. О. 'Діджиталізація як напрям трансформації кримінального провадження' (2021) 41 *Правова держава* <<http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612>> (дата звернення: 12.03.2022)

³ Сіренко О. В., Короткова Є. О. 'Досвід упровадження

системи електронного кримінального провадження в Україні та ЄС' (2021) 3 *Юридичний науковий електронний журнал* <http://lsej.org.ua/3_2021/87.pdf> (дата звернення: 12.03.2022)

⁴ Колотило О. 'Правове регулювання електронного кримінального провадження' (2020. 27 квітня) *Юридична газета* <<https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravota-procez/pravove-regulyuvannya-elektronnogokriminalnogoprovadzhennya.html>> (дата звернення: 15.04.2022)

⁵ *Примітка.* Наприклад, уже згадувана постанова Об'єднаної палати ККС ВС від 29 березня 2021 року справа № 554/5090/16-к, провадження № 51-1878кмо20

вити правила щодо прийнятності електронних доказів»¹.

Варто ще раз підкреслити, що зараз у зв'язку із необхідністю розслідування міжнародних воєнних злочинів, учинених на території України, для забезпечення притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб у національній та міжнародній юрисдикціях актуальним є використання в кримінальному провадженні цифрових даних, що містяться у відкритих джерелах інформації (як-то: контент у соцмережах, відео-, фотоконтент, супутникові знімки, карти та інша онлайн-інформація) як доказів у відповідних провадженнях. Проте сьогодні у роботі органів досудового розслідування є певні складнощі щодо системного розуміння документування відповідної цифрової інформації із джерел відкритого доступу. Проблемність позначеного питання відмічена й суддями Верховного Суду. Так, за словами голови ККС ВС С. Кравченка, «отримання доказів із відкритих джерел – питання не нове для українських судів. Уже тривалий час у деяких кримінальних провадженнях не лише за КПК України 2012 року, а в окремих випадках і за КПК 1960 року були електронні докази. Слідство та суди використовують ці докази відповідно до § 1 «Поняття доказів, належність та допустимість при визнанні відомостей доказами» гл. 4 «Докази і доказування» КПК України, ст. 99 «Документи» цього Кодексу. Використання електронних доказів виявило і певні проблеми. Серед таких проблем: можливість застосування моніторингу та користувацького пошуку в соціальних мережах, результати зняття інформації з електронних інформаційних систем, правова оцінка скріншотів, співвідношення оригіналу доказу та його копії»².

¹ Звіт щодо України, підготовлений Офісом Програми з кіберзлочинності на основі експертної підтримки незалежних експертів Ради Європи пана Маркко Куннапу і пана Марка Юріча, про чинне законодавство і проекти законів, що доповнюють різні питання, пов'язані з кіберзлочинністю та електронними доказами, та вносять зміни до них (2016/DGI/JP/3608 3 листопада 2016 року). <https://rm.coe.int/16806f3743//> Цит. За: Шило О. Г., Шило А. В. 'До питання впровадження в Україні електронного кримінального провадження' *Правові засади діяльності правоохоронних органів*: збірник наукових статей, тез доповідей та повідомлень за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції (10–11 грудня 2020 року, Харків) Вип. 36. 109–111

² 'Судді ВС обговорили з експертами питання щодо допустимості електронних доказів, отриманих із відкритих джерел' (Судова влада України, 7 червня 2022) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/?fbclid=IwAR38uhyaCGNZyG19U7Wjs3120JCS3uuPfSCwOeUx4BFW9iWwysF6297brsY>> (дата звернення: 8.06.2022)

Крім того, суддями ВС підіймається питання щодо оцінки електронних доказів, отриманих із відкритих джерел. Із цього приводу О. Яновська нагадує, що «...будь-який доказ оцінюється з точки зору наявності кількох якісних критеріїв: належності, достатності, достовірності, допустимості. Перевірка достовірності цифрових доказів, напевно, є найбільш складним та проблемним питанням. Фактично достовірність доказів напряму залежить від способу їх збирання та фіксації» Суддя зазначає, що «ми можемо зіткнутися із ситуацією, коли принцип безпосередності дослідження цифрових доказів судом не зможе бути дотриманий. Наприклад, є відкриті дані, вони певним чином фіксуються, але потім у відкритих джерелах вони змінюються або зникають. У такій ситуації потрібно застосовувати рекомендацію щодо архівації даних, які містяться у відкритих джерелах. Слідчі, відповідні спеціалісти і судді повинні чітко розуміти цей алгоритм дій. На жаль, на сьогодні ми не можемо оперувати таким алгоритмом, що давав би відповідь на запитання про те, якою має бути послідовність збереження даних, що містяться у відкритих джерелах, щоб у суді не виникло питань щодо достовірності таких даних»³. До того ж очевидною є пограничність правомірності збору даних із відкритих джерел із порушенням конвенційних прав та свобод людини⁴. Необхідність не лише доктринального, а й нормативного вирішення питання щодо належного фіксування інформації сьогодні є вкрай актуальною в умовах об'єктивної потреби розслідування воєнних злочинів та оперування значним масивом інформації із відкритих джерел.

Отже, проведена правова та частково теоретична діагностика ситуації щодо застосування електронних технологій у національному кримінальному провадженні дозволяє стверджувати що процес ЦКП знаходить на початковій стадії, а наявні

³ –

⁴ *Примітка.* Крім того, у цьому сенсі варто звернути увагу на рішення ЄСПЛ «Сегерстед-Віберг проти Швеції» («Segerstedt-Wiberg v. Sweden»), в якому дії поліції зі збирання інформації, яка є відкрито доступною для користувачів мережі Інтернет, кваліфіковано як порушення права на недоторканність приватного життя, гарантовану ст. 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Систематичне збирання інформації розцінюється як втручання в приватне життя у зв'язку з тим, що особа, яка розміщує інформацію, розраховує на зберігання відомостей і відсутність моніторингу за її профілем Case of Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden. 6 June 2006 (Application no. 62332/00) URL: <https://www.legal-tools.org/doc/f44dcc/pdf/>.

цифрові елементи кримінальної процедури не є достатніми для комплексної трансформації кримінального провадження. Запровадження цих чи інших цифрових рішень здебільшого відбувається стихійно та непослідовно.

3. *Актуальні напрями цифровізації кримінального судочинства.* З огляду на обмеженість обсягу публікації на цих сторінках нами лише визначені основні напрями ЦКП поза їх детального розкриття. Видається, що актуальними для наукового пошуку у царині ЦКП є такі напрями:

1. Дослідження методологічних питань ЦКП. До таких належать, зокрема: теоретико-правові аспекти забезпечення прав та свобод людини в умовах ЦКП; формулювання понятійного апарату ЦКП; визначення меж ЦКП; розробка стандартів, засад і гарантій ЦКП та ін.;

2. Розробка теоретико-правових основ використання цифрових технологій для оптимізації кримінальної процесуальної діяльності у спосіб:

- переведення документообігу в царині кримінального провадження в електронну форму (нагальна необхідність переведення документування кримінального провадження в електронний сегмент є базовою передумовою розробки електронного кримінального провадження);

- запровадження єдиної інтегрованої електронної системи органів кримінальної юстиції, поєднаної із загальнодержавними електронним реєстрами та базами даних (електронного кримінального провадження (ЕКП));

- використання інформаційно-аналітичних систем та інтелектуальних алгоритмів для підвищення ефективності розслідування кримінальних правопорушень;

- розширення цифрового сегменту під час проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій;

- вдосконалення судового контролю в умовах ЦКП;

- забезпечення виконання координаційних функцій у царині ЦКП;

3. Створення теоретичного підґрунтя для подальшого впровадження електронного правосуддя в Україні;

4. Дослідження меж та можливостей використання технології штучного інтелекту в кримінальному провадженні;

5. Визначення механізму електронної процесуальної комунікації учасників кримінального про-

вадження (створення єдиної цифрової платформи для комунікації) та особливостей електронної взаємодії населення з державними органами на початковому етапі досудового розслідування (створення online серверів для подання заяв, повідомлень про вчинене правопорушення);

6. Впровадження електронних механізмів запобігання порушенню прав і свобод учасників кримінального провадження;

7. Розробка теоретико-правових основ використання електронних доказів у кримінальному провадженні (визначення специфіки доказування в умовах ЦКП);

8. Дослідження процесуальних особливостей розслідування кіберзлочинів;

9. Використання цифрових технологій під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні;

10. Визначення шляхів формування цифрової компетентності правозастосовників.

Визначені напрями, безумовно, є тісно пов'язаними один з одним. Утім, окреме їх виділення як самостійних векторів наукової розвідки є необхідним для всебічного та повного аналізу відповідної проблематики та отримання наукових результатів, що в сукупності створюватимуть концепцію цифрової трансформації кримінального провадження в Україні.

Висновки. Проведене наукове дослідження закладає підвалини концептуалізації ЦКП та визначає стратегію подальшої розробки цієї проблематики. Можна констатувати, що на сьогодні цифровізація кримінального судочинства знаходиться на початковій стадії. Законодавчі ж ініціативи щодо впровадження цифрових технологій у сферу кримінального провадження не мають системного характеру, а цифрові новації чинного кримінального процесуального законодавства потребують оцінки з точки зору відповідності їх стандартам якісного закону. У зв'язку з цим можна стверджувати, що нагальною є необхідність концептуальної розробки основних стратегічних аспектів ЦКП. Одним із перших завдань на цьому шляху є визначення основних стратегічних напрямів наукового пошуку в царині ЦКП, якими, на нашу думку, є: дослідження методологічних питань ЦКП; розробка теоретико-правових основ використання цифрових технологій для оптимізації кримінальної процесуальної діяльності; створення теоретичного підґрунтя для подальшого впровадження електро-

ного правосуддя в Україні; дослідження меж та можливостей використання технології штучного інтелекту в кримінальному провадженні; визначення механізму електронної процесуальної комунікації учасників кримінального провадження; впровадження електронних механізмів запобігання порушенню прав і свобод учасників кримінального провадження; розробка теоретико-правових основ використання електронних доказів у кримінальному провадженні; дослідження процесуальних особливостей розслідування кіберзлочинів;

використання цифрових технологій під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні; визначення шляхів формування цифрової компетентності правозастосовників.

Найближчою перспективою концептуалізації ЦКП є визначення понятійного апарату та меж ЦКП, розробка відповідних теоретико-правових основ реалізації ЦКП по кожному з виділених напрямів. У цьому аспекті не викликає сумнівів важливість здійснення наукового пошуку в аналізованій сфері.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) YeSITS, zatverdzenoho Rishenniam Vyshchoi rady pravosuddia vid 17 serpnia 2021 r. № 1845/0/15–21 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1845910-21#Text> (in Ukrainian)
2. Polozhennia pro informatsiino-telekomunikatsiinu systemu dosudovoho rozsliduvannia «iKeis», zatverdzhene nakazom tymchasovo vykonuiuchoho povnovazhennia Dyrektora Natsionalnoho antykoruptsiinoho biuro Ukrainy, Heneralnoho prokurora, Holovy Rady suddiv Ukrainy, Holovy Vyshchoho antykoruptsiinoho sudu vid 15 hrudnia 2021 roku № 175/390/57/723. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0390886-21#Text> (in Ukrainian)
3. Poriadok vedennia yedynoho obliku v orhanakh (pidrozdilakh) politzii zaiav i povidomlen pro kryminalni pravoporushennia ta inshi podii, zatv. nakazom MVS Ukrainy vid 08 liutoho 2019 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#n14> (in Ukrainian)
4. Pro Plan realizatsii Stratehii kiberbezpeky Ukrainy: Rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 30 hrudnia 2021 roku, zatverdzenoho Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 01 liutoho 2022 roku № 37/2022 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/372022-41289> (in Ukrainian)
5. Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo zaprovadzhennia informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy dosudovoho rozsliduvannia: Zakon Ukrainy vid 01.06.2021 r. № 1498-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1498-20#Text> (in Ukrainian)
6. « Pro elektronni komunikatsii » Shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia «za hariachymy slidamy» ta protydii kiberatakam»: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022r. № 2137-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20#n5> (in Ukrainian)
7. Rekomendatsyy Komyteta mynystrov Soveta Evropy CM/Rec(2009)1 hosudarstvam-uchastnykam Soveta Evropy po elektronnoi demokratyy : (pryniatiy 18.02.2009 h. na 1049-m sobranuy zam. mynystrov) URL: <http://cikrf.ru/international/recommend.doc> (in Ukrainian)
8. Shchodo neodnoznachnoi praktyky zastosuvannia sudamy pidsystemy «Elektronnyi sud»: Rishennia Rady suddiv Ukrainy vid 20 veresnia 2019 r. № 75. URL: <https://cutt.ly/oOlkwY> (in Ukrainian)
9. Shchodo okremykh pytan zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: Uzahalnenyi informatsiinyi lyst Verkhovnoho Sudu vid 3.03.2022 URL: [Inform_lyst_2022_03_03.pdf](https://court.gov.ua/Inform_lyst_2022_03_03.pdf) (court.gov.ua) (in Ukrainian)

Cases

10. Case of Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden. 6 June 2006 (Application no. 62332/00) URL: <https://www.legal-tools.org/doc/f44dcc/pdf/>. (in English)
11. Postanova Obiednanoi palaty Kasatsiinoho kryminalnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 29.03.2021 r. po spravi № 554/5090/16-k URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=96074938&red=10000382305f3f5d2c0c6c7594f0b5f8dae19c&d=5> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Hloviuk I., Teteriatnyk H., Rohalska V., Zavtur V. *Osoblyvyi rezhyt dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho, nadzvychainoho stanu abo u raioni provedennia antyterrorystychnoi operatsii chy zakhodiv iz zabezpechennia natsionalnoi bezpeky i oborony, vidsichi i strymuvannia zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii ta/abo*

- inshykh derzhav proty Ukrainy: naukovo-praktychnyi komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Elektronne vydannia.* [Special regime of pre-trial investigation, trial under martial law, state of emergency or in the area of anti-terrorist operation or measures to ensure national security and defense, repel and deter armed aggression of the Russian Federation and / or other states against Ukraine’: scientific and practical commentary on Chapter IX –1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Electronic edition] (Lviv-Odesa, 2022) 31 (in Ukrainian)
2. Hloviuk I., Drozdov O., Teteriatnyk H., Fomina T., Rohalska V., Zavrur V. *Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu: naukovo-praktychnyi komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy. Vydannia 2. Elektronne vydannia* [Special regime of pre-trial investigation, trial under martial law: scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine] (Dnipro-Lviv-Odesa-Kharkiv, 2022) 58 (in Ukrainian)
 3. Lutsyk V V, Samarin V I, *Suchasnyi kryminalnyi protses krain Yevropy : monohrafiia* (Pravo, 2018) (in Ukrainian)
 4. Murzanovska A V ‘Osnovni tendentsii rozvytku nauky kryminalnoho protsesu v Ukraini v suchasnykh umovakh’ [The main trends in the development of the science of criminal procedure in Ukraine in modern conditions] Legal science and education in Ukraine and EU countries: a paradigm shift: Collective monograph. («Baltija Publishing», 2021) 488 <<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/159>> (in Ukrainian)
 5. Skrypnyk A. V. *Vykorystannia tsyfrovoy informatsii v kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni: monohrafiia* [The use of digital information in criminal procedural evidence: a monograph] (Pravo, 2022) 408 (in Ukrainian)
 6. Stolitnii A. V. *Elektronne kryminalne provadzhennia: peredumovy vynykennia, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku : monohrafiia* [Electronic criminal proceedings: preconditions of origin, current state and prospects of development: monograph] (ArtEk, 2016) 720 (in Ukrainian)

Non- authored books

7. *E-tools for criminal case management within selected EU Member States* (CSD, 2011) 215 <<https://www.files.ethz.ch/isn/142038/FULL.pdf>> (in English)
8. *Suchasni tendentsii rozvytku kryminalnoi yustytzii v Ukraini: kolektyvna monohrafiia* [Current trends in the development of criminal justice in Ukraine: a collective monograph] (Lviv, 2021) 253–385 <<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3725/1/Suchasni%20tendentsii%20rozvytku%20kryminalnoi%20iustytzii%20v%20Ukraini.pdf>> (in Ukrainian)

Journal articles

9. Kolotylo O. ‘Pravove rehuliuвання електронного кримінального провадження’ [Legal regulation of electronic criminal proceedings] (2020. 27 kvitnia) Yurydychna hazeta <<https://jur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/pravove-regulyuvannya-elektronnogokriminalnogo-provadzhennya.html>> (in Ukrainian)
10. Pavlova T. O. ‘Didzhitalizatsiia yak napriam transformatsii kryminalnoho provadzhennia’ [Digitalization as a direction of transformation of criminal proceedings] (2021) 41 Pravova derzhava 96. <<http://pd.onu.edu.ua/article/view/225612>> (in Ukrainian)
11. Riepina Yu. S. ‘Vykorystannia sudovoiu systemoiu innovatsiinykh tekhnolohii u komunikativnii praktytsi pid chas pandemii COVID-19’ [Judicial system’s use of innovative technologies in communication practices during the COVID-19 pandemic] (2021) 42 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 84 (in Ukrainian)
12. Sirenko O. V, Korotkova Ye. O. ‘Dosvid uprovadzhennia systemy elektronnoho kryminalnoho provadzhennia v Ukraini ta YeS’ [Experience in implementing the system of electronic criminal proceedings in Ukraine and the EU] (2021) 3 Yurydychni naukovyi elektronni zhurnal <http://lsej.org.ua/3_2021/87.pdf> (in Ukrainian)
13. Stolitnii A. V. ‘Pravova pryroda Yedynoho reiestru dosudovykh rozsliduvan’ [Legal nature of the Unified Register of Pre-trial Investigations] (2015) 5 (4). Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu 95–99 (in Ukrainian)
14. – ‘Osoblyvosti vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii pid chas kryminalnoho peresliduvannia v romano-hermanskii (kontynentalnii) systemi prava’ [Features of the use of information technology during criminal prosecution in the Romano-Germanic (continental) legal system] (2016) 3 Visegrad journal on human rights. 168–173 (in Ukrainian)
15. – ‘Osoblyvosti vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii pry zdiisnenni kryminalnoho peresliduvannia v anhlo-amerykanskii pravovii systemi’ [Features of the use of information technology in criminal prosecution in the Anglo-American legal system] (2016) 2 Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy 94–101 (in Ukrainian)
16. – ‘Vdoskonalennia elektronnoho sehmenta kryminalnoho provadzhennia’ [Improving the electronic segment of criminal proceedings] (2017) 2 (2) Pravo i suspilstvo. 188 (S. 187–191) (in Ukrainian)
17. – ‘Kontseptsiia elektronnoho kryminalnoho provadzhennia v Ukraini’ [The concept of electronic criminal proceedings in Ukraine] (2018) 4(56) Visnyk Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy 24–35 (in Ukrainian)

18. Svoiak D., Potapenko A. 'Chomu v Ukraini «Elektronnyi sud» niyak ne stane realnistiu' [Why in Ukraine «Electronic Court» will not become a reality] (2022.05.04) *Zakon i Biznes* <https://zib.com.ua/ua/151108-chomu_v_ukraini_elektronnyi_sud_niyak_ne_stane_realnistiyu_po.html> (in Ukrainian)
19. Zhuchenko O. D. 'Do pytannia pro peredumovy rozroblennia elektronnoho kryminalnoho provadzhennia v Ukraini (2019) 33 *Pravova derzhava*. 116–122. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prav_2019_33_18> (in Ukrainian)

Dissertations

20. Litkevych D. O. 'Teoretyko-pravovi osnovy vykorystannia dosiahnen naukovo-tekhnichnoho prohresu u kryminalnii protsesualnii formi' [Theoretical and legal bases of using the achievements of scientific and technological progress in criminal procedural form] (dys dokt filosofii, Kharkiv, 2020) 250 (in Ukrainian)

Conference paper

21. Shylo O. H., Shylo A. V. 'Do pytannia vprovadzhennia v Ukraini elektronnoho kryminalnoho provadzhennia' [On the issue of introduction of electronic criminal proceedings in Ukraine] *Pravovi zasady diialnosti pravookhoronnykh orhaniv: zbirnyk naukovykh statei, tez dopovidei ta povidomlen za materialamy VII Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii* (10–11 hrudnia 2020 roku, Kharkiv) Vyp. 36. 109–111 (in Ukrainian)

Websites

22. Hloviuk I. Zavtur V. 'Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho Protseualnoho Kodeksu Ukrainy ta Zakonu Ukrainy «Pro elektronni komunikatsii» shchodo pidvyshchennia efektyvnosti dosudovoho rozsliduvannia «za hariachymy slidamy» ta protydii kiberatakam» №2137 – ix: analiz novel kryminalnoho provadzhennia' [Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine and the Law of Ukraine» On Electronic Communications «on Improving the Effectiveness of Pre-Trial Investigations» on Hot Tracks «and Counteraction to Cyber Attacks» №2137 – ix: Analysis of Criminal Proceedings] (*Vyshcha shkola advokatury NAAU*) <<https://www.hsa.org.ua/blog/zakon-ukrayiny-pro-vnesennya-zmin-do-kryminalnogo-protseualnogo-kodeksu-ukrayiny-ta-zakonu-ukrayiny-pro-elektronni-komunikatsiyi-shchodo-pidvyshchennya-efektyvnosti-dosudovogo-rozsliduvannya-za-garyach/>> (in Ukrainian)
23. 'Suddi VS obhovoryly z ekspertamy pytannia shchodo dopustymosti elektronnykh dokaziv, otrymanykh iz vidkrytykh dzherel' [Supreme Court judges discuss with experts the admissibility of electronic evidence obtained from open sources] (*Sudova vlada Ukrainy, 7 chervnia 2022*) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1282146/?fbclid=IwAR38uhyaCGNZyG19U7Wjs3l20JCS3uuPfSCwOeUx4BFW9iWWysF6297brsY>> (in Ukrainian)
24. 'U 2020-mu Natspolitsiia vykryla ponad 5 000 kiberzlochyniv' [In 2020, the National Police uncovered more than 5,000 cybercrimes] (*KIBERPOLITsIa. Natsionalna politsiia Ukrainy, 29 sichnia 2021*) <<https://www.cyberpolice.gov.ua/news/u--mu-naczpolicziya-vykryla-ponad---kiberzlochyniv-26/>> (in Ukrainian)
25. 'Rozvidka SShA poperedzhaie kliuchovi kompanii pro realnu zahrozu kiberatak z boku rosii' [US intelligence warns key companies about the real threat of cyber attacks from Russia] (*Ukrinform, 9 chervnia 2022*) <https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3502848-rozvidka-ssa-poperedzae-klucovi-kompanii-pro-realnu-zagrozu-kiberatak-z-rosii.html> (in Ukrainian)

Глинська Н. В., Клепка Д. І.

Цифровізація кримінального провадження: сучасні аспекти концептуалізації (частина 1)

Стаття присвячена визначенню окремих аспектів концептуалізації дослідження цифровізації кримінального провадження. Авторами виділено чинники, що зумовлюють актуальність комплексного дослідження питань використання цифрових технологій у кримінальному судочинстві. До таких чинників віднесено: соціально-політичний, нормативно-правовий, криміногенний, праксеологічний.

Проведено правову та теоретичну діагностику цифровізації кримінального провадження. Істотну увагу приділено запровадженню електронного кримінального провадження. Визначено проблемні питання нормативного регулювання у цьому сегменті. Зазначено, що нормативні положення, якими урегулюються окремі питання застосування цифрових технологій у кримінальному провадженні, потребують аналізу з точки зору їх відповідності стандартам якості закону.

Визначено основні перспективні напрями подальшого дослідження цифровізації кримінального провадження, до яких віднесено: дослідження методологічних питань цифровізації; розробку теоретико-правових основ використання цифрових технологій для оптимізації кримінальної процесуальної діяльності; створення теоретичного підґрунтя для подальшого впровадження електронного правосуддя в Україні; дослідження меж та можливостей використання технологій штучного інтелекту в кримінальному провадженні; визначення механізму

електронної процесуальної комунікації учасників кримінального провадження; впровадження електронних механізмів запобігання порушенню прав і свобод учасників кримінального провадження; розробку теоретико-правових основ (підґрунтя) використання електронних доказів у кримінальному провадженні; дослідження процесуальних особливостей розслідування кіберзлочинів; використання цифрових технологій під час міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні; визначення шляхів формування цифрової компетентності правозастосовників.

Зроблено висновок, що нагальною є необхідність концептуальної розробки основних стратегічних аспектів цифровізації кримінального провадження. Одним із перших завдань на цьому шляху є розробка понятійного апарату та визначення основних стратегічних напрямів й меж цифровізації з подальшою розробкою відповідних теоретико-правових основ реалізації цифровізації кримінального провадження по кожному з напрямів.

Глинская Н. В., Клепка Д. И.

Цифровизация уголовного производства: современные аспекты концептуализации (часть 1)

Статья посвящена определению отдельных аспектов концептуализации исследования цифровизации уголовного производства. Авторами выделены факторы, обуславливающие актуальность комплексного исследования вопросов использования цифровых технологий в уголовном судопроизводстве. К числу таких факторов авторами отнесены: социально-политический, нормативно-правовой, криминогенный, праксеологический.

Проведена правовая и теоретическая диагностика цифровизации уголовного производства. Существенное внимание уделено введению электронного уголовного производства. Определены проблемные вопросы нормативного регулирования в данном сегменте. Отмечено, что нормативные положения, которыми регулируются отдельные вопросы применения цифровых технологий в уголовном производстве, требуют анализа с точки зрения их соответствия стандартам качества закона.

Определены основные перспективные направления дальнейшего исследования цифровизации уголовного производства к которым отнесены: исследование методологических вопросов цифровизации; разработка теоретико-правовых основ использования цифровых технологий для оптимизации уголовной процессуальной деятельности; создание теоретической основы для дальнейшего внедрения электронного правосудия в Украине; исследование границ и возможностей использования технологии искусственного интеллекта в уголовном производстве; определение механизма электронной процессуальной коммуникации участников уголовного производства; внедрение электронных механизмов предотвращения нарушения прав и свобод участников уголовного производства; разработка теоретико-правовых основ использования электронных доказательств в уголовном производстве; исследование процессуальных особенностей расследования киберпреступлений использование цифровых технологий при международном сотрудничестве в уголовном производстве; определение путей формирования цифровой компетентности правоприменителей.

Сделан вывод, что неотложной является необходимость концептуальной разработки основных стратегических аспектов цифровизации уголовного производства. Одной из первых задач на этом пути является разработка понятийного аппарата и определение основных стратегических направлений и границ цифровизации с последующей разработкой соответствующих теоретико-правовых основ реализации цифровизации уголовного производства по каждому из направлений.

Ключевые слова: цифровизация, электронное уголовное производство, электронное правосудие, электронные доказательства.

Hlynska N. V. Klepka D. I.

Digitization of criminal proceedings: current aspects of conceptualization (part 1)

The article is devoted to the definition of certain aspects of the conceptualization of the study of digitalization of criminal proceedings. The authors identify the factors that determine the relevance of a comprehensive study of the use of digital technologies in criminal proceedings. Such factors include: socio-political, legal, criminogenic, praxeological.

Legal and theoretical diagnostics of digitalization of criminal proceedings is carried out. Significant attention is paid to the introduction of electronic criminal proceedings. Problematic issues of regulatory regulation in this segment have been identified. It is noted that the regulations governing certain issues of digital technology in criminal proceedings need to be analyzed in terms of their compliance with quality standards of the law.

The main perspective directions of further research of digitalization of criminal proceedings are determined, which include: research of methodological issues of digitalization; development of theoretical and legal bases for the use of digital technologies to optimize criminal procedure; creation of a theoretical basis for further implementation of e-justice

in Ukraine; study of the limits and possibilities of using artificial intelligence technology in criminal proceedings; determination of the mechanism of electronic procedural communication of participants in criminal proceedings; introduction of electronic mechanisms to prevent violations of the rights and freedoms of participants in criminal proceedings; development of theoretical and legal bases (grounds) for the use of electronic evidence in criminal proceedings; study of procedural features of cybercrime investigation; use of digital technologies in international cooperation in criminal proceedings; identifying ways to form the digital competence of law enforcement officers.

It is concluded that there is an urgent need for conceptual development of the main strategic aspects of digitalization of criminal proceedings. One of the first tasks on this path is to develop the conceptual framework and determine the main strategic directions and boundaries of digitalization, with further development of appropriate theoretical and legal bases for the implementation of digitalization of criminal proceedings in each of the areas.

Keywords: *digitalization, electronic criminal proceedings, electronic justice, electronic evidence.*

Стаття надійшла до редакції: 21.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

Ю. С. Рєпіна, кандидат економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судоустрою, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID ID: 0000-0002-3157-3181

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГЛАСНОСТІ ТА ВІДКРИТОСТІ СУДОВОГО ПРОЦЕСУ ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ НОВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ УКРАЇНИ¹

Постановка проблеми. Гласність і відкритість судового процесу належать до основних засад судочинства, що регламентовані у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» та національному процесуальному законодавстві.

У зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації (далі – РФ) проти України 24 лютого 2022 р. в Україні введено воєнний стан². Проте навіть в умовах воєнного стану конституційне право людини на судовий захист не може бути обмеженим (ст. 64 Конституції України). За словами Б. Моніча, Голови Ради суддів України, в умовах відсутності загрози життю та здоров'ю учасників справи суди здійснюють правосуддя в безперервному, штатному режимі, звісно, за винятком окупованих територій³. Надзвичайні обставини

вимагають швидких, проте добре зважених, ефективних та злагоджених дій усіх гілок державної влади України для протидії викликам з боку РФ та забезпечення правосуддя в Україні. Вітчизняна юридична думка має стати корисною, пропонуючи теоретично обґрунтовані рішення щодо своєчасних заходів, насамперед щодо вдосконалення відповідного національного законодавства.

Інформація завжди була важливим ресурсом для правника, а запровадження інформаційних технологій у судочинство є світовим трендом. Україна докладала значних зусиль щодо інформатизації власної судової системи. Проте з великою ймовірністю новітні технології, які вже певний час використовуються в судочинстві, змогли б стати ще одним видом зброї в руках нашого ворога проти України та українського народу, якби він отримав доступ до них. Незважаючи на те, що починаючи з 2014 року частина території України є окупованою РФ, національна судова система не встигла напрацювати дієвих превентивних заходів для забезпечення функціонування в обстановці у разі широкомасштабного вторгнення. Ситуація погіршується й відсутністю світового досвіду щодо роботи судової гілки влади в умовах збройної агресії та окупації, насамперед, європейських країн.

З огляду на зазначене, усвідомлюючи ризики нежиття дієвих заходів щодо захисту громадян, суспільства, судової системи і держави в умовах широкомасштабного збройного вторгнення РФ в Україну, з одного боку, та зважаючи на необхідність забезпечення права особи на справедливий

¹ *Примітка.* Стаття виконана в межах фундаментальної теми «Теоретико-правові проблеми цифровізації кримінального провадження в Україні», яка досліджується фахівцями НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України.

² *Примітка.* Указом Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 із 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року було введено воєнний стан строком на 30 діб, який було затверджено Законом України № 2102-ІХ від 24.02.2022 р. на позачерговому засіданні Верховної Ради України. У зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України воєнний стан в Україні неодноразово було продовжено. Наразі Указом Президента України № 341/2022 від 17.05.2022 р. строк дії воєнного стану в Україні продовжений з 05 години 30 хвилин 25 травня 2022 року строком на 90 діб, а Законом України № 2263-ІХ від 22.05.2022 р. цей Указ затверджено.

³ 'Правосуддя в Україні під час війни : Інтерв'ю Б. Моніча, Голови РСУ, італійському виданню ADNKRONOS' (Pravo) <<https://pravo.ua/pravosuddia-v-ukraini-pid-chas-viiny-interv-iu-bohdana-monicha-holovu-rsu-italiiskomu-vydanniu-adnkronos/>> (дата звернення: 01.06.2022 р.)

суд, з другого, підкреслюємо надзвичайну актуальність дослідження гласності та відкритості судового процесу із використанням новітніх технологій під час тривання воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Протягом тривалого часу питання функціонування судової влади України знайшли своє висвітлення в працях багатьох учених, зокрема, В. Бринцева, В. Городовенка, І. Марочкіна, Л. Москвич, І. Назарова, Я. Романюка, В. Сердюка, С. Шевчука та багатьох інших. У свою чергу, дослідження гласності та відкритості судочинства здійснювали: В. Березюк, О. Бойко, С. Бондарчук, В. Вільгушинський, Н. Дроздович, С. Дяченко, Л. Лобойко, О. Овсяннікова та ін.

Проблемам, пов'язаним з інформацією та її вимірюванням, присвячені праці видатних вчених-математиків Н. Віннера, К. Шеннона, В. Глушкова. Окремі аспекти проблем, пов'язаних із дослідженнями організаційного, правового та наукового забезпечення інформатизації в Україні, та правової інформації знайшли своє висвітлення у публікаціях, авторами яких є правники І. Арістова, Р. Арсірій, К. Беляков, А. Венгеров, А. Каламайко, Л. Сердюк, М. Сегал, В. Цимбалюк, О. Шамрай, М. Швець та ін.

Упровадженню сучасних технологій у судочинство присвячені монографічні роботи О. Бринцева, Н. Голубевої, А. Столітнього, наукові статті П. Казакевич, Н. Кушакової-Костицької, Д. Литкевича, В. Мильцевої, М. Смоковича та ін. Теоретико-прикладні питання використання новітніх технологій у національній судовій системі розглядалися багатьма фахівцями, серед яких: Я. Берназюк, О. Кібенко, І. Міщенко, П. Пушкар та ін. Ці питання розглядалися переважно у професійних юридичних виданнях.

Сучасні виклики, що постали перед судовою системою України, об'єднують практичних працівників і науковців для обговорення нагальних питань, пов'язаних із процесом здійснення правосуддя судами України в реаліях воєнного часу, на більшості наукових заходах, що проводилися після 24 лютого 2022 р. На превелике щастя, проведення юридичних наукових заходів у формі конференцій, семінарів, «круглих» столів з початком війни не зупинилось. Позитивний досвід наукових дискусій в он-лайн форматі, що активно застосовувався науковою спільнотою в умовах пандемії COVID-19 та карантинних обмежень, зумовив безперервність

наукового спілкування навіть зараз. Відправлення правосуддя в умовах воєнного стану і проблеми, що виникають у зв'язку з цим, стають найпоширенішими темами, які обговорюються у теперішній час. Наразі зусилля наукової спільноти мають бути спрямовані на пошук відповідей на виклики, що постали перед вітчизняним правосуддям.

Актуальність проблеми здійснення правосуддя в умовах воєнного стану вимагає сформулювати **мету статті**. Вона полягає у визначенні проблем забезпечення гласності та відкритості судового процесу із використанням новітніх технологій та підготовці пропозицій щодо напрямів їх усунення.

Виклад основного матеріалу. Синонімами назви прийдешнього (постіндустріального) суспільства є: інформаційне, або постеконічне суспільство, а також суспільство знань. Отже, ідеологи та дослідники на новому етапі розвитку людства головну роль віддають інформації – базовому чиннику виробничих сил та ключовому компоненту процесів, що відбуватимуться¹. При цьому зусилля вчених спрямовуються на нові, принципово відмінні сфери діяльності (зокрема, розробку нових комп'ютерних технологій), адже найважливішим активом стають не матеріально відчутні ресурси (земля, сировина, робоча сила, виробничі споруди й устаткування), а інтелект, інформація, знання². Відтак, виконуючи запит суспільства на забезпечення адекватних часу змін, з'являються і розвиваються технології, завданням яких є гарантування процесів пошуку, збору, передачі, обробки, збереження, накопичення та тиражування інформації. У такий спосіб забезпечуються та підтримуються інформаційні процеси на різних рівнях. Такі технології традиційно називають інформаційними або інформаційно-телекомунікаційними (далі – ІТ).

Проте у дійсності вони співвідносяться як частина та ціле. Інформаційно-телекомунікаційні технології – загальний термін, що підкреслює роль уніфікованих технологій та інтеграцію телекомунікацій (телефонних ліній та бездротових з'єднань), комп'ютерів, підпрограмного та програмного забезпечення, накопичувальних та аудіовізуальних систем, які дозволяють користувачам створювати, одержувати доступ, зберігати, передавати та змінювати інформацію. Іншими словами,

¹ Мельника Л. Г. (ред) *Социально-экономические проблемы информационного общества* (ИТД «Университетская книга», 2005) 10.

² – 49–50.

інформаційно-телекомунікаційні технології складаються з інформаційних технологій, а також телекомунікацій, медіа-трансляцій, усіх видів аудіо-і відеообробки, передачі, мережевих функцій управління та моніторингу¹.

Інформація – це одна з основних складових (поряд із матерією й енергією) світу, властивих абсолютно всім об'єктам, аспект матеріальної єдності². За етимологією слово «інформація» походить від лат. «*informatio*» – ознайомлення, роз'яснення, уявлення; складається із префіксу «*in*», який означає впровадження всередину, та іменника «*formatio*» – форма, образ; буквально – впровадження образу, форми.³ Поняття «інформація» від моменту свого виникнення було пов'язане виключно із життям і діяльністю людини в соціумі, необхідністю задоволення різноманітних людських потреб (побутових, культурних, освітніх, естетичних тощо), задоволення яких потребує обмін інформацією при взаємодії з іншими людьми, природою тощо. Терміном «інформація» користувалися давно для визначення практичних понять, як-то: деяка сукупність знань, відомостей щодо якогось предмета, явища. Але найавторитетнішим і тому найпоширенішим вважається визначення, надане Н. Вінером: «Інформація – це позначення змісту, одержаного із зовнішнього світу у процесі нашого пристосування до нього і пристосування до нього наших відчуттів»⁴. Поступово категорія «інформація» набула значення загальнонаукової, стала однією із загальнофілософських категорій.

Дефініцію терміна «інформація», що використовується для розкриття її як правової категорії, містить Закон України «Про інформацію» (в редакції Закону України №2938-VI від 13.01.2011 р.). У Законі зазначається, що «інформація – будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді»⁵. Це легальне визначення, яке інформацію ототожнює із відомостями та/або дани-

ми. Але, на наш погляд, це не зовсім правильно. Інформація і дані пов'язані, але не тотожні.

Спеціалісти в галузі інформатики поділяють інформацію на два рівня: *дані* (або первинні дані) та *інформацію*. На нижчому рівні збираються (акумулюються) первинні (або фактичні) дані – первинні відомості щодо предмета пошуку (тексти, таблиці, графіки, довідкові матеріали про факти, явища тощо, представлені у будь-якій формі (числовій, текстовій, звуковій, графічній та ін.), які зберігаються на будь-яких носіях (паперових або електронних). Потім завдяки обробці отриманих даних дані перетворюються на інформацію. Рівень первинних даних і результуючий рівень їх обробки – взаємозалежні та взаємозумовлені. Наприклад, при узагальненні («укрупненні вихідних даних») є ймовірність отримати викривлену інформацію. Тому для перевірки отриманої інформації виникає необхідність спуститися на перший рівень і виправити помилки, що раніше були зроблені при роботі з даними. Таким чином, дані – це сировина для інформації, а інформація – готовий продукт, результат відповідної діяльності людини.

Здійснювати поділ інформації на види можна за різними ознаками (за способом подання, сприйняття, представлення тощо). І таких класифікацій в науковій літературі запропоновано багато. Вітчизняний законодавець поділив інформацію на види за змістом і, зокрема, виділив «правову інформацію», тобто будь-які відомості про право, його систему, джерела, реалізацію, юридичні факти, правовідносини, правопорядок, правопорушення і боротьбу з ними та їх профілактику тощо. Джерелами правової інформації є Конституція України, інші законодавчі і підзаконні нормативно-правові акти, міжнародні договори та угоди, норми і принципи міжнародного права, а також повідомлення засобів масової інформації, публічні виступи, інші джерела інформації із правових питань⁶.

Ознаки інформації як специфічної правової категорії на науковому рівні виділив А. Венгеров. Серед них: незалежність щодо свого носія; можливість багаторазового використання; властивість не зникати при споживанні; збереження інформації, що передається, у суб'єкта, що її передає; здатність до зберігання, агрегування, інтегрування,

¹ Швачич Г Г та ін. *Сучасні інформаційно-комунікаційні технології: навч. посіб.* (НМетАУ, 2017) 5.

² Джинчарадзе Н Г *Інформаційна культура особистості* (Укр. Центр духов. культури: Тов. «МФА», 1996) 5

³ Див., наприклад: Семютюк О. П. *Сучасний словник іношомовних слів / 3-тє вид., доп.* (Веста: Видавництво «Ранок», 2010) 258.

⁴ Виннер Н. *Кибернетика и Общество.* (Изд-во иностр. лит., 1958) 31.

⁵ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. №2657-ХІІ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

⁶ Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 р. №2657-ХІІ [ст. 10, ч. 1, 2 ст. 17] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

накопичення, «стискання»; кількісний вимір; системність¹. Також учений запропонував поділ правової інформації на два структурних рівня: первинний і вторинний. До первинного рівня він зараховував нормативні правові акти. Інформація, яку вони містять, має строго вказівний характер, складається із відомостей щодо належних та допустимих діянь осіб, закріплює та організує соціально необхідну та доцільну поведінку, набуває правового характеру через процедуру прийняття та санкціонованість. Вторинний рівень представлений інформацією довідкового характеру і містить відомості про нормативні правові акти та джерела їх опублікування². Цей підхід заклав підвалини для розподілу правової інформації на офіційну та неофіційну³.

Отже, будь-яка професійна діяльність пов'язується з інформацією, її створенням та використанням на виконання певних функцій. У сфері здійснення правосуддя сучасні ІТ розглядаються як засіб, що сприятиме підвищенню якості, швидкості, результативності й ефективності її роботи. Насправді широке використання ІТ в сучасних судових системах, зокрема європейських країн, відповідає таким очікуванням⁴. Українські вчені-правники надають власну дефініцію поняттю ІТ у судовій системі, визначаючи їх як сукупність технічних, програмних, математичних, організаційних засобів і методів, що забезпечують у діяльності судів загальної юрисдикції пошук, збір, зберігання, обробку, надання, розповсюдження судової інформації⁵. Також вони наголошують на тому, що судова система оперує окремим видом інформації – «судовою інформацією»⁶.

¹ Венгеров А. Б. 'Категория «информация» в понятийном аппарате юридической науки' (1977) 10 Советское государство и право 70–78.

² –

³ Рыбаков О. Ю. Правовая информация как условие реализации современной российской правовой политики (2015) 4 Журнал российского права 105–112. < <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-informatsiya-kak-uslovierealizatsii-sovremennoy-rossiyskoy-pravovoy-politiki/viewer> > (дата звернення: 10.04.2022 р.)

⁴ Див., напр.: 'Управління судовими інформаційними системами: міжнародний досвід' (PRAVO-JUSTICE, вересень-жовтень 2020). < <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5fa/a5e/c73/5faa5ec73c202992255267.pdf> > (дата звернення: 10.04.2022)

⁵ *Правові основи судового адміністрування та судової діяльності: навч. посіб.* / [Л. М. Москвич, О. О. Овсяннікова, А. В. Іванцова та ін.] (Право, 2019) 74–75.

⁶ Раца В. А. До питання класифікації судової інформації. (2015) 3(9) 2, Прикарпатський юридичний вісник 260–264.

Зі змісту ст. 6 «Право на справедливий суд» Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) випливають процесуальні вимоги публічності розгляду і публічності проголошення судового рішення⁷. У своїх рішеннях Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово наголошував на тому, що фактично сторони мають право на публічне слухання, за відсутністю винятків, зазначених у другому реченні ст. 6 § 1. За такої умови публічне слухання захищає сторони від тайного самовправства без уваги суспільства. Водночас гарантія публічності правозастосування є важливою для основного завдання ст. 6 § 1, а саме, забезпечення справедливого судового розгляду. Адже публічний характер провадження захищає сторони від таємного виконання правосуддя без контролю суспільств, що також є одним із засобів запровадження довіри до судів⁸. Тобто конвенційна вимога публічності в рішеннях ЄСПЛ тлумачиться в контексті гласності та відкритості судового провадження⁹. Адже термін «публічний» походить від лат. *«publicus»* – усенародний та означає відкритий, гласний, у присутності публіки¹⁰.

У вітчизняному законодавстві вимога гласності судового процесу та його повної фіксації технічними засобами закріплена у переліку основних засад судочинства (ст. 129 Конституції України¹¹), вимоги гласності і відкритості судового процесу – у переліку засад організації судової влади (ст. 11 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»¹²), загальних засад кримінального провадження (стат-

⁷ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (дата звернення: 10.04.2022)

⁸ У «Посібнику зі статті 6 «Право на справедливий суд», підготовленого Дослідницьким підрозділом ЄСПЛ визначаються керівні принципи, розроблені практикою Суду разом з відповідними прецедентами, доступний для завантаження на www.echr.coe.int (Case-law / Case-law analysis / Case-law guides), С. 52–56 (публічне (відкрите) слухання).

⁹ Бойко О. В. 'Право на справедливий судовий розгляд у кримінальному судочинстві України' (дис. док-ра філософ, Національна академія внутрішніх справ, 2021) 95 < http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19875/1/dysertatsiia_boiko.pdf > (дата звернення: 10.04.2022)

¹⁰ Дубічинського В. В. (ред) *Сучасний тлумачний словник української мови: 60000 слів* (ВД «Школа», 2009) 603.

¹¹ Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 черв. 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 10.04.2022)

¹² Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

ті 7, 27 КПК України¹), основних засад (принципів) цивільного, господарського та адміністративного судочинства (статті 2, 7, 8 ЦПК України², статті 2, 8, 9 ГПК України³, статті 2, 10, 11 КАС України⁴).

Мета дослідження не потребує докладного аналізу цієї засади (принципу) щодо кожного із видів судочинства. Тому вважаємо за доцільне звернутися до її формулювання, наведеного у Законі України «Про судоустрій і статус суддів»: «Судові рішення, судові засідання та інформація щодо справ, які розглядаються судом, є відкритими, крім випадків, установлених законом. Ніхто не може бути обмежений у праві на отримання в суді усної або письмової інформації про результати розгляду його судової справи. Будь-яка особа має право на вільний доступ до судового рішення в порядку, встановленому законом.

Інформація про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, дату надходження позовної заяви, апеляційної, касаційної скарги, заяви про перегляд судового рішення, стадії розгляду справи, місце, дату і час судового засідання, рух справи з одного суду до іншого є відкритою та має бути невідкладно оприлюдненою на офіційному веб-порталі судової влади України, крім випадків, установлених законом»⁵.

Утім, вимога публічності судового розгляду справи є комплексною та включає в себе кілька аспектів, адже отримати інформацію можна різними способами – як шляхом безпосереднього сприйняття інформації за фізичної присутності у судовому засіданні, так і за допомогою засобів масової інформації чи на офіційному веб-порталі судової

влади України⁶. В Україні з метою зменшення негативного впливу поширення коронавірусу COVID-19 були внесені зміни до законодавства України, зокрема, процесуального, за якими суд може прийняти рішення про обмеження доступу осіб, які не є учасниками судового процесу, в судові засідання під час карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України відповідно до Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб», якщо участь в судовому засіданні становитиме загрозу життю чи здоров'ю особи⁷.

Комітет Міністрів Ради Європи серед іншого, вважаючи, що доступ громадян до законів, підзаконних нормативних актів і судової практики своєї власної держави, а також до адміністративної й судової інформації слід полегшити за допомогою сучасних ІТ, розробив Рекомендацію Rec (2001) 3 щодо надання громадянам судових та інших юридичних послуг з використанням новітніх технологій за напрямками:

- забезпечення доступності правової інформації в електронній формі;
- забезпечення доступу до державних електронних реєстрів у галузі права;
- забезпечення взаємодії судових установ із громадськістю⁸.

Надання послуг за допомогою сучасних ІТ має полегшити доступ до правової інформації, як цього вимагає ЄКПЛ. Водночас термін «правова інформація» охоплює всі офіційні тексти законів, підзаконних нормативних актів, міжнародних угод, обов'язкових для виконання державою, та важливі судові рішення. Саме у цьому документі поряд із правовою інформацією окремо розглядаються державні реєстри та судові процедури. Термін «державні реєстри» охоплює реєстри, створені судами й (або) іншими державними органами, до яких громадськість, прямо або побічно, має право звертатися за інформацією – як загальною, так і такою, що стосується більш специфічних питань, а термін «судові процедури» включає інформацію

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

² Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

³ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

⁴ Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

⁵ Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 р. № 1402-VIII [ч. 1, 2 ст. 11] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

⁶ Бойко О. В. 'Публічність судового розгляду як гарантія права на справедливий суд' (2021) 1 Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції 105–110.

⁷ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України № 540-IX від 30.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

⁸ *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства.* (Київ, 2015) 270–275.

щодо судового провадження, правил процедури, а також інформацію зі справ й матеріали зносин із судами.

На думку А. Малєєва, до позиціювання суду в правовому просторі як органу судової влади слід додати визначення суду як надавача особливого виду публічних послуг – послуг із правосуддя¹. Правосуддя може розглядатися як послуга, що надається споживачам, і як така вона порівняна з більшістю інших послуг, що надаються державою і є важливими та необхідними для суспільства².

Забезпечення доступності правової інформації в електронній формі

Нормативно-правова база України (База даних «Законодавство України») за адресою: <https://zakon.rada.gov.ua/> була створена 21.04.2015 р. Тексти нормативних актів надаються як у тому вигляді, в якому вони були прийняті, так й у вигляді текстів із подальшими виправленнями та змінами. Наразі цілодобовий і безкоштовний доступ до текстів законів в електронній формі забезпечується державою.

Верховний Суд за підтримки проєкту ЄС «Право-Justice» створив пошукову Базу правових позицій Верховного Суду (далі – База) – інтелектуальну систему пошуку за правовими позиціями, презентація якої відбулась 20.07.2021 р. База дозволяє легко орієнтуватися в правових позиціях Верховного Суду і швидко знаходити необхідну релевантну практику. Втім, База є тестовим допоміжним інструментом пошуку практики Верховного Суду та не може вважатись офіційним джерелом інформації щодо судових рішень Верховного Суду. Розміщена в Базі інформація щодо практики Верховного Суду не є вичерпною і постійно оновлюється. Доступ до Базі є безкоштовним і здійснюється через веб-сайт: <http://lpd.court.gov.ua> після реєстрації в системі.

Доступ до державних реєстрів у галузі права

У 2005 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про доступ до судових рішень»³, що визначив порядок доступу до судових

рішень з метою забезпечення відкритості діяльності судів загальної юрисдикції, прогнозованості судових рішень та сприяння однаковому застосуванню законодавства. Єдиний державний реєстр судових рішень (далі – ЄДРСР) запрацював у червні 2006 р. У такий спосіб отримали доступ до судових рішень не лише учасники справи, а й всі інші зацікавлені особи. Отримати доступ до інформаційних ресурсів ЄДРСР можливо у мережі Інтернет, наприклад, за посиланням на сторінку «Реєстри та системи», або за безпосереднім гіперпосиланням на головній сторінці веб-порталу «Судова влада України»⁴ (<https://court.gov.ua>), або шляхом введення у пошукову строку веб-браузера URL-адреси веб-сайту ЄДРСР: <https://reyestr.court.gov.ua>.

Судові рішення, внесені до ЄДРСР, були відкритими для безоплатного цілодобового доступу. Користувачу надавались можливості пошуку, перегляду, копіювання та друку судових рішень (їх частин). Загальний доступ до них забезпечувався з дотриманням вимог щодо знеособлення персональних даних. До початку широкомасштабного вторгнення РФ на територію України в його системі зберігалось близько 100 млн документів – процесуальних документів, ухвалених судом (у тому числі слідчим суддею під час досудового розслідування) під час розгляду справи (матеріалів кримінального провадження) на будь-якій стадії судового провадження (ухвала, окрема ухвала, рішення, вирок, постанова, судовий наказ).

Однак із метою запобігання загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу, а також для забезпечення безпеки щодо цілісності бази даних у період воєнного стану доступ до ЄДРСР та сервісу «Стан розгляду справ» тимчасово призупинено. Відтак, технічним адміністратором обмежено загальний та повний доступ до судових рішень, внесених до ЄДРСР, оскільки за несанкціонованого повного доступу до ЄДРСР є небезпека заволодіння персональними даними

¹ Малєєв А. 'Судові послуги, операції, стандарти' (2015) 2 (11) Слово Національної школи суддів України 37–44.

² Measuring the quality of justice [Guide] : Adopted at the 28th plenary meeting of the CEPEJ on 7 December 2016, p 24. 72 p. URL: <https://edoc.coe.int/en/efficiency-of-justice/7500-measuring-the-quality-of-justice-guide.htm> (дата звернення: 10.04.2022)

³ Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.12.2005 р. № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 10.04.2022 р.)

⁴ Веб-портал «Судова влада України» – сукупність апаратних та програмних засобів ДСА України з унікального адресою у глобальній мережі передачі даних INTERNET разом з інформаційними ресурсами, що перебувають у її розпорядженні і забезпечують користувачам доступ до цих інформаційних ресурсів та надання інших інформаційних послуг через мережу INTERNET [Про організаційне забезпечення функціонування веб-порталу «Судова влада України» : Наказ Державної судової адміністрації України від 17.02.2014 р. № 30 (з додатками) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030750-14#Text> (дата звернення: 29.04.2022 р.)]

учасників судового процесу, а так само інформацією, що містить державну таємницю, тощо. На випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення Верховний Суд надав рекомендації судам першої та апеляційної інстанції щодо необхідності вивести прилади з електронними цифровими підписами суддів та працівників апарату суду, а у разі неможливості – знищити¹.

За повідомленням Державної судової адміністрації України (далі – ДСА України)², на веб-портал Судової влади України 27.02.2022 р. здійснено хакерську атаку, яка була успішно відбита, а сервіси судової влади оперативного відновлено, отже, втрат даних не відбулося. Проте доступ до порталу протягом кількох годин було обмежено.

ДСА України розмістила оголошення 05.04.2022 р. про відновлення доступу до ЄДРСР для суддів та працівників правоохоронних органів³. Проте повний доступ до ЄДРСР поки що буде обмежено для працівників апарату судів, секретаріату Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ), а також для суддів тих судів, територіальна підсудність справ яких змінена⁴. Загальною вимогою для усіх користувачів ЄДРСР є обов'язкове і термінове інформування адміні-

стратора ЄДРСР та ДСА України про настання обставин, що потребують скасування доступу до ЄДРСР, а також про втрату, викрадення чи розголошення облікових даних, наданих для отримання такого доступу. ДСА України напрацьовує механізм унеможливлення доступу сторонніх осіб до ЄДРСР. Наразі строки відновлення загального доступу до ЄДРСР не визначено.

Взаємодія судових установ із громадськістю

Взаємодія судових установ із громадськістю щодо застосування новітніх технологій передбачає, зокрема, можливість відкриття провадження за допомогою електронних засобів, здійснення подальших процесуальних дій у рамках провадження в середовищі електронного документообігу, одержання інформації про результати провадження в електронній формі та доступу до будь-якої інформації, що має відношення до ефективного провадження (наприклад, судові процедури)⁵.

У судах, ВРП, ВККСУ, ДСА України, їх органах та підрозділах функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (далі – ЄСІТС)⁶. Відповідно до Оголошення про створення та забезпечення функціонування трьох підсистем (модулів) ЄСІТС розпочинають своє функціонування: «Електронний кабінет», «Електронний суд», підсистеми відеоконференцз'язку⁷. Зазначені в Оголошенні дії вчиняються з використанням підсистем (модулів) ЄСІТС у порядку, визначеному Положенням про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) ЄСІТС⁸ та нормами процесуального законодавства, що регулюють порядок

¹ Рекомендації судам першої та апеляційної інстанції на випадок захоплення населеного пункту та/або суду чи безпосередньої загрози його захоплення : затв. розпоряд. Голови Верховного Суду від 13.03.2022 р. № 6/0/9–22. URL: <https://pravo.ua/u-verkhovnomu-sudi-zatverdzheno-rekomendatsii-sudam-pershoi-ta-apeliatsiinoi-instantsii/> (дата звернення: 29.04.2022 р.)

² Інформація розміщена на веб-порталі Судової влади України URL: <https://court.gov.ua/archive/1260225/> (дата звернення: 01.06.2022 р.)

³ Інформація розміщена на веб-порталі Судової влади України URL: <https://dsa.court.gov.ua/dsa/pres-centr/news/1266748/> (дата звернення: 01.06.2022 р.)

⁴ *Примітка.* Відповідно до ч. 7 ст. 147 Закону «Про судострій і статус суддів» Головою Верховного Суду видано низку розпоряджень про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану та про відновлення територіальної підсудності судових справ. Ураховуючи неможливість судами здійснювати правосуддя під час воєнного стану, була змінена територіальна підсудність судових справ щодо понад 130 судів. З огляду на наявність належних умов для здійснення правосуддя була відновлена територіальна підсудність судових справ у 30 судах, що була змінена попередніми розпорядженнями Голови Верховного Суду. Також 11.04.2022 р. розпочато процедуру відрядження суддів місцевих судів, що розташовані на територіях, на яких ведуться бойові дії, та територіальну підсудність яких було змінено розпорядженнями Голови Верховного Суду. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ можна переглянути: URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/

⁵ *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства* (Київ, 2015) 271–272

⁶ *Примітка.* Для ознайомлення із загальними відомостями про ЄСІТС, управління та прийняття рішень щодо інформаційної системи, основними завданнями, структурою та очікуваними результатами провадження ЄСІТС, див., зокрема: Управління судовими інформаційними системами: міжнародний досвід (PRAVO-JUSTICE, вересень-жовтень 2020). С. 4–12. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5fa/a5e/c73/5faa5ec73c202992255267.pdf> (дата звернення: 29.04.2022 р.)

⁷ Про початок функціонування відповідних підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС) / ВИЩА РАДА ПРАВОСУДДЯ : Оголошення від 04.09.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001910-21#n5> (дата звернення: 29.04.2022 р.)

⁸ Положення про порядок функціонування окремих підсистем (модулів) Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи : затв. ріш. Вищої ради правосуддя від 17.08.2021 р. № 1845/0/15–21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/8931> (дата звернення: 20.09.2021 р., станом на 01.06.2022 р. доступ тимчасово обмежений)

вчинення таких дій після початку функціонування відповідних підсистем (модулів) ЄСІТС.

Українська правова система тільки-но розпочинає свій шлях до електронного правосуддя, ЄСІТС поступово запроваджується. Вже є певні здобутки, три роки тому розпочалась тестова експлуатація підсистеми «Електронний суд», яка має забезпечувати обмін процесуальними документами в електронній формі між судами, органами та установами системи правосуддя, між судом та учасниками судового процесу, між учасниками судового процесу.

Побіжно ми зауважили про появу в сучасних умовах судів, територіальну підсудність судових справ яких змінено. Війна призвела до поділу судів на ті, що знаходяться на: (1) окупованій території, (2) території активних бойових дій, (3) території, на якій активні бойові дії не ведуться. Гостро постала проблема вивезення матеріалів судових справ, серверного та комп'ютерного обладнання. На жаль, є суди, з яких нічого вивести не змогли (не встигли) з об'єктивних причин, викликаних окупацією територій ще у перші дні дії воєнного стану та обстрілом територій і необхідністю забезпечення безпеки працівників суду.

Цілком логічним є звернення до рішення ЄСПЛ минулого року у справі «Куроченко та Золотухін проти України», скарги яких стосувалися проблем, що виникли щодо їх кримінальних проваджень через те, що відповідні матеріали залишилися на нині окупованих РФ територіях. За цими скаргами ЄСПЛ постановив, що було порушено п. 1 ст. 6 ЄКПЛ. Раніше в рішенні у справі «Хлебик проти України» Суд зазначив, що у таких справах необхідно відповісти на запитання, чи вжила держава-відповідач усіх доступних їй заходів для організації судової системи у такий спосіб, щоб забезпечити в конкретній ситуації заявника ефективність прав, гарантованих статтею 6 Конвенції, з огляду на давно усталений принцип, згідно з яким Конвенція покликана гарантувати права, які є практичними та ефективними, а не теоретичними та ілюзорними (п. 102). Під час оцінки дотримання державою-відповідачем цього зобов'язання важливим фактором є те, чи вжили органи державної влади належні заходи для зменшення, наскільки це можливо, негативних для заявника наслідків у результаті відсутності доступу до матеріалів справи» (п. 103)¹.

¹ Справа «Куроченко та Золотухін проти України» (Заяви № 20936/16 та № 53257/16) : Рішення Європейського суду з

Негативні наслідки можна було б мінімізувати широким й ефективним запровадженням новітніх технологій в українське судочинство. Національна судова система має користуватися перевагами, які надає сучасний технічний прогрес. Наразі ідея запровадження дистанційного розгляду справ у вітчизняних судах є дискусійною. Але, видається, що принципове покращення здатна забезпечити ЄСІТС із її можливостями до автоматизації процесів діяльності судів, органів та установ у системі правосуддя, включаючи документообіг, автоматизований розподіл справ, обмін документами між судом та учасниками судового процесу, фіксування судового процесу та участь учасників судового процесу у судовому засіданні в режимі відеоконференції, складання оперативної та аналітичної звітності, надання інформаційної допомоги суддям тощо. Принаймні проблема втрати судових справ зникла б чи майже зникла б, оскільки принцип побудови ЄСІТС – «хмарні технології» передбачають віддалену обробку і зберігання даних та надають користувачам мережі Інтернет доступ до обчислювальних ресурсів і програмного забезпечення як до онлайн-сервісу. Для потреб ЄСІТС створюється сервіс хмарного зберігання й обробки інформації, який складається з кількох центрів (принаймні двох), що містять, власне, апаратне забезпечення, системне програмне забезпечення з інструментами віртуалізації, системи керування базами даних, програмно-апаратний комплекс захисту інформації та резервовані канали зв'язку необхідної швидкості. Саме такі можливості ЄСІТС були заявлені ще кілька років тому. Проте В. Князев, Голова Верховного Суду, в рамках онлайн-зустрічі на тему «Поточний стан і проблеми судочинства у зв'язку з війною», організованої Асоціацією правників України 08.04.2022 р., наголосив, що «Електронний суд у нас не працює, тому що він не створений»².

Серед інших заходів, спрямованих на взаємодію судових установ із громадськістю, – можливість одержувати відомості про хід справи шляхом доступу до судової інформаційної системи. Інформація в електронній формі про судові процеси має бути загальнодоступною і поширюватися за допо-

прав людини від 11 лют. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g12#Text (дата звернення: 01.05.2022)

² 'Онлайн-зустріч зі Всеволодом Князевим, Головою Верховного Суду на тему «Поточний стан і проблеми судочинства у зв'язку з війною»' (Facebook) <https://www.facebook.com/groups/276606605718268/> (дата звернення: 01.06.2022)

могою найбільш розповсюджених технологій (натепер – Інтернет)¹. На веб-порталі Судової влади України було створено сервіс «Стан розгляду справ». Наразі доступ до цього сервісу тимчасово призупинено і повідомлено про таке: «Суди здійснюють правосуддя в безперебійному режимі в умовах відсутності загрози життю та здоров'ю учасників справи. Про дату та час судових засідань дізнавайтесь в оперативному порядку за телефонами суду чи з використанням інших засобів зв'язку».

Натепер учасник судового провадження при завантаженні веб-сторінки суду, територіальну підсудність судових справ якого змінено, може побачити інформацію про розпорядження Верховного Суду і назву суду, на який цим документом змінено підсудність судових справ. На своє звернення безпосередньо до зазначеної судової установи учасник має отримати відповідь про передачу своєї судової справи і подальші дії. Як правило, зборами суддів такого суду визначається перелік судових справ за їх категоріями, які підлягають негайному судовому розгляду. В першу чергу, зазвичай, до нього потрапляють судові справи кримінального провадження щодо тримання особи під вартою, цивільного провадження – щодо усиновлення тощо. У випадку, якщо судова справа особи, що звернулась, до такої категорії не належить, їй повідомляють про можливість направити клопотання про розгляд своєї судової справи за зміненою територіальною підсудністю. Проте такий порядок дій передбачає хоча б мінімальну обізнаність громадянина про існуючий порядок. На жаль, місцеві суди, які протягом тривалого часу розглядали судові справи (переважно цивільні), не повідомляють учасників судових проваджень про зміну територіальної підсудності судової справи та не роз'яснюють учасникам їх права.

Висновки. В сучасному світі значення інформації у сфері правосуддя значно підвищується. Цьому сприяють особливості інформації – її цифрова форма та розвиток ІТ, які забезпечують миттєву швидкість її передачі. Використання ІТ стало незамінним засобом у судових системах багатьох країн світу. Тривалий світовий досвід використання ІТ у судочинстві, насамперед країн ЄС, демонструє суттєве покращення надання судових послуг громадянам.

¹ *Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства.* (Київ, 2015) 272.

Проте сьогоднішня Україна – це війна, що триває вже понад три місяці. Під час дії воєнного стану частина національних судів свою роботу не припиняє, частина – здійснює її у дистанційному режимі (за цей час фактично 20% апеляційних та місцевих судів не здійснювали правосуддя, близько 10% судів перебувають на тимчасово непідконтрольних територіях²). Наразі частина будівель судів зруйновано або пошкоджено, а судові приміщення розграбовано (вивезено комп'ютерну техніку, обладнання відоконференцзв'язку, меблі тощо), через що вони не придатні для здійснення правосуддя. Під час війни до ЄДРСР вноситься щодня 11,5 тис. судових рішень, утім, у довоєнний час цей показник становив близько 30 тис. судових рішень щоденно³. Це, з одного боку.

Із другого боку, за цей період спостерігається загальне зменшення звернень до судів приблизно на 80%, що пояснюється, зокрема, відсутністю реального доступу до правосуддя для значної частини населення України, що викликає проблемами забезпечення гласності та відкритості судового процесу (обмеження в отриманні судових послуг із застосуванням новітніх технологій, аж до позбавлення такої можливості взагалі).

У рамках VI Міжнародної науково-практичної конференції «Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки»⁴, обговорюючи проблемні питання у судовій системі України в умовах воєнного стану у розрізі забезпечення інформаційної безпеки держави, учасники конференції звернули увагу на обмеження доступу до ЄДРСР із підстави, не передбаченою у Законі України «Про доступ до судових рішень». На нашу думку, стаття 4 цього Закону має бути доповнена частиною восьмою такого змісту: «В умовах воєнного або надзвичай-

² 'Обмеження судового захисту прав і свобод людини на період дії режиму воєнного стану є неконституційним' (Верховний Суд) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1278798/>> (дата звернення: 01.06.2022)

³ 'Правосуддя в Україні під час війни : Інтерв'ю Б. Моніча, Голови РСУ, італійському виданню ADNKRONOS' (Pravo) <<https://pravo.ua/pravosuddia-v-ukraini-pid-chas-viiny-interv-iu-bohdana-monicha-holovy-rsu-italiiskomu-vydanniu-adnkronos/>> (дата звернення: 29.04.2022)

⁴ *Примітка.* VI Міжнародна науково-практична конференція «Кримінально-правова охорона інформаційної безпеки», 12 травня 2022 року. Організатори: НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України, НЮУ ім. Я. Мудрого, ГО «ВАКП». Обговорювались сучасні проблеми кримінально-правової охорони інформаційної безпеки людини, суспільства, держави й світу в національному й міжнародно-правовому вимірах. У заході прийняли участь провідні вчені України та інших дружніх країн, молоді науковці, судді, адвокати, працівники правоохоронних органів.

ного стану з метою запобігання загрози життю та здоров'ю суддів та учасників судового процесу, а також для забезпечення безпеки щодо цілісності бази даних рішення про припинення та/або обмеження доступу до Реєстру приймає Вища рада правосуддя».

Безперервність правосуддя і безпека правосуддя в умовах війни є невід'ємними елементами судового процесу¹. На нашу думку, використання ЄСІТС в умовах воєнного стану забезпечить безпечний для життя та здоров'я людини доступ до правосуддя, з одного боку, та здійснення правосуддя національною судовою системою, з другого. Адже електронний документообіг, що прийде на заміну традиційному – паперовому, ще у 80-х рр. минулого століття передбачив акад. В. Глушков. Він писав: «Кінцева мета становлення нової технології управління НТП полягає в поєднанні до єдиної системи (пов'язаної із безпаперовими інформаційними потоками) робочих місць всіх тих, хто цей процес визначає та організовує...»².

Саме тому є необхідною активізація зусиль та взаємодія юристів-науковців та практиків разом із фахівцями у галузі ІТ за реальної підтримки з боку держави щодо гарантування функціонування ЄСІТС. Цілком зрозуміло, що процес запровадження і використання ЄСІТС має супроводжуватися добре налагодженим і постійним зворотнім зв'язком із безпосередніми користувачами ЄСІТС (суддями, адвокатами, прокурорами, громадянами тощо) з метою її подальшого вдосконалення. Наразі постала проблема відновлення судів, яка передбачає значні обсяги фінансування, а необхідних коштів наразі вітчизняна судова система не має.

¹ 'Обмеження судового захисту прав і свобод людини на період дії режиму воєнного стану є неконституційним' (Верховний Суд) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1278798/>> (дата звернення: 01.06.2022 р.)

² Глушкова В. 'Управление научно-техническим прогрессом: концепция В. М. Глушкова' (Commons) <<https://commons.com.ua/uk/upravlenie-nauchno-tehnicheskim-progressom-kontseptsiya-v-m-glushkova/>> (дата звернення: 20.09.2021)

Засобом покращення взаємодії судових установ із громадськістю можуть виявитися запропоновані у проекті Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)» положення, відповідно до яких з метою належного повідомлення учасників судового провадження в умовах воєнного чи надзвичайного стану передбачається, що суд викликає або повідомляє їх про дату, час і місце судового засідання у справі будь-якими можливими засобами, на всі відомі засоби комунікації (телефонограма, СМС повідомлення, електронна пошта, повідомлення у месенджерах тощо), а також через оголошення на офіційному веб-порталі судової влади України. При цьому, виклик або повідомлення вважається врученим учаснику судового процесу лише у випадку надходження до суду підтвердження про отримання чи ознайомлення із викликом або повідомленням³. Водночас, на нашу думку, ініціатори законопроекту не врахували, що наразі доступ до ЄДРСР та сервісу «Стан розгляду справ» тимчасово призупинено. Однак норма про повідомлення учасників судового провадження про зміну територіальної підсудності судових справ в умовах воєнного стану та відновлення територіальної підсудності судових справ у зазначеному законопроекті взагалі відсутня. Проте такий обов'язок (особливо в умовах воєнного та надзвичайного станів) має покладатися на суди.

³ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України, Цивільного процесуального кодексу України та Господарського процесуального кодексу України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану)»: Проект Закону від 26.04.2022 р. № 7316. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1279856> (дата звернення: 29.04.2022 р.)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Hospodarskii protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.11.1991 № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (in Ukrainian)
2. Kodeks administrativnoho sudochinstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 r. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (in Ukrainian)
3. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_ukr.pdf (in Ukrainian)

4. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (in Ukrainian)
5. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy : Zakon Ukrainy vid 13.04.2012 r. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (in Ukrainian)
6. Poiasniuvalna zapyska do proekty Zakony Ukrainy 'Pro vnesennia zmin do Kodeksu administrativnoho sudochynstva Ukrainy, Tsyvilnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta Hospodarskoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy (shchodo zdiisnennia sudochynstva v umovakh voiennoho chy nadzvychainoho stanu)': Proekt Zakonu vid 26.04.2022 № 7316. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1279856> (in Ukrainian)
7. Polozhennia pro poriadok funktsionuvannia okremykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy: zatv. rish. Vyshchoi rady pravosuddia vid 17.08.2021 № 1845/0/15-21. URL: <https://hcj.gov.ua/doc/doc/8931> (in Ukrainian)
8. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy, spriamovanykh na zabezpechennia dodatkovykh sotsialnykh ta ekonomichnykh harantii u zviazku z poshyrenniam koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30.03.2020 № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text> (in Ukrainian)
9. Pro dustup do sudovykh rishen: Zakon Ukrainy vid 22.12.2005 № 3262-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (in Ukrainian)
10. Pro informatsiiu: Zakon Ukrainy vid 02.10.1992 r. № 2657-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (in Ukrainian)
11. Pro orhanizatsiine zabezpechennia funktsionuvannia veb-portalu «Sudova vlada Ukrainy» [On organizational support for the functioning of the web portal «The Judicial Power of Ukraine»]: Nakaz Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy vid 17.02.2014 № 30 (z dodatkami) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0030750-14#Text> (in Ukrainian)
12. Pro pochatok funktsionuvannia vidpovidnykh pidsystem (moduliv) Yedynoi sudovoi informatsiino-telekomunikatsiinoi systemy (YeSITS) / Vyshcha rada pravosuddia : Oholoshennia vid 04.09.2021 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001910-21#n5> (in Ukrainian)
13. Pro sudoustrii i status suddiv: Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 r. № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (in Ukrainian)
14. Rekomendatsii sudam pershoi ta apeliatsiinoi instantsii na vypadok zakhoplennia naselenoho punktu ta/abo sudu chy bezposerednoi zahrozy ioho zakhoplennia: zatv. rozporiad. Holovy Verkhovnoho Sudu vid 13.03.2022 № 6/0/9-22. URL: <https://pravo.ua/u-verkhovnomu-sudi-zatverdzheno-rekomendatsii-sudam-pershoi-ta-apeliatsiinoi-instantsii/> (in Ukrainian)
15. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (in Ukrainian)

Cases

16. Rishennia YeSPCH po spravi 'Kurochenko and Zolotuchin v. Ukraine' vid 11 liutoho 2021 (App no 20936/16, no 53257/16) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g12#Text (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Vinner N, *Kibernetika i Obshchestvo* [Cybernetics & Society] (Izd-vo inostr. lit., 1958) 200 (in Russian)
2. Dzhyncharadze N H, *Informatsiina kultura osobystosti* [Information culture of personality] (Ukr. tsentr dukhov. kultury, Tov. «MFA», 1996) 184 (in Ukrainian)
3. Semotiuk O P, *Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv* [Modern dictionary of foreign words] (Ranok, 2010) 656 (in Ukrainian)
4. Shvachych H H, *Suchasni informatsiino-komunikatsini technologii* [Modern information and communication technologies] (NMetAU, 2017) 230 (in Ukrainian)

Edited books

5. Melnik L H (red.) *Sotsialno-ekonomicheskiie problemy informatsionnoho obshchestva* [Socio-economic problems of the information society] (ITD «Universitetskaia kniha» 2005) 430 (in Russian)
6. Dubichynskiy V V (red) *Suchasnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language] (VD «Shkola», 2009) 832 (in Ukrainian)

Non-author book

7. *Yevropeiski ta mizhnarodni standarty u sferi sudochinstva* [European and international judicial standards] (Kyiv, 2015) 709 (in Ukrainian)

8. *Pravovi osnovy sudovoho administruvannya ta sudovoi diialnosti* [L. M. Moskvych, O. O. Ovsianikova, A. V. Ivantsova ta in] [Legal foundations of judicial administration and judicial activity] (Pravo, 2019) 396 (in Ukrainian)

Journal articles

9. Boiko O V, 'Publichnist sudovoho rozhlidu yak harantiia prava na spravedlyvyi sud' [Publicity of court proceedings as a guarantee of the right to a fair trial] 2021 (1) Aktualni problemy vitchyznianoï yurysorudentsii 105–110 (in Ukrainian)
10. Malieiev A, 'Sudovi posluhi, operatsii, standarty' [Court services, operations, standards] 2015 (2) Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy 37–44 (in Ukrainian)
11. Ratsa V A, 'Do pytannia klasyfikatsii sudovoi informatsii' [On the question of classification of judicial information] 2015 (3) 260–264 (in Ukrainian)
12. Rybakov O Yu, 'Pravovaia informatsiia kak usloviie realizatsii sovremennoi rossiiskoi politiki' [Legal information as a condition for the implementation of modern Russian legal policy] 2015 (4) Zhurnal rossiiskoho prava 105–112 <<https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-informatsiya-kak-uslovie-realizatsii-sovremennoy-rossiyskoy-pravovoy-politiki/viewer>> (in Russian)
13. Venherov A B, 'Katehoriia «informatsiia» v poniatiinom apparate yuridicheskoi nauki' [The category of «information» in the conceptual apparatus of legal science] 1977 (10) Sovetskoie hosudarstvo i pravo 70–78 (in Russian)

Dissertation

14. Boiko O V, 'Pravo na spravedlyvyi sudovyi rozhlid u kryminalnomu sudochinstvi Ukrainy [The right to a fair trial in criminal proceedings in Ukraine] (dys dok filosof, NAIA, 2021) 270 < http://elar.naiu.kiev.ua/bitstream/123456789/19875/1/dysertatsiia_boiko.pdf> (in Ukrainian)

Websites

15. Hlushkova V, 'Upravleniie nauchno-tekhnicheskim prohressom: kontseptsiiia V. M. Hlushkova' [Management of scientific and technological progress: the concept of V. M. Glushkov] (Common) <<https://commons.com.ua/uk/upravlenie-nauchno-tehnicheskim-progressom-kontseptsiya-v-m-glushkova/>> (in Russian)
16. 'Measuring the quality of justice' [Guide] : Adopted at the 28th plenary meeting of the CEPEJ on 7 December 2016 72 (EDOC) < <https://edoc.coe.int/en/efficiency-of-justice/7500-measuring-the-quality-of-justice-guide.htm>> (in English)
17. 'Obmezhenia sudovoho zahystu prav i svobod liudyny na period dii rezhymu voiennoho stanu ye nekonstytutsiinym' [Restrictions on judicial protection of human rights and freedoms during the state of war regime are unconstitutional] (Verkhovnyi Sud) <<https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1278798/>> (in Ukrainian)
18. 'Onlain-zustrich zi Vsevolodom Kniazevym, Holovoïu Verkhovnoho Sudu na temu «Potochnyi stan i problemy audochynstva u zviazku z viinoïu»' [Online meeting with Vsevolod Knyazev, Chairman of the Supreme Court on «The current state and problems of justice in connection with the war»] (Facebook) <<https://www.facebook.com/groups/276606605718268/>> (in Ukrainian)
19. 'Pravosuddia v Ukraini pid chas viiny : Interviu B. Monicha, Holovy RSU, italiiskonu vydanniu ADNKRONOS' [Justice in Ukraine during the war: Interview with B. Monich, Head of the Council of Judges of Ukraine, Italian new agency ADNKRONOS] (Pravo) <<https://pravo.ua/pravosuddia-v-ukraini-pid-chas-viiny-interv-iu-bohdana-monicha-holovy-rsu-italiiskomu-vidanniu-adnkronos/>> (in Ukrainian)
20. 'Upravlinnia sudovymy informatsiinymy systemamy: mizhnarodnyi dosvid' [Judicial Information Systems Management: International Experience] (Pravojustice) <<https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/5fa/a5e/c73/5faa5ec73c202992255267.pdf>> (in Ukrainian)

Репіна Ю. С.

Проблеми забезпечення гласності та відкритості судового процесу із використанням новітніх технологій в умовах сьогодення України

Стаття присвячена визначенню проблем забезпечення гласності та відкритості судового процесу із використанням новітніх технологій та розробці пропозицій щодо напрямів їх усунення в умовах сьогодення України.

У сучасному світі значення інформації у сфері правосуддя істотно підвищується, чому сприяють нова особливості інформації – її цифрова форма та розвиток ІТ, які забезпечують миттєву швидкість її поширення. Використання ІТ стало незамінним засобом у судових системах багатьох країн. Тривалий світовий досвід використання ІТ у судочинстві, насамперед країн ЄС, демонструє суттєве покращення у наданні судових послуг громадянам.

Під час дії воєнного стану в Україні частина національних судів свою роботу не припинила, частина – здійснює її в дистанційному режимі. Спостерігається загальне зменшення звернень до судів, що пояснюється, зокрема, відсутністю реального доступу до правосуддя для значної частини населення України, спричиненого проблемами забезпечення гласності та відкритості судового процесу. Серед них – обмеження в отриманні судових послуг із застосуванням новітніх технологій, аж до позбавлення такої можливості взагалі.

Використання ЄСІТС в умовах воєнного стану здатне забезпечити безпечний для життя та здоров'я людини доступ до правосуддя, з одного боку, та здійснення правосуддя національною судовою системою, з другого.

Покращення взаємодії судових установ із громадськістю потребують удосконалення процесуального законодавства, зокрема, щодо повідомлення учасників судового провадження про зміну територіальної підсудності судових справ і відновлення територіальної підсудності судових справ особливо (в умовах воєнного та надзвичайного стану).

Ключові слова: гласність та відкритість судового процесу, правосуддя, воєнний стан, інформація, інформаційні технології, ЄДРСР, ЄСІТС.

Репина Ю. С.

Проблемы обеспечения гласности и открытости судебного процесса с использованием новейших технологий в современных условиях Украины

Статья посвящена выявлению проблем при обеспечении гласности и открытости судебного процесса при использовании новейших технологий и подготовке предложений, направленных на их устранение в современных условиях Украины.

В современном мире роль информации в сфере правосудия значительно возросла, что объясняется новой характеристикой информации – ее цифровой формой и развитием ИТ, обеспечивающими мгновенную скорость ее передачи. Применение ИТ – незаменимое средство в судебных системах многих стран. Длительный мировой опыт использования ИТ при судопроизводстве, в первую очередь стран-членов ЕС, демонстрирует существенное улучшение в предоставлении судебных услуг гражданам.

Во время военного положения часть национальных судов свою работу не прекратила, часть – перешла на дистанционный режим. Наблюдается общее уменьшение обращений в судебные органы, что объясняется, в частности, отсутствием реального доступа к правосудию у значительной части населения Украины, вызванного, в том числе, проблемами в обеспечении гласности и открытости судебного процесса. Среди них – ограничения при получении судебных услуг с применением новых технологий, вплоть до лишения такой возможности.

Использование ЕСИТС в условиях военного положения способно обеспечить безопасный для жизни и здоровья людей доступ к правосудию, с одной стороны, и осуществление правосудия национальной судебной системой, с другой.

Для улучшения взаимодействия судебных органов с общественностью необходимо усовершенствование процессуального законодательства, в частности, с целью информирования участников судопроизводства об изменении территориальной подсудности судебных дел и восстановления территориальной подсудности судебных дел (особенно в условиях военного и чрезвычайного положения).

Ключевые слова: гласность и открытость судебного процесса, правосудие, военное положение, информация, информационные технологии, ЕДРСР, ЕСИТС.

Riepina Yu. S.

Problems of Providing Publicity and Openness of the Court Proceedings through the Use of New Technologies in Today's Ukraine

The article is devoted to identifying problems in providing publicity and openness of the court proceedings through the use of new technologies and the preparation of proposals aimed at their elimination in today's Ukraine.

In modern world, the importance of information in the field of justice is significantly increasing, which is facilitated by a new feature of information – its digital form and the development of IT, which provide instant speed of its dissemination. The use of IT has become an indispensable tool in the judicial systems of many countries. Long-term global experience in the use of IT in the judiciary, especially in the EU, shows a significant improvement in the provision of judicial services to citizens.

During the state of war, some national courts did not stop their work, some – carried it out remotely. There is a general decrease in appeals to the courts, which is explained, in particular, by the lack of real access to justice for a large part

of the population of Ukraine, caused by problems of providing publicity and openness of the court proceedings. Among them are restrictions on obtaining court services using the new technologies, up to the deprivation of such an opportunity in general under the current difficult conditions.

The use of the Unified Judiciary Information Telecommunication System (UJITS) in the state of war can ensure safe access to justice for human life and health, on the one hand, and the administration of justice by the national judiciary, on the other.

Improving the interaction of judicial institutions with the public requires the improvement of procedural legislation, in particular, on notifying participants in court proceedings of changes in territorial jurisdiction, restoration of territorial jurisdiction (especially in state of war and emergency).

Key words: *providing publicity and openness of court proceedings, justice, state of war, information, information technologies, UJITS, USRCD.*

Стаття надійшла до редакції: 10.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

І. С. Яковець, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, головний науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності НАПрН України

О. В. Гальцова, кандидат юридичних наук, науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального та кримінально-виконавчого права, Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності НАПрН України

ПРАВОВИЙ СТАТУС ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В ПРОЦЕСІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Нині на тлі російської агресії набуває актуальності питання виконання покарання щодо російських військових, причетних до кримінально-протиправних діянь, і, відповідно, розробки алгоритмів та процедур реалізації призначених таким військовим злочинцям кримінальних покарань.

Уже зараз наша держава має значне число військовополонених, які або були захоплені в ході бойових дій, або самостійно здалися в полон. За офіційною інформацією, Україна створюватиме повноцінні табори для російських військовополонених, «тому що їх сотні». Посадовці наголошують, що ми «будемо приймати рішення організувати централізоване утримання полонених за всіма законами Женевської конвенції про поведження з військовополоненими (далі – Конвенція)¹, з усіма вимогами, яких, до речі, досить багато, і вони не прості, досить складні. Але вже йдеться про необхідність створення таборів, оскільки кількість полонених понад сотні»².

Міністерство оборони та Мін'юст (далі – МЮ) видали спільний наказ від 10 березня 2022 р.

¹ Женевська конвенція про поведження з військовополоненими від 21.10.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення: 12.04.2022)

² Орлова В. 'В Україні заговорили про табори для російських полонених' (UNIAN) <<https://www.unian.ua/war/v-ukrajini-zagovorili-pro-tabori-dlya-rosiyskih-polonenih-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11731087.html>> (дата звернення: 12.04.2022)

№ 85/1117/5 «Про тимчасові заходи з розміщення та тримання військовополонених», зареєстрований в МЮ № 1131/5 від 11.03.2022 р. (буде оприлюднений згодом). Наказ урегулює типи місць, в яких утримуватимуться військовополонені, порядок поведження з ними та органи, відповідальні за це. Звісно, за загальним правилом, питання поведження з військовополоненими регулюються Конвенцією на рівні міжнародного гуманітарного права, що є частиною українського законодавства, адже цей документ підписано та ратифіковано Україною в установленому законом порядку. До початку повномасштабної війни єдиним нормативно-правовим актом, що згадує про імплементацію положень міжнародного гуманітарного права, була Інструкція про порядок застосування норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, затверджена наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 р. № 164³. Проте положень стосовно військовополонених в цьому документі немає взагалі.

Розробники вищевказаного наказу наголошують, що попри емоційно зрозуміле бажання «не брати в полон» чи застосовувати покарання щодо військовополонених тут і зараз, міжнародне гума-

³ Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 23.07.2017 № 164 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 22.04.2022)

нітарне право встановлює низку вимог стосовно поведінки з ними. Саме це і є правилами (звичаями) війни, яких дотримуються цивілізовані країни, однією з яких є Україна. Фактично ці правила зводяться до того, що військовополонені на час війни утримуються, лікуються, харчуються подалі від театру бойових дій, а згодом репатріюються, притягуються до відповідальності за воєнні злочини тощо – залежно від умов завершення війни та відповідних угод. До ключових положень згаданого наказу належать такі:

1. Військовополонені триматимуться в перепрофільованих установах Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС), тобто в установах виконання покарань (в'язницях). Це будуть місця, окремі від інших установ, де триматимуться в'язні, адже міжнародне гуманітарне право забороняє тримати спільно військовополонених та в'язнів (очевидно, що в'язні просто не залишать живими таких полонених). Стосовно конкретних місць – наразі нічого не відомо, проте скоріше за все це буде Західна Україна (саме з міркувань віддаленості від територій активних бойових дій).

2. Військовополонені прийматимуться в такі установи на підставі рапорту Військової служби правопорядку (ВСП). Тобто після фізичного захоплення (здачі в полон) не потрібно обирати заповіжні заходи в межах кримінального процесу, достатньо лише рапорту. Незалежно від того, ким були захоплені полонені, – поліцією, цивільним населенням, теробороною чи військовослужбовцями ЗСУ – вони передаються ВСП ЗСУ для подальшого поміщення в такі «табори».

3. Про поміщення до «табору» військовополоненого ВСП повідомляє органи СБУ та органи прокуратури з тих міркувань, що значна частина з них вчиняла воєнні злочини, а отже, збір доказів індивідуальної вини має відбуватись у межах кримінального провадження.

4. Під час первинної реєстрації військовополонених складається поіменний список із зазначенням персональних даних, фіксуванням форменого одягу, місця проживання та проходження військової служби, інформації щодо обставин захоплення (про що добровільно повідомляє військовополонених), стану здоров'я. Важливо, що норми міжнародного гуманітарного права дозволяють допитувати таких осіб, адже ця інформація має вагомий значення для Збройних Сил України, проте обов'язок повідомити поширюється лише на по-

відомлення «прізвища, ім'я та військового звання, дату народження та армійський, полковий, особовий чи серійний номер або, якщо цього немає, іншу рівноцінну інформацію».

5. Медичне обслуговування та харчування ідентичні до тих, що застосовуються до засуджених осіб, які тримаються в установах виконання покарань, та здійснюються за рахунок видатків державного бюджету¹.

Згадуючи вищевказаний наказ, вважаємо за доцільне звернути увагу (хоча це і виходить дещо за межі статті), що низка його положень не повною мірою враховує як норми Конвенції, так і положення чинного національного законодавства. Зокрема, за ст. 9 Закону України «Про оборону України»² (яка визначає повноваження Кабінету Міністрів України у сфері оборони) саме Кабмін уповноважується встановлювати «порядок здійснення заходів щодо поведінки з військовополоненими та інтернованими особами в особливий період відповідно до норм міжнародного права». Таким чином, це питання має вирішуватись не на рівні спільного наказу двох міністерств, а постановою Кабінету Міністрів України. Крім того, по-перше, відповідно до абз. 14 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України»³ до основних завдань саме Служби правопорядку належить організація збору, супроводження та охорони військовополонених (*курсів авторів*). По-друге, незважаючи на те, що Конвенція безпосередньо не вказує на орган, на який держава має покласти обов'язки щодо утримання військовополонених, у ст. 39 цього документу передбачається, що «Кожен табір військовополонених буде поставлений під безпосереднє управління відповідального офіцера, що належить до регулярних збройних сил Держави, що тримає в полоні». Однак ДКВС не належить до регулярних збройних сил, і зараз відповідне законодавство не передбачає наділення її функціями утримання

¹ Крапівін С. 'Наказ про розміщення військовополонених: про що йдеться? (резюме)' (Just talk, 15 березня 2022) <https://justtalk.com.ua/post/nakaz-pro-rozmischennya-vijskovopoloneni-pro-scho-jdetsya-rezyume?fbclid=IwAR3NAmx3bsV40j5RHDUNGITtF72DFEHQuMb7Am5_0ISv5ASCiJdXVdNJ_Tc> (дата звернення: 22.04.2022)

² Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1932-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 22.04.2022)

³ Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07.12.2002 № 3099-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text> (дата звернення: 22.04.2022)

військовополонених та, тим паче, надання їм медичної допомоги. І це слід враховувати при прийнятті відповідних норм.

Незважаючи на наведені прогалини, можна стверджувати, що з порядком триманням військовополонених зараз є хоча б якась визначеність. Однак далеко не всі військовополонені залишатимуться в такому правовому статусі або будуть передані в ході обміну полоненими. Чимало з них, безумовно, притягатимуться до відповідальності за вчинення воєнних та інших злочинів і спрямовуватимуться для відбування покарання (при цьому слід звернути увагу, що хоча низка організацій, приміром, Червоний Хрест, і зазначають, що «... полонених не можна притягнути до відповідальності за безпосередню участь у бойових діях»¹, однак нормативного підґрунтя для такого висновку в міжнародних і національних актах немає; тут діє загальне правило притягнення до відповідальності, якщо такі дії утворюють склад кримінального чи іншого правопорушення. Інакше кажучи, якщо бойові дії на території держави будуть визнані нею як злочин, то і відповідальність за це є можливою).

На перший погляд, у таких випадках можна було б стверджувати, що і статус особи буде змінений – з «військовополоненого» на «звичайного засудженого». Проте Женевська Конвенція і тут передбачає певні винятки, закріплюючи у ст. 85 положення про те, що «Військовополонені, яких переслідують судовим порядком відповідно до законодавства держави, що тримає в полоні, за діяння, учинені ними до взяття в полон, користуються, навіть у випадку засудження, пільгами цієї Конвенції» (курсив авторів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Важливо відмітити, що нині досліджень кримінально-виконавчих аспектів відбування кримінальних покарань військовополоненими в юридичній науці України немає. Окремі питання воєнного полону досліджувалися в дисертаціях та монографіях із прав людини та міжнародного гуманітарного права. Крім того, було написано кілька дисертацій з історії воєнного полону під час та після Другої світової війни (О. В. Потильчак, А. С. Чайковський та ін.). У зарубіжній літературі питання міжнародно-правового захисту жертв ві-

йни висвітлювалися в дослідженнях Я. Броунлі (I. Brownlie), Фр. Кальсховена (Fr. Kalshoven), Фр. де Мулінена (F. de Mulinen), Л. Оппенгейма (L. Oppenheim), Ч. Хайда (C. Hyde), Р. Хігінса (R. Higgins), А. Шлезінгера (A. Schlesinger) та ін. Серед українських учених окремі питання воєнного полону порушували у своїх роботах М. М. Гнатовський, А. О. Кориневич, В. М. Лисик, Х. П. Ярмак та ін. Проте зазначені напрацювання обійшли увагою саме кримінально-виконавчий напрям.

Метою статті є об'єктивна потреба удосконалення чинного законодавства та заповнення прогалин у сучасних національних актах щодо процедури визначення становища військовополонених у разі їх засудження та направлення для відбування кримінальних покарань з огляду на ситуацію з військовополоненими в Україні та з урахуванням положень Женевської Конвенції (далі – Конвенція), зокрема, встановлення загальноновизнаних вимог, що в існуючому виді не повною мірою відповідають чинному національному законодавству, та окреслення положень національних нормативно-правових актів, які потребують змін.

Виклад основного матеріалу. Потрібно одразу зауважити, що Конвенція, що регламентує правила поведінки з військовополоненими, була прийнята ще у 1954 р. Однак за весь час свого існування вона не піддавалася змінам (додаткові протоколи не стосувалися конкретних аспектів утримання полонених). Отже, Конвенція стала відбиттям пануючих саме в той період прогресивних ідей. Крім того, вона не застосовувалась країнами-підписантами в умовах повномасштабних воєнних дій, а діяла виключно при локальних військових конфліктах. Навіть це наводить на думку, що її положення не можуть урахувати всі нюанси сучасної геополітичної ситуації у світі, а також практик і підходів до процесу виконання-відбування кримінальних покарань відповідної категорією осіб.

Водночас аналіз Конвенції та, зокрема, положення її статті 85 створює враження, що засудженим військовополоненим повинні забезпечуватися усі без винятку пільги, передбачені в цьому акті. А їх перелік є доволі широким. До того ж окремі переваги навіть у сучасних умовах європейського гуманізму є недоступними для інших «звичайних» осіб, які засуджені та відбувають покарання в місцях позбавлення волі України.

Так, стаття 17 Женевської конвенції про поведінку з військовополоненими передбачає облік

¹ 'Prisoners of war and detainees protected under international humanitarian law' (ICRC) <https://www-icrc-org.translate.google.com/doc/war-and-law/protected-persons/prisoners-war/overview-detainees-protected-persons.htm?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=op,sc> (дата звернення: 21.04.2022)

таких осіб. Будь-яка сторона конфлікту повинна забезпечити кожну особу, що знаходиться під її юрисдикцією та може потрапити в полон, посвідченням із зазначенням прізвища цієї особи, її імені, звання, армійського, полкового, особистого або серійного номера чи іншої рівноцінної інформації, а також дати народження. Таке посвідчення особи може, крім того, містити особистий підпис або відбитки пальців власника чи те та інше разом, будь-яку іншу інформацію, яку сторона конфлікту може вважати за необхідне додати стосовно осіб, що належать до її збройних сил. Посвідчення особи повинно, наскільки це можливо, бути розміром 6,5 x 10 см і видаватися у двох примірниках.

Згідно ст. даної 18 Конвенції, усі речі та предмети особистого користування, за винятком зброї, коней, військового спорядження та військових документів, залишаються в розпорядженні військовополонених, так само, як металеві каски, протигази та подібні предмети особистого захисту. В їх користуванні залишаються також речі та предмети, необхідні для їх обмундирування або харчування, навіть якщо такі речі та предмети належать до офіційного військового спорядження. Суми грошей, що їх мають при собі військовополонені, не можна вилучати в них, за винятком вилучення за наказом офіцера й лише після того, як у спеціальному реєстрі буде зафіксовано суму цих грошей та відомості про їх власника, а також після того, як останньому буде видано докладну розписку з розбірливо написаними прізвищем, званням та військовою частиною особи, яка видала відповідну розписку.

Стаття 25 вказаної Конвенції містить положення згідно яких, військовополонених розміщують в умовах, настільки сприятливих, наскільки сприятливими є умови розквартирування в тій самій місцевості військ держави, що тримає в полоні. Ці умови створюються з урахуванням звичок та звичаїв військовополонених і в жодному випадку не повинні бути шкідливими для їх здоров'я. Зазначені вище положення застосовуються, зокрема, до спальних приміщень військовополонених, як стосовно загальної площі й мінімальної кубатури, так і стосовно основного обладнання, постільної білизни та ковдр. Приміщення, передбачені для того, щоб ними користувалися військовополонені індивідуально або колективно, повинні бути повністю захищеними від вологи, достатньо обігріватися й освітлюватися, зокрема між настанням темноти

й вимкненням світла. Необхідно вживати всіх запобіжних протипожежних заходів.

Щодо основного добового раціону харчування повинен бути достатнім за кількістю, якістю й різноманітністю для того, щоб підтримувати добрий стан здоров'я військовополонених та запобігати втраті ваги або розвитку недостатності харчування. До уваги слід брати й звичний для військовополонених режим харчування (ст. 26 Конвенції).

Стосовно одягу, білизни та взуття, вони видаються військовополоненим у достатній кількості державою, що тримає в полоні, з урахуванням кліматичних умов місцевості, де вони перебувають. Формений одяг збройних сил супротивника, захоплений державою, що тримає в полоні, повинен видаватися військовополоненим, якщо він відповідає кліматичним умовам. Регулярну заміну й ремонт зазначених вище речей забезпечує держава, що тримає в полоні. Крім того, військовополонені, що працюють, одержують належний одяг у всіх випадках, коли цього вимагає характер їх роботи (ст. 27 Конвенції).

Згідно ст. 28 вищевказаної Конвенції, в усіх таборах відкривають крамниці, де військовополонені можуть купувати продукти харчування, мило й тютюн, а також предмети повсякденного вжитку. Розцінка за будь-яких обставин не може перевищувати ціни місцевого ринку. Прибутки від табірних крамниць використовуються на благо військовополонених; із цією метою створюється спеціальний фонд. В управлінні крамницею та цим фондом має право брати участь представник військовополонених.

У Главі III Конвенції містяться положення щодо гігієни та медичної допомоги згідно яких держава, що тримає в полоні, зобов'язана вживати всіх санітарно-профілактичних заходів, необхідних для забезпечення в таборах чистоти й умов, сприятливих для здоров'я, а також для запобігання епідеміям. Військовополонені повинні мати у своєму розпорядженні вдень і вночі санітарне обладнання, що відповідає правилам гігієни й тримається в постійній чистоті. Також, крім лазень та душів, обладнаних у таборах, військовополонених забезпечують у достатній кількості водою та милом для особистого туалету й прання їх білизни; із цією метою їм надають необхідні приміщення, обладнання та час (ст. 29).

Важливими є положення ст. 30 Конвенції, що кожний табір повинен мати відповідний лазарет,

в якому військовополонені можуть отримувати необхідну медичну допомогу й в якому їм може бути забезпечений необхідний режим харчування. За необхідності окремо створюються ізолятори для інфекційних хворих і душевнохворих. Військовополонені, які хворіють на тяжку хворобу, або стан здоров'я яких вимагає спеціального лікування, хірургічного втручання або госпіталізації, повинні прийматися до будь-якої військової чи цивільної медичної установи, в якій може бути забезпечене таке лікування, навіть якщо їх репатріація передбачається в близькому майбутньому. Сприятливі умови створюються для догляду за інвалідами, зокрема сліпими, й для їх реабілітації, поки вони очікують репатріації. Медична допомога військовополоненим повинна надаватися переважно медичним персоналом держави, до якої вони належать, а також, по можливості, однієї з ними *національності (курсив авторів)*. Витрати на лікування, зокрема витрати на придбання будь-яких пристроїв, необхідних для підтримання здоров'я військовополонених, зокрема *зубних протезів* й інших штучних пристроїв, та окулярів покладаються на державу, що тримає в полоні.

У статті 38 Конвенції містяться положення, згідно яких необхідно поважати особисті вподобання кожного військовополоненого, держава, що тримає в полоні, сприяє практиці влаштування для військовополонених інтелектуальних, освітніх та оздоровчих занять, спортивних змагань та ігор і вживає заходів, необхідних для їх здійснення, шляхом забезпечення їх відповідними приміщеннями та необхідним обладнанням. Військовополонені повинні мати можливості робити фізичні вправи, зокрема займатися спортом і грати в ігри, та перебувати на свіжому повітрі. Для цього в усіх таборах повинно бути передбачено достатньо відкритих місць

Звернемо увагу, що у ст. 32 Конвенції вказується, держава, що тримає в полоні, може вимагати, щоб військовополонені, які хоча й не належать до медичних служб своїх збройних сил, але є терапевтами, хірургами, стоматологами, середнім медичним персоналом або санітарами, виконували свої медичні обов'язки в інтересах військовополонених, які належать до тієї самої держави, до якої належать вони самі. У такому випадку вони продовжують бути військовополоненими, але з ними поводяться так само, як і з відповідним медичним персоналом, затриманим державою, що тримає в полоні.

Згідно зі ст. 44 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, з офіцерами та військовополоненими, які мають такий самий статус, поводяться з повагою, належною їхньому званню та віку. Щоб забезпечити обслуговування в офіцерських таборах, виділяють у достатній кількості військовополонених, які мають інші звання тих самих збройних сил та які по можливості розмовляють тією самою мовою, при цьому до уваги беруть звання офіцерів та військовополонених, які мають такий самий статус. Таких днювальних не зобов'язують виконувати будь-яку іншу роботу. Усіляко заохочується здійснення нагляду самими офіцерами за харчуванням офіцерів за спільним столом.

Згідно статті 58 розділу IV «Кошти військовополонених», від самого початку бойових дій та до укладення угоди із цього питання з державою-покровителькою держава, що тримає в полоні, може встановлювати таку максимальну суму в грошах готівкою чи в будь-якій іншій аналогічній формі, яку військовополоненим дозволяється мати при собі. Будь-яку надлишкову суму, яку вони законно мали при собі та яку в них взяли або вилучили, зараховують на їхній рахунок разом з будь-якими іншими грошовими сумами, які вони здали на зберігання; такі суми не можуть бути конвертовані в будь-яку іншу валюту без згоди військовополонених. Якщо військовополоненим дозволено придбавати послуги або речі вжитку за межами табору за готівку, то такі платежі здійснюються військовополоненим особисто або адміністрацією табору, яка відносить їх на рахунки відповідних військовополонених. Держава, що тримає в полоні, встановлює стосовно цього необхідні правила.

У главі II «Представники військовополонених» ст. 79 Конвенції всіх місцях, де перебувають військовополонені, за винятком місць, де є офіцери, військовополонені вільно, шляхом таємного голосування, обирають кожні шість місяців, а також у випадку наявності вакансій, представників військовополонених, яким доручається представляти їх перед військовими властями, державами-покровительками, Міжнародним комітетом Червоного Хреста й будь-якою іншою організацією, яка може допомагати їм. Ці представники військовополонених мають право бути переобраними. У таборах для офіцерів та прирівняних до них осіб або в змішаних таборах представником військовополоне-

них табору визнається офіцер, який є старшим за званням серед військовополонених. У таборах для офіцерів йому допомагають один чи більше консультантів, обраних офіцерами; у змішаних таборах його помічників обирають військовополонені, що не є офіцерами, зі свого середовища. Представники військовополонених підтримують фізичне, духовне та інтелектуальне благополуччя військовополонених. Зокрема, у випадках, коли військовополонені вирішують організувати серед себе систему взаємодопомоги, ця організація буде належати до компетенції представника військовополонених на додаток до спеціальних обов'язків, покладених на нього іншими положеннями Конвенції. Представники військовополонених не несуть відповідальності лише з причини їхніх обов'язків за будь-які правопорушення, скоєні військовополоненими.

Наведеним конкретні вимоги до умов тримання військовополонених не вичерпуються.

Тож в якому обсязі на засуджених військовополонених мають поширюватися норми (пільги), передбачені Конвенцією? На нашу думку, відповідь на це запитання впливає зі змісту абз.3 ст. 108: «У будь-якому випадку військовополонені, засуджені до покарання з позбавленням волі, мають переваги, передбачені статтями 78 та 126 цієї Конвенції. Крім того, вони мають право одержувати й відправляти кореспонденцію, одержувати, принаймні, одну посилку-допомогу на місяць, регулярно перебувати на свіжому повітрі; отримувати необхідну за станом їхнього здоров'я медичну допомогу, а також духовну допомогу, яку вони можуть захотіти отримати». Згадані в цій нормі статті стосуються права на подачу клопотань та інших звернень, а також відвідування представниками консульських установ і представництв гуманітарних організацій. Покарання, які можуть застосовуватися до них, повинні відповідати положенням абз.3 ст. 87 (заборона будь-яких колективних покарань за індивідуальні діяння, тілесних покарань, тримання в приміщеннях без денного світла та взагалі будь-яких видів тортур або прояви жорстокості).

КВК України вже зараз повною мірою передбачає дотримання всіх цих вимог, а щодо посилок-передач та контактів із зовнішнім світом передбачає навіть значно більше можливостей, включаючи дзвінки з мобільних телефонів та доступ до Глобальної мереж Інтернет. Тож тут ніякої окремої

регламентації (імплементации) цих положень Конвенції у національному законодавстві не вимагається.

Розглядаючи алгоритми імплементации в національне законодавство країн-учасників норм Конвенції, фахівці визначають, що більшість її норм, як і норм міжнародного гуманітарного права, мають пряму дію (самовиконувани норми)^{1,2} й не обов'язково потребують додаткових нормотворчих заходів на національному рівні. Відмінність між самовиконуваними й несамовиконуваними договірними положеннями визначається передовсім мірою «повноти», «завершеності» зобов'язань, що містяться в міжнародному договорі, тобто тим, чи потребують умов договору від держав вжиття додаткових заходів законодавчого або адміністративного характеру для реалізації міжнародних договірних зобов'язань у національних правових системах³.

При аналізі змісту Конвенції можна виявити як самовиконувани норми, так і несамовиконувани. Права військовополонених прямо зазначені в цьому документі (наприклад, абз. 2 ст. 6, ст. 7) і безпосередньо породжують міжнародні зобов'язання держав, що утримують військовополонених (абз. 1 ст. 12). Самовиконуванисть і пряма дія міжнародних договорів можуть бути досягнуті тоді, коли їх норми прямо наділяють державу та її органи, юридичних та фізичних осіб правами й обов'язками без втручання національного законодавця. Однак наявність великої кількості самовиконуваних норм із регламентації поведінки та захисту військовополонених не виключає необхідності й можливості імплементации відповідних положень у національне законодавство, що дозволяє збільшити інформованість про відповідні правила (внаслідок обмеженого поширення самих текстів) і підвищити ступінь застосування і дотримання зазначених норм (унаслідок суб'єктивної імперативності розпоряджень національного законодавства)⁴.

¹ Апраксін П. 'Імплементация міжнародного гуманітарного права на національному рівні' *Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним правом* : матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, жовтень 1998 р.) 77–82

² Drzewicki K. 'International Humanitarian Law and Domestic Legislation with Special Reference to Polish Law' (1985) Vol XXIV *Revue de droit pénal militaire et de droit de la guerre* 29–52

³ Грушко М. В. 'Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених' (дис канд юрид наук Одеса, 2015) 213

⁴ Грушко М. В. 'Становлення та специфіка міжнародно-правового режиму військовополонених' (дис канд юрид наук

З урахуванням наведених міркувань окремо слід зупинитися на питаннях праці засуджених військовополонених, оскільки це один із небагатьох аспектів, що відрізняється за підходами в національному законодавстві, Конвенції та інших нормативних актах міжнародної дії.

За існуючими в національному та міжнародному праві підходами праця засуджених до позбавлення волі – один з основних засобів виправлення й ресоціалізації. Для багатьох засуджених час, проведений у місцях позбавлення волі, може виявитися першою в житті можливістю здобуття професійних навичок та заняття регулярною роботою. Основна мета залучення засуджених до праці полягає в підготовці їх до нормального життя після звільнення, а не в тому, щоб вони заробили кошти для установи виконання покарань чи забезпечили роботу підприємств в інтересах інших урядових інституцій. Поряд із цим засуджені до позбавлення волі не повинні проводити дні в одноманітному неробстві. Це важливо як для їх власного благополуччя, так і для підтримання правопорядку в колонії, оскільки нічим не завантажені особи скоріше піддаються депресії та зривам у поведінці. Саме на здатності праці позитивно впливати на свідомість і мораль учасників трудових процесів і ґрунтується використання праці в місцях позбавлення волі як одного із засобів виправлення засуджених. Виховне значення праці полягає в тому, що участь засуджених у трудових процесах сприяє формуванню та становленню особи, дає можливість людині усвідомити свою корисність для суспільства, зміцнює свідомість та почуття відповідальності за доручену справу. У праці формується особистість людини, включаючи такі її якості, як колективізм (здатність працювати в команді), дисциплінованість, повага до себе та інших.

Як прямо передбачено у ст. 118 КВК України, засуджені до позбавлення волі *мають право* працювати в місцях і на роботах, які визначаються адміністрацією колонії, при цьому враховуються наявні виробничі потужності, стать, вік, працездатність, стан здоров'я і спеціальність. Засуджені залучаються до оплачуваної праці, як правило, на підприємствах, у майстернях колоній, а також на державних або інших форм власності підприємствах за умови забезпечення їх належної охорони та ізоляції.

Одеса, 2015) 215

Адміністрація зобов'язана створювати умови, що дають можливість засудженим займатися суспільно корисною оплачуваною працею, а сама їх праця регламентується Кодексом законів про працю України. Засудженим чоловікам віком понад шістдесят років, жінкам – понад п'ятдесят років, інвалідам першої та другої груп, хворим на активну форму туберкульозу, жінкам із вагітністю понад чотири місяці, жінкам, які мають дітей у будинках дитини при виправних колоніях, дозволяється працювати за їх бажанням з урахуванням висновку лікарської комісії колонії.

Засуджені можуть залучатися без оплати праці лише до робіт із благоустрою колоній і прилеглих до них територій, а також поліпшення житлово-побутових умов засуджених або до допоміжних робіт із забезпечення колоній продовольством. До цих робіт засуджені залучаються, як правило, в порядку черговості, в неробочий час і не більш як на дві години на день.

Аналіз положень КВК України, Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, а також міжнародних норм і стандартів дозволяє виділити такі основні принципи, за якими повинно здійснюватися залучення до праці в місцях позбавлення волі: 1) підпорядкування виробничої діяльності установ виконання покарань реалізації одного з його основних завдань – виправленню засуджених; 2) обов'язковість праці поряд із виключенням примусової праці; 3) поєднання праці з професійним навчанням; 4) належна оплата праці; 5) створення умов для праці відповідно до прийнятих на свободі; 6) впровадження такої тривалості праці, що не є надмірною, та залишення часу на інші заняття. Вплив праці здійснюється у комплексі з іншими засобами виправлення та ресоціалізації: встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим); соціально-виховна робота; загальноосвітнє і професійно-технічне навчання; громадський вплив, які разом переслідують мету покарання. Усі ці засоби застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпечності і мотивів вчиненого злочину та поведінки засудженого під час відбування покарання та мають на меті досягнення виправлення та ресоціалізації засудженого.

Крім виправлення та сприяння ресоціалізації засуджених, застосування праці здійснюється також для досягнення економічної, соціальної та

оздоровчої мети. Економічна мета праці полягає в тому, що праця засуджених є складовою загальної праці, яка створює матеріальні цінності – засуджені працюють на себе та суспільство, членами якого вони є. Соціальна мета полягає в тому, що за допомогою праці та набуття певної трудової кваліфікації засуджений отримує необхідну підготовку до нормального самостійного життя після звільнення. Оздоровча мета полягає в тому, що праця сприяє підтримці нормального фізичного стану людини, а бездіяльність не лише фізично її калічить, а й призводить до моральної деградації і психологічного дискомфорту.

Разом із тим Конвенція передбачає (ст. 49), що держава, яка тримає в полоні, може використовувати працю військовополонених, які є працездатними, беручи до уваги їх вік, стать, військове звання та фізичну здатність виконувати певну роботу й маючи на меті, зокрема, підтримання їх у доброму фізичному та психічному стані. Крім робіт, пов'язаних з керуванням табором, уведенням його в експлуатацію або утриманням і технічним обслуговуванням, військовополонених можна примушувати виконувати лише певні, вказані у Конвенції, види робіт, які не мають воєнного характеру або призначення, і спрямовані на відновлення сільського та інших видів господарства, пошкодженої інфраструктури тощо. При цьому Конвенція дозволяє використання такої праці на користь приватних осіб, хоча прямо цього і не закріплює (ст. 57): «Поводження з військовополоненими, які працюють на приватних осіб, навіть якщо ці останні відповідають за їх охорону та захист, не повинно бути гіршим, ніж поведження, передбачене цією Конвенцією. Держава, що тримає в полоні, військова влада та начальник табору, до якого належать такі військовополонені, несуть повну відповідальність за тримання військовополонених, піклування про них, поведження з ними та виплату винагороди за їх працю».

Як видається, в наведеному ключовими є категорії «може використовувати працю» та «військовополонених можна примушувати виконувати...» певні види робіт. Інакше кажучи, праця осіб, які належать до числа військовополонених, окрім загальних цілей, має на меті й інші завдання, які, по суті, спрямовані на відновлення втраченої держави. Тобто праця військовополонених має додаткову мету, яку умовно можна назвати «компенсаційною».

На нашу думку, ця мета праці щодо засуджених із числа військовополонених не лише може, а й повинна бути додана до змісту норм кримінально-виконавчого законодавства. Для цього пропонується доповнити частину другу статті 118 КВК України таким положенням: *«Засуджені з числа військовополонених зобов'язані працювати в місцях і на роботах, які належать до: а) сільського господарства; б) галузей промисловості, пов'язаних з виробництвом або видобутком сировини, а також обробних галузей промисловості, за винятком металургійної, машинобудівної та хімічної промисловості; громадських та будівельних робіт, які не мають воєнного характеру або призначення; в) транспорту й навантаження-розвантаження матеріальних запасів, які не мають воєнного характеру або призначення; г) торговельного підприємництва, прикладного мистецтва; д) побутового обслуговування; е) комунальних послуг, які не мають воєнного характеру або призначення. Конкретний вид і місце проведення робіт, в тому числі й на користь приватних осіб, визначаються адміністрацією колонії»* (курсив авторів).

Що стосується умов праці військовополонених, то всі вони відповідають чиним нині нормам КВК. Це стосується і заборони використання таких осіб на шкідливих видах робіт, і оплати праці та її розміру, і врахування стану здоров'я тощо.

Разом із тим для однозначної неможливості визнання праці засуджених військовополонених рабською є доцільним внесення змін й до інших законодавчих актів, зокрема тих, що стосуються воєнного та надзвичайного стану. Це зумовлено положеннями міжнародних актів про заборону примусової праці, що є одним з основних принципів демократії (ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права). Міжнародна Організація Праці визначає примусову працю як виконання роботи під погрозою будь-якого покарання (насильницького впливу). Це визначення містить Конвенція МОП про примусову чи обов'язкову працю 1930 р. Згідно з іншим документом – Конвенцією МОП «Про скасування примусової праці» 1957 р. – кожний член МОП (сторона Конвенції) зобов'язався скасувати всі види примусу та обов'язкової праці як: а) засобу політичного впливу та виховання або як міри покарання за наявність чи за виявлення політичних поглядів або переконань, протилежних установленим політичним, соціальним чи економічним системі; б) методу мобі-

лізації та використання робочої сили для потреб економічного розвитку; в) засобу підтримання трудової дисципліни; г) засобу покарання за участь у страйках; д) форми дискримінації за ознаками расової, соціальної та національної приналежності або віросповідання. Водночас не вважається примусовою працею військова служба чи альтернативна служба (невійськова), а також робота чи служба, що виконується особою за вироком чи іншим рішенням суду або відповідно до законів про воєнний і надзвичайний стан.

Таким чином, для усунення можливих юридичних колізій необхідно або нормативно закріпити таку працю в кримінальному законодавстві та у законах України «Про правовий режим *воєнного стану*» і «Про правовий режим надзвичайного стану».

Висновки. Україна як права держава має дотримуватися своїх міжнародних зобов'язань, зокрема у сфері прав людини при поводженні з військовополоненими і засудженими. При цьому національне кримінально-виконавче законодавство не потребує суттєвих змін для цього, оскільки містить в собі всі необхідні норми. Разом із тим окремі доповнення до чинного КВК України є доцільними, оскільки це створить додаткові можливості не лише для захисту осіб, позбавлених волі,

а й для раціонального використання військовополонених з метою відновлення нашої країни. Окремі елементи Конвенції у разі їх імплементації в кримінально-виконавче законодавство можуть посилити захист та закріпити реальні гуманістичні інструменти поводження з усіма засудженими, а не лише з учасниками воєнних дій. Це стосується можливості самоорганізації (певного самоврядування на оплатних засадах), визначення виду та оплатності робіт, гарантій компенсації за виконану роботу, способів надання медичної допомоги, в тому числі й зубопротезної за кошти держави, тощо.

У свою чергу, положення Конвенції потребують негайних змін та оновлень (у тому числі й на рівні додаткових угод), які б враховували соціально-економічний стан країн-підписантів, військові практики та інші обставини. І це питання доцільно піднімати вже зараз, тим паче що Конвенція це передбачає: «Військовополонені продовжують користуватися привілеями, що випливають з таких угод, доти, доки до них застосовується Конвенція, крім випадків, в яких зазначені або укладені пізніше угоди містять чіткі положення, що їй суперечать, а також крім випадків, в яких та чи та сторона конфлікту вжила стосовно них більш сприятливих заходів».

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Zhenevska konventsiiia pro povodzhennia z viiskovopolonenyi vid 21.10.1950 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (in Ukrainian)
2. Pro Viiskovu sluzhbu pravoporiadku u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 07.12.2002 № 3099-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14#Text>. (in Ukrainian)
3. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 06.12.1991 r. № 1932-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>. (in Ukrainian)
4. Pro zatverdzhennia Instruksii pro poriadok vykonannia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u Zbroinykh Sylakh Ukrainy: Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 23.07.2017 № 164 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>. (in Ukrainian)

Bibliography

Journal articles

1. Drzewicki K. 'International Humanitarian Law and Domestic Legislation with Special Reference to Polish Law' (1985) Vol. XXIV *Revi ue de droit pēnal militaire et de droit de la guerre* 29–52 (in English)

Dissertations

2. Hrushko M. V. 'Stanovlennia ta spetsyfika mizhnarodno-pravovoho rezhymu viiskovopolonenykh [Formation and specifics of the international legal regime of prisoners of war] (dys kand yuryd nauk Odesa, 2015) 283 (in Ukrainian)

Conference papers

3. Apraksin P. 'Implementatsiia mizhnarodnoho humanitarnoho prava na natsionalnomu rivni' [Implementation of international humanitarian law at the national level] *Problemy harmonizatsii zakonodavstva Ukrainy z mizhnarodnym pravom* : mater. nauk.-prakt. konf. (m. Kyiv, zhovten 1998 r.) 77–82 (in Ukrainian)

Websites

4. Krapivin Ye. 'Nakaz pro rozmishchennia viiskovopolonenykh: pro shcho ydetsia? (reziume) [Prison Placement Order: What Is It About? (resume)] (Just talk, 15 bereznia 2022) <<https://justtalk.com.ua/post/nakaz-pro-rozmishchennya-vijskovopoloneni-pro-scho-jdetsya>> (in Ukrainian)
5. 'Prisoners of war and detainees protected under international humanitarian law' (ICRC) <https://www-icrc-org.translate.goog/en/doc/war-and-law/protected-persons/prisoners-war/overview-detainees-protected-persons.htm?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=op,sc> (in English)
6. Orlova V. 'V Ukraini zahovoryly pro tabory dlia rosiiskykh polonenykh' [In Ukraine, there was talk of camps for Russian prisoners] (UNIAN) <<https://www.unian.ua/war/v-ukrajini-zagovorili-pro-tabory-dlya-rosiiskykh-poloneni-h-novini-vtorgnennya-rosiji-v-ukrajinu-11731087.html>> (in Ukrainian)

Яковець І. С., Гальцова О. В.

Правовий статус військовополонених в процесі виконання кримінальних покарань в Україні

У статті розглядаються теоретичні і прикладні питання виконання покарання щодо російських військових, які вчинили кримінально-протиправні діяння під час збройної агресії проти України. Розробляються та вивчаються алгоритми й процедури реалізації призначених таким військовим злочинцям кримінальних покарань. Наголошується, що в сучасній юридичній науці України немає досліджень кримінально-виконавчих аспектів відбування кримінальних покарань військовополоненими. Автори звертають увагу, що існує об'єктивна потреба в удосконаленні чинного законодавства та необхідності заповнити прогалини у національних нормативних актах і процедурах щодо становища військовополонених в разі їх засудження й направлення для відбування кримінальних покарань з урахуванням положень Женевської конвенції. Указується, що положення Конвенції також потребують негайних змін та оновлень (у тому числі і на рівні додаткових угод), які б враховували соціально-економічний стан країн-підписантів, військові практики та інші обставини. Пропонується вирішення окреслених проблем шляхом внесення змін до вітчизняного законодавства стосовно військовополонених при виконанні кримінальних покарань в Україні.

Ключові слова: військовополонені, Женевська конвенція, виконання кримінальних покарань.

Яковець І. С., Гальцова О. В.

Правовой статус военнопленных во время исполнения уголовных наказаний в Украине

В статье рассматриваются теоретические и прикладные вопросы исполнения наказания в отношении российских военных, совершивших уголовно-противоправные деяния во время вооруженной агрессии против Украины. Разрабатываются и изучаются алгоритмы и процедуры реализации назначенных военным преступникам уголовных наказаний. Отмечается, что в настоящее время в юридической науке Украины нет исследований по уголовно-исполнительным аспектам отбывания уголовных наказаний военнопленными. Авторы обращают внимание, что существует объективная потребность в усовершенствовании действующего законодательства и необходимости восполнить пробелы в современных национальных нормативных актах и процедурах в определении положения военнопленных в случае их осуждения и дальнейшего направления для отбывания уголовных наказаний с учетом положений Женевской конвенции. Указывается, что положения Конвенции также требуют немедленных изменений и обновлений (в том числе и на уровне дополнительных соглашений), учитывающих социально-экономическое состояние стран-подписантов, военные практики и другие обстоятельства. Предлагается решение обозначенных проблем путем внесения изменений в отечественное законодательство в отношении военнопленных при исполнении уголовных наказаний в Украине.

Ключевые слова: военнопленные, Женевская конвенция, исполнение уголовных наказаний.

Yakovets I. S., Haltsova O. V.

Legal Status of Prisoners of War During Execution of Criminal Penalties in Ukraine

The article discusses theoretical and applied problems of execution of penalties for Russian soldiers who committed unlawful acts during the armed aggression in Ukraine. It studies and develops algorithms and procedures of implementation of penalties imposed on such war criminals. The article emphasises lacking studies of penal enforcement aspects of incarceration of prisoners of war in modern legal science of Ukraine. The authors point out the objective need to improve

current law and fill gaps in current regulations and procedures that determine status of prisoners of war in case of their conviction and incarceration subject to the Geneva Convention provisions. The article also asserts that the provisions of the above Convention require immediate changes and update including changes on the level of additional agreements which would take into account socio-economic development of signatory countries, military practices, and other circumstances. It is summarised that Ukraine as the state of law must adhere to its international commitments including human rights commitments in treatment of prisoners of war and convicted persons. Based on the above, it is proposed to address the well-defined issues through changes in the parts of the penal enforcement code of Ukraine related to prisoners of war. The article concludes that the penal enforcement code of Ukraine doesn't require significant change in whole as it has all appropriate provisions of treatment of prisoners of war. Only some supplements are required in the current penal enforcement code of Ukraine as they ensure not only further protection of prisoners of war but their effective use in rebuilding our country.

Key words: *prisoners of war; Geneva Convention, execution of criminal penalties.*

Стаття надійшла до редакції: 12.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

Г. К. Авдєєва, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташица НАПрН України

ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Армія РФ принесла в Україну масові вбивства мирних людей, знищення об'єктів інфраструктури та помешкань громадян, гвалтування жінок і дітей, мародерство. В Україні такі злочини під процесуальним керівництвом Офісу Генерального прокурора розслідують слідчі ДБР та Національної поліції, а СБУ здійснює фіксацію фактів масового знищення мешканців Чернігова, Гостомеля, Бучі, Ірпеня, Сум, Харкова, Маріуполя, Миколаєва та інших населених пунктів. У ДБР навіть створено спеціальне управління з розслідування воєнних злочинів РФ, яке збирає доказову базу щодо причетності представників влади, службових, військових осіб РФ та ін. країн до розв'язання та ведення агресивної війни проти України.

Військові злочини, скоєні на території України, є надзвичайно масштабними. Їх розслідування передбачає дослідження значного обсягу подій, ретельне збирання безлічі доказів і проведення великої кількості судових експертиз. Навіть в мирний час слідчі в деяких випадках чекали результатів окремих судових експертиз до двох років, а в умовах воєнного стану, коли багато судових експертів набули статусу біженців або внутрішньо переміщених осіб і не мають можливості виконувати свої професійні обов'язки, отримати висновок експерта стало ще складнішим. Підвищити ефективність збирання доказів шляхом використання спеціальних знань та зменшити терміни проведення судових експертиз в умовах воєнного стану дозволило б реформування системи експертного забезпечення правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам використання спеціальних знань у кримінальному провадженні приділяли увагу

В. А. Журавель, В. О. Коновалова, Ю. В. Шепітько, Н. І. Клименко, О. М. Ключев, А. В. Круть, Е. Б. Сімакова-Єфремян, Г. К. Авдєєва, О. А. Назаров, М. Г. Щербаковський та ін. Однак пропозиції цих науковців стосуються підходів до реформування системи експертного забезпечення правосуддя в Україні без урахування воєнного стану. Тому проблеми використання спеціальних знань у судочинстві в умовах масового вчинення воєнних злочинів і обмежених ресурсів щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні залишаються неопрацьованими.

Метою статті є визначення проблем використання спеціальних знань у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану, аналіз нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності для виявлення проблем, що перешкоджають ефективному використанню спеціальних знань при розслідуванні воєнних злочинів, розроблення напрямів реформування системи експертного забезпечення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. З моменту нападу РФ на Україну до 11 квітня 2022 р. українські правоохоронці зареєстрували 5 377 злочинів агресії та воєнних злочинів РФ, із них: 5 214 щодо порушення законів та звичаїв війни, 43 – планування, підготовки або розв'язання та ведення агресивної війни, 8 – пропаганди війни та 112 інших злочинів¹.

¹ 'У «магістральній» справі щодо вторгнення РФ уже понад півтисячі підозрюваних' (Укрінформ: Мультимедійна платформа іномовлення України. 11 квітня 2022) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3453533-u-magistralnij-spravi-sodo-vtorgnenna-rf-uze-ponad-500-pidozruvanih.html>> (дата звернення: 12.04.2022)

Після появи в ЗМІ фотознімків із зображенням розстріляних і закатованих мирних мешканців в Україні лідери багатьох країн закликали притягнути вище керівництво РФ до кримінальної відповідальності за воєнні злочини. Наприкінці березня 2022 р. шість країн Європи (Естонія, Литва, Німеччина, Польща, Словаччина, Швеція) вже розпочали розслідування військових злочинів Росії¹. Близько 50 країн світу (в т. ч. Україна) звернулися до Міжнародного кримінального суду із заявами про розслідування воєнних злочинів, скоєних військовими РФ в Україні. Загальний перелік воєнних злочинів закріплений у Статуті Міжнародного кримінального суду (Римський статут)².

Міжнародним правом передбачена не лише особиста відповідальність за воєнні злочини, а й відповідальність командирів певних військових об'єднань за порушення їх підлеглими норм міжнародного гуманітарного права у тих випадках, коли вони мали інформацію про можливість вчинення ними правопорушень, але не доклали зусиль для їх попередження чи припинення (ст. 86 Першого протоколу до Женевських конвенцій 1949 р.)³.

У законодавстві України відсутнє визначення поняття «воєнні злочини», але в КК України вони передбачені, а саме: мародерство (ст. 432), насильство над населенням у районі воєнних дій (ст. 433), погане поводження з військовополоненими (ст. 434), незаконне використання символіки Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала та зловживання ними (ст. 435).

В Україні створили онлайн-архів для документування скоєних військовими РФ воєнних злочинів, поділених на такі 7 категорій: вбивство мирних мешканців, напади на цивільне населення або цивільні об'єкти, руйнування населених пунктів, взяття заручників та тортури, незаконна депорта-

ція, напад на релігійні споруди та об'єкти культурної спадщини, згвалтування⁴. Накопичення інформації про воєнні злочини РФ в Україні є лише підготовчим етапом до їх розслідування. Провина представників російської влади і військових армії РФ має бути доведена шляхом ретельного збирання процесуальних доказів. Під час такого розслідування потрібно не лише довести, що ці злочини були вчинені, а й пов'язати їх із конкретними особами-злочинцями, висунути їм обґрунтоване обвинувачення та притягнути до відповідальності.

При розслідуванні воєнних злочинів, зокрема, призначається військова експертиза, основними завданнями якої є: встановлення обставин застосування та дій військових формувань; встановлення обставин, що призвели до настання тяжких наслідків, загибелі людей, втрати озброєння, військової техніки, об'єктів державної влади та інфраструктури, особистого майна громадян під час застосування військових формувань та ін.⁵

Слідчі здійснюють огляд місця події і як речові докази вилучають уламки балістичних об'єктів (снарядів або ракет), а для встановлення виду зброї, що застосовувалась армією РФ для руйнації воєнних і цивільних об'єктів, вони зазвичай призначають судово-балістичну експертизу, основними завданнями якої є визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї, гранатометів реактивних та нереактивних, мінометів, артилерійських гармат, протитанкових ракетних комплексів, реактивних систем залпового вогню, зенітно-ракетних комплексів тощо та боєприпасів до них⁶.

При розслідуванні вбивств слідчий і судово-медичний експерт проводять огляд тіл потерпілих і формують попередній висновок про причини

⁴ 'Russia's war crimes' <<https://war.ukraine.ua/russia-war-crimes/>> (дата звернення: 12.04.2022)

⁵ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень. Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0#w1_3 (дата звернення: 15.04.2022)

⁶ Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень. Затверджено наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0#w1_3 (дата звернення: 12.04.2022)

¹ 'Воєнні злочини Росії в Україні розслідують вже 6 країн світу' (Юридична газета, 21 березня 2022) <<https://yur-gazeta.com/golovna/voenni-zlochiny-rosiyi-v-ukrayini-rozsliduyut-vzhe-6-krayin-svitu.html>> (дата звернення: 14.04.2022)

² Rome Statute of the International Criminal Court. 17.07.1998. Published by the International Criminal Court. 2011. 58 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (дата звернення: 11.04.2022)

³ Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1). 08 June 1977. Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law applicable in Armed Conflicts. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and> (дата звернення: 15.04.2022)

смерті. Зокрема, у Бучі на тілах загиблих мали місце вогнепальні поранення, тобто люди були застрелені. Але для доведення факту їх вбивства військовими РФ треба доставити тіла в судово-медичну установу для проведення судово-медичної експертизи з метою встановлення не лише причини, а й дати смерті.

Портретна експертиза призначається для ідентифікації особи (трупа) за фотознімком (фотокарткою, негативом) та/або відеозаписом, а генетична (ДНК) експертиза – за слідами крові, сперми, волосся, слини або кістково-м'язовими фрагментами.

При розслідуванні згвалтувань проводяться судово-медичні та генетичні експертизи, а також трасологічні (слідів рук, ніг та взуття, інших частин тіла).

Документи, перехоплені телефонні розмови військових РФ та інша інформація (в т.ч. в електронному вигляді) також потребує експертного дослідження в межах технічної експертизи документів, почеркознавчої та авторознавчої експертизи, експертизи відео- та звукозапису, телекомунікаційної експертизи та ін.

Для визначення технічного стану пошкоджених будівель, споруд та інженерних мереж, причин пошкоджень та руйнувань об'єктів та їх елементів призначається будівельно-технічна експертиза, а для встановлення розміру завданої матеріальної шкоди об'єкту (будівлі, квартирі, приміщенню, споруді тощо) – оціночно-будівельна експертиза.

Товарознавча експертиза проводиться з метою встановлення матеріальної шкоди, заподіяної власнику будь-якого майна внаслідок його пошкодження або викрадення.

Проведення транспортно-товарознавчої експертизи дозволяє встановити вартість матеріального збитку, завданого власнику транспортного засобу унаслідок злочинних дій військових РФ (обстріли з вогнепальної зброї, викрадення та ін.).

За допомогою товарознавчої експертизи можна встановити розмір матеріальної шкоди, заподіяної власнику майна внаслідок його пошкодження (при обстрілах, бомбардуваннях, пожежах тощо) або викрадення.

У межах фототехнічної експертизи здійснюється ідентифікація предметів, приміщень та ділянок місцевості, відображених на фотознімках та відеозаписах, на яких зафіксовані факти злочинної діяльності військових РФ або її наслідки, а також

встановлюються факти наявності або відсутності подробиць (монтажу) фото- та відеоматеріалів.

Експертизи вибухових пристроїв призначається з метою визначення виду вибуху та його потужності, встановлення конструкції вибухового пристрою та способу його виготовлення, встановлення здатності пристрою викликати вибух та можливості вибуху цього пристрою в конкретних умовах (струс, нагрівання тощо).

У разі вибухового пошкодження окремих ділянок автомобільних доріг автотехнічна експертиза допоможе встановити можливість організації дорожнього руху та рівень його безпеки на цих ділянках.

Пожежно-технічна експертиза призначається для визначення причин, умов та процесів виникнення пожежі, визначення часу та шляхів розповсюдження пожежі й визначення обставин, що сприяли виникненню та розповсюдженню пожежі.

Для перевірки факту застосування військовими РФ хімічної зброї призначається експертиза сильнотоксичних і отруйних речовин з метою виявлення на різних предметах слідів таких речовин та встановлення їх виду.

Екологічна експертиза дозволяє встановити безпосередні причини заподіяної військовими РФ екологічної шкоди та обставини, пов'язані з порушеннями умов експлуатації потенційно небезпечних об'єктів, а також з діями, які сприяли заподіянню шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або призвели до інших тяжких наслідків.

На місці події можуть бути виявлені сліди транспортних засобів (сліди шин, бампера та ін. виступаючих частин), за якими в межах транспортно-трасологічної експертизи може бути встановлений тип та модель транспортного засобу, а також – ідентифікація конкретного його екземпляру.

Для виявлення, розшифрування і дослідження інформації, що містяться на комп'ютерних носіях, у мобільних телефонах, на флеш-носіях та ін. призначається експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів.

Факти і способи передавання певними особами-колаборантами інформації про розташування стратегічних та військових об'єктів в Україні представникам країни-агресора встановлюються за допомогою експертизи телекомунікаційних систем.

За допомогою судово-ветеринарної експертизи встановлюються факти насильницької смерті тва-

рин внаслідок вогнепальних пошкоджень, отруєння чи інших причин.

Тобто збирання доказової інформації під час розслідування воєнних злочинів потребує призначення значної кількості судових експертиз. Слід зауважити, що в умовах воєнного стану значна кількість співробітників державних експертних установ не в змозі виконувати свої професійні обов'язки через їх перехід до армії або територіальної оборони, зайняття волонтерською діяльністю, виїзд за межі свого населеного пункту. При цьому ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» містить заборону на проведення недержавними експертами криміналістичних (понад 30 видів), судово-медичних та судово-психіатричних експертиз¹. Навіть у мирний час існували проблеми із залученням судово-медичного експерта, адже суди не визнавали його висновки джерелами доказів у кримінальних провадженнях через те, що судово-медичні експертизи згідно зі ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» дозволено проводити виключно в державних експертних установах, якими не є всі Бюро судово-медичних експертиз в Україні (вони належать до об'єктів комунальної власності)².

Експерт із питань міжнародного кримінального права У. Вілей справедливо наголошує на тому, що «масштаби ймовірних злочинів, скоєних військовими РФ на території України, є настільки значними, що українська влада навряд чи має достатні ресурси, щоб самотужки з цим справитися»³. Тобто процес збирання доказів, які зазвичай отримуються шляхом призначення і проведення судових експертиз, в умовах воєнного стану став набагато складнішим, ніж у мирний час.

На відміну від України, у країнах-членах Ради Європи залучення експерта здійснюється згідно з «Керівними принципами щодо ролі призначених судом експертів у судових процесах держав – членів Ради Європи»⁴. Відповідно до пунктів 33, 34

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 № 4038-XII Редакція від 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (дата звернення: 14.04.2022)

² Авдєєва Г. К. 'Місце судової експертизи у науково-технічному забезпеченні слідчої діяльності в умовах змагального кримінального провадження' (2021) 41 Питання боротьби зі злочинністю 89.

³ Власенко В. 'Що може стати надійними доказами злочинів армії РФ в Україні?' (Deutsche Welle (Німеччина), 08.04.2022) <<https://p.dw.com/p/49bsb>> (дата звернення: 11.04.2022)

⁴ Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe's Member States Document

зазначеного документа суд може залучати будь-якого експерта за наявності у нього певних спеціальних знань (або досвіду чи практичних навичок) незалежно від того, чи є він державним або приватним та чи зазначений він в Переліку експертів. До експерта за порушення професійних обов'язків можуть застосовуватися різні санкції, а саме: конфіскація платежу за проведення експертизи, дискваліфікація як експерта, адміністративний штраф або арешт, кримінальне переслідування, дисциплінарні наслідки або позови про відшкодування збитків (п. 117). Скасування монополії державних експертних установ на проведення значної кількості судових експертиз в Україні та запровадження відповідальності експерта за необ'єктивний висновок (за аналогією з країнами-членами Ради Європи) дозволить скоротити терміни проведення експертиз та підвищити їх достовірність.

Висновки. Після нападу РФ на Україну зафіксовано величезний обсяг ймовірних воєнних злочинів, розслідування яких передбачає проведення великої кількості судових експертиз. При цьому в умовах воєнного стану в Україні виникли проблеми з їх призначенням і проведенням через неможливість значної кількості державних судових експертів виконувати свої службові обов'язки при одночасній законодавчій забороні недержавним судовим експертам проводити понад 30 видів криміналістичних експертиз, а також судово-медичних і судово-психіатричних. Подолання цих проблем є можливим за умови реформування судово-експертної діяльності в Україні з урахуванням досвіду країн-членів Ради Європи.

Напрями реформування системи експертного забезпечення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану мають бути такими:

1) скасування монополії державних експертних установ на проведення всіх видів судових експертиз, окрім дослідження об'єктів, вільний обіг яких заборонено або обмежено;

2) надання права сторонам кримінального провадження, потерпілому і суду обирати найбільш кваліфікованого (державного або приватного) експерта незалежно від того, чи зазначений він у Реєстрі атестованих судових експертів;

adopted by CEPEJ at its 24th Plenary meeting (Strasbourg, 11–12 December 2014). European commission for the efficiency of justice (CEPEJ). URL: <https://www.vkksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/24-kerivni%20princupu%20roli%20priznachenih.pdf> (дата звернення: 12.04.2022)

3) запровадження санкцій до судового експерта у разі порушення ним професійних обов'язків (конфіскація платежу за проведення експертизи, дискваліфікація як експерта, адміністративний штраф або арешт, кримінальне переслідування, дисциплінарні наслідки або позови про відшкодування збитків) та ін.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Rome Statute of the International Criminal Court. 17/07/1998. Published by the International Criminal Court. 2011. 58 p. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (In English)
2. Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol 1). 08 June 1977. Diplomatic Conference on the Reaffirmation and Development of International Humanitarian Law applicable in Armed Conflicts. United Nations. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/protocol-additional-geneva-conventions-12-august-1949-and> (In English)
3. Pro sudovu ekspertyzu: Zakon Ukrainy [About forensic examination. Law of Ukraine] №4038-XII vid 25/02/1994. Redaktsiia vid 01.01.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text> (in Ukrainian)
4. Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidhotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzhen [Scientific and methodological recommendations for conducting and appointing of forensic examinations and expert researchs] vid 08.10.1998 № 53/5. Redaktsiia vid 20.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98?find=1&text=%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0#w1_3 (in Ukrainian)
5. Guidelines on the role of court-appointed experts in judicial proceedings of Council of Europe's Member States Document adopted by CEPEJ at its 24th Plenary meeting (Strasbourg, 11–12 December 2014). European commission for the efficiency of justice (CEPEJ). URL: <https://www.vksu.gov.ua/userfiles/doc/cepej/24-kerivni%20princupu%20roli%20priznachenih.pdf> (In English)

Bibliography

Journal articles

1. Avdeeva G K. 'Mistse sudovoi ekspertyzy u naukovo-tekhnichnomu zabezpechenn slidchoi diialnosti v umovakh zmahalnoho kryminalnoho provadzhennia' [The place of forensic examination in the scientific and technical support of investigative activities in the context of adversarial criminal proceedings]. (2021) 41 Pytannia borotby zi zlochynnistiu 88–93 (in Ukrainian)

Websites

2. 'U «mahistralnii» spravi shchodo vtornennia RF uzhe ponad pivtysiachi pidozriuvanykh' [There are already more than five thousand suspects in the «main» case of the invasion of the Russian Federation] (Ukrinform: Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy, 11 kvitnia 2022) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3453533-u-magistralnij-spravi-sodo-vtorgnenna-rf-uzhe-ponad-500-pidozruvanih.html>> (in Ukrainian)
3. Vlasenko V. 'Shcho mozhe staty nadiinymy dokazamy zlochyniv armii RF v Ukraini' [What can become reliable evidence of the crimes of the Russian army in Ukraine] (Deutsche Welle (Germany) 08 kvitnia 2022) <<https://p.dw.com/p/49bsb>> (in Ukrainian)
4. 'Voenni zlochyny Rosii v Ukraini rozsliduiut vzhe 6 krain svitu' [Russia's war crimes in Ukraine are being investigated by 6 countries of the world]. (Yurydychna hazeta, 21 bereznia 2022) <<https://yur-gazeta.com/golovna/voenni-zlochiny-rosiyyi-v-ukrayini-rozsliduyut-vzhe-6-krayin-svitu.html>> (in Ukrainian)
5. 'Russia's war crimes' <<https://war.ukraine.ua/russia-war-crimes/>> (in English)

Авдеєва Г. К.

Проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану в Україні

Армія РФ принесла в Україну масові вбивства мирних людей, знищення об'єктів інфраструктури та помешкань громадян, гвалтування жінок і дітей, мародерство. Провина представників російської влади і військових армії РФ має бути доведена шляхом розслідування величезної кількості воєнних злочинів, а збирання процесуальних доказів передбачає проведення значної кількості судових експертиз.

У статті на основі аналізу завдань різних видів судових експертиз установлено, що судові експертизи відіграють важливу роль у розслідуванні воєнних злочинів. За результатами критичного аналізу норм чинного законодавства України, які регулюють процеси збирання доказової інформації і залучення експерта, доведено, що в умовах воєнного стану в Україні отримання висновку експерта вкрай ускладнено.

У публікації проаналізовано порядок залучення експерта у країнах-членах Ради Європи та запропоновано реформувати систему експертного забезпечення правосуддя шляхом скасування монополії державних експертних установ на проведення значної кількості судових експертиз в Україні та запровадження відповідальності експерта за необ'єктивний висновок (за аналогією з країнами-членами Ради Європи). Це дозволить скоротити терміни проведення експертиз та підвищити їх достовірність.

Реформування системи експертного забезпечення правосуддя в Україні в умовах воєнного стану запропоновано здійснювати за такими напрямками: 1) скасування монополії державних експертних установ на проведення всіх видів судових експертиз, окрім дослідження об'єктів, вільний обіг яких заборонено або обмежено; 2) надання права сторонам кримінального провадження, потерпілому і суду обирати найбільш кваліфікованого (державного або приватного) експерта незалежно від того, чи зазначений він у Реєстрі атестованих судових експертів; 3) запровадження санкцій до судового експерта у разі порушення ним професійних обов'язків (конфіскація платежу за проведення експертизи, дискваліфікація як експерта, адміністративний штраф або арешт, кримінальне переслідування, дисциплінарні наслідки або позови про відшкодування збитків) та ін.

Ключові слова: спеціальні знання, воєнні злочини, судова експертиза, монополія на судову експертизу, воєнний стан

Авдеева Г. К.

Проблемы использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве в условиях военного положения в Украине

Армия РФ принесла в Украину массовые убийства мирных людей, уничтожение объектов инфраструктуры и жилищ граждан, изнасилование женщин и детей, мародерство. Вина представителей российской власти и военных армии РФ должна быть доказана путем расследования большого количества военных преступлений, а сбор процессуальных доказательств предполагает проведение огромного количества судебных экспертиз.

В статье на основе анализа задач различных видов судебных экспертиз установлено, что судебные экспертизы играют важную роль в расследовании военных преступлений. По результатам критического анализа норм действующего законодательства Украины, регулирующих процессы сбора доказательственной информации и привлечения эксперта, доказано, что в условиях военного положения в Украине получение заключения эксперта крайне затруднено.

В публикации проанализирован порядок привлечения эксперта в странах-членах Совета Европы и предложено реформировать систему экспертного обеспечения правосудия путем отмены монополии государственных экспертных учреждений на проведение значительного количества судебных экспертиз в Украине и введения ответственности эксперта за необъективное заключение (по аналогии со странами-членами Совета Европы). Это позволит сократить сроки проведения экспертиз и повысить их достоверность.

Реформирование системы экспертного обеспечения правосудия в Украине в условиях военного положения предложено осуществлять по следующим направлениям: 1) отмена монополии государственных экспертных учреждений на проведение всех видов судебных экспертиз, кроме исследования объектов, свободное обращение которых запрещено или ограничено; 2) предоставление права сторонам уголовного производства, потерпевшему и суду выбирать наиболее квалифицированного (государственного или частного) эксперта независимо от того, указан ли он в Реестре аттестованных судебных экспертов; 3) введение санкций по отношению к судебному эксперту в случае нарушения им профессиональных обязанностей (конфискация платежа за проведение экспертизы, дисквалификация как эксперта, административный штраф или арест, уголовное преследование, дисциплинарные последствия или иски о возмещении ущерба) и др.

Ключевые слова: специальные знания, военные преступления, судебная экспертиза, монополия на судебную экспертизу, военное положение

Avdeeva G. K.

Problems of using special knowledge in criminal proceedings under martial law in Ukraine

The army of the Russian Federation brought to Ukraine the massacres of civilians, the destruction of infrastructure and dwellings of citizens, the rape of women and children, and looting. The guilt of the representatives of the Russian

authorities and the military army of the Russian Federation must be proved by investigating a large number of war crimes, and the collection of procedural evidence involves a huge number of forensic examinations.

Based on the analysis of the tasks of various types of forensic examinations, the article establishes that forensic examinations play an important role in the investigation of war crimes. Based on the results of a critical analysis of the norms of the current legislation of Ukraine, which regulate the processes of collecting evidence and attracting an expert, it has been proved that in the conditions of martial law in Ukraine, it is extremely difficult to obtain an expert opinion.

The publication analyzes the procedure for attracting an expert in the member countries of the Council of Europe and proposes to reform the system of expert provision of justice by abolishing the monopoly of state expert institutions on conducting a significant number of forensic examinations in Ukraine and introducing the responsibility of an expert for a biased opinion (similar to the member countries of the Council of Europe). This will reduce the time of examinations and increase their reliability.

It is proposed to reform the system of expert justice support in Ukraine under martial law in the following areas: 1) abolition of the monopoly of state expert institutions on all types of forensic examinations, except for the study of objects whose free circulation is prohibited or restricted; 2) granting the right to the parties to criminal proceedings, the victim and the court to choose the most qualified (state or private) expert, regardless of whether he is listed in the Register of certified forensic experts; 3) imposing sanctions against a forensic expert in case of violation of his professional duties (confiscation of payment for the examination, disqualification as an expert, administrative fine or arrest, criminal prosecution, disciplinary consequences or claims for damages), etc.

Keywords: special knowledge, war crimes, forensic examination, monopoly on forensic examination, martial law.

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

С. В. Панова, молодший науковий співробітник
Науково-дослідного інституту вивчення проблем
злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН
України

ДОРОЖНЬО-ТРАНСПОРТНИЙ ТРАВМАТИЗМ І СМЕРТНІСТЬ В УМОВАХ ВОЄННОЇ ЗАГРОЗИ СУВЕРЕНІТЕТУ І ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ЦІЛІСНОСТІ УКРАЇНИ¹

Постановка проблеми. Наразі наша країна зазнає горя, перебуваючи у найлютішому періоді своєї історії, щоденно долаючи і відбиваючи ворожу навалу. Відомості попередніх років щодо кількості ДТП, в яких травмуються та гинуть люди на дорогах України, були значними й одними з найбільших серед країн Європи, а рівень комплексу заходів безпеки дорожнього руху був недостатнім. Разом із тим у регіонах, що не піддавалися руйнівному впливу, інтенсивність автомобільного руху не лише утримується на попередніх показниках, а й посилюється за рахунок людського відтоку з областей, в яких ведуться активні бойові дії або утворилися загрозові, нестерпні умови для життя. Таким чином, завдання щодо забезпечення безпеки дорожнього руху на автодорогах України з метою зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод та зменшення їх негативних наслідків залишається й дотепер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на значення автошляхів у сучасному житті та масштаби негативних наслідків, що виникають внаслідок дорожньо-транспортних пригод (травматизм та смертність), питання протидії правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту викликають значний інтерес фахівців-правознавців, зокрема криміналістів і кримінологів. Раніше науковці підіймали різні дискусійні аспекти нормативного визначення та караності, стратегічного планування, заходів попередження та їх ефективності, показників ста-

тистичної звітності тощо. В останні роки у своїх працях це висвітлювали В. Батиргарєєва, В. Безчастна, І. Богатирьов, В. Борисов, В. Голіна, Б. Головкін, С. Деркач, А. Калініна, С. Кахнич, М. Колодязний, В. Мисливий, О. Мойсюк, О. Новіков, І. Печук, К. Полтава, О. Скок, К. Харченко, В. Хейлик, І. Христин, А. Цибульський, С. Шрамко та ін.

На недоліки діючої системи обліку та обробки даних про дорожньо-транспортні пригоди звертає увагу Б. Головкін. На його думку, недосконалість системи обліку даних про ДТП і некоректна статистична інформація не дозволяють об'єктивно оцінити масштаби проблеми дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні, тому державна політика і стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху мають ґрунтуватися на об'єктивних даних і стійких тенденціях². Безперечно, вивчення безпеки дорожнього руху в умовах воєнної реальності не є пріоритетним напрямом, однак вчені все одно докладають зусиль для розв'язання проблеми аварійності через значну кількість порушень правил дорожнього руху в аналізованій період. Зокрема, цих питань торкнувся М. Колодязний³.

Мета статті полягає у дослідженні дорожньо-го травматизму та смертності від ДТП у розрізі останніх подій, що відбуваються на території України.

Виклад основного матеріалу. Показники минулих років свідчать, що масштаби дорожньо-

¹ *Примітка.* Статтю підготовлено у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

² Головкін Б М 'Оцінка дорожньо-транспортної аварійності та тяжкості її наслідків в Україні' (2022) 156 Проблеми законності 52–78, 54

³ Колодязний М 'Війна – нова умова сучасної української соціальної дійсності' *Кримінологічний вимір сучасності* : зб. тез доп. наук.-практ. конф. 14 квітня 2022 р. (ХНУВС, 2022) 38–40.

транспортного травматизму в Україні значно випереджали аналогічні показники більшості держав світу. Смертність і травматизм у результаті дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП) завжди мали високий статистичний рівень. Недивлячись на стратегічне завдання – зменшити на третину кількості ДТП із загиблими на дорогах державного значення¹, Національна поліція у попередніх роках продовжувала фіксувати щорічне збільшення кількості загиблих унаслідок ДТП: 7,9% – в 2018 р., 8,2% – в 2019 р., 8,5% – в 2020 р. Виходячи з наведених показників, у середньому кожні три хвилини в Україні траплялося ДТП; кожні 15 хвилин травмувалася особа, а кожні 3 години – людина гинула². За останніми доступними на час написання статті даними, за 10 місяців 2021 р. в Україні сталося 154 480 ДТП, що на 14% більше, ніж за аналогічний період попереднього року. Натомість, випадки аварій із постраждалими зменшилися на 6%, а із загиблими – на 9%³. Отже, бачимо, що зменшення відбувалося нерівномірно, а подекуди – у деяких регіонах – зі значним збільшенням. Відповідно до даних цього ж ресурсу⁴ динаміку зниження аварій із постраждалими було зафіксовано в Одеській та Волинській областях. Зокрема, в Одеській області кількість таких випадків скоротилася на 21%, а у Волинській – на 20%. У Києві та Київській області показник травмованих у ДТП скоротився на 8% (3 122 випадки проти 3 381). Найгірша динаміка щодо ДТП із постраждалими зафіксована в Івано-Франківській (+21%) та Тернопільській (+20%) областях. За кількістю ДТП із загиблими в означений період (10 місяців 2021 р.) найкращу динаміку (тобто зниження) зареєстровано у Запорізькій (–27%), Київ-

ській (–21%) та Одеській (–21%) областях. При цьому найгіршими показниками відзначились Тернопільська (+31%) та Чернівецька (+26%) області. Недивлячись на подекуди оптимістичну динаміку всеукраїнських статистичних показників, рівень смертності та травматизму внаслідок ДТП все одно є надто високим, що потребує постійної якісної розробки й ефективного впровадження заходів убезпечення як на загальнодержавному, так і регіональних рівнях. Загальносоціальне запобігання у сфері безпеки дорожнього руху, попри формальність і відсутність результативності означених завдань, залишається неодмінним аспектом соціальної політики держави. Для розв'язання пріоритетних задач, що постають перед державою, запроваджено механізми стратегічного планування. Так, метою Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2020 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України №481-р від 14 червня 2017 р.) було зниження рівня смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод щонайменше на 30% до 2020 року, ступеня тяжкості наслідків дорожньо-транспортних пригод для учасників дорожнього руху та зменшення соціально-економічних втрат від дорожньо-транспортного травматизму. Але, виходячи з офіційних статистичних показників, очікуваних результатів досягнуто не було. Про проблему високого рівня смертності та травматизму внаслідок дорожньо-транспортних пригод і низького рівня організації безпеки дорожнього руху говориться й у Стратегії підвищення рівня безпеки дорожнього руху в Україні на період до 2024 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України №1360-р від 21 жовтня 2019 р.) (далі – Стратегія). За умови виконання в повному обсязі передбачених цим документом завдань прогнозується зменшення кількості загиблих і тяжко травмованих осіб внаслідок дорожньо-транспортних пригод до 2030 р. на 50% порівняно з 2019 р., а також наближення національних показників безпеки дорожнього руху до середньоєвропейського рівня. У середньому, в державах-членах ЄС на 100 тис. жителів припадає 5% загиблих у дорожньо-транспортних пригодах, тоді як в Україні такий показник становить (за даними 2019 р.) складає 8,22% осіб. Тобто, як стверджується у Стратегії, кількість загиблих внаслідок ДТП на 100 тис. населення повинна складати, замість восьми осіб (у 2019 р.), чотири особи (у 2030 р.). При цьому не зовсім є зрозумілим, чому

¹ Поліпшення безпеки, зменшення кількості дорожньо-транспортних пригод та людського травматизму на українських дорогах – один із пріоритетів роботи Укравтодору' (Державне агентство автомобільних доріг України) <https://ukravtodor.gov.ua/press/news/polipshennia_bezpeky_zmenshennia_kilkosti_dorozhno-transportnykh_pryhod_ta_liudskoho_travmatyzmu_na_ukrainskykh_dorohakh_odyn_iz_priorytetiv_roboty_ukravtodoru.html> (дата звернення: 21.03.2022)

² ЗВІТ Національної поліції України про результати роботи у 2020 році URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf> (дата звернення: 10.04.2022)

³ 'За 10 місяців кількість ДТП в Україні збільшилася на 14%. Натомість кількість ДТП з загиблими зменшилася на 9%' (Опендатабот, 8 грудня 2021) <<https://opendatabot.ua/analytics/dtp-2021>> (дата звернення: 21.03.2022) (дата звернення: 10.04.2022)

⁴ –

досягти таких показників планується протягом десятиліття, адже Стратегія діє лише до 2024 р. Напевно, після спливу цього терміну буде схвалено новий стратегічний документ, що відповідатиме запитам майбутнього. Конкретизуючи вищевказане та виходячи з даних 2019 р. щодо кількості загиблих (3 454 осіб) за рік, у 2030 р. цей показник, за нашими розрахунками, дорівнюватиметься не більше 1 727 осіб

Як відомо, анонсована західними країнами загроза воєнного вторгнення на українські землі, спровокувала посилення роботи всіх державних органів та відомств. За інформацією у Фейсбучі голови Національної поліції України І. Клименка, особовий склад із 14 лютого 2022 р. було переведено на посилений режим несення служби. За його словами, на практиці це означає: збільшення кількості патрулів із забезпечення публічної безпеки та порядку на вулицях; розгортання додаткових ситуаційних центрів для цілодобового моніторингу оперативної обстановки в країні; взяття під охорону об'єктів критичної інфраструктури, органів державної влади та місцевого самоврядування для оперативнішого реагування на будь-які загрози безпеці громадян. Уже через два дні у своєму виступі на брифінгу 16 лютого 2022 р. він повідомив, що посилений режим служби став ефективною профілактикою скоєння злочинів. Кількість злочинів зменшилася на 23%, а кількість ДТП – на 46%. «Вперше за багато років вчора (14 лютого 2022 р. – авт.) для 40-мільйонної країни у нас не було жодного загиблого внаслідок ДТП, позавчора – лише один загиблий. Якщо порівняти з попереднім тижнем, то раніше ми мали за два дні 13 жертв ДТП», – розповів І. Клименко¹. На підставі викладеного доходимо висновку, що одним із ключових факторів, які впливають на зниження травматизму та смертності на автошляхах України, є показник ефективної діяльності працівників Національної поліції, до повноважень якої згідно зі ст. 52–3 Закону України «Про дорожній рух» від 30.06.1993 р. входить забезпечення безпеки дорожнього руху.

Станом на 2019 р. в Україні нараховувалося близько 120 тис. поліцейських, що порівняно з ба-

¹ 'Із переведенням поліції на посилений режим несення служби кількість злочинів зменшилася на 23%' (Офіційний сайт Національної поліції, 16 лютого 2022) <<https://www.npu.gov.ua/news/Informacziya/Iz-perevedennyam-policziji-na-posilenij-rezhim-nesennya-sluzhbi-kilkist-zlochiviv-zmenshilasya-na-23/>> (дата звернення: 10.04.2022)

гатьма європейськими країнами в абсолютних показниках є достатньо значною цифрою. Але, виходячи із співвідношення цієї цифри до числа жителів країни (у розрахунку на 100 тис. населення), цей показник не є задовільним². В останні роки відтік кадрів із лав Національної поліції та неуплектованість штату кваліфікованими співробітниками були помітними. Недостатньо високі зарплати, понаднормова праця й безперспективність кар'єрного росту не спонукають до кадрових поповнень відомства. Наприкінці минулого року Міністром внутрішніх справ Д. Монастирським було поінформовано громадськість про досить високий брак кадрів у поліції. Залежно від регіону цей показник коливається від 10% до 30%. Крім того, Міністром повідомлено про доволі високе навантаження на одного поліцейського³.

Ранок 24 лютого 2022 р. розпочався військовою інтервенцією РФ до України, що стало підставою для введення у країні воєнного стану відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. №64/2022. У подальшому воєнний стан неодноразово було продовжено.

Із введенням воєнного стану регулювання правопорядку потребувало найоперативнішого реагування. Тому кримінальні правопорушення, що мають велику суспільну небезпечність та несуть загрози для національної безпеки, життя, здоров'я та, врешті-решт, виживання (крадіжки, грабежі, розбої та ін.), вимагають посиленої уваги з боку правоохоронних органів. Це, у свою чергу, не могло не позначитись на стані правопорушень у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Попри відсутність доступу до публічної офіційної статистики щодо ДТП та їх наслідків, яка ведеться органами Національної поліції, спираючись на інформацію, розміщену на сторінках у соціальних мережах органів державної, муніципальної влади, офіційних видань, можемо стверджувати про збільшення ДТП із тяжкими наслідками.

² 'Скільки поліцейських припадає на душу населення в різних країнах' (Слово і діло: аналітичний портал, 23 жовтня 2021) <<https://ru.slovoidilo.ua/2021/10/23/infografika/obshhestvo/skolko-policejskix-prihoditsya-dushu-naseleniya-raznyx-stranax>> (дата звернення: 10.04.2022)

³ 'Монастирський оцінив брак кадрів у поліції: До 30% залежно від регіону'. (УКРІНФОРМ: Мультимедійна платформа іномовлення України, 04.12.2021) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3362867-monastirskij-ociniv-brak-kadriv-u-policii-do-30-zalezno-vid-regionu.html>> (дата звернення: 10.04.2022)

У березні 2022 р. заступник начальника Департаменту патрульної поліції О. Білошицький на своїй сторінці у Фейсбуці повідомив, що в Україні від початку широкомасштабної війни попри зменшення трафіку трапляються численні ДТП, зокрема із загиблими або травмованими. За його словами, у багатьох випадках – це п'яні водії, які не мають інстинкту самозбереження¹. Про зростання ДТП із тяжкими наслідками у м. Києві повідомлялося і першим заступником голови Київської міської державної адміністрації М. Поворозником, який закликав дотримуватися правил дорожнього руху, швидкісного режиму та поважати один одного, пропускати без черги машини швидкої допомоги та машини з гуманітарним вантажем².

Нерівномірне навантаження на автотранспортну систему, викликане «втечею» цивільного населення у відносно безпечні регіони нашої країни, виснажливий характер такого переміщення та загальна психологічна напруженість учасників дорожнього руху провокує виникнення ДТП із тяжкими наслідками, в яких, на жаль, гинуть і травмуються цілі родини. За даними Національної поліції на Хмельниччині, у ДТП потрапив мікроавтобус з переселенцями: 7 осіб загинуло, 9 – травмовано³.

З метою зменшення ДТП у цей непростий для українського суспільства час у багатьох областях питання забезпечення безпеки дорожнього руху вирішується регіонально. Обмеження громадянських прав під час дії воєнного стану може, зокрема, полягати і у вилученні транспорту для оборонних потреб держави. Керуючись Законом України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. та Законом України «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму військового або надзвичайного стану» від 17 травня 2012 р. на Терно-

пільщині, Хмельниччині, Полтавщині, Рівненщині, Волині та в інших регіонах України було ухвалено рішення про вилучення автомобілів у водіїв, що перебувають під впливом спиртотмісних напоїв та інших психоактивних речовин, для воєнних потреб. Як повідомив начальник Національної поліції у Хмельницькій області, майже за місяць воєнного стану у нетверезих водіїв вилучили і передали для потреб Збройних Сил України 51 автомобіль⁴. На Полтавщині згідно з рішенням Ради оборони області поліцейські під час війни вилучили вже 21 автомобіль за керування у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння⁵.

Керування транспортними засобами у нетверезому стані (ст. 130 КУпАП України) входить до п'ятірки найрозповсюдженіших факторів, що призводять до тяжких наслідків. Стан алкогольного або іншого виду сп'яніння гальмує реакцію, притупляє увагу, пробуджує самовпевненість водія, що веде до зростання ризику ДТП зі смертельним наслідком та дорожньо-транспортного травматизму. За даними Всесвітньої організації здоров'я, при керуванні транспортним засобом у стані алкогольного сп'яніння ризик дорожньо-транспортної пригоди виникає навіть за низького рівня вмісту алкоголю в крові та суттєво зростає при рівні $\geq 0,04$ г/дл. При керуванні транспортним засобом під впливом наркотичних речовин ризик дорожньо-транспортної пригоди зростає різною мірою залежно від спожитої психоактивної речовини. Наприклад, ризик дорожньо-транспортної пригоди серед осіб, які перебувають під впливом амфетамінів, приблизно вп'ятеро вищий, ніж серед осіб, які їх не вживали⁶. Тому запроваджені заходи мають на меті, окрім користі для боротьби з окупантами, ще й інформаційний характер залякування з превенцією щодо вчинення ДТП, у тому числі і з тяжкими наслідками.

Висновок. Недивлячись на потерпання від воєнної агресії, наше суспільство в особі уповноважених органів турбується про безпеку травма-

¹ 'В Україні під час війни трапляються численні ДТП із загиблими: в поліції показали моторошні фото' (ТСН, 04 квітня 2022) <<https://tsn.ua/ato/v-ukrayini-pid-chas-viyni-traplyayutsya-dtp-iz-zagiblimi-v-policiyi-pokazali-motoroshni-foto-2028517.html>> (дата звернення: 10.04.2022)

² 'У Києві зросла кількість ДТП: міська влада закликає водіїв дотримуватися ПДР та пропускати автівки «швидкої» та гуманітарні вантажі' (Офіційний портал Києва, 10 березня 2022) <<https://kyivcity.gov.ua/news/u-kiyevi-zrosla-kilkist-dtp-miska-vlada-zaklikae-vodiv-dotrimuvatisya-pdd-ta-propuskati-avtivki-shvidko-ta-gumanitarni-vantazhi/>> (дата звернення: 10.04.2022)

³ 'На Хмельниччині в ДТП потрапив мікроавтобус з переселенцями' (ТСН, 16 березня 2022) <<https://tsn.ua/ukrayina/na-hmelnichchini-v-dtp-potrapiv-mikroavtobus-z-pereselencyami-foto-2010736.html>> (дата звернення: 10.04.2022)

⁴ 'Транспортні засоби передали до Збройних сил' (ТСН, 23 березня 2022) <<https://tsn.ua/ato/u-hmelnickiy-oblasti-u-pyanih-vodiyiv-viluchili-ponad-piv-sotni-avtomobiliv-2017186.html>> (дата звернення: 15.04.2022)

⁵ 'Воєнний стан: понад 20 авто вилучила поліція області у п'яних водіїв' (Полтава 365: інтернет-видання, 19 березня 2022) <<https://poltava365.com/voenniy-stan-ponad-20-avto-viluchila-policiya-oblasti-u-pya.html>> (дата звернення: 15.04.2022)

⁶ 'Road traffic injuries' (World Health Organization, 21 June 2021) <<https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>> (дата звернення: 11.04.2022)

тизму і смертності внаслідок ДТП та визнає необхідність створення механізмів для їх запобігання. Запроваджене вилучення автотранспортних засобів у певної категорії водіїв-правопорушників створило імпульс з протидії правовому нігілізму на дорогах, який в умовах воєнного стану став ледве чи не виправданням дорожньо-транспортної аварійності. Звичайно, попереду нашу державу чекає важкий період відновлення найрізноманітніших галузей, у тому числі інфраструктурних. Для подолання негативної статистики смертності та травматизму від ДТП неминучим стане враху-

вання всіх існуючих факторів превенції у сфері безпеки дорожнього руху. Посилена робота органів Національної поліції в умовах зовнішньої агресії показала шлях до досягнення нульового статистичного показника смертності на дорогах. Тому, даючи оцінку результатам такої роботи, в майбутньому для зміни ситуації у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а саме суттєвого зменшення дорожньо-транспортного травматизму та смертності, необхідним стане перегляд ролі та характеру функціонування Національної поліції у процесах запобігання ДТП.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. ZVIT Natsionalnoi politsii Ukrainy pro rezultaty roboty u 2020 rotsi. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/17-civik-2018/zvit2020/npu-zvit-2020.pdf> (in Ukrainian)

Bibliography

Journal articles

1. Holovkin B M 'Otsinka dorozhno-transportnoi avariinosti ta tiazhkosti yii naslidkiv v Ukraini' [Assessment of road accidents and the severity of its consequences] (2022) 156 Problemy zakonnosti 52–78 (in Ukrainian)

Conference paper

2. Kolodiaznyi M 'Viina – nova umova suchasnoi ukrainskoi sotsialnoi diisnosti' [War is the new mind of the current Ukrainian social activity] *Kryminolohichnyy vymir suchasnosti* : zb. tez dop. nauk.-prakt. konf. 14 kvitnia 2022 r. (KhNUVS, 2022) 38–40. (in Ukrainian)

Websites

3. 'Polipshennia bezpeky, zmeshennia kilkosti dorozhno-transportnykh pryhod ta liudskoho travmatyzmu na ukrainskykh dorohakh – ody n iz priorytetiv roboty Ukravtodoru' [Improving safety, reducing the number of road accidents and human injuries on Ukrainian roads is one of Ukravtodor's priorities] (Derzhavne ahentstvo avtomobilnykh dorih Ukrainy) <https://ukravtodor.gov.ua/press/news/polipshennia_bezpeky_zmeshennia_kilkosti_dorozhno-transportnykh_pryhod_ta_liudskoho_travmatyzmu_na_ukrainskykh_dorohakh_____odyn_iz_priorytetiv_roboty_ukravtodoru.html> (in Ukrainian)
4. 'Za 10 misiatsiv kilkist DTP v Ukraini zbilshylasia na 14%. Natomist kilkist DTP z zahyblymy zmeshylasia na 9%' [In 10 months, the number of accidents in Ukraine increased by 14%. Instead, the number of road accidents with fatalities decreased by 9%] (Opendatobot, 8 hrudnia 2021) <<https://opendatobot.ua/analytics/dtp-2021>> (in Ukrainian)
5. 'Iz perevedenniam politsii na posyleni rezhym nesennia sluzhby kilkist zlochyniv zmeshylasia na 23%' [With the transfer of police to increased duty, the number of crimes has decreased by 23%] (Ofitsiyni sait Natsionalnoi politsii 16 liutoho 2022) <<https://www.npu.gov.ua/news/Informaciya/Iz-perevedennyam-policziji-na-posilenij-rezhim-nesennya-sluzhbi-kilkist-zlochyniv-zmeshilasya-na-23/>> (in Ukrainian)
6. 'Skilky politseiskykh prypadaie na dushu naseleunia v riznykh krainakh' [How many police officers per capita in different countries] (Clovo i dilo: analitychnyi portal, 23 zhovtnia 2021) <<https://ru.slovoidilo.ua/2021/10/23/infografika/obshhestvo/skolko-policejskix-prihoditsya-dushu-naseleniya-raznyx-stranax>> (in Ukrainian)
7. 'Monastyrskiy otsinyv brak kadriv u politsii: Do 30% zalezno vid rehionu' [Monastyrsky estimated the lack of police staff: Up to 30% depending on the region] (UKRINFORM: Multymediina platforma inomovlennia Ukrainy, 04 hrudnia 2021) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3362867-monastirskij-ociniv-brak-kadriv-u-policii-do-30-zalezno-vid-regionu.html>> (in Ukrainian)
8. 'V Ukraini pid chas viiny trapliaiutsia chyslenni DTP iz zahyblymy: v politsii pokazaly motoroshni foto' [Numerous road accidents with casualties occur in Ukraine during the war: horrible photos were shown in the police] (TSN, 04 kvitnia 2022) <<https://tsn.ua/ato/v-ukrayini-pid-chas-viiny-traplyayutsya-dtp-iz-zagibliymi-v-policiyi-pokazali-motoroshni-foto-2028517.html>> (in Ukrainian)

9. 'U Kyievi zroslo kil'kist DTP: miska vlada zaklykaie vodiiv dotrymuvatysia PDR ta propuskaty avtivky «shvydkoi» ta humanitarni vantazhi' [The number of road accidents has increased in Kyiv: the city authorities urge drivers to follow the traffic rules and pass ambulances and humanitarian goods] (Ofitsiinyi portal Kyieva, 10 bereznia 2022) <https://kyivcity.gov.ua/news/u_kyievi_zroslo_kil'kist_dtp_miska_vlada_zaklykaie_vodiv_dotrymuvatysia_pdd_ta_propuskati_avtivki_shvidko_ta_gumanitarni_vantazhi/> (in Ukrainian)
10. 'Na Khmelnychchyni v DTP potrapyv mikroavtobus z pereselentsiamy' [A minibus with migrants was involved in an accident in Khmelnytsky region] (TSN, 16 bereznia 2022) <<https://tsn.ua/ukrayina/na-hmelnichchyni-v-dtp-potrapiv-mikroavtobus-z-pereselencyami-foto-2010736.html>> (in Ukrainian)
11. 'Road traffic injuries' (World Health Organization 21 June 2021) <<https://www.who.int/ru/news-room/fact-sheets/detail/road-traffic-injuries>> (in English)
12. 'Transportni zasoby peredaly do Zbroinykh syl' [The vehicles were handed over to the Armed Forces] (TSN, 23 bereznia 2022)' <<https://tsn.ua/ato/u-hmelnickiy-oblasti-u-p-yanih-vodiyiv-viluchili-ponad-piv-sotni-avtomobiliv-2017186.html>> (in Ukrainian)
13. 'Voenni stan: ponad 20 avto vyluchyla politsiia oblasti u pianykh vodiiv' [Martial law: more than 20 cars were seized by regional police from drunk drivers] (Poltava 365: internet-vydannia, 19 bereznia 2022) <<https://poltava365.com/voennij-stan-ponad-20-avto-viluchila-policiya-oblasti-u-pya.html>> (in Ukrainian)

Панова С. В.

Дорожно-транспортний травматизм і смертність в умовах воєнної загрози суверенітету і територіальній цілісності України

Період воєнного стану, безумовно, здійснює вплив на дорожно-транспортну сферу як важливу невід'ємну складову механізму сучасного переміщення. У статті робиться аналіз ситуації із безпекою дорожнього руху, а саме смертності і травматизму від ДТП до і під час широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України. Звертається увага на досягнення нульових статистичних показників смертності від ДТП та роль в цьому процесі Національної поліції. Розглядається рішення з регулювання дорожно-транспортної безпеки на регіональному рівні у період дії воєнного часу. Запроваджене вилучення автотransпортних засобів у певної категорії водіїв-правопорушників розглядається як імпульс з протидією правовому нігілізму на дорогах, який в умовах воєнного стану став ледве чи не виправданням дорожно-транспортної аварійності. Констатується, що для зміни ситуації у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху, а саме суттєвого зменшення дорожно-транспортного травматизму та смертності, необхідним стане перегляд ролі та характеру функціонування Національної поліції у процесах запобігання ДТП.

Ключові слова: воєнний стан, смертність унаслідок ДТП, дорожно-транспортний травматизм, безпека дорожнього руху, дорожно-транспортна пригода.

Панова С. В.

Дорожно-транспортний травматизм и смертность в условиях военной угрозы суверенитету и территориальной целостности Украины

Период военного положения, безусловно, оказывает влияние на дорожно-транспортную сферу как важную неотъемлемую составляющую механизма современного перемещения. В данной статье дается анализ ситуации с безопасностью дорожного движения, а именно, смертности и травматизма в результате ДТП до и во время широкомасштабной вооруженной агрессии Российской Федерации против Украины. Обращается внимание на достижение нулевых статистических показателей смертности от ДТП и роль Национальной полиции в этом. Рассматривается решение по регулированию дорожно-транспортной безопасности на региональном уровне во время действия военного времени. Введенное изъятие автотransпортных средств у определенной категории водителей-правонарушителей рассматривается как импульс по противовесу правовому нигилизму на дорогах, который в условиях военного положения стал едва ли не оправданием дорожно-транспортной аварийности. Констатируется, что для изменения ситуации в сфере обеспечения безопасности дорожного движения, а именно существенного уменьшения дорожно-транспортного травматизма и смертности, необходимо пересмотр роли и характера функционирования Национальной полиции в процессах предотвращения ДТП.

Ключевые слова: военное состояние, смертность в результате ДТП, дорожно-транспортный травматизм, безопасность дорожного движения, дорожно-транспортное происшествие.

Panova S. V.

Road traffic injuries and mortality in the context of the military threat to the sovereignty and territorial integrity of Ukraine

The period of martial law certainly has an impact on the road transport sector, as an important integral part of the mechanism of modern movement. This article attempts to analyze the situation with road safety, namely mortality and injuries from road accidents before and during the large-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. Attention is drawn to the achievement of zero statistics on road deaths and the role of the National Police in this. The decision on regulation of road safety at the regional level during wartime is considered. The introduced seizure of vehicles in a certain category of offending drivers is seen as an impetus to counter legal nihilism on the roads, which in martial law has become almost a justification for road accidents. It is stated that in order to change the situation in the field of road safety, namely to significantly reduce road traffic injuries and deaths, it will be necessary to review the role and nature of the National Police in the prevention of accident

Key words: *martial law, death as a result of road accident, road traffic injuries, road safety, road accident.*

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

Т. О. Михайліченко, кандидатка юридичних наук, доцентка, старша наукова співробітниця Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса НАПрН України
ORCID: 0000-0002-4668-3375

Ю. Ю. Забуга, кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри кримінального права № 1 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0003-1956-2233

СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВОДЖЕННЯ З БІОЛОГІЧНОЮ ЗБРОЄЮ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Ще донедавна чи не найбільше як в науковому полі, так і серед пересічних громадян обговорювалися проблеми пов'язані з COVID-19 – коронавірусною хворобою, викликаною вірусом SARS-CoV-2. Однак ранок 24 лютого 2022 р. поділив життя кожного українця на «ДО» та «ПІСЛЯ». І в цьому «ПІСЛЯ» питанням пандемії майже не залишилося місця, хоча вона і не зникла з нашого життя. Низка питань біобезпеки України, в тому числі й епідемічної безпеки, війна не вирішила. Навпаки, доводиться констатувати постійну напругу через ймовірні загрози застосування росією різноманітної, в тому числі й біологічної¹, зброї проти України, яка є різновидом зброї масового ураження. Адже примітною для міжнародної спільноти вже стала технологія коли перед застосуванням того чи іншого виду зброї рф починає звинувачувати іншу сторону в підготовці до її застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє констатувати, що повідомлення про нібито розробки біологічної зброї в країнах колишнього

СРСР насправді почали з'являтися в ЗМІ давно і всі з подачі російської сторони. Так, у 2018 р. росія звинуватила США в розробці біологічної зброї у Вірменії та Казахстані² та Грузії³. Однак жодне із звинувачень так і не отримало підтверджень. Вже після початку війни в Україні, а саме у 2020 р., окремими політиками та проросійськими ЗМІ активно почалося піднімати питання про роботу американських біолабораторій вже на території нашої держави⁴. Це призвело до того, що 07.08.2020 р. Шевченківський районний суд м. Києва зобов'язав СБУ провести досудове розслідування щодо цього питання. З початком же повномасштабного російського вторгнення в Україну питання про біолабораторії, де розробляється біологічна зброя стала з новою силою курсувати в пабліках. Президент України, як і офіційні органи США, неодноразово наполягав на необґрунтованості цих звинувачень.

² 'Лавров поднял вопрос о биологических США в Армении и Казахстане' (Regnum, 11 июня 2018) <<https://regnum.ru/news/polit/2429880.html>> (дата звернення: 15.05.2022)

³ 'Россия обвинила США в разработке биологического оружия в Грузии' (Русская служба «Голоса Америки», 05 октября 2018) <<https://www.golosameriki.com/a/russia-accuses-us-of-running-bioweapons-lab-in-georgia/4600902.html>> (дата звернення: 15.05.2022)

⁴ Складарська Г. 'СБУ почала досудове розслідування за заявою Медведчука і Кузьміна про начебто «діяльність американських біолабораторій в Україні»' (ДМ «MEDIASAPIENS», 01 вересня 2020) <<https://ms.detector.media/trendi/post/25392/2020-09-01-sbu-pochala-dosudove-rozsliduvannya-za-zayavoyu-medvedchuka-i-kuzmina-pro-nachebto-diyalnist-amerykanskykh-biolaboratoriy-v-ukraini/>> (дата звернення: 15.05.2022)

¹ *Примітка.* Історія застосування біологічної зброї налічує не одне століття. Так, у 1155 р. імператор Барбаросса наказав отруїти криниці трупами, а в 1346 р. монголи катапультували тіла жертв чуми над стінами Кафи, що призвело до епідемії серед захисників та цивільних жителів фортеці. Загалом Ф. Фрішкнехт наводить десятки випадків використання біологічної зброї в світовій історії [Frischknecht F. 'The history of biological warfare'. EMBO Rep. 2003 Jun; 4(Suppl 1):S47 – S52. doi: 10.1038/sj.embor.embor849. <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1326439/>>].

У подальшому вже й міжнародні експерти заявили про необґрунтованість подібних загроз¹. Більш того, світова спільнота визнала звинувачення росії маніпуляціями та дезінформацією².

Відносно наукових розвідок у цій сфері, то питання біологічної зброї досліджується такими українськими та іноземними вченими: О. Крушельницьким, Н. Ніколаєнком, І. Огороднійчуком, М. Требіним, J. Cercone, A. Curry, F. Frischknecht, L. Milton та іншими.

Мета статті. У зв'язку з наростанням конфлікту та задля унеможливлення подальших маніпулювань, видається за необхідне, дослідити стан правового регулювання біологічної зброї та наявні механізми стримування щодо її застосування в національному законодавстві України.

Виклад основного матеріалу. Легального визначення *біологічної зброї* українське законодавство не містить. Так само як і у Протоколі про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (1925) та Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1972).

Натомість маємо кілька визначень біологічної безпеки. Приміром, згідно із Наказом МОЗ України «Про затвердження державних санітарних норм і правил «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I–IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами»» від 24.01.2008 р. №26 біологічна безпека – це система організаційних, медико-біологічних і інженерно-технічних заходів і засобів, спрямованих на захист персоналу, що працює, населення і місця існування людини від дії патогенних біологічних агентів³. Відповідно

¹ Тумакова І. '«Говорить о генетическом оружии может только параноик» – биолог о находках Минобороны РФ в Украине' (Новая газета, 16 марта 2022) <<https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/13/govorit-o-geneticheskom-oruzhii-mozhet-tolko-paranoik>> (дата звернення: 15.05.2022); Nikolaienko N. 'Біологічна зброя як зброя терору сучасного світу' (November 2018) Multiversum Philosophical almanac. DOI: 10.35423/2078–8142.2018.3–4.06

² Curry A. 'Ukrainian bat study spun into tale of bioweapons' (2022 March) Science 375(6587):1330. DOI: 10.1126/science.abq1708

³ Про затвердження державних санітарних норм і правил «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I–IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами»: Наказ; МОЗ України від 24.01.2008 №26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0088–08> (дата звернення: 13.04.2022)

ж до п. 6 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про ветеринарну медицину» від 04.02.2021 р. №1206-IX це захищеність від ризику занесення та поширення хвороб до, із або в межах тваринної популяції, потужності, території, зони, регіону або компартмента, транспортного засобу чи будь-яких інших об'єктів, приміщень або місць⁴.

На офіційній же сторінці ВООЗ вказано, що біологічна зброя – це мікроорганізми такі як віруси, бактерії, грибки або інші токсини, які виробляються або звільняються умисно, щоб викликати хвороби та смерті людей, тварин або рослин⁵. Але, як видається, це неточне визначення, адже концентрує свою увагу на «озброєному агенті», забуваючи про «носія». Зазвичай біозброя є симбіозом «озброєного агента» та «носія». І якщо агентом виступає будь-який хвороботворний організм (бактерії, віруси, грибки, пріони або рикетсії) або токсин, то носій (або ж «механізм доставки») може приймати найрізноманітніші форми. Історія знає випадки використання в якості носія ракет, бомб, ручних гранат. Були й розробки щодо створення розпилюючи баків для встановлення на літаки, авто або човни та навіть засоби для зараження продуктів харчування та одягу⁶.

Виходячи з вищевикладеного, видається, що біологічна зброя – це боєприпас або пристрій, уражаюча дія якого ґрунтується на використанні інфекційних властивостей біологічних речовин, та який здатен призвести до масових захворювань та/або загибелі людей, тварин або рослин.

Біологічна зброя має такі основні властивості: висока вірулентність⁷ та контагіозність⁸; складність фіксації через наявність зазвичай інкубаційного періоду; відносно легка доставка; тривала дія, яка зумовлена можливістю тривалого збереження

⁴ Про ветеринарну медицину : Закон України від 04.02.2021 № 1206-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1206–20> (дата звернення: 13.04.2022)

⁵ 'Biological weapons' (WHO) <https://www.who.int/health-topics/biological-weapons#tab=tab_1> (дата звернення: 13.04.2022)

⁶ 'What are Biological Weapons?' (United Nations Office for Disarmament Affairs) <<https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/about/what-are-biological-weapons/>> (дата звернення: 13.04.2022)

⁷ *Примітка.* Вірулентність – відносна тяжкість захворювання, що викликається мікроорганізмом (визначається як співвідношення кількості осіб, що захворіли, від загальної кількості осіб, які зазнали впливу цього мікроорганізму).

⁸ *Примітка.* Контагіозність (або заразливність) – здатність збудника передаватися від інфікованої особи до здорової (визначається кількістю осіб, які захворіли клінічною формою хвороби після контакту з носієм збудника інфекції).

деяких збудників захворювання в зовнішньому середовищі, а також здатність її компонентів проникати в негерметизовані приміщення, інженерні споруди тощо¹.

Міжнародно-правове регулювання біологічної зброї. Питання про необхідність заборони зброї масового ураження, зокрема хімічної та біологічної, гостро постало після I світової війни. Міжнародна спільнота побачила скільки непоправної шкоди наносять ці два види озброєння і як наслідок 17.06.1925 р. у Женеві було прийнято Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (т. зв. «Женевський протокол»), який на даний момент підписали 137 країн. У його преамбулі відмічається, що застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів, так само як і будь-яких аналогічних рідин, речовин і процесів, засуджується суспільною думкою цивілізованого світу². Водночас забороняючи використання хімічної або бактеріологічної (біологічної) зброї, Протокол жодним чином однак не регулював питання заборони виробництва, зберігання чи передачі такої зброї.

У подальшому, було розроблено та підписано Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (далі – КБТЗ), яка стала першим міжнародним договором про роззброєння, що забороняє виробництво цілого класу озброєнь. Вона була підписана 10.04.1972 р. і набрала чинності 26.03.1975 р. У даний час 163 держави зобов'язалися не розробляти, не виробляти і не накопичувати біологічну зброю. Від імені СРСР Конвенція була підписана 10.04.1972 р., вступила в силу 26.03.1976 р., тож нині. країнами-учасницями є як Україна, так і рф³.

¹ Thavaselvam D., Swaran S. Flora. *Chemical and biological warfare agents. Biomarkers in Toxicology* Edited by: Ramesh C. Gupta. 1st edition. (Academic Press, 2014) 3378 DOI: <https://doi.org/10.1016/C2012-0-01373-7>

² Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів Женева : Протокол; Ліга Націй від 17.06.1925. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_198 (дата звернення: 15.04.2022)

³ Примітка. Не зважаючи на це, як підкреслює Ф. Фрішкнехт, СРСР мав проект по розробці біологічної зброї «Біопрепарат», в якому на працювало понад 50 000 осіб у різноманітних науково-дослідницьких та виробничих центрах. За роки роботи вони накопичили тонни бацил сибірської язви та вірусу віспи, деякі із яких призначалися для використання в міжконтинентальних балістичних ракетах. Також були розроблені бактерії з стійкістю до багатьох лікарських засобів,

Відповідно до ст. 1 КБТЗ державам заборонено розробляти, виробляти або ж накопичувати: 1) мікробіологічні або інші біологічні агенти або токсини, яке б то не було їхнє походження або метод виробництва, таких видів і в таких кількостях, які не призначені для профілактичних, захисних або інших мирних цілей; 2) зброя, обладнання або засоби доставки, призначені для використання таких агентів або токсинів у ворожих цілях або у збройних конфліктах⁴.

У той же час основними недоліками вказаної Конвенції слід вважати відсутність ефективного механізму перевірок виконання положень КБТЗ, а також постійно діючого органу який би їх реалізовував і мав змогу самостійно ініціювати їх проведення. Адже відповідно до ст. VI Конвенції можливість подати скаргу до Ради Безпеки ООН є лише у держав-учасниць. При цьому «скаржник», констатуючи, що інша держава-учасник діє в порушення конвенційних зобов'язань, має надати всі можливі докази, що підтверджують обґрунтованість скарги. Згідно ж ст. VII КБТЗ кожна держава-учасниця зобов'язується співпрацювати в проведенні будь-яких розслідувань, які можуть бути зроблені Радою Безпеки відповідно до положень Статуту ООН на підставі скарги. Після чого Рада Безпеки інформує про результати розслідування держав-учасниць Конвенції⁵. Однак, незважаючи на наявний механізм, рф не подавала заяву щодо потреби провести розслідування про діяльність

у т.ч. бактерії чуми. Як відмічає автор, радянські вчені працювали і з найнебезпечнішим відомим патогеном – вірусом геморагічної лихоманки. Після смерті вірусолога М. Устинова внаслідок самоінфікування магдебурзьким вірусом, його колеги не зупинили проект. Вони повторно виділили вірус з його тіла та з'ясували, що останній мутував у більш небезпечну форму. Не звертали увагу влада та дослідники й на нещасні випадки, які періодично траплялися. Приміром, у 1971 р. у м. Аральськ (Казахстанська РСР) спалахнула віспа, яка забрала життя кожного 3-го з 10 інфікованих. У тому ж районі в інших випадках від чуми та сапу померло кілька рибалок та один дослідник. У 1979 р. радянська таємна поліція організувала приховування слідів походження спалаху сибірки, яка виникла через потрапляння на чорний ринок отруєного м'яса заражених сибірською тварин. Зрештою з'ясувалося, що це сталося через аварію на заводі з виробництва біологічної зброї, де забитий повітряний фільтр був видалений, але не замінений між змінами [Frischknecht F. The history of biological warfare. EMBO Rep. 2003 Jun; 4(Suppl 1):S47 – S52. doi: 10.1038/sj.embor.embor849. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1326439/>].

⁴ Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення : Конвенція; ООН від 10.04.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_054 (дата звернення: 15.04.2022)

⁵ –

нібито американських біолабораторій в Україні. Хоча РБ ООН двічі збиралася навесні 2022 р. за ініціативою росії з цього питання, та жодного позитивного результату для неї це не принесло.

Наступним міжнародним актом, який регулює питання біологічної безпеки та протистоїть розповсюдженню зброї масового ураження є Резолюція 1540, ухвалена Радою Безпеки на її 4956-му засіданні 28.04.2004 р. Вона націлена окрема на протидію поширення, можливості розробки та застосування ядерної, хімічної або біологічної зброї та засобів їх доставки (ракети та інші безпілотні системи, здатні доставляти таку зброю та які спеціально для цього розроблені) недержавними суб'єктами, а також закликає всі держави сприяти нерозповсюдженню цих видів озброєння¹.

Заслугує на увагу й Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури від 28.04.1977 р. та інструкція до нього від 31.01.1981 р., які стосуються міжнародного патентування мікроорганізмів. Відповідно до цього Договору держави, які дозволяють або вимагають депонування мікроорганізмів для цілей патентної процедури, визнають для таких цілей депонування мікроорганізму в будь-якому міжнародному органі з депонування. Таким чином значно спрощується процедура, адже усувається вимога про подання мікроорганізмів до компетентного органу кожної країни, де вимагається патентна охорона. А адміністративні функції договору виконує Всесвітня організація інтелектуальної власності².

Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. та Картахенський протокол про біобезпеку до цієї Конвенції від 29.01.2000 р. спрямовані на врегулювання питання збереження біологічного різноманіття, тобто забезпечення належного рівня захисту в галузі безпечної передачі, обробки і використання живих змінених організмів, отриманих в результаті використання сучасної біотехнології, які можуть мати несприятливий вплив на збереження і стале використання біоло-

гічного різноманіття, з урахуванням також ризиків для здоров'я людини та з приділенням особливої уваги транскордонному переміщенню³.

Примітним є і те, що починаючи з 2010 р. до щорічників Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру входить окрема глава, яка присвячена загрозам безпеки від хімічних і біологічних матеріалів.

Національне законодавство у сфері захисту біологічної зброї. Загалом в основі українського законодавства лежать вищеперераховані міжнародні акти. Також в Україні прийняті Закони «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. №2469-VIII, «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.1994 р. №4004-XII та «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 06.04.2000 р. №1645-III та ін. Положення про порядок обліку, зберігання, обігу, відпуску і пересилки культур бактерій, вірусів, рикетсій, грибів, найпростіших, мікоплазм, бактерійних токсинів, отрут біологічного походження від 18.05.1979 р. встановлює порядок, за якого у всіх науково-дослідних і навчальних інститутах, санітарно-епідеміологічних станціях і лабораторіях встановлюється єдиний порядок, обов'язковий для всіх, при обліку, зберіганні, використанні, відпустці і пересиланні патогенних для людини мікроорганізмів, бактерійних токсинів і отрут тваринного походження задля забезпечення суворого обліку матеріалів, безпеки роботи в лабораторіях, виключення несанкціонованої передачі, безоблікового зберігання, використання, можливості поширення інфекції за межі лабораторії.

До регуляторного законодавства також слід відносити Накази МОЗ України «Про затвердження державних санітарних норм і правил «Організація роботи лабораторій при дослідженні матеріалу, що містить біологічні патогенні агенти I–IV груп патогенності молекулярно-генетичними методами»» від 24.01.2008 р. №26, «Про режим роботи з патогенними мікроорганізмами» від 14.12.1992 р. №183, а також Інструкцію про порядок депонування в Україні штамів мікроорганізмів з метою здійснення патентної процедури, затв.

¹ Резолюція 1540 (2004), ухвалена Радою Безпеки на її 4956-му засіданні, 28 квітня 2004 року : Резолюція; ООН від 28.04.2004 №1540(2004). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_k77 (дата звернення: 15.04.2022)

² Будапештський договір про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури. Інструкція до Будапештського договору про міжнародне визнання депонування мікроорганізмів з метою патентної процедури (від 31 січня 1981 року) : Договір; ООН від 28.04.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_039 (дата звернення: 15.04.2022)

³ Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття : Протокол; ООН від 29.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_935 ; Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 1992 року (укр/рос) : Конвенція; ООН від 05.06.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_030 (дата звернення: 15.04.2022)

наказом Держпатенту України та Національної академії наук України від 26.06.1995 р. № 106/115, Правила влаштування і безпеки роботи в лабораторіях (відділах, відділеннях) мікробіологічного профілю ДСП 9.9.5.-080-02, затв. Постановою Головного державного санітарного лікаря України 28.01.2002 р. № 1 та ін..

Окрему увагу варто приділити положенням Воєнної доктрини України в ред. від 24.09.2015 р. № 555/2015, де серед воєнно-політичних викликів, які можуть перерости в загрозу застосування воєнної сили проти України, згадувалося і розповсюдження зброї масового ураження, якою є й біологічна зброя¹. Стратегія воєнної безпеки України від 25.03.2021 р. № 121/2021 в продовження попереднього документа відмічає, що на глобальному рівні основними аспектами воєнної безпеки є руйнування створеної після II світової війни системи міжнародної безпеки, підвищення рівня невизначеності і непередбачуваності безпекового середовища, яке характеризується, зокрема, загрозами виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема спричинених епідеміями, та поширенням міжнародного тероризму та злочинності, загрозою розповсюдження зброї масового ураження². Такий підхід варто схвально розцінювати, оскільки, приміром, біологічна зброя може діяти саме через інфікування населення патогенними мікроорганізмами та іншими біологічними агентами, включаючи віруси.

Варто також відмітити, що українське законодавство передбачає і низку заборон та стягнень/покарань за правопорушення у цій сфері. Так, насамперед у Кодексі України про адміністративні правопорушення це статті 90–1 «Невиконання правил і норм у процесі створення, виробництва, зберігання, транспортування, використання, знешкодження, ліквідації, захоронення мікроорганізмів, біологічно активних речовин та інших продуктів біотехнологій», 188–11 «Невиконання постанов, розпоряджень, приписів, висновків, а так само інших законних вимог посадових осіб орга-

нів державної санітарно-епідеміологічної служби», 188–22 «Невиконання законних вимог посадових осіб державної санітарно-епідеміологічної служби та державної служби ветеринарної медицини». Чинний же Кримінальний кодекс України передбачає значно більше статей, де прямо чи опосередковано згадується про біологічну зброю чи її компоненти. Зокрема, це статті 113 «Диверсія», 258 «Терористичний акт», 261 «Напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення», 326 «Порушення правил поведінки з мікробіологічними або іншими біологічними агентами чи токсинами», 414 «Порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення», 439 «Застосування зброї масового знищення», 440 «Розроблення, виробництво, придбання, зберігання, збут, транспортування зброї масового знищення», 442 «Геноцид» КК.

Ситуація з лабораторіями та ризики застосування в Україні біологічної зброї. У 1993 р. Україна підписала рамкову угоду із США, тим самим вступивши в програму Нанна-Лугара. Ця програма включає в себе допомогу в ліквідації ядерної, хімічної та біологічної зброї. До речі, сама рф до 2012 р. отримувала від США до 400 млн. доларів щорічно. Цю програму пролонговували для росії у 1999, 2006 та 2013 рр.³

Із 2005 р. програма Нанна-Лугара була розширена, зокрема за рахунок включення питань біобезпеки⁴ і нині має ціллю не лише допустити розповсюдження або створення біологічної зброї, а також допомогти уникнути втрати мікроорганізмів або токсинів із лабораторій через їх незадовільний стан, а й підтримати українських науковців та обмінюватися даними.

Відомості про участь України в програмі Нанна-Лугара, установи, які за нею фінансуються, а також суми фінансування не є таємницею. Всього США фінансує 46 українських лабораторій,

¹ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 02.09.2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України; Доктрина від 24.09.2015 № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/555/2015> (дата звернення: 15.04.2022)

² Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України; Стратегія від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/121/2021> (дата звернення: 15.04.2022)

³ Cercone J. 'Russia is targeting U. S. biological weapons labs in Ukraine invasion' (Politifact, February 25, 2022) <<https://www.politifact.com/factchecks/2022/feb/25/tweets/there-are-no-us-run-biolabs-ukraine-contrary-socia/>> (дата звернення: 15.05.2022); Milton L. 'False allegations of biological-weapons use from Putin's Russia' (2021) The Nonproliferation Review DOI:10.1080/10736700.2021.1964755

⁴ Cercone J. 'Russia is targeting U. S. biological weapons labs in Ukraine invasion' (Politifact, February 25, 2022) <<https://www.politifact.com/factchecks/2022/feb/25/tweets/there-are-no-us-run-biolabs-ukraine-contrary-socia/>> (дата звернення: 15.04.2022)

медичних і діагностичних центрів, які існують в Україні вже давно (деякі навіть з 20-х рр. ХХ ст.). На американські ж кошти, як видно зі звітів, купувалося обладнання, надавалися нові технології та проводилися ремонтно-будівельні роботи¹. Варто наголосити, що навіть у часи СРСР на нашій території ніколи не займалися розробкою біозброї, на відміну від РСФСР, де функціонувало і продовжує свою роботу об'єднання «Біопрепарат. Лабораторії в Україні займалися і продовжують займатися ветеринарією і питаннями громадського здоров'я: моніторять поширення збудників та виникнення стійкості до антибіотиків².

Чи є ризики застосування росією проти нас біологічної зброї? Видається, що є. Насамперед слід враховувати, що багато держав хоча б раз стикалися із випадками використання біологічної зброї та новими штамами вірусів, які становлять загрозу як біологічній безпеці зокрема, так і національній безпеці в цілому через їх вірулентність та контагіозність³. Окрім цього, періодично різноманітними угрупованнями чи окремими людьми використовуються віруси та бактерії як засоби вчинення терористичних актів⁴. Цікаво, що перелік

¹ Agreement Between the UNITED STATES OF AMERICA and UKRAINE. Signed at Kiev August 29, 2005. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/02/05-829-Ukraine-Weapons.pdf> (дата звернення: 15.05.2022); Cercone J., Greenberg J. 'Russia, China and Tucker Carlson lack evidence on Ukraine bioweapons labs. Poynter. History.' (STCU, 14 March, 2022) <<http://www.stcu.int/wear/missionstatement/history/>> (дата звернення: 15.04.2022)

² *Примітка.* Варто також відмітити, що, по-перше, всі лабораторії прийнято поділяти на 4 категорії згідно рівню біозахисту (Biosafety Level): BSL-1, BSL-2, BSL-3 и BSL-4. По-друге, на території України більшість лабораторій 1-го та 2-го рівнів, де можна працювати з вірусами гепатиту, ВІЛ, кишковими паличками. 3-го ж рівня захисту є лиш 2 лабораторії (ДУ «Український науково-дослідний протичумний інститут імені І. І. Мечнікова МОЗ України» та лабораторія Центру громадського здоров'я МОЗ України), які досліджують збудники туберкульоза, жовтої лихорадки, а також різноманітні коронавіруси та збудники атипових пневмоній. Лиш лабораторії BSL-4 можуть досліджувати збудники найбільш небезпечних хвороб (віруси Марбург, іспанки, Ебола та ін.), але такого рівня захисту в українських лабораторіях немає.

³ *Примітка.* Зокрема, нові штами призвели до епідемії Severe Acute Respiratory Syndrome (SARS), H5N1 (HPAI A(H5N1)), Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV), Ебола, Зіка та інші. Остання ж корона вірусна інфекція SARS-Cov-2 призвела до всесвітньої пандемії, яка триває вже понад три роки.

⁴ *Примітка.* Першою державою, яка почала готуватися до протидії випадкам біотероризму, вважається США, де у 1995 р. видали секретну директиву, яка передбачала необхідність підвищеної готовності до терактів, в т.ч. і з застосуванням біологічної зброї; у 2000 р. – Національний стратегічний план щодо готовності до дій у випадках біологічного

потенційних агентів біологічної зброї, які можуть бути використані, нині нараховує близько 50 найменувань, тож варіації достатньо багато. Як відмічає Н. Ніколаєнко, «значну біологічну небезпеку для людини становлять нові інфекційні хвороби, які викликаються раніше невідомими людству патогенами. Зокрема вірусами, бактеріями, а також пріонами⁵.

Додає хвилювань і впевненість рф у поширенні Україною особливо небезпечних хвороб. Звісно, нам не оминати спалахів т.зв. «хвороб війни». Як відмічає епідеміологиня Н. Іванченко, нині зріс ризик виникнення та розповсюдження інфекційних захворювань – ботулізму, лептоспірозу, дифтерії, правця, кашлюку, гемофільної інфекції, кору, краснухи, епідемічного паротиту (свинки), коронавірусу та інші⁶. Однак, спочатку 26.04.2022 р. головний державний санітарний лікар рф видав постанову «Про додаткові заходи по профілактиці холери в РФ», де відмічається, що зберігається загроза ввезення та розповсюдження холери на території росії. Хоч у документі й не вказано джерело її поширення, однак у п. 5 наголошується, що низці управлінь Роспотребнагляду, які межують з Україною (зокрема, у Білгородській, Брянській, Курській та ін.. обл.), а також Криму, варто 1) розширити моніторинг за холерою, і збільшити кратність відбору проб води з поверхневих водоем та інших об'єктів навколишнього середовища, у т.ч. із транскордонних водних об'єктів (п. 5.1), 2) прийняти додаткові заходи по забезпеченню необхідних запасів діагностичних засобів, наборів реагентів, реактивів, препаратів, і засобів індивідуального захисту (п. 5.2)⁷. А вже у травні в почала з'являтися

і хімічного тероризму, який передбачає профілактику, нагляд, діагностику біологічних і хімічних агентів, заходи щодо ліквідації інциденту та систему оповіщення та інформаційного забезпечення; у 2002 р. – Закон про тероризм та Закон про захист здоров'я населення та реагування на біотероризм. Ці та інші заходи виявилися не зайвими, адже на початку ХІХ ст. у США пройшла хвиля терористичних атак із використанням спорів сибірської язви, які розсилали поштою.

⁵ Nikolaienko N. 'Біологічна зброя як зброя терору сучасного світу' (November, 2018) Multiversum Philosophical almanac. DOI: 10.35423/2078-8142.2018.3-4.06

⁶ Свеженцева І. 'Як війна впливає на поширення інфекційних хвороб – пояснює епідеміологиня' (Суспільне-новини, 02 травня 2022) <<https://susplne.media/234933-ak-vijna-vpliva-na-posirennia-infekciijnih-hvorob-poasnie-epidemiologina/>> (дата звернення: 10.05.2022)

⁷ О дополнительных мерах по профилактике холеры в Российской Федерации : постановление главного государственного санитарного врача РФ от 26.04.2022 г. № 14. URL: <https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1541662/> (дата звернення: 15.05.2022)

інформація про загрозу появи холери в Маріуполі. Так, регіональний директор з надзвичайних ситуацій ВООЗ Доріт Ніцан та неурядові організації, які працюють у Маріуполі повідомили, що на вулицях міста болото, а каналізаційна вода змішується із питною, що може значною мірою погіршити епідеміологічну ситуацію, в т.ч. й сприяти поширенню холери¹. Нині ж, на початку червня, вже головний санітарний лікар України І. Кузін заявив про те, що на окупованих територіях епідемічна ситуація є надзвичайно складною, а Маріуполю загрожує епідемія холери². Звісно, що це може бути проявом застосування біологічної зброї шляхом сприяння її поширенню на окупованих територіях.

¹ Срібнянська К. 'Епідемія холери та інших хвороб загрожують не лише Маріуполу: що кажуть медики' (Апостроф, 06 червня 2022) <<https://apostrophe.ua/ua/news/society/2022-06-06/epidemiya-holeryi-i-drugih-bolezney-grozyat-ne-tolko-mariupolyu-chno-govoryat-mediki/271108>> (дата звернення: 6.06.2022)

² Загородній М. 'У Маріуполі критична ситуація через масові поховання та відсутність питної води – головний лікар' (Українська правда, 06 червня 2022) <<https://life.pravda.com.ua/health/2022/06/6/248969/>> (дата звернення: 6.06.2022)

На щастя, інших випадків, які б підпадали під таке визначення, наразі не спостерігається.

Висновки. Правове регулювання біологічної зброї в Україні відповідає світовим тенденціям. Наша держава є учасницею всіх міжнародних актів, які стосуються питання заборони та запобігання біологічної зброї. Достатній перелік і охоронних норм у цій сфері. Водночас, видається, що слід переглянути парадигму національної безпеки, адже події останніх років яскраво продемонстрували необхідність створення ефективного механізму протидії загрозам громадському здоров'ю, а також подолання медико-біологічних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших наслідків розповсюдження особливо небезпечних інфекційних хвороб. У цілому, ситуація зумовлює потребу глибокої розробки проблеми на фундаментальному рівні задля оптимального законодавчого закріплення нових підходів до забезпечення епідемічної безпеки України, як частини її національної безпеки.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Agreement Between the UNITED STATES OF AMERICA and UKRAINE. Signed at Kiev August 29, 2005. URL: <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/02/05-829-Ukraine-Weapons.pdf> (in English)
2. Budapeshtskyi dohovir pro mizhnarodne vyznannia deponuvannya mikroorhanizmiv z metoiu patentnoi protsedury. Instruksiiia do Budapeshtskoho dohovoru pro mizhnarodne vyznannia deponuvannya mikroorhanizmiv z metoiu patentnoi protsedury (vid 31 sichnia 1981 roku) : Dohovir; OON vid 28.04.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_039 (in Ukrainian)
3. Kartakhenskyi protokol pro biobezpeku do Konventsii pro biolohichne riznomanittia : Protokol; OON vid 29.01.2000. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_935 (in Ukrainian)
4. Konventsiia pro zaboronu rozrobky, vyrobnytstva ta nakopychennia zapasiv bakterioloichnoi (biolohichnoi) i toksynnoi zbroi ta pro yikh znyshchennia : Konventsiia; OON vid 10.04.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_054 (in Ukrainian)
5. Konventsiia pro okhoronu biolohichnoho riznomanittia vid 1992 roku (ukr/ros) : Konventsiia; OON vid 05.06.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_030 (in Ukrainian)
6. Pro zatverdzhennia derzhavnykh sanitarnykh norm i pravyl «Orhanizatsiia roboty laboratorii pry doslidzhenni materialu, shcho mistyt biolohichni patohenni ahenty I–IV hrup patohennosti molekuliarno-henetychnymy metodamy» : Nakaz; MOZ Ukrainy vid 24.01.2008 № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0088-08> (in Ukrainian)
7. Pro veterynarnu medytsynu : Zakon Ukrainy vid 04.02.2021 № 1206-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1206-20> (in Ukrainian)
8. Protokol pro zaboronu zastosuvannia na viini zadushlyvykh, otruiynykh abo inshykh podibnykh haziv ta bakterioloichnykh zasobiv Zheneva : Protokol; Liha Natsii vid 17.06.1925. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_198 (in Ukrainian)
9. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 02.09.2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy; Doktryna vid 24.09.2015 № 555/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/555/2015> (in Ukrainian)
10. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku «Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy»: Ukaz Prezydenta Ukrainy; Stratehiia vid 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/121/2021> (in Ukrainian)

11. Rezoliutsiia 1540 (2004), ukhvalena Radoiu Bezpeky na yii 4956-mu zasidanni, 28 kvitnia 2004 roku : Rezoliutsiia; OON vid 28.04.2004 № 1540(2004). URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_k77 (in Ukrainian)
12. O dopolnitelnykh merah po profilaktike holeryi v Rossiyskoy Federatsii : postanovlenie glavnogo gosudarstvennogo sanitarnogo vracha RF ot 26.04.2022 g. No 14. URL: <https://www.garant.ru/hotlaw/federal/1541662/> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Thavaselvam D., Swaran S. Flora. *Chemical and biological warfare agents. Biomarkers in Toxicology* Edited by: Ramesh C. Gupta. 1st edition. (Academic Press, 2014) 3378 DOI: <https://doi.org/10.1016/C2012-0-01373-7> (in English)

Journal articles

2. Curry A. 'Ukrainian bat study spun into tale of bioweapons' (2022 March) *Science* 375(6587):1330. DOI: 10.1126/science.abq1708 (in English)
3. Frischknecht F. 'The history of biological warfare' (2003 Jun) *EMBO Rep.* 4 (Suppl 1):S47 – S52. doi: 10.1038/sj.embor.embor849. (in English) <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1326439/>> (in English)
4. Milton L. 'False allegations of biological-weapons use from Putin's Russia' (2021) *The Nonproliferation Review* DOI: 10.1080/10736700.2021.1964755 (in English)
5. Nikolaienko N. 'Biologichna zbroia yak zbroia teroru suchasnoho svitu' [Biological weapons as weapons of terror of the modern world] (November 2018) *Multiversum Philosophical almanac*. DOI: 10.35423/2078–8142.2018.3–4.06 (in Ukrainian)

Websites

6. 'Biological weapons' (WHO) <https://www.who.int/health-topics/biological-weapons#tab=tab_1> (in English)
7. Cercone J. 'Russia is targeting U. S. biological weapons labs in Ukraine invasion' (Politifact, February 25, 2022) <<https://www.politifact.com/factchecks/2022/feb/25/tweets/there-are-no-us-run-biolabs-ukraine-contrary-social/>> (in English)
8. Cercone J., Greenberg J. 'Russia, China and Tucker Carlson lack evidence on Ukraine bioweapons labs. Poynter History.' (STCU, 14 March, 2022) <<http://www.stcu.int/weare/missionstatement/history/>> (in English)
9. 'Lavrov podnyal vopros o biolaboratoriyah SShA v Armenii i Kazahstane' [Lavrov raised the issue of US biolaboratories in Armenia and Kazakhstan] (Regnum, 11 iyunya 2018) <<https://regnum.ru/news/polit/2429880.html>> (in Russian)
10. Nikolaienko N. 'Biologichna zbroia yak zbroia teroru suchasnoho svitu' [Biological weapons as weapons of terror of the modern world] (November, 2018) *Multiversum Philosophical almanac*. DOI: 10.35423/2078–8142.2018.3–4.06 (in Ukrainian)
11. 'Rossiya obvinila SShA v razrabotke biologicheskogo oruzhiya v Gruzii' [Russia accuses US of developing biological weapons in Georgia] (Russkaya sluzhba «Golosa Ameriki», 05 oktyabrya 2018) <<https://www.golosameriki.com/a/russia-accuses-us-of-running-bioweapons-lab-in-georgia/4600902.html>> (in Russian)
12. Skliarevska H. 'SBU pochala dosudove rozsliduvannya za zaiavoju Medvedchuka i Kuzmina pro nachebto «dialnist amerykanskykh biolaboratorii v Ukraini»' [SSU launches pre-trial investigation into Medvedchuk and Kuzmin allegations of «US biolabs in Ukraine»] (DM «MEDIASAPIENS», 01 veresnia 2020) <<https://ms.detector.media/trendi/post/25392/2020-09-01-sbu-pochala-dosudove-rozsliduvannya-za-zayavoyu-medvedchuka-i-kuzmina-pro-nachebto-diyalnist-amerykanskykh-biolaboratoriy-v-ukraini/>> (in Ukrainian)
13. Sribnianska K. 'Epidemiia kholery ta inshykh khvorob zahrozhuut ne lyshe Mariupoliu: shcho kazhut medyky' [The epidemic of cholera and other diseases threatens not only Mariupol: doctors say] (Apostrof, 06 chervnia 2022) <https://apostrophe.ua/ua/news/society/2022-06-06/epidemiya-holeryi-i-drugih-bolezney-grozyat-ne-tolko-mariupolyu-chtogovoryat-mediki/271108> (in Ukrainian)
14. 'Sviezhentseva I. 'Iak viina vplyvaie na poshyrennia infektsiynykh khvorob – poiasniue epidemiologhynia' [How the war affects the spread of infectious diseases – explains the epidemiologist] (Suspilne-novyny, 02 travnia 2022) <<https://suspilne.media/234933-ak-vijna-vplyvae-na-posirennia-infektsiynykh-hvorob-poasnue-epidemiologhynia/>> (in Ukrainian)
15. Tumakova I. '«Govorit o geneticheskomo oruzhii mozhet tolko paranoik» – biolog o nahodkah Minoboronyi RF v Ukraine' [«Only a paranoid person can talk about a genetic weapon» – a biologist about the finds of the Russian Ministry of Defense in Ukraine] (Novaya gazeta, 16 marta 2022) <<https://novayagazeta.ru/articles/2022/03/13/govorit-o-geneticheskomo-oruzhii-mozhet-tolko-paranoik>> (in Ukrainian)
16. 'What are Biological Weapons?' (United Nations Office for Disarmament Affairs) <<https://www.un.org/disarmament/biological-weapons/about/what-are-biological-weapons/>> (in English)

17. Zahorodnii M. 'U Mariupoli krytychna sytuatsiia cherez masovi pokhovannia ta vidsutnist pytnoi vody – holovnyi likar' [The situation in Mariupol is critical due to mass burials and lack of drinking water] (Ukrainska pravda, 06 chervnia 2022) <https://life.ppravda.com.ua/health/2022/06/6/248969/> (in Ukrainian)

Михайліченко Т. О., Забуга Ю. Ю.

Стан правового регулювання поводження з біологічною зброєю в Україні

Питання епідемічної безпеки є актуальним останніми роками. Широкомасштабна війна, розпочата рф із 24.02.2022 р. на території України не лише не вирішила питання захисту громадського здоров'я від різноманітніших загроз, а навпаки, загострила та підвищила їх актуальність. Доводиться констатувати постійну напругу через зростання ризику застосування росією різноманітної, в тому числі й біологічної, зброї проти України, яка є різновидом зброї масового ураження.

Враховуючи таку ситуацію, у статті досліджено стан правового регулювання поводження з біологічною зброєю в Україні. Констатовано, що таке правове регулювання відповідає світовим тенденціям. Наша держава є учасницею всіх міжнародних актів, які стосуються питання заборони та запобігання застосуванню біологічної зброї. Аналіз низки міжнародних актів (Протокол про заборону застосування на війні задушливих, отруйних або інших подібних газів та бактеріологічних засобів (1925), Конвенцію про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсинної зброї та про їх знищення (1972) та ін.) виявив їх окремі недоліки, які приводять до можливості уникнути відповідальності за розробку біологічної зброї або до складнощів у доведенні такої діяльності певною державою. Встановлено, що ці недоліки призводять до відсутності достатньо дієвого механізму для захисту людства від використання такого озброєння. У той час авторки дійшли до висновку, що національне законодавство містить категоричні та достатні заборони щодо вчинення таких діянь. При цьому слід переглянути парадигму національної безпеки шляхом створення ефективного механізму протидії загрозам громадському здоров'ю, а також подолання медико-біологічних, економічних, соціальних, гуманітарних та інших наслідків розповсюдження особливо небезпечних інфекційних хвороб. У цілому, наявність збройного конфлікту на території нашої держави підвищує загрозу застосування біологічної зброї проти громадян чи військових, що зумовлює потребу глибокої розробки проблеми на фундаментальному рівні задля оптимального законодавчого закріплення нових підходів до забезпечення епідемічної безпеки України, як частини її національної безпеки.

Ключові слова: біологічна зброя, зброя масового знищення, епідеміологічна ситуація, національна безпека

Михайличенко Т. А., Забуга Ю. Ю.

Состояние правового регулирования обращения с биологическим оружием в Украине

Вопросы эпидемической безопасности актуальны в последние годы. Широкомасштабная война, начатая РФ с 24.02.2022 г. на территории Украины, не только не решила вопросы защиты общественного здоровья от разнообразных угроз, а наоборот, обострила и повысила их актуальность. Приходится констатировать постоянное напряжение из-за повышения риска применения Россией разнообразного, в том числе и биологического, оружия против Украины, которое является разновидностью оружия массового поражения.

Учитывая такую ситуацию, в статье исследовано состояние правового регулирования обращения с биологическим оружием в Украине. Констатировано, что такое правовое регулирование соответствует мировым тенденциям. Наше государство является участником всех международных актов, касающихся запрета и предотвращения применения биологического оружия. Анализ ряда международных актов (Протокола о запрещении применения на войне удушающих, ядовитых или других подобных газов и бактериологических средств (1925), Конвенции о запрещении разработки, производства и накопления запасов бактериологического (биологического) и токсинного оружия и об их уничтожении (1972) и др.) выявил их отдельные недостатки, которые приводят к возможности избежать ответственности за разработку биологического оружия или к сложностям в доказывании такой деятельности определенным государством. Установлено, что эти недостатки приводят к отсутствию достаточно действенного механизма защиты человечества от использования такого вооружения. В то же время авторы пришли к выводу, что национальное законодательство содержит категорические и достаточные запреты на совершение таких деяний. При этом следует пересмотреть парадигму национальной безопасности путем создания эффективного механизма противодействия угрозам общественному здоровью, а также преодоления медико-биологических, экономических, социальных, гуманитарных и других последствий распространения особо опасных инфекционных болезней. В целом, наличие вооруженного конфликта на территории нашего государства повышает угрозу применения биологического оружия против граждан или военных,

что приводит к необходимости глубокой разработки проблемы на фундаментальном уровне для оптимального законодательного закрепления новых подходов к обеспечению эпидемической безопасности Украины, как части ее национальной безопасности.

Ключевые слова: биологическое оружие, оружие массового поражения, эпидемиологическая ситуация, национальная безопасность

Mykhailichenko T. O., Zabuha Yu. Yu.

The state of legal regulation of the handling of biological weapons in Ukraine

The issue of epidemic safety has been relevant in recent years. The large-scale war that began by Russia on February 24, 2022 not only did not solve the issue of protecting public health from various threats, but on the contrary, exacerbated and increased their relevance. It is necessary to state the constant tension due to the growing risk of Russia's use of various weapons, including biological ones, against Ukraine, which is a type of weapon of mass destruction.

Given this situation, the article examines the state of legal regulation of the handling of biological weapons in Ukraine. It is stated that such legal regulation corresponds to world trends. Our state is a participant in all international acts related to the prohibition and prevention of the use of biological weapons. An analysis of a number of international acts (Protocol for the Prohibition of the Use in War of Asphyxiating, Poisonous or Other Gases, and of Bacteriological Methods of Warfare (1925), The Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on their Destruction (The Biological Weapons Convention or BWC) (1972) etc.), has revealed some of their shortcomings, which lead to the possibility of avoiding responsibility for the development of biological weapons or to the difficulty of proving such activities by a particular state. It is established that these shortcomings lead to the lack of a sufficiently effective mechanism to protect humanity from the use of such weapons. At that time, the authors came to the conclusion that national legislation contains strict and sufficient prohibitions on such acts. At the same time, the paradigm of national security should be reconsidered by creating an effective mechanism for combating threats to public health, as well as overcoming medical, biological, economic, social, humanitarian and other consequences of the spread of particularly dangerous infectious diseases. In general, the existence of armed conflict in our country increases the threat of using biological weapons against civilians or the military, which necessitates deep development of the problem at the fundamental level for optimal legislative consolidation of new approaches to Ukraine's epidemic security as part of its national security.

Key words: biological weapons, weapons of mass destruction, epidemic situation, national security

Стаття надійшла до редакції: 18.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

В. В. Гальцова, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

О. О. Володіна, кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

КВАЛІФІКУЮЧІ ОЗНАКИ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ ЯК ЗАСІБ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. У Кримінальному кодексі України (далі – КК) більшість норм Особливої частини містять кваліфікуючі ознаки, що у поєднанні з основними складами кримінальних правопорушень істотно підвищують ступінь суспільної небезпечності кримінально протиправного діяння. Про це свідчить те, що за їх наявності передбачене більш суворе покарання порівняно з основним складом кримінального правопорушення. Не є виключенням і кримінальні правопорушення проти власності, які, окрім загальних складів, містять у своїх нормах ще й кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки.

Кваліфікуючими ознаками кримінальних правопорушень проти власності є такі: а) за формою множинності: повторність (ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 188¹, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 190, ч. 3 ст. 191, 2 ст. 194¹ КК України); спеціальна повторність (ч. 2 ст. 187, ч. 2 і ч. 4 ст. 197¹ КК України); б) за формою співучасті: вчинення групою осіб (ч. 2 ст. 197¹ КК України); за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 185, ч. 2 ст. 186, ч. 2 ст. 187, ч. 2 ст. 188¹, ч. 2 ст. 189, ч. 2 ст. 190, ч. 3 ст. 191, ч. 2 ст. 192, ч. 2 ст. 194¹ КК України); організованою групою (ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 190, ч. 5 ст. 191 КК України); в) за розміром завданої матеріальної шкоди: вчинення у великих розмірах (ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 2 ст. 188¹, ч. 3 ст. 189, ч. 3 ст. 190, ч. 4 ст. 191, ч. 2 ст. 192 КК України); вчинення в особливо великих розмірах (ч. 5 ст. 185, ч. 5 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189, ч. 4 ст. 190, ч. 5 ст. 191, ч. 2 ст. 194 КК

України); із заподіянням значної шкоди потерпілому (ч. 2 ст. 185 КК, ч. 3 ст. 186, ч. 2 ст. 190 КК України).

Особливо кваліфікуючими ознаками кримінальних правопорушень проти власності вважають такі: 1) залежно від способу вчинення: з проникненням в житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3 ст. 185, ч. 3 ст. 186, ч. 3 ст. 187 КК України); поєднані з насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу або погрозою застосування такого насильства (ч. 3 ст. 189 КК України); поєднані із заподіянням тяжких тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 187, ч. 2 ст. 189 КК України); поєднані з погрозою вбивства (ч. 2 ст. 189 КК України); вчинені загальнонебезпечним способом (ч. 2 ст. 194¹, ст. 195 КК України); з використанням службового становища (ч. 2 ст. 189 КК України); шляхом зловживання службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України); шляхом операцій з використанням електронно-обчислюваної техніки (ч. 3 ст. 190 КК України); 2) залежно від наслідків: спричинило небезпеку для життя людей (ч. 3 ст. 194¹ КК України); спричинило загибель людей або інші тяжкі наслідки (ч. 3 ст. 194¹, ст. 196, ст. 197 КК України).

Крім указаних кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень проти власності, новелою кримінального законодавства стало доповнення ч. 4 ст. 185, ч. 4 ст. 186, ч. 4 ст. 187, ч. 4 ст. 189 та ч. 4 ст. 189 КК такою ознакою, як *вчинення в умовах воєнного або надзвичайного стану*, на підставі Закону України «Про внесення змін до Криміналь-

ного кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство» від 03.03.2022 р. за №2117-IX¹.

Незважаючи на значну кількість наукових досліджень, дотепер є актуальним питання вивчення кваліфікуючих ознак, їх значення та вплив на норми Особливої частини. Але, на жаль, не завжди кваліфікуючі ознаки у відповідних нормах Особливої частини КК відповідають суспільній небезпечності, ступеню тяжкості кримінального правопорушення та покаранню, що може бути признаним за його вчинення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Окремі питання кваліфікуючих ознак розглядали у своїх працях такі вітчизняні науковці, як Ю. В. Баулін, Л. П. Брич, Н. О. Гуророва, О. О. Дудоров, В. О. Навроцький, М. І. Хавронюк та ін. Однак, незважаючи на наукову розробленість окремих аспектів проблематики кваліфікуючих ознак, потребує з'ясування вплив останніх на диференціацію кримінальної відповідальності кримінальних правопорушень проти власності.

Метою статті є з'ясування змісту деяких кваліфікуючих ознак, що закріплені у статтях Розділу VI «Кримінальні правопорушення проти власності» Особливої частини КК України, та їх вплив на диференціацію кримінальної відповідальності кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу дослідження.

В науковій літературі дотепер не існує єдиного підходу серед учених до розуміння поняття кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень. Автори справедливо вважають, що ознака, яка кваліфікує кримінальне правопорушення як окрема частинка складу кримінального правопорушення, є моделлю, узагальненням певних фактів, предметів чи явищ, що утворюють це кримінальне правопорушення, або ж, як це прийнято називати, обставин вчинення кримінального правопорушення, існування яких змінює його суспільну небезпечність².

На думку учених-криміналістів, кваліфікуючі ознаки мають відповідати таким вимогам: 1) разом з іншими ознаками повинні визначати суспільну

небезпечність, протиправність, винність і караність діяння; 2) виражають його відмінності від кримінальних та інших правопорушень; 3) прямо вказані в законі або однозначно впливають з нього при тлумаченні; 4) не є похідними від інших ознак; 5) притаманні всім кримінальним правопорушенням певного виду³.

Щодо визначення кваліфікуючих ознак дехто з авторів розуміє їх як передбачені законом, притаманні частині кримінальних правопорушень відповідного виду суттєві обставини, що відбивають типовий, значно змінений порівняно з основним складом кримінального правопорушення ступінь суспільної небезпечності вчиненого й особи винного та вплив на законодавчу оцінку вчиненого й міру відповідальності⁴. Згідно із твердженням І. М. Наконечної, досліджувані ознаки – «це передбачені у диспозиціях частин статей Особливої частини КК України ознаки, що разом з ознаками основного складу характеризують кваліфікований (особливо кваліфікований) склад кримінального правопорушення, підвищують ступінь суспільної небезпечності останнього та особи, що його вчинила, впливають на кваліфікацію, посилюють покарання та виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності»⁵. Схвалюють вказане й інші автори, зазначаючи, що кваліфікуючі ознаки, поряд з іншими кримінально-правовими засобами, виконують функцію диференціації кримінальної відповідальності, встановлюючи нові, підвищені порівняно з передбаченими санкціями за кримінальне правопорушення з основним складом межі типового покарання⁶.

Отже, учені вважають, що традиційне трактування поняття ознак, що кваліфікують кримінальне правопорушення, як ознак, які зумовлюють посилення санкції, найбільш імовірно є наслідком перенесення у кримінально-правову доктрину побутового поняття кваліфіковане кримінальне правопорушення та його трансформації у кваліфіко-

³ Кудрявцев В. Н. *Общая теория квалификации*. 2-е изд., перераб. и доп. (Юристъ, 2004) 94–95

⁴ Гуророва Н. О. 'Проблеми вдосконалення кваліфікуючих ознак злочинів у сфері господарської діяльності' *Відповідальність за злочини у сфері господарської діяльності: матер. наук.-практ. конференції* (Кроссродд), 2006) 48

⁵ Наконечна І. М. 'Поняття кваліфікуючих (особливо кваліфікуючих) ознак складу злочину' (2013) 4. *Часопис Київського університету права* 313–317.

⁶ Марін О. К. 'Окремі теоретичні основи аналізу системи ознак, що кваліфікують злочин' *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матер. XII регіон. наук.-практ. конф.* (9–10 лютого 2006 р.) 366

¹ Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за мародерство: Закон України від 3.03.2022 №2117-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6> (дата звернення: 15.04.2022)

² Мармура О. З. *Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія*. (Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019) 16–18

ваний склад кримінального правопорушення, що склалося історично. Під такими кримінальними правопорушеннями, як правило, розуміли вчинення їх з використанням спеціальних знарядь, засобів, умінь, навичок винного тощо. Такі кримінальні правопорушення найчастіше і знаходили своє втілення в кримінальних законах як кваліфіковані склади кримінальних правопорушень¹.

Зазначимо, що обставини, які варіюють розмір суспільної небезпечності, учені умовно пропонують поділити на дві підгрупи. Одні з них законодавець визначає в межах основного складу кримінального правопорушення, а їх вплив на розмір суспільної небезпечності враховує через конструювання відносно визначеної, а інколи й альтернативної та кумулятивної санкції. Другу підгрупу таких обставини законодавець узагальнює в ознаках, що кваліфікують кримінальне правопорушення, створюючи водночас на базі основного новий склад кримінального правопорушення (кваліфікований) та конструюючи нову санкцію, відмінну за суворістю від санкції, що відповідає основному складу кримінального правопорушення².

Заслугує на увагу розробка систематизації кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень проти власності, в основу яких покладені такі основні підстави (критерії): *за ознаками об'єкта* складу кримінального правопорушення: за предметом кримінального правопорушення проти власності (майно у великих чи особливо великих розмірах (ч. 4 ст. 187 КК України); *за ознаками об'єктивної сторони*: з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище потерпілого (ч. 3 ст. 185 КК України, ч. 3 ст. 186 КК України, ч. 3 ст. 187 КК України); за ознаками місця вчинення кримінального правопорушення; за наслідком – вимагання, вчинене із заподіянням тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого; за ознаками обстановки; за ознаками знарядь та засобів; за способом вчинення кримінального правопорушення; *за ознаками суб'єкта*: повторно (ч. 2 ст. 185 КК України), особливо, яка раніше вчинила розбій або бандитизм (ч. 2 ст. 187 КК України); *за ознаками суб'єктивної сторони*: за попередньою змовою групою осіб³.

¹ Мармура О. З. 'Поняття ознак, що кваліфікують злочин' (2011) 2 Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 302

² – *Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія.* (Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019) 16–18

³ Самокиш І. В. 'Підстави (критерії) кваліфікуючих ознак злочинів проти власності за законодавством України і

Проаналізувавши санкцію ч. 1 ст. 185 КК, вкажемо на таке: крадіжка, що не містить кваліфікуючих ознак, карається штрафом від однієї тисячі до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до п'яти років, а за ч. 5 ст. 185 КК, крадіжка, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою, карається позбавленням волі на строк від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна. І така сама тенденція спостерігається між основними складами та іншими частинами відповідних норм, що містять кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень проти власності, щодо розміру та виду покарання.

Отже, можна стверджувати, що кваліфікуючі ознаки у кримінальному законодавстві є засобом диференціації кримінальної відповідальності для конструювання більш небезпечного виду діянь і відповідно для визначення у кримінальному законі в санкціях норм більш суворого покарання порівняно з тими, які передбачені за вчинення основного складу злочину.

Аналізуючи Розділ VI «Кримінальні правопорушення проти власності» Особливої частини КК України, із 16 норм, що входять до його складу, п'ять складаються з однієї частини і не містять кваліфікуючих ознак (статті 193, 195–197, 198 КК); три статті (статті 188¹, 192, 194 КК) складаються з двох частин; три статті (статті 185, 186, 191 КК) містять п'ять частин; чотири статті (статті 187, 189, 190, 197¹ КК) складаються з чотирьох частин; нарешті, лише ст. 194¹ КК має три частини. Серед обставин, які визнаються кваліфікуючими ознаками складів кримінальних правопорушень проти власності, є такі, що в цілому співпадають з обставинами, що обтяжують покарання і закріплені законодавцем у ст. 67 КК: вчинення злочину повторно та рецидив злочинів (ч. 1 п. 1); вчинення кримінального правопорушення за попередньою змовою групою осіб чи організованою групою (ч. 1 п. 2); тяжкі наслідки, завдані злочином (ч. 1 п. 5); вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій (ч. 1 п. 11); вчинення злочину загальнонебезпечним способом (ч. 1 п. 12) та ін.

країн східної Європи' (2019) 3 (65). Держава та регіони Серія: Право 241–246

Як убачається, з переліку обставин, що обтяжують покарання, які закріплені у ст. 67 КК, вони в цілому співпадають із кваліфікуючими ознаками проти власності. Проте, як справедливо вказують автори, не завжди законодавець у Загальній частині чітко визначає кваліфікуючі ознаки кримінального правопорушення, використовуючи єдину для всього КК уніфіковану термінологію¹. Проаналізувавши норми Розділу VI «Кримінальні правопорушення проти власності» Особливої частини КК, доходимо висновку, що законодавець використовує такі кваліфікуючі ознаки, як заподіяння «значної», «великої» чи «особливо великої» матеріальної шкоди, від розміру якої має місце диференціація кримінальної відповідальності кримінальних правопорушень проти власності.

Наприклад, у статтях 185, 186, 187, 188¹, 189, 190, 191, 192, 194, 197 та 197¹ КК диспозиції містять вказівку на заподіяння значної або великої шкоди як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони. Проте законодавець не завжди послідовно та системно використовує кваліфікуючі ознаки для диференціації кримінальної відповідальності, оскільки у таких складах кримінальних правопорушень відсутній єдиний підхід щодо обчислення розміру майнової шкоди.

Так, згідно з приміткою 2, у статтях 185, 186, 189, 190 КК значна шкода визнається з урахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. У ст. 188¹ та ч. 1 ст. 197¹ КК шкода визнається значною й співпадає із розміром, передбаченим у статтях 185, 186, 189, 190 КК. Щодо розміру значної шкоди у ст. 192 КК, законодавець вказує на інший розмір – якщо вона у п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а у великих розмірах – така, що у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Звернемо увагу, що окремі склади кримінальних правопорушень проти власності містять вказівку на таку кваліфікуючу ознаку, як «інші тяжкі наслідки» (ч. 2 ст. 194 КК; ч. 3 ст. 194¹ КК). Однак у таких складах не простежується єдиного підходу законодавця стосовно розміру покарання при їх настанні, адже караються: позбавленням волі на

строк від трьох до десяти років (ч. 2 ст. 194 КК) і позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років позбавленням волі (ч. 2 ст. 194¹ КК). Із цього приводу науковці неодноразово зазначали, що використання кваліфікуючої ознаки за допомогою терміна «інші тяжкі наслідки», вказує на ознаки оціночного поняття. Тому перш ніж визначити такий термін для ознаки, що кваліфікує кримінальне правопорушення та проявляється в оціночному характері, законодавець має переконатися, чи буде цей термін гарантувати правильне й однозначне встановлення обсягу тих обставин, з наявністю яких він пов'язує диференціацію відповідальності².

Важливою умовою дотримання наведених вимог є вдале використання термінології. Як свідчить аналіз чинного КК України та практики його застосування, більшість проблем виникають саме у зв'язку з невдалим використанням термінології. Однією з найважливіших вимог до термінології того чи іншого закону вважають єдність термінології. У кримінальному праві така єдність передбачає, по-перше, використання одного терміна для позначення тотожних понять та позначення різних понять різними термінами; по-друге, послідовне використання термінів у Загальній та Особливій частинах; а по-третє, відповідність термінів, що вживаються у кримінальному законодавстві, термінології інших галузей законодавства³. До мови законодавчого акта науковці ставлять цілу низку вимог: точність, зрозумілість, доступність, вичерпність, стислість, простота, чіткість, стандартизація і формалізованість, легка запам'ятовуваність, виразність, єдність, насиченість, узагальненими термінами, виразами і поняттями, ясність⁴.

Заслуговує на увагу новела кримінального законодавства стосовно доповнення складів кримінальних правопорушень, передбачених статтями 185, 186, 187, 189 та 191 КК, кваліфікуючою ознакою *скоєння в умовах воєнного або надзвичайного стану*. Наявність цієї кваліфікуючої ознаки істотно підвищує ступінь суспільної небезпечності, впливає на розмір та вид покарання порівняно з основним складом, оскільки карається позбавленням волі на строк від: п'яти до восьми років

² Мармура О. З. *Ознаки, що кваліфікують злочин: монографія*. (Львівський державний університет внутрішніх справ, 2019) 140

³ --, 134

⁴ Кравченко С. П. 'Про стиль законодавства' (1998) 3. *Право України* 62–63

(ч. 4 ст. 185 КК); від семи до десяти років (ч. 4 ст. 186 КК); від восьми до п'ятнадцяти років із конфіскацією майна (ч. 4 ст. 187 КК); від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років (ч. 4 ст. 191 КК). Таке рішення законодавця вважаємо обґрунтованим та своєчасним, оскільки свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності діяння, адже винна особа використовує найбільш несприятливий для суспільства час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство.

Згідно із Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану» надзвичайний стан – це особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян, або при спробі захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно до цього Закону повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу, а також допускає тимчасове, обумовлене загрозою, обмеження у здійсненні конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень (ст. 1)¹.

У ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»² воєнний стан визначається як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забез-

печення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

Проте, як видається, при встановленні цієї ознаки можуть виникати складнощі. Зокрема, постає запитання, чи є однаковими поняття «з використанням умов воєнного стану» та «в умовах воєнного стану», чи будь-яке вчинення кримінального правопорушення в період дії режиму воєнного стану буде утворювати кваліфікуючу ознаку, оскільки може вчинятися й у місцевості, де немає воєнних дій, тобто без використання умов воєнного стану?

Із приводу цього вже виникають дискусії серед осіб, які здійснюють правозастосування і зазначають, що учиненим в умовах воєнного стану слід уважати такі викрадення чужого майна, які вчинені щодо осіб, які переміщуються у більш безпечні регіони України чи щодо їх майна, щодо майна, осіб, які тимчасово залишили житло без контролю для укриття в безпечному місці. Якщо ж викрадення відбулося хоча й під час дії режиму воєнного стану, але поза межами зазначених вище районів та без будь-якого використання умов воєнного стану, то навряд чи доцільно застосовувати відповідну кваліфікуючу ознаку та ознаку, що обтяжує покарання. Таке тлумачення відповідає меті посилення кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення проти власності, яка відображена у пояснювальній записці до відповідного законопроекту, що став Законом № 2117-ІХ. Однак подальша судова практика, безперечно, визначить напрям застосування цієї кваліфікуючої ознаки по майнових злочинах³.

Висновки.

1. Кваліфікуючі ознаки є одним із найбільш поширених засобів диференціації караності в нормах Особливої частини КК.

2. Диференціація кримінальної відповідальності кримінальних правопорушень проти власності за допомогою кваліфікуючих ознак є важливою умовою призначення справедливого і співрозмірного покарання відповідно до характеру

¹ Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 № 1550-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> (дата звернення: 15.03.2022)

² –

³ 'Воєнний стан як обставина, яка впливає на кваліфікацію злочину та призначення покарання.' (PRAVO) <<https://pravo.ua/voiennyi-stan-iak-obstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/>> (дата звернення: 15.05.2022)

і ступеня суспільної небезпечності вчиненого кримінального правопорушення.

3. Законодавець не завжди дотримується правил законодавчої техніки та правил диференціації при конструюванні основних і кваліфікованих складів злочинів, оскільки санкції норм Особливої частини у деяких випадках не завжди відповідають ступеню і характеру суспільної небезпечності;

4. Заслугове на увагу думка науковців щодо закріплення у Загальній частині переліку кваліфікуючих ознак відповідно до зростання їх впливу на ступінь суспільної небезпечності, а також щодо розробки та законодавчої регламентації правил встановлення обсягу покарань за основні та кваліфіковані склади кримінальних правопорушень.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Pro pravovyi rezhym nadzvychainoho stanu: Zakon Ukrainy vid 16.03.2000 № 1550-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14> (in Ukrainian)
2. Pro vnesennia zmin do Kryminalnogo kodeksu Ukrainy shchodo posylennia vidpovidalnosti za maroderstvo: Zakon Ukrainy vid 3.03.2022 № 2117-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-20#n6> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Marmura O. Z. *Oznaky, shcho kvalifikuiut zlochyn: monohrafiia*. [Signs that qualify a crime: a monograph] (Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2019) 280 (in Ukrainian)
2. Kudryavtsev V. N. *Obschaya teoriya kvalifikatsii. 2-e izd., pererab. i dop.* [General theory of qualification. 2nd ed., Reworked. and ext.] (Yurist', 2004) 94–95 (in Russian)

Journal articles

3. Kravchenko S. P. 'Pro stil zakonodavstva' [About the style of legislation] (1998) 3. Pravo UkraYini 62–63 (in Russian)
4. Marmura O. Z. 'Poniattia oznak, shcho kvalifikuiut zlochyn' [The concept of signs that qualify a crime] (2011) 2 Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. 297–303 (in Ukrainian)
5. Nakonechna I. M. 'Poniattia kvalifikuiuchykh (osoblyvo kvalifikuiuchykh) oznak skladu zlochynu' [The concept of qualifying (especially qualifying) features of the crime] (2013) 4. Chasopys Kyivskoho universytetu prava 313–317 (in Ukrainian)
6. Pavlyk L. V. 'Kvalifikuiuchi oznaky yak zasib dyferentsiatsii kryminalnoi vidpovidalnosti za zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti' [Qualifying features as a means of differentiation of criminal liability for crimes in the sphere of economic activity] (2010) 2. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav 303–309 (in Ukrainian)
7. Samokysh I. V. 'Pidstavy (kryterii) kvalifikuiuchykh oznak zlochyniv proty vlasnosti za zakonodavstvom Ukrainy i krain skhidnoi Yevropy' [Grounds (criteria) of qualifying features of crimes against property under the legislation of Ukraine and Eastern European countries] (2019) 3 (65). Derzhava ta rehiony Serii: Pravo 241–246 (in Ukrainian)

Conference papers

8. Hutorova N. O. 'Problemy vdoskonalennia kvalifikuiuchykh oznak zlochyniv u sferi hospodarskoi diialnosti' [Problems of improving the qualifying features of crimes in the sphere of economic activity] *Vidpovidalnist za zlochyny u sferi hospodarskoi diialnosti: mater. nauk.-prakt. konferentsii (Krossroud», 2006) 47–50* (in Ukrainian)
9. Marin O. K. 'Okremi teoretychni osnovy analizu systemy oznak, shcho kvalifikuiut zlochyn' [Some theoretical foundations of the analysis of the system of signs that qualify a crime] *Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini: mater. KhII rehion. nauk.-prakt. konf. (9–10 liutoho 2006 r.) 366–369* (in Ukrainian)

Websites

10. 'Voiennyi stan yak obstavyna, yaka vplyvaie na kvalifikatsiiu zlochynu ta pryznachennia pokarannia' [Martial law as a circumstance that affects the classification of the crime and the imposition of punishment] (PRAVO) <<https://pravo.ua/voiennyi-stan-iaak-obstavyna-iaka-vplyvaie-na-kvalifikatsiiu-zlochynu-ta-pryznachennia-pokarannia/>> (in Ukrainian)

Гальцова В. В., Володіна О. О. Кваліфікуючі ознаки кримінальних правопорушень проти власності як засіб диференціації кримінальної відповідальності

У статті розглядаються теоретичні і прикладні питання кваліфікуючих ознак кримінальних правопорушень проти власності: їх поняття, значення та вплив на норми Особливої частини. Звертається увага, що не завжди такі ознаки у нормах Особливої частини КК відповідають суспільній небезпечності, ступеню тяжкості кримінального правопорушення та покаранню за їх вчинення. Досліджуються кваліфікуючі ознаки, які визначаються законодавцем як «значний», «великий» чи «особливо великий» розмір та впливають на санкцію норм. Наголошується, що хоча вони визначені у диспозиціях однаково, однак обчислюються по-різному. Також зазначається, що не простежується єдиного підходу стосовно розміру покарання за настання особливо кваліфікуючої ознаки «тяжкі наслідки», оскільки за ч. 2 ст. 194 КК діяння карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років, за ч. 2 ст. 194¹ КК – позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років. Аналізується зміст кваліфікуючої ознаки «скоєння в умовах воєнного або надзвичайного стану», яка є новелою кримінальних правопорушень проти власності. Рішення законодавця про її доповнення у КК свідчить про підвищений ступінь суспільної небезпечності діяння, оскільки винна особа використовує найбільш несприятливий для суспільства час, тяжкі обставини та умови, в яких опинилося суспільство. Робиться висновок, що кваліфікуючі ознаки є найбільш поширеним засобом диференціації караності в нормах Особливої частини КК, та пропонуються шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, власність, кваліфікуючі ознаки, санкція.

Гальцова В. В., Володіна О. А. Квалифицирующие признаки уголовных правонарушений против собственности как способ дифференциации уголовной ответственности

В статье рассматриваются теоретические и прикладные вопросы квалифицирующих признаков уголовных правонарушений против собственности: их понятие, значение и влияние на нормы Особенной части. Обращается внимание на то, что не всегда данные признаки в нормах Особенной части УК соответствуют общественной опасности, степени тяжести уголовного правонарушения и наказанию за их совершение. Исследуются квалифицирующие признаки, которые определяются законодателем как «значительный», «большой» или «особенно большой» размер, влияя на санкцию норм. Отмечается, что хотя они сформулированы в диспозициях одинаково, но их размер исчисляется по-разному. Также указывается, что не прослеживается единого подхода относительно размера наказания за наступление особо квалифицирующего признака «тяжкие последствия», поскольку по ч. 2 ст. 194 УК деяние наказываются лишением свободы срок от трех до десяти лет, за ч. 2 ст. 194¹ УК – лишением свободы сроком от восьми до пятнадцати лет. Анализируется содержание квалифицирующего признака «совершение в условиях воєнного или чрезвычайного положения», который является новеллой уголовных правонарушений против собственности. Решение законодателя о дополнении УК свидетельствует о повышенной степени общественной опасности деяния, поскольку виновное лицо использует наиболее неблагоприятное для общества время, тяжелые обстоятельства и условия, в которых оказалось общество. Делается вывод, что квалифицирующие признаки являются наиболее распространенным средством дифференциации наказуемости в нормах Особенной части УК, та предлагаются пути их усовершенствования.

Ключевые слова: уголовные правонарушения, собственность, квалифицирующие признаки, санкция.

Haltsova V. V., Volodina O. O. Criteria of classification of criminal offences against property rights as a criminal liability tool

The article considers theory and application of criteria of classification of criminal offences against property rights: their concept, meaning and impact on the Special Part provisions. It is noted that the criteria provided in the Special Part of the CC are not always consistent with public safety, gravity of criminal offence and punishment for the act. The article studies criteria of classification which legislator defines as «significant», «large» and «extra large» scale which affects penal provisions. It is emphasised that despite their identical purview definitions corpus delicti of some criminal offences against property is calculated in a slightly different way. The authors indicate the issues that create disagreement on punishment at classification of corpus delicti of some criminal offences against property involving criteria recognised as a value judgement. In case the committed acts incurred «severe consequences» they shall be punished with 3 to 10 years of imprisonment per art. 194 p.II of the CC and 8 to 15 years per art. 194¹ p.II of the CC. It is believed that when legislator uses in article purview the seiterion that indicates a value judgement guarantees in classification correct and unambiguous determination of the circumstances which presence in his opinion differentiates liability. The article analyses content of

classification criterion of criminal offences committed during martial law or emergency which is a novelty for criminal offences against property. The legislator's decisions to amend the CC with this property rights criminal offence criterion are commended which reflects increased social danger of the offence as the perpetrator acts in the most disadvantageous circumstances for the society. The conclusion points out that classification criteria are the most common punishability differentiation tools in the CC Special Part provisions and suggests steps for their improvement.

Keywords: *criminal offences, property, classification criteria, penalty.*

Стаття надійшла до редакції: 22.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

М. Г. Колодяжний, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ¹

Постановка проблеми. До 24 лютого 2022 р. (день початку війни) проблема безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту перебувала у фокусі міжнародного та українського суспільного дискурсу. Це стосується й специфічного виду злочинності (у широкій інтерпретації), утвореного сукупністю кримінальних правопорушень, передбачених статтями 280, 286, 286–1, 287, 288, 291 КК України, та багатьох адміністративних правопорушень, які виступають у ролі фонових для цієї злочинності явищ. Остання обґрунтовано вважалась і продовжує залишатись одним із найактуальніших науково-теоретичних й прикладних кримінологічних питань, що потребує якнайшвидшого вирішення. Насправді подібним порушенням законодавства, які були б здатні одночасно спричинити смерть і каліцтва людей (22,7 тис. і 120 тис. відповідно в ЄС у 2021 р.), заподіяти чималі економічні збитки (2% ВВП ЄС у 2021 р.)², викликати страх у мільйонів громадян перед необхідністю щоденного користування транспортом, не так і багато аналогів.

Вироблення нових й більш ефективних стандартів і вимог безпеки дорожнього руху в Україні, подальший розвиток транспортної інфраструктури, запровадження інновацій у цій сфері, удосконалення діяльності багатьох органів і служб у транспортній галузі, розробка нового законодавства у нашій державі тощо не уявляються можли-

вими без пізнання сучасного стану нормативно-правового забезпечення цих питань у розвинених зарубіжних країнах. Тим більше, що зазначена проблематика наразі вивчена фрагментарно, спирається на у цілому застарілу інформацію, не ґрунтується на надійній методологічній базі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти правового механізму убезпечення дорожнього руху за кордоном розкривались у наукових працях таких учених, як: А. В. Бурбій, Н. В. Давидова, Є. П. Калугин, Ю. С. Коллер, О. В. Константний, І. М. Копотун, С. В. Лопатін, В. А. Мисливий, О. В. Острогляд, В. І. Павликівський, І. І. Риндюк, М. М. Рудик, А. О. Собакар, А. В. Червінчук, К. В. Юртаєва та ін. При цьому ученими увага зосереджується переважно на адміністративному або кримінальному законодавстві зарубіжних країн у вказаній сфері. Тому потребує більш глибокого аналізу нормативно-правові акти, які регламентують за кордоном саме стандарти безпеки дорожнього руху у документах стратегічного і програмного значення.

Метою статті є дослідження законодавства зарубіжних країн у сфері безпеки дорожнього руху та його класифікація.

Виклад основного матеріалу. Вивчення нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху у зарубіжних країнах має спиратись на тверду наукову основу. Тому пропонується виділити деякі методологічні параметри:

1. Глибина дослідження цих питань залежить від широти охоплення нормативно-правового забезпечення. Це вимагає здійснення його групування з виокремленням певних рівнів. Така систематизація дозволить зрозуміти внутрішню будову такого законодавства, різноманітність документів,

¹ *Примітка.* Наукова стаття підготовлена у межах розробки фундаментальної теми дослідження «Стратегія запобігання правопорушенням у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту в Україні» відділу кримінологічних досліджень НДІ ВПЗ ім. акад. В. В. Сташиса НАПрН України.

² EU Road Safety Policy Framework 2021–2030 – Recommendations on next steps towards «Vision Zero». URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0407_EN.pdf (дата звернення: 10.03.2022)

що регулюють правовідносини у цій сфері у зарубіжних країнах.

2. Предметом пізнання цієї проблематики мають бути документи стратегічного і програмного спрямування, адже саме у них закріплюються стандарти безпеки дорожнього руху за кордоном. Звідси адміністративне та кримінальне зарубіжне законодавство цієї галузі має розглядатись окремо.

3. Окреслення кола суб'єктів, задіяних у діяльності щодо розробки і прийняття відповідних нормативно-правових актів.

4. Підвищена увага при вивченні цих питань має приділятися законодавству ЄС та країн його членів, оскільки європейська інтеграція – головна мета державної політики України, яка наразі фактично перетворилась на національну ідею українського суспільства. Це виражається й у поступовому намаганні нашої держави досягти високих європейських стандартів безпеки дорожнього руху.

Виконання анонсованого наукового завдання необхідно здійснити шляхом класифікації нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту у зарубіжних країнах. Її пропонується провести за масштабом дії тих або інших нормативно-правових актів в анонсованій галузі з виділенням певних рівнів: міжнародно-правового; регіонального; національного; місцевого. Розглянемо їх детальніше.

Міжнародно-правовий (глобальний) рівень заслуговує на увагу з огляду на його місце у загальній системі нормативно-правового забезпечення, що розглядається. Цей рівень є базисом для інших рівнів, менших за масштабом регламентування відповідних правових положень, які стосуються безпеки дорожнього руху у зарубіжних країнах. Глобальний рівень має свою специфіку, що виражається у: власній розгалуженій системі; суб'єктах розробки і прийняття; меті функціонування та ін. Хоча докладний аналіз міжнародно-правового забезпечення дорожнього руху вже проведений у циклі наукових публікацій¹, зазначимо, що наразі фундаментальним документом, який визначає

¹ Колодяжний М. Г. 'Міжнародне правове й методичне забезпечення безпеки дорожнього руху: поняття та істотні ознаки' (2021) 155 Проблеми законності 208–217; – 'Суб'єкти міжнародно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху' (2021) 2 Теорія і практика правознавства 1–13 <<http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/244351>>; – 'Система міжнародно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху' (2021) 2 Вісник Асоціації кримінального права України 279–293 <<http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/243742>> (дата звернення: 11.04.2022)

засади сучасної міжнародної політики у вказаній сфері є резолюція ООН від 31.08.2020 р. № 74/299 «Підвищення безпеки дорожнього руху у всьому світі». Вона не лише оголосила 2021–2030 рр. другим Десятиліттям дій із забезпечення безпеки дорожнього руху, а й закріпила глобальну мету щодо скорочення до 2030 р. наполовину смертності й травматизму від ДТП.²

Регіональний рівень нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху пов'язується передусім із законодавством ЄС. Щодо окремих документів, які за різних часів приймалися у межах СНД, то вони у цьому контексті не представляють значного інтересу. Адже Україна ніколи не була членом цієї організації, а згодом взагалі відмовилась від будь-якої діяльності у цій інституції. Тому вивчення саме регіонального європейського рівня правової регламентації сучасних стандартів безпеки дорожнього руху є пріоритетом для України у світлі її євроінтеграційних устремлінь.

Структура регіонального рівня цього забезпечення представлена двома групами нормативно-правових актів. Перша з них має істотне значення й утворена різними стратегіями і програмами. Другу групу складають документи на кшталт директив і регламентів ЄС, які стосуються різних аспектів транспортної безпеки.

У 2020 р. Єврокомісією була затверджена Стратегія сталої та розумної мобільності – європейський транспорт на шляху до майбутнього, розрахована до 2030 р. Вона містить 10 напрямів діяльності, які включають 111 пунктів. Один із блоків Стратегії стосується підвищення безпеки на транспорті. Цей документ закріплює доволі амбітні цілі на довгострокову перспективу. До 2030 р. планується: мінімум 30 млн автомобілів з нульовими викидами будуть працювати на європейських дорогах; 100 європейських міст будуть кліматично нейтральними; автоматизована мобільність буде широко розгорнута. Також поставлена мета до 2050 р.: майже всі автомобілі будуть без викидів; мультимодальна Трансєвропейська транспортна мережа (TEN-T), обладнана для сталого та розумного транспорту з високошвидкісним підключенням, буде функціонувати для комплексної мережі³.

² Повышение безопасности дорожного движения во всем мире: резолюция ООН от 31.08.2020 г. № 74/299. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/74/299> (дата звернення: 12.03.2022)

³ Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future. URL: <https://eur-lex.europa.eu/>

Додатком до зазначеної Стратегії ЄС є відповідний План дій. Його заходи розраховані на 2021–2024 рр.¹

Логічним продовженням правового регулювання сучасної європейської системи безпеки дорожнього руху є Рекомендації щодо досягнення нульової смертності на дорогах, представлені у виді Рамки політики безпеки дорожнього руху ЄС на 2021–2030 роки, затверджені Європарламентом у жовтні 2021 р. Метою цього документу є зменшення смертності від ДТП на 50% до 2030 р. і на 100% – до 2050 р. Він, спираючись на указані вище Стратегію і План дій, містить ґрунтовний аналіз поточної ситуації у ЄС з безпекою дорожнього руху, а також передбачає декілька головних напрямів досягнення анонсованої мети. Серед них: створення безпечної інфраструктури; випуск на ринок безпечних транспортних засобів; створення умов для безпечного користування дорогами.²

Також у 2021 р. Європарламент підтримав Програму безпеки дорожнього руху ЄС до 2030 року³. Вона є базовим проектом у сфері європейської системи транспортної безпеки. Її мета – визначення ключових показників безпеки дорожнього руху у країнах-членах ЄС (Key Performance Indicators – КРІ). Аж 18 європейських країн (Австрія, Бельгія, Болгарія, Греція, Ірландія, Іспанія, Кіпр, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Фінляндія, ФРН, Чехія, Швеція) взяли на себе відповідальність відстежувати дотримання певних вимог за такими базовими індикаторами, як: перевищення швидкості; використання ременів безпеки та дитячих автокрісел; використання захисних шоломів велосипедистами; керування автомобілем у стані алкогольного сп'яніння; відволікання на мобільний телефон; безпека транспортного засобу; інфраструктура; догляд після аварії⁴.

Тобто за допомогою перелічених восьми ключових показників оцінюватиметься сучасний стан дотримання стандартів безпеки дорожнього руху

legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789 (дата звернення: 12.03.2022)

¹ –

² EU Road Safety Policy Framework 2021–2030 – Recommendations on next steps towards «Vision Zero». URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0407_EN.pdf (дата звернення: 12.03.2022)

³ European Parliament transport committee backs 2030 road safety programme. URL: <https://etsc.eu/european-parliament-transport-committee-backs-2030-road-safety-programme/> (дата звернення: 12.03.2022)

⁴ 'Baseline project' (Baseline) <<https://www.baseline.vias.be/en/>> (дата звернення: 12.03.2022)

на європейському континенті та намічатимуться подальші шляхи їх удосконалення.

Далі розглянемо другу групу нормативно-правових актів у цій сфері на регіональному рівні їх розробки і прийняття. Представлена група документів стосується, окрім іншого, автомобільного транспорту і закріплена у Додатку 32 Угоди про асоціацію з ЄС. Основними з них є такі, як: Директива Ради №92/6/ЄЕС від 10 лютого 1992 р. про встановлення та використання пристроїв обмеження швидкості для певних категорій механічних транспортних засобів у Співтоваристві; Директива Ради №96/53/ЄС від 25 липня 1996 р. про встановлення для певних автомобільних транспортних засобів, що рухаються в межах Співтовариства, максимально дозволених розмірів при національних і міжнародних перевезеннях і максимально дозволеної ваги при міжнародних перевезеннях; Директива №2009/40/ЄС Європарламенту та Ради ЄС від 6 травня 2009 р. про перевірки з придатності до експлуатації автомобілів та автоприцепів⁵.

Існує також чимало директив та регламентів, що закріплюють у ЄС вимоги безпеки, соціальні умови використання автотранспорту, стандарти у сфері дорожнього руху та експлуатації різних видів транспорту⁶.

Національний рівень нормативно-правового забезпечення дорожнього руху стосується законодавства окремих держав світу. На цьому рівні аналогічно до попереднього також можна виділити дві групи нормативно-правових актів. Перша з них стосується юридичної відповідальності за порушення у цій галузі, а друга – регламентації стандартів транспортної безпеки у зарубіжних країнах. При цьому перша група документів унаслідок їх різноманіття та специфіки розглядатиметься у наступних статтях цього циклу публікацій.

Розглянемо законодавство деяких держав, у яких зафіксовано найменший показник смертності від ДТП. Наприклад, станом на 2020 р. у Норвегії та Швеції мало місце лише 17 і 20 таких випадків відповідно у розрахунку на 1 млн населення⁷. На теперішній час саме Швеція вважається

⁵ Додаток XXXII до Угоди про асоціацію з ЄС. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu/dodatky-rozdil-v/transport> (дата звернення: 12.03.2022)

⁶ Дідика В. Г. (ред) *Правове регулювання транспортних коридорів в Європейському Союзі та в Україні* (Київ, 2007)112–118.

⁷ Road safety targets: Monitoring report / European Road Safety Observatory, 2021. 8 p. URL: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY

ся світовим лідером за рівнем безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту. Такий позитивний результат ґрунтується на відповідній продуманій правовій основі.

У 1997 р. шведський парламент прийняв нову і революційну у свій час довгострокову стратегію безпеки дорожнього руху – Vision Zero («Нульове бачення»). Її мета полягає у зведенні загибелі або серйозного травмування внаслідок ДТП до нульового значення. Філософія цієї стратегії виходить з неприйнятності того, що людські помилки призводять до фатальних наслідків. Адже ідеальних людей не існує і помилятися є природним для них. Тому така поведінка не має коштувати для інших людей їх життя чи здоров'я. Остаточна відповідальність за безпеку дорожнього руху відповідно до Vision Zero, умовно кажучи, перекладається з особи, яка керує транспортним засобом, на тих, хто: проектує транспортну систему, управляє транспортними потоками, виробляє транспортні засоби, приймає законодавство у цій сфері. При цьому за такого підходу ніхто не знімає відповідальності з водія та не звільняє його від обов'язків дотримувались правил дорожнього руху¹. Тобто указаним документом фактично була змінена парадигма запобігання автотранспортним правопорушенням і змінена уся система безпеки дорожнього руху у цій країні.

Сучасними стандартами згідно зі стратегією Vision Zero, закріпленими шведським законодавством, є: а) управління безпекою дорожнього руху; б) безпека пересування по дорогах; в) безпека транспортних засобів; г) безпека учасників дорожнього руху; д) поставарійна діяльність².

Слід наголосити, що саме шведський прогресивний досвід і законодавство наразі покладені в основу розробки міжнародних та загальноєвропейських стандартів безпеки дорожнього руху, які впроваджуються у багатьох країнах світу, а також включені в їх правове поле, включаючи Україну.

Серед європейських країн за досягненням успіхів у цій сфері якісно вирізняється Ірландія,

[TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf](#) (дата звернення: 12.03.2022)

¹ 'Vision Zero – no fatalities or serious injuries through road accidents' (Government Offices of Sweden, World Health Organization) <<https://www.roadsafetysweden.com/about-the-conference/vision-zero---no-fatalities-or-serious-injuries-through-road-accidents/>> (дата звернення: 12.03.2022)

² 'About program We live Vision Zero' (We live vision zero) <<http://www.welivevisionzero.com/about-program-we-live-vision-zero/>> (дата звернення: 12.03.2022)

де у 2020 р. було зафіксовано 30 смертей від ДТП на 1 млн мешканців³. У 2019 р. ця країна навіть стала лауреатом премії Європейської ради з безпеки на транспорті (ETSC) за показником ефективності безпеки дорожнього руху та застосуванням стратегічного підходу до вирішення цієї проблеми⁴. Він виражається, головним чином, у прийнятті відповідного законодавства. Так, у цій країні за підтримки 24 різних органів влади та організацій було прийнято п'яту Урядову стратегію безпеки дорожнього руху Ірландії на 2021–2030 роки. Її мета, структура і основні напрями реалізації дуже схожі на аналогічні складові, що містяться у загальноєвропейських документах у зазначеній царині. Зокрема, передбачається, що до 2030 р. абсолютна кількість смертельних випадків і травм від ДТП на дорогах цієї держави зменшиться наполовину. Стратегія включає три етапи (2021–2024 рр., 2025–2027 рр., 2028–2030 рр.). Лише на перший з них заплановано фінансування розміром 3,8 млрд євро. Особливість цього документу полягає у врахуванні понад 2 тис. змін і доповнень, які були адресовані уряду з боку громадськості при його розробці⁵.

У цій Стратегії наголошується, що запорукою її ефективності є: політична прихильність; наукова обґрунтованість; обмін даними між зацікавленими суб'єктами; застосування інновацій при здійсненні заходів; партнерство; забезпечення необхідного фінансування; активне втручання правоохоронних органів; широка медіа підтримка заходів, що реалізуються.⁶

Зазначена Стратегія Ірландії реалізується на практиці завдяки відповідному Плану дій. Його перший етап (2021–2024 рр.) включає 186 заходів, які охоплюють усі сім головних напрямів Стратегії⁷. У цілому цей План структурно схожий на ана-

³ Road safety targets: Monitoring report / European Road Safety Observatory, 2021. 8 p. URL: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf (дата звернення: 12.03.2022)

⁴ Ireland's leadership on road safety is «a model for the European Union» (ETSC, June 19, 2019) <<https://etsc.eu/irelands-leadership-on-road-safety-is-a-model-for-the-european-union/>> (дата звернення: 12.03.2022)

⁵ Ireland's Government Road Safety Strategy 2021–2030. URL: https://www.rsa.ie/docs/default-source/default-document-library/government-road_safety_strategy_2021_2030_13th_dec21_final.pdf?sfvrsn=cf289e63_3 (дата звернення: 12.03.2022)

⁶ Ireland's Government Road Safety Strategy. Phase 1 Action Plan 2021–2024. URL: https://www.rsa.ie/docs/default-source/default-document-library/rsa_safety_strategy_

логічні документи, що розробляються в Україні та спрямовані на запобігання різним видам злочинів та іншим негативним явищам.

ФРН також відноситься до групи країн, що за останні роки досягли високого рівня безпеки дорожнього руху (33 смертельних випадків при ДТП на 1 млн населення у 2020 р.)¹. На теперішній час у ФРН спостерігається найнижчий показник смертності учасників дорожнього руху за увесь час статистичних спостережень. Нормативно-правовою основою політики уряду цієї країни є Програма безпеки дорожнього руху, розрахована до 2030 р. Девіз цієї Програми звучить так: «Безпечна мобільність – усі відповідальні, усі залучені». Це означає, що безпека дорожнього руху можлива лише шляхом об'єднання зусиль усіх зацікавлених суб'єктів, задіяних у цій справі. Принципіальною відмінністю цієї Програми від багатьох інших є те, що вона не носить характеру жорсткого плану, а здатна пристосовуватись до нових обставин соціальної дійсності шляхом внесення до неї певних змін і доповнень. Застосовуючи такий підхід, Федеральний уряд Німеччини розраховує, що решта інших суб'єктів у виді органів федеральних земель, центральних муніципальних асоціацій, окремих установ, приватних компаній, представників громадськості прийматимуть активнішу участь у здійсненні заходів Програми. Особливий акцент у цьому документі здійснюється на: а) активному використанні потенціалу автоматизованого, автономного та мережевого водіння; б) поліпшенні системи допомоги водієві; в) покращенні дорожньої інфраструктури; г) удосконаленні велосипедного руху; д) детальнішому вивченні аварій та їх причин².

Окремої уваги заслуговує питання щодо правового врегулювання експлуатації легкого персонального електричного транспорту (personal light electric vehicle – PLEV) за кордоном, який наразі є не менш популярним, ніж велосипеди. До такого відносяться: електросамокати, електро-

велосипеди, гіроскутери, гіроборди, моноколеса, найнботи, сегвеї, електроролики та ін. Це законодавство має місто у багатьох європейських та азійських країнах. У більшості випадків національні закони про дорожній рух доповнені відповідними вимогами, які стосуються технічних регламентів, що пред'являються до сучасних електричних транспортних девайсів, правил їх експлуатації та відповідальності за їх порушення. Іноді подібні вимоги містяться в окремо розроблених законах та положеннях.

Наведемо окремі вимоги до використання легкого електротранспорту на прикладі найбільш типового законодавства ФРН. Так, у постанові «Про електричні малі транспортні засоби» (eKFV) 2019 р. такі девайси повинні мати визначені розміри, вагу (до 55 кг), розвивати швидкість не більше 20 км/год, номінальна безперервна потужність не має перевищувати 500 Вт, оснащуватись технологію приводу, рульового управління, двома незалежними гальмами, освітлювальними та звуковими приладами, на них має розміщуватись табличка «Малий електротранспорт» та ін. Право на керування таким транспортом у ФРН мають особи з 14 років. Заборонено на ньому перевозити пасажирів та причепи. Переміщатись дозволяється виключно по велосипедних доріжках, у разі їх відсутності – по тротуарах або по дорогах із неінтенсивним рухом. За порушення встановлених правил для осіб, які керують легким електротранспортом, передбачена адміністративна відповідальність³.

Особливої уваги щодо дослідження нормативно-правового забезпечення дорожнього руху заслуговує США. Це пояснюється: великою площею цієї держави і, відповідно, наявністю значної кількості федеральних й місцевих доріг, що мають солідну протяжність; лідируючими позиціями США у світі за кількістю легкових автомобілів (111,1 млн од. у 2018 р.) й коефіцієнтом моторизації, тобто кількості автомобілів на 1 тис. населення (552 у 2018 р.)⁴; своєрідністю законодавства у цій сфері тощо.

На відміну від багатьох європейських країн, де спостерігається поступове зниження дорожньо-

action_plan_2021_2024_13th_jan2022_final_online.pdf?sfvrsn=67518e36_5 (дата звернення: 12.03.2022)

¹ Road safety targets: Monitoring report / European Road Safety Observatory, 2021. 8 p. URL: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf (дата звернення: 12.03.2022)

² Verkehrssicherheitsprogramm der Bundesregierung 2021 bis 2030. URL: https://www.bmvi.de/SharedDocs/DE/Anlage/K/broschuere-verkehrssicherheitsprogramm-2021-bis-2030.pdf?__blob=publicationFile (дата звернення: 12.03.2022)

³ Verordnung über die Teilnahme von Elektrokleinstfahrzeugen am Straßenverkehr (Elektrokleinstfahrzeuge-Verordnung – eKFV). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/ekfv/eKFV.pdf> (дата звернення: 12.03.2022)

⁴ Transport Statistics Infocards – 2020 / United Nations Economic Commission for Europe. Geneva, 2020. 61 p. URL: https://unece.org/DAM/trans/doc/2020/wp6/Infocards_ENG.pdf (дата звернення: 12.03.2022)

транспортного травматизму, у США наразі має місце протилежна тенденція. Зокрема, у 2020 р. у цій державі було зафіксовано 38,8 тис. загиблих у ДТП (найбільша чисельність з 2007 р.). При цьому зросла на 3,9% загибель пішоходів і на 9,2% – велосипедистів. Окрему групу ризику у США утворюють афроамериканці, індіанське та сільське населення¹. Тому вирішення указаних проблем вимагає від цієї країни рішучих дій, у тому числі на законодавчому рівні.

У 2021 р. у США було прийнято Закон про інфраструктурні інвестиції та робочі місця (відомий як Закон про двопартійну інфраструктуру). Він є найбільшою довгостроковою інвестицією в інфраструктуру та економіку в історії цієї країни. Адже передбачає виділення протягом 2022–2026 рр. 550 млрд дол. США на нові дороги, мости та громадський транспорт.²

Для досягнення перспективної мети щодо нульової смертності на дорогах у США функціонує кілька спеціальних органів: Міністерство транспорту, Федеральне управління автомобільних доріг, Управління досліджень і розробок безпеки та інші федеральні агентства. Вони беруть участь у розробці профільного нормативно-правового акту в указаній сфері. Таким на теперішній час є Національна стратегія безпеки дорожнього руху США, прийнята у 2022 р. Ця Стратегія базується на так званому безпечному системному підході, який досягається завдяки: реалізації різних за характером заходів, що стосуються інфраструктури, поведінки людей, відповідального нагляду за транспортною галуззю, реагуванню на надзвичайні ситуації; включенню у цю систему усіх учасників дорожнього руху та ін. Стратегія виходить з того, що: а) смерть і серйозні травми від ДТП є неприпустимими; б) люди схильні робити помилки; в) усі люди є фізично вразливими; г) необхідна спільна відповідальність за настання небажаних наслідків; д) безпека має бути ініціативною й проактивною, тобто повинна мати профілактичний характер; е) необхідність посилення усіх елементів транспортної безпеки³. Як бачимо, у цей документ

закладені основні постулати шведської моделі безпеки дорожнього руху Vision Zero.

Указана Стратегія США містить такі основні напрями діяльності: заохочення відповідальної поведінки учасників дорожнього руху; проектування безпечного середовища; виготовлення безпечних транспортних засобів; забезпечення безпечних швидкостей; підвищення виживання жертв ДТП. Реалізація кожного із перелічених напрямів передбачає відповідні запобіжні заходи, перелічені у відповідному Плану дій, намічених до 2024 р.⁴

Насправді за останній час подібні документи були прийняті й у багатьох інших країнах світу, і не лише західних, наприклад: Національна стратегія безпеки дорожнього руху Австралії на 2021–2030 роки⁵; Стратегія безпеки дорожнього руху Канади – 2025⁶; План безпеки дорожнього руху Англії на 2021–2022 роки⁷; Національна програма безпеки дорожнього руху Польщі на 2013–2020 роки⁸; План безпеки дорожнього руху Малайзії на 2021–2030 роки⁹ та багато ін.

Місцевий рівень нормативно-правового забезпечення дорожнього руху у зарубіжних країнах пов'язується із документами, що приймаються місцевими органами влади з урахуванням особливостей дорожньої інфраструктури, стану транспортної безпеки на місцях. Такі нормативно-правові акти затверджуються з урахуванням не лише глобальних і регіональних, а й національних стандартів безпеки дорожнього руху. Для формування загального уявлення про місцевий правовий механізм регулювання суспільних відносин у досліджу-

⁴ –

⁵ National Road Safety Strategy 2021–30 / Department of Infrastructure. Canberra, 2021. 31 p. URL: <https://www.roadsafety.gov.au/sites/default/files/documents/National-Road-Safety-Strategy-2021–30.pdf> (дата звернення: 12.03.2022)

⁶ Canada's Road Safety Strategy 2025 (Towards Zero: The Safest Roads in the World) / Canadian Council of Motor Transportation Administrators. Canberra, 2016. 14 p. URL: <https://roadsafetystrategy.ca/web/road-safety-strategy/files/public/docs/RSS-2025-Report-January-2016-with%20cover.pdf> (дата звернення: 12.03.2022)

⁷ Delivery Plan 2021–2022 / Highways. London, 2021. 64 p. URL: https://nationalhighways.co.uk/media/bz3kjnc/delivery-plan-update-2021-22_final-web-version-1.pdf (дата звернення: 12.03.2022)

⁸ National Road Safety Programme 2013–2020 / National Road Safety Council; Ministry of Infrastructure and Development. Warsaw, 2013. 64 p. URL: <http://www.obserwatoriumbrd.pl/resource/8113e0ad-5c3e-49f9-b53a-c92e85a389fc:JCR> (дата звернення: 12.03.2022)

⁹ Road Safety Plan (2021–2030). URL: <https://www.mot.gov.my/en/land/safety/road-safety-plan-2021–2030> (дата звернення: 12.03.2022)

¹ 'Safety at FHWA' (Safety) <<https://safety.fhwa.dot.gov/about/>> (дата звернення: 12.03.2022)

² –

³ National Roadway Safety Strategy – 2022 / United States Department of Transportation. Washington, DC, 2022. 38 p. URL: <https://www.transportation.gov/sites/dot.gov/files/2022-02/USDOT-National-Roadway-Safety-Strategy.pdf> (дата звернення: 12.03.2022)

ваній сфері розглянемо деякі найбільш типові документи, що приймаються за участі органів місцевої влади в окремих країнах світу.

Серйозну увагу запобіганню правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху на місцевому рівні приділяють у США. Це пояснюється тим, що більшість смертей на автошляхах у цій країні відбувається саме на сільських дорогах. Наприклад, у 2012 р. 19% населення США проживало в сільській місцевості. При цьому смертельні випадки на таких дорогах становили 54% від усіх смертей. Навіть зі зменшенням кількості смертельних випадків на транспорті рівень смертності у сільській місцевості був у 2,4 рази вищий, ніж рівень смертності в американських містах¹. Допомогти місцевій владі США у цьому питанні покликана Програма інноваційної безпеки в сільській місцевості². Вона доповнюється десятками інших стратегічних документів, що приймаються в окремих місцевостях цієї держави.

Майже зразковий характер за багатьма параметрами має Стратегічний план безпеки дорожнього руху штату Нью-Йорк на 2017–2022 роки. Це стосується як його дизайну, так й змістовного наповнення. Указана Стратегія якісно вирізняється глибокою аналітикою сучасного стану безпеки дорожнього руху у штаті Нью-Йорк, що включає різні кількісні та якісні показники, а також основні фактори ризику. Саме з урахуванням останніх пропонуються найбільш доречні напрями діяльності: зменшення кількості перехресть, де часто відбуваються аварії зі смертельними наслідками; вжиття заходів щодо скорочення кількості аварій при виїзді зі смуги руху; за можливості, зменшення кількості смуг на дорозі; посилення захисту уразливих категорій учасників дорожнього руху (пішоходи, велосипедисти, мотоциклісти, дорожні робітники); проведення додаткової роботи з окремими групами водіїв, особливо молоддю та особами похилого віку; зменшення смертельних випадків, зумовлених необачною поведінкою водіїв; скорочення фактів перевищення швидкості³.

Типовий характер для місцевих програм Великої Британії має Стратегія безпеки дорожнього

руху Vision Zero графства Кент на 2021–2026 роки⁴. Це виражається у тому, що основні заходи, викладені у ній, майже дублюють заходи, закріплені у загальноєвропейській Стратегії та у відповідній Стратегії Англії з безпеки дорожнього руху. Дуже схожими структурно є деякі й інші подібні місцеві нормативно-правові акти, наприклад: Стратегія безпеки дорожнього руху Бірмінгему 2016 р.⁵ або Стратегія безпеки дорожнього руху острову Мен на 2019–2029 роки⁶. Хоча слід визнати, що ці документи об'єднує одна характерна ознака: глибокий аналіз поточної ситуації щодо місцевого стану безпеки дорожнього руху, який супроводжується багатьма таблицями, діаграмами, а також картографуванням, поєднаним з кольоровим зображенням найбільш небезпечних ділянок на дорогах місцевого значення.

Своєрідною є місцева політика безпеки дорожнього руху у Франції, адже пов'язується з діяльністю префектів округів, як представників місцевого самоврядування. Вони беруть участь у розробці 5-річної місцевої стратегії (DGO) та Плану дій (PDASR) з безпеки дорожнього руху. До того ж префекти очолюють місцеві ради із запобігання злочинності. Окрім цього, у Франції мають місце управителі доріг, муніципалітети, різні партнери (екстрені служби, страхові компанії, профільні асоціації, навчальні заклади, близько 1,3 тис. приватних компаній)⁷, які разом намагаються боротися з новими викликами у транспортній галузі. Також у Франції для удосконалення діяльності щодо розробки місцевих програм безпеки дорожнього руху впродовж 2018–2022 рр. та приведення її у чітко визначені місцевою владою параметри розроблено відповідні рекомендації⁸. Розроблені місцеві програми можуть брати участь у конкурсі, за результатами якого можливо отримати гранти для

⁴ [The Road Safety Strategy Vision Zero for Kent 2021–2026](https://www.kent.gov.uk/_data/assets/pdf_file/0015/124521/Vision-Zero-Strategy.pdf). URL: https://www.kent.gov.uk/_data/assets/pdf_file/0015/124521/Vision-Zero-Strategy.pdf (дата звернення: 12.03.2022)

⁵ [A Road Safety Strategy for Birmingham 2016](https://www.birmingham.gov.uk/downloads/file/1108/road_safety_strategy_full_document). URL: https://www.birmingham.gov.uk/downloads/file/1108/road_safety_strategy_full_document (дата звернення: 12.03.2022)

⁶ [Road Safety Strategy Isle of Man 2019–2029](https://www.tynwald.org.im/business/opqp/sittings/20182021/2018-GD-0050.pdf). URL: <https://www.tynwald.org.im/business/opqp/sittings/20182021/2018-GD-0050.pdf> (дата звернення: 12.03.2022)

⁷ [Road Safety management in France](https://www.onisr.securite-routiere.gouv.fr/en/road-safety-policy/road-safety-management-in-france). URL: <https://www.onisr.securite-routiere.gouv.fr/en/road-safety-policy/road-safety-management-in-france> (дата звернення: 12.03.2022)

⁸ [Établissement du Document Général d'Orientations \(DGO\) 2018–2022](https://www.onisr.securite-routiere.gouv.fr/en/road-safety-performance/local-road-safety-strategies/guidance-for-a-local-road-safety-strategy). URL: <https://www.onisr.securite-routiere.gouv.fr/en/road-safety-performance/local-road-safety-strategies/guidance-for-a-local-road-safety-strategy> (дата звернення: 12.03.2022)

¹ [Local and Rural Road Safety Program](https://safety.fhwa.dot.gov/local_rural/). URL: https://safety.fhwa.dot.gov/local_rural/ (дата звернення: 12.03.2022)

² [Rural Safety Innovation Program](https://safety.fhwa.dot.gov/local_rural/innovate_prgrm.cfm). URL: https://safety.fhwa.dot.gov/local_rural/innovate_prgrm.cfm (дата звернення: 12.03.2022)

³ [Strategic Highway Safety Plan 2017–2022 / NY State Department of Transportation, New York, 2016. 43 p.](https://www.dot.ny.gov/divisions/operating/osss/highway-repository/NYS_SHSP_TotalReport.pdf) URL: https://www.dot.ny.gov/divisions/operating/osss/highway-repository/NYS_SHSP_TotalReport.pdf (дата звернення: 12.03.2022)

упровадження нових стандартів безпеки дорожнього руху на місцевому рівні у цій державі.

У зарубіжних країнах на місцевому рівні розробляються документи, які стосуються не лише проблеми безпеки дорожнього руху загалом, а й ті з них, що спрямовані на посилення безпеки серед окремих категорій його учасників. Таким є План дій щодо дорожньої безпеки велосипедистів уряду штату Новий Південний Уельс до 2026 року, що в Австралії¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна констатувати про таке:

а) проблема безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту виступає однією з найактуальніших соціальних проблем сучасності для світової спільноти та України;

б) нормативно-правові засади зарубіжних країн щодо забезпечення високого рівня безпеки дорожнього руху поширюються на міжнародно-правовому (глобальному), регіональному (загальноєвропейському), національному та місцевому рівнях;

в) надметою сучасної політики західних держав у сфері безпеки дорожнього руху є нульова смертність на дорогах, яка поступово реалізується відповідно до концепції Vision Zero;

г) Україна на теперішній час з фінансових, соціально-психологічних, технічних, організаційних, правових та інших причин не здатна не лише реально досягти, а й ставити стратегічну мету у виді нульової смертності та серйозного травмування учасників дорожнього руху;

д) Швеція є світовим лідером за ступенем новелізації стандартів у розглядуваній царині та їх впровадження у міжнародне й національне законодавство;

е) сучасна зарубіжна парадигма запобігання правопорушенням у цій царині попри високі штрафи за порушення правил дорожнього руху все

ж таки акцентує увагу не на жорсткості адміністративних стягнень та кримінальних покарань, а на розробці нових стандартів безпеки дорожнього руху, здатних забезпечити життя і здоров'я людей та зменшити економічні втрати держави, юридичних і фізичних осіб;

є) система транспортної безпеки у зарубіжних державах на теперішній час виходить з таких положень: спільна «відповідальність» за безпеку дорожнього руху усього суспільства, а не лише осіб, винних у вчиненні автотранспортного правопорушення; тісні партнерські відносини усіх суб'єктів, залучених до транспортної галузі; наявність стійкої політичної волі щодо вирішення проблеми недостатнього рівня безпеки дорожнього руху, що виражається в: актуалізації цієї проблеми у суспільному обговоренні; фінансуванні відповідної державної політики; затребуваності відповідних наукових досліджень та ін.;

ж) суб'єктами розробки та прийняття нормативно-правових актів у вказаній сфері є: на міжнародному рівні – ООН, ВООЗ, Світовий банк; на загальноєвропейському рівні – Єврокомісія, Європарламент; на національному рівні – уряди, міністерства транспорту та інші відомства окремих країн; на місцевому рівні – органи місцевого самоврядування, мерії, громадськість;

з) унаслідок значного збільшення за останні роки в Україні громадян, які активно користуються велосипедами й електросамокатами, виникає необхідність у правовому та інфраструктурному врегулюванні цих питань;

и) значення пізнання нормативно-правових засад безпеки дорожнього руху у зарубіжних країнах полягає у: можливості удосконалення законодавства України у цій сфері; здатності посилити ефективність діяльності відповідних органів і служб; з'ясуванні основних стандартів, які застосовуються у провідних державах для удосконалення вітчизняної системи транспортної безпеки та зменшення рівня таких правопорушень, тощо.

¹ NSW Government Road Safety Action Plan 2026. URL: <https://s23705.pcdn.co/wp-content/uploads/2021/05/NSW-Road-Safety-Action-Plan-2026.pdf> (дата звернення: 12.03.2022)

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. A Road Safety Strategy for Birmingham 2016. URL: https://www.birmingham.gov.uk/downloads/file/1108/road_safety_strategy_full_document (in English)
2. EU Road Safety Policy Framework 2021–2030 – Recommendations on next steps towards «Vision Zero». URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0407_EN.pdf (in English)

3. European Parliament transport committee backs 2030 road safety programme. URL: <https://etsc.eu/european-parliament-transport-committee-backs-2030-road-safety-programme/> (in English)
4. Établissement du Document Général d'Orientations (DGO) 2018–2022. URL: <https://www.onisr.securite-routiere.gouv.fr/en/road-safety-performance/local-road-safety-strategies/guidance-for-a-local-road-safety-strategy> (in French)
5. Delivery Plan 2021–2022 / Highways. London, 2021. 64 p. URL: https://nationalhighways.co.uk/media/bz3kjnck/delivery-plan-update-2021-22_final-web-version-1.pdf (in English)
6. Dodatok XXXII do Uhody pro asotsiatsiiu z YeS. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/tekst-uhody-pro-asotsiatsiiu-dodatky-rozdil-v/transport> (in Ukrainian)
7. Canada's Road Safety Strategy 2025 (Towards Zero: The Safest Roads in the World) / Canadian Council of Motor Transportation Administrators. Canberra, 2016. 14 p. URL: <https://roadsafetystrategy.ca/web/road-safety-strategy/files/public/docs/RSS-2025-Report-January-2016-with%20cover.pdf> (in English)
8. Ireland's Government Road Safety Strategy 2021–2030. URL: https://www.rsa.ie/docs/default-source/default-document-library/government_road_safety_strategy_2021_2030_13th_dec21_final.pdf?sfvrsn=cf289e63_3 (in English)
9. Ireland's Government Road Safety Strategy. Phase 1 Action Plan 2021–2024. URL: https://www.rsa.ie/docs/default-source/default-document-library/rsa_safety_strategy_action_plan_2021_2024_13th_jan2022_final_online.pdf?sfvrsn=67518e36_5 (in English)
10. Local and Rural Road Safety Program. URL: https://safety.fhwa.dot.gov/local_rural/ (in English)
11. National Roadway Safety Strategy – 2022 / United States Department of Transportation. Washington, DC, 2022. 38 p. URL: <https://www.transportation.gov/sites/dot.gov/files/2022-02/USDOT-National-Roadway-Safety-Strategy.pdf> (in English)
12. National Road Safety Strategy 2021–30 / Department of Infrastructure. Canberra, 2021. 31 p. URL: <https://www.roadsafety.gov.au/sites/default/files/documents/National-Road-Safety-Strategy-2021-30.pdf> (in English)
13. National Road Safety Programme 2013–2020 / National Road Safety Council; Ministry of Infrastructure and Development. Warsaw, 2013. 64 p. URL: <http://www.obserwatoriumbrd.pl/resource/8113e0ad-5c3e-49f9-b53a-c92e85a389fc:JCR> (in English)
14. NSW Government Road Safety Action Plan 2026. URL: <https://s23705.pcdn.co/wp-content/uploads/2021/05/NSW-Road-Safety-Action-Plan-2026.pdf> (in English)
15. Road Safety Plan (2021-2030). URL: <https://www.mot.gov.my/en/land/safety/road-safety-plan-2021-2030> (in English)
16. Road safety targets: Monitoring report / European Road Safety Observatory, 2021. 8 p. URL: https://ec.europa.eu/transport/road_safety/system/files/2021-12/ERSO_ROAD_SAFETY_TARGETS_MONITORING_Nov2021_final.pdf (in English)
17. Road Safety Strategy Isle of Man 2019–2029. URL: <https://www.tynwald.org.im//business/opqp/sittings/20182021/2018-GD-0050.pdf> (in English)
18. Road Safety management in France. URL: <https://www.onisr.securite-routiere.gouv.fr/en/road-safety-policy/road-safety-management-in-france> (in English)
19. Rural Safety Innovation Program. URL: https://safety.fhwa.dot.gov/local_rural/innovate_prgm.cfm (in English)
20. Povyshenie bezopasnosti dorozhnogo dvizheniya vo vsem mire: rezolyutsiya OON ot 31.08.2020 g. No 74/299. URL: <https://undocs.org/pdf?symbol=ru/A/RES/74/299> (in Ukrainian)
21. Sustainable and Smart Mobility Strategy – putting European transport on track for the future. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0789> (in English)
22. Strategic Highway Safety Plan 2017–2022 / NY State Department of Transportation. New York, 2016. 43 p. URL: https://www.dot.ny.gov/divisions/operating/oss/highway-repository/NYS_SHSP_TotalReport.pdf (in English)
23. The Road Safety Strategy Vision Zero for Kent 2021–2026. URL: https://www.kent.gov.uk/__data/assets/pdf_file/0015/124521/Vision-Zero-Strategy.pdf (in English)
24. Transport Statistics Infocards – 2020 / United Nations Economic Commission for Europe. Geneva, 2020. 61 p. URL: https://unece.org/DAM/trans/doc/2020/wp6/_Infocards_ENG.pdf (in English)
25. Verkehrssicherheitsprogramm der Bundesregierung 2021 bis 2030. URL: https://www.bmvi.de/SharedDocs/DE/Anlage/K/broschuere-verkehrssicherheitsprogramm-2021-bis-2030.pdf?__blob=publicationFile (in German)
26. Verordnung über die Teilnahme von Elektrokleinstfahrzeugen am Straßenverkehr (Elektrokleinstfahrzeuge-Verordnung – eKFV). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/ekfv/eKFV.pdf> (in German)

Bibliography

Edited books

1. Didyka V. H. (red) *Pravove rehuliuвання transportnykh korydoriv v Yevropeiskomu Soiuzi ta v Ukraini* [Legal regulation of transport corridors in the European Union and in Ukraine] (Kyiv, 2007) 244 (in Ukrainian)

Journal articles

2. Kolodiaznyi M. H. 'Mizhnarodne pravove y metodychne zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu: poniattia ta istotni oznaky' [International legal and methodological support of road safety: concepts and essential features] (2021) 155 Problemy zakonnosti 208–217 (in Ukrainian)
3. – 'Subiekty mizhnarodno-pravovoho zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu' [Subjects of international legal security of road safety] (2021) 2 Teoriia i praktyka pravoznavstva 1–13 <<http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/244351>> (in Ukrainian)
4. – 'Systema mizhnarodno-pravovoho zabezpechennia bezpeky dorozhnoho rukhu' [The system of international legal security of road safety] (2021) 2 Visnyk Asotsiatsii kryminalnoho prava Ukrainy 279–293 <<http://vakp.nlu.edu.ua/article/view/243742>> (in Ukrainian)

Websites

5. 'About program We live Vision Zero' (We live vision zero) <<http://www.welivevisionzero.com/about-program-we-live-vision-zero/>> (in English)
6. 'Baseline project' (Baseline) <<https://www.baseline.vias.be/en/>> (in English)
7. 'Ireland's leadership on road safety is «a model for the European Union»' (ETSC, June 19, 2019) <<https://etsc.eu/irelands-leadership-on-road-safety-is-a-model-for-the-european-union/>>
8. 'Safety at FHWA' (Safety) <<https://safety.fhwa.dot.gov/about/>> (in English)
9. 'Vision Zero – no fatalities or serious injuries through road accidents' (Government Offices of Sweden, World Health Organization) <<https://www.roadsafetysweden.com/about-the-conference/vision-zero---no-fatalities-or-serious-injuries-through-road-accidents/>> (in English)

Колодяжний**М. Г. Нормативно-правові засади безпеки дорожнього руху у зарубіжних країнах**

У статті здійснена спроба кримінологічного вивчення нормативно-правового забезпечення безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту у зарубіжних країнах. Емпіричним базисом дослідження стали десятки стратегій і програм. Науковий матеріал і результати пізнання цієї проблематики ґрунтуються на авторському розумінні певних методологічних складових. Здійснена класифікація анонсованих нормативно-правових актів за масштабом їх дії залежно від певних рівнів, а саме: міжнародно-правового (глобального), регіонального, національного, місцевого. Наголошено, що законодавство окремих країн у вказаній царині не може розглядатися автономно від інших рівнів нормативно-правового забезпечення.

Проаналізовано низку стратегій, програм і планів, прийнятих упродовж останніх двох років на міжнародно-правовому, загальноєвропейському рівнях, в окремих країнах (Швеції, Ірландії, ФРН, США, Австралії, Канаді, Англії, Польщі, Малайзії), місцевих громадах різних держав світу, а також виділено їх особливості. Указана специфіка концепції нульової смертності на дорогах *Vision Zero*. Виокремлені найбільш типові та дієві стандарти транспортної безпеки, які дозволяють значно зменшити смертність і травматизм від ДТП. Загальноєвропейські вимоги щодо безпеки дорожнього руху названо орієнтиром для подальшого вдосконалення таких в Україні. Перелічено суб'єктів розробки і прийняття розглядуваного законодавства на усіх чотирьох проаналізованих рівнях. Указано значення дослідження цієї проблематики.

Ключові слова: злочинність у сфері дорожнього руху та експлуатації транспорту, міжнародно-правове забезпечення дорожнього руху, стандарти транспортної безпеки, концепція нульової смертності на дорогах, *Vision Zero*.

Колодяжний М. Г.**Нормативно-правовые основы безопасности дорожного движения в зарубежных странах**

В статье предпринята попытка криминологического изучения нормативно-правового обеспечения безопасности дорожного движения и эксплуатации транспорта в зарубежных странах. Эмпирическим базисом исследования стали десятки стратегий и программ. Научный материал и результаты познания этой проблематики основываются на авторском понимании определенных методологических составляющих. Осуществлена класси-

фикация анонсированных нормативно-правовых актов по масштабу их действия в зависимости от определенных уровней, а именно: международно-правового (глобального), регионального, национального, местного. Отмечено, что законодательство отдельных стран в указанной сфере не может рассматриваться автономно от других уровней нормативно-правового обеспечения.

Проанализирован ряд стратегий, программ и планов, принятых за последние два года на международно-правовом, общеевропейском уровнях, в отдельных странах (Швеции, Ирландии, ФРГ, США, Австралии, Канаде, Англии, Польше, Малайзии), местных общинах разных государств мира, а также выделены их особенности. Указана специфика концепции нулевой смертности на дорогах *Vision Zero*. Выделены наиболее типичные и действенные стандарты транспортной безопасности, позволяющие значительно снизить смертность и травматизм от ДТП. Общеевропейские требования безопасности дорожного движения названы ориентиром для дальнейшего совершенствования таких в Украине. Перечислены субъекты разработки и принятия рассматриваемого законодательства на всех четырех проанализированных уровнях. Указано значение исследования данной проблематики.

Ключевые слова: преступность в сфере дорожного движения и эксплуатации транспорта, международно-правовая безопасность дорожного движения, стандарты транспортной безопасности, концепция нулевой смертности на дорогах, *Vision Zero*.

Kolodyazhny M. G.

Normative and legal bases of road safety in foreign countries

The article attempts to criminologically study the legal framework for road safety and transport operation in foreign countries. Dozens of strategies and programs became the empirical basis of the study. Scientific material and the results of knowledge of this issue are based on the author's understanding of certain methodological components. The classification of the announced normative legal acts according to the scale of their action depending on certain levels, namely: international legal (global), regional, national, local, is carried out. It is emphasized that the legislation of individual countries in this area can not be considered independently of other levels of regulatory support.

*A number of strategies, programs and plans adopted over the past two years at the international legal and European levels in some countries (Sweden, Ireland, Germany, USA, Australia, Canada, England, Poland, Malaysia), local communities around the world, and also their features are allocated. The specifics of the concept of zero mortality on *Vision Zero* roads are indicated. The most typical and effective standards of transport safety are singled out, which allow to significantly reduce mortality and injuries from road accidents. The pan-European requirements for road safety have been named as a guideline for further improvement in Ukraine. The subjects of development and adoption of the considered legislation at all four analyzed levels are listed. The importance of research on this issue is indicated.*

Key words: *crime in the field of road traffic and transport operation, international legal protection of road traffic, transport safety standards, the concept of zero road deaths, *Vision Zero*.*

Стаття надійшла до редакції: 18.03.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

М. І. Демура, кандидатка юридичних наук, асистентка кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-5637-3290

КОНВЕНЦІЙНІ ПРОЦЕДУРИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Постановка проблеми. Покарання – це основний спосіб, яким суспільство та спеціально уповноважені органи засуджують особу за вчинення злочинного діяння як прояву порушення норм, що встановлені у відповідній державі. Покарання застосовується від імені та інтересах держави і, як правило, пов'язано із відбуванням у спеціалізованих державних установах. Однак, не завжди покарання, в тому числі, покарання у виді позбавлення волі, є єдиним способом впливу на правопорушника. Тим більше, що наразі беззаперечною є статистика, що більшість правопорушників, що відбули покарання, вчиняють новий злочин. У цьому аспекті, на нашу думку, слід звернути увагу на загальносвітову тенденцію щодо застосування примірювальних процедур, відновного правосуддя, пробачійних програм тощо. Мова йде про застосування альтернатив кримінального покарання. При цьому такі альтернативи закріплюються державою – у законодавчій базі, а застосовуються за власною ініціативою правопорушника (наприклад, угода про визнання винуватості), потерпілого (наприклад, угода про примирення), органів публічного обвинувачення (наприклад, угода про визнання винуватості), суду (призначення програм пробачії) тощо. Застосування таких процедур нами пропонується називати узагальненим терміном – конвенційні процедури кримінального провадження. В рамках цієї статті планується здійснити дослідження таких процедур та визначити їх зміст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Конвенційні процедури наразі не були предметом окремого наукового дослідження. Водночас дотичні до цієї тематики аспекти неодноразово ставали предметом наукового пошуку як серед вітчизняних науковців, так і зарубіжних. Так,

В. М. Трофименко приділив увагу конвенційним процедурам в аспекті диференціації кримінальної процесуальної форми¹. М. В. Сіроткіна присвятила свою роботу вивченню теорії та практики реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України, здійснила комплексну розробку теоретичних і практичних основ права на компроміс як кримінального процесуального інституту, формування системної концепції права на компроміс у кримінальному процесі України тощо². Є. Г. Васил'єва проаналізувала кримінальний процес в цілому та окрему увагу присвятила конвенціональному методу, що використовується прагматичним типом кримінального процесу³. Д. В. Маткіна проаналізувала історію, сучасність та перспективи розвитку конвенційної форми судового розгляду⁴. Окрему увагу дослідженню альтернативних способів урегулювання кримінально-правового конфлікту приділяють зарубіжні процесуалісти В. С. Жигуліч, Л. Л. Зайцева, В. І. Самарін⁵. І. А. Тітко в рамках монографічної роботи, присвяченої нормативному забезпеченню та практиці реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України, дослідив угоди

¹ Трофименко В. М. 'Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України' (дис д.ю.н. Харків, 2017) 437

² Сіроткіна М. В. 'Теорія та практика реалізації права на компроміс у кримінальному процесі України' (дис д.ю.н. Київ, 2021) 497

³ Васильєва Е. Г. *Уголовный процесс: догматико-аксиологическое исследование: монография.* (Юрлитинформ, 2013) 584

⁴ Маткіна Д. В. *Конвенциональная форма судебного разбирательства: история, современность и перспективы развития.* (Юрлитинформ, 2010) 216

⁵ Хелльманна У., Балашенко С. А., Зайцевой Л. Л. (ред) *Альтернативное разрешение споров в уголовном процессе: учеб.-метод. пособ.* (Изд. центр БГУ, 2015) 223

як приватноправовий інститут у кримінальному процесуальному праві¹.

Метою статті є дослідження конвенційних процедур і способів їх реалізації у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Словник іншомовних слів визначає «конвенційність», серед іншого, як установлений за договором; такий, що поділяє більшість людей; договірний тощо². Отже, можна сказати, що конвенційні процедури – це процедури, що здійснюються за домовленістю сторін.

В. М. Трофименко визначає, що кримінальна процесуальна політика, в основі якої лежить ідея прав і свобод людини та забезпечення їх ефективного захисту, визначає напрями закріплення диференційованої процесуальної форми, яка, крім загального порядку здійснення кримінального провадження, передбачає також певні консенсуальні процедури, відповідно до яких кримінально-правовий конфлікт знаходить розв'язання у спосіб, що істотно відрізняється від загального порядку і засновується на пріоритетній дії диспозитивності як загальній засаді кримінального судочинства³.

Додамо, що конвенційні процедури і є проявом диференційованої процесуальної форми, коли засада диспозитивності превалює над засадою публічності. Також проявом диференціації процесуальної форми є розвиток процедур відновного правосуддя. Безумовно, до конвенційних процедур можна віднести процедури укладення угод у кримінальному провадженні. Однак, на нашу думку, не тільки угоди у кримінальному провадженні є проявом засади диспозитивності, прикладом конвенційності у кримінальному провадженні. Дія засади диспозитивності і відступлення від засади публічності, відбувається також у випадку, коли прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення в суді (засада публічності перестає діяти), а потерпілий погоджується підтримувати обвинувачення далі і виявляє бажання скористатися своїми правами (починає діяти засада диспозитивності). Також прикладом може слугу-

вати ситуація, коли слідчий, прокурор проводять освідування і мають процесуальні повноваження здійснити його примусово (дія засади публічності). Водночас особа, яка освідується, виявляє бажання добровільно пройти освідування (починає діяти засада диспозитивності). Ще одним прикладом застосування конвенційних процедур може стати ситуація, коли потерпілий, сторона захисту виявляє бажання на реалізацію свого права щодо відібрання поясень від учасників кримінального провадження (починає діяти засада диспозитивності, але при цьому не обов'язково, щоб засада публічності не діяла – дізнавач, слідчий, прокурор самостійно можуть отримувати показання від учасників провадження). Підсумовуючи викладене, можна визначити, що застосування конвенційних процедур передбачає реалізацію засади диспозитивності й обмеження або відступлення від засади публічності. Хотілося б наголосити, що йдеться саме про відступлення від публічності або зменшення поля її дії, а не порушення цієї засади. Адже порушення засади публічності призведе до порушення процедури кримінального провадження і порушення прав та законних інтересів його учасників.

Продовжуючи дослідження, слід зазначити, що, на наше переконання, введення в кримінальний процес інституту угод започаткувало собою нову сучасну ідеологію: врегулювання кримінально-правових відносин найефективнішим і найкоротшим шляхом, у тому числі й шляхом досягнення конвенції між сторонами. Відносини, за яких досягається особливий вид домовленостей (конвенцій) між сторонами становлять собою окремі процедури кримінального провадження, що покликані врегулювати кримінально-правовий конфлікт. При цьому такі конвенції, як угоди у кримінальному провадженні, *спрямовані на врегулювання кримінально-правового конфлікту*. У свою чергу, такі конвенції між сторонами, як пропозиція сторони обвинувачення і згода підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, на розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні; пропозиція суду і згода потерпілого на підтримання обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення або зменшення його обсягу; пропозиція сторони обвинувачення і згода підозрюваного на звільнення від кримінальної відпові-

¹ Тітко І. А. *Нормативне забезпечення та практика реалізації приватного інтересу в кримінальному процесі України: монографія*. (Право, 2015) 448

² 'Конвенційність: словник іншомовних слів' <<https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=10026&action=show#:~:text=>> (дата звернення: 12.04.2022)

³ Трофименко В. М. 'Теоретичні та правові основи диференціації кримінального процесу України' (дис д.ю.н. Харків, 2017) 132

дальності; пропозиція слідчого, прокурора і відповідна згода особи, яка володіє житлом чи іншим володінням, на проникнення до житла чи іншого володіння, *спрямовані на подолання кримінально-процесуального конфлікту*.

Убачається, що виникнення кримінального процесуального конфлікту не завжди зумовлено незаконними діями, суперечками, порушенням процесуальних норм, спірними ситуаціями. На нашу думку, виникнення цього конфлікту пов'язано з особливістю сфери кримінальних процесуальних відносин, коли зустрічаються дві сторони із протилежними інтересами – обвинувачення та захисту.

Науковці зазначають, що «виникнення конфліктів у сфері процесуальних відносин – це об'єктивна закономірність, пов'язана зі змістом, призначенням і структурою самого юридичного процесу, з особистісними якостями його учасників. Характер конфліктної змагальності притаманний усім видам юридичного процесу – кримінальному, цивільному, господарському, адміністративному. Вони складаються зі стадій, порушення яких стає причиною виникнення конфліктних ситуацій. Особливості динаміки юридичного процесу показують, що практично на кожній стадії є можливість виникнення конфліктних ситуацій. Найбільш наявними є прояви конфліктності у кримінальному процесі, це пов'язано зі специфікою його учасників та з природою злочинних правопорушень – крайньою формою конфлікту»¹. Отже, конвенція між сторонами покликана, серед іншого, на подолання кримінального процесуального конфлікту, який виникає з моменту внесення відомостей до ЄРДР і триває до остаточного виконання судового рішення. Проте виконання судового рішення не завжди припиняє кримінальний процесуальний конфлікт (наприклад, коли стають відомі факти, що не були відомі раніше, і справа підлягає перегляду за нововиявленими обставинами). Убачається, що як процесуальний конфлікт є невід'ємною частиною процесу, так і конвенція між сторонами є невід'ємною частиною сучасного цивілізованого кримінального процесу, коли держава в особі органів та посадових осіб відмовляється від виконання покладених на неї функцій у випадках, коли учасники відносин бажають реалізувати надані їм законом права та повноваження.

¹ Кривцова В. М. 'Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності' (автореф. канд. юрид. наук. Харків, 2005) 12

Отже, можна визначити, що конвенційні процедури кримінального провадження – це система диспозитивно-процесуальних елементів кримінального провадження, за яких визначальним фактором стає волевиявлення його учасників, що спрямовано на врегулювання кримінально-правового та кримінального процесуального конфлікту, котрі виникають як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду.

Розглядаючи конвенційні процедури в площині кримінально-правового та кримінального процесуального конфлікту, ми доходимо таких висновків:

1) якщо говорити про врегулювання кримінально-правового конфлікту, то конвенційними процедурами є домовленості між прокурором та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження; домовленості між потерпілим та підозрюваним (обвинуваченим) на здійснення конвенційних процедур кримінального провадження;

2) якщо говорити про врегулювання кримінального процесуального конфлікту, то конвенційними процедурами є розгляд обвинувального акта у спрощеному провадженні за умови отримання згоди підозрюваного, потерпілого та представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження; підтримання потерпілим обвинувачення в суді у випадку відмови прокурора від підтримання публічного обвинувачення або зменшення його обсягу за умови надання потерпілим згоди; звільнення підозрюваного від кримінальної відповідальності за умови його згоди; проникнення до житла чи іншого володіння за умови добровільної згоди особи, яка ними володіє; реалізації / знищення предметів, що є речовими доказами за умови надання згоди власником цих предметів; звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень за умови згоди заставодавця; проведення освідування, яке супроводжується оголенням, за умови згоди особи, яка освідується; надання пояснень стороні кримінального провадження, потерпілому, представнику юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, за умови згоди особи, яка надає пояснення; притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку на видачу (екстрадицію) для застосування процедури видачі (екстрадиції) за умови згоди особи, яка затримана у зв'язку з її розшуком компетентним органом іноземної держави.

Як і укладення угоди, застосування всіх без виключень конвенційних процедур є можливим тільки за умови, якщо сторони дійшли взаємної домовленості – конвенції. Так, прибуваючи до житла особи без відповідної ухвали суду, слідчий, прокурор запитують власника житла або особу, яка там проживає, щодо дозволу на проникнення. У випадку, якщо згода досягнута, можливе застосування конвенційної процедури. Таким чином, досягнення угоди між сторонами є необхідної передумовою застосування конвенційних процедур. Також можна додати, що волевиявлення має бути добровільним. Примус не має застосовуватися в жодному випадку під час конвенції між сторонами. При цьому слід зазначити, що примус є можливим у випадку, коли конвенції до досягнуто. Так, наприклад, якщо особа, яка підлягає освідуванню, відмовляється пройти його добровільно, таке освідування здійснюється примусово (ч. 3 ст. 241 КПК). Однак, не будемо узагальнювати. Не в усіх випадках, коли конвенції між сторонами не досягнуто, має застосовуватися примус. Іноді сторони повертаються до того становища, в якому вони знаходилися до початку проведення домовленостей. Так, у разі недосягнення згоди щодо укладення угоди факт її ініціювання і твердження, що були зроблені з метою її досягнення, не можуть розглядатися як відмова від обвинувачення або як визнання своєї винуватості (ч. 6 ст. 469 КПК). У разі відмови заставодавця на звернення застави на виконання вироку в частині майнових стягнень (ч. 11 ст. 182 КПК) учасники повертаються у стан, що передувало пропозиції звернення застави на виконання вироку. У випадку відмови потерпілого підтримувати обвинувачення в суді, коли прокурор відмовився від підтримання публічного обвинувачення або зменшив його обсяг (ст. 340), потерпілий та прокурор повертаються у процесуальне становище, яке передувало цій ситуації, а суд закриває провадження.

Висновки. На підставі проведеного дослідження уявляється доцільним застосування альтернативних способів врегулювання конфлікту у кримінальному провадженні називати узагальненим терміном – конвенційні процедури кримінального провадження. Вважаємо, що конвенційні процедури і є проявом диференційованої процесуальної форми, коли засада диспозитивності превалює над засадою публічності. На нашу думку, не лише укладення угод є проявом засади

диспозитивності у кримінальному провадженні. Дія засади диспозитивності і відступлення від засади публічності відбувається також у випадках: 1) коли прокурор відмовляється від підтримання державного обвинувачення в суді (засада публічності перестає діяти), а потерпілий погоджується підтримувати обвинувачення далі і виявляє бажання скористатися своїми правами (починає діяти засада диспозитивності); 2) коли слідчий, прокурор проводять освідування і мають процесуальні повноваження здійснити його примусово (дія засади публічності). Водночас особа, яка освідується, виявляє бажання добровільно пройти освідування (починає діяти засада диспозитивності і припиняє свою дію засада публічності); 3) коли потерпілий, сторона захисту виявляє бажання на користування своїм правом щодо відібрання пояснень від учасників кримінального провадження (починає діяти засада диспозитивності, але при цьому не обов'язково, щоб засада публічності не діяла, адже дізнавач, слідчий, прокурор самостійно можуть отримувати показання від учасників провадження) тощо. Конвенція між сторонами є невід'ємною частиною сучасного цивілізованого процесу, коли держава в особі органів та посадових осіб відмовляється від виконання покладених на неї функцій у випадках, коли учасники відносин бажають реалізувати надані їм законом права та повноваження. Пропонуємо конвенційні процедури кримінального провадження розглядати як систему диспозитивно-процесуальних елементів кримінального провадження, за яких визначальним фактором стає волевиявлення його учасників, що спрямовано на врегулювання кримінально-правового та кримінального процесуального конфлікту, котрі виникають як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду. Враховуючи обмежений обсяг дослідження, не всі питання, що стосуються конвенційних процедур і способів їх реалізації у кримінальному провадженні, були висвітлені. Окремі з них стануть предметом подальшого наукового пошуку, зокрема, в подальшому планується розглянути конвенційні процедури в механізмі правового регулювання кримінальних процесуальних відносин, міжнародно-правові основи застосування конвенційних процедур кримінального провадження, гарантії прав учасників кримінального провадження під час застосування конвенційних процедур тощо.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Matkina DV *Konventsyalnaia forma sudebnogo razbyratelstva: ystoriya, sovremennost y perspektivy razvitiya* [Conventional form of trial: history, modernity and development prospects]. (Yurlitinform, 2010) 216 (in Russian)
2. Titko I. A. *Normatyvne zabezpechennia ta praktyka realizatsii pryvatnoho interesu v kryminalnomu protsesi Ukrainy: monohrafiia* [Normative support and practice of realization of private interest in criminal process of Ukraine] (Pravo, 2015) 448 (in Ukrainian)
3. Vasilieva EG *Ugolovnyi protsess: dogmatiko-aksiologicheskoe issledovanie: monografiya* [Criminal process: dogmatic and axiological research]: monograph. (Yurlitinform, 2013) 584 (in Russian)

Edited books

4. Hellmann W., Balashenko S. A., Zaitseva L. L. (red) *Alternatyvnoe razresheniye sporov v uholovnom protsesse: ucheb.-metod. posob.* [Alternative dispute resolution in criminal proceedings] (Izd. Center of BSU, 2015) 223 (in Russian)

Dissertations

5. Trofimenko VM 'Teoretychni ta pravovi osnovy dyferentsiatsii kryminalnoho protsesu Ukrainy' [Theoretical and legal bases of differentiation of criminal process of Ukraine] (dys d.iu.n. Kharkiv, 2017) 437 (in Ukrainian)
6. Sirotkina MV *Teoriia ta praktyka realizatsii prava na kompromis u kryminalnomu protsesi Ukrainy* [Theory and practice of realization of the right to compromise in the criminal process of Ukraine] (dys d.iu.n. Kyiv, 2021) 497 (in Ukrainian)

Thesis abstract

7. Krivtsova VM 'Iurydychnyi konflikt yak fenomen pravovoi diisnosti' [Legal conflict as a phenomenon of legal reality] (avtoref. kand. yuryd. nauk. Kharkiv, 2005) 21 (in Ukrainian)

Websites

8. 'Konventsii: slovnyk inshomovnykh sliv' [Conventionality: a dictionary of foreign words] <<https://www.jnsm.com.ua/cgi-bin/u/book/sis.pl?Article=10026&action=show#:~:text=> (in Ukrainian)

Демура М. І.

Конвенційні процедури та способи їх реалізації в кримінальному провадженні

У статті досліджується застосування альтернативних способів урегулювання конфліктів у кримінальному провадженні. Такі способи пропонується називати узагальненим терміном – конвенційні процедури кримінального провадження. Стверджується, що конвенційні процедури кримінального провадження – це система диспозитивно-процесуальних елементів кримінального провадження, за яких визначальним фактором стає волевиявлення його учасників, що спрямовано на врегулювання кримінально-правового та кримінального процесуального конфліктів, котрі виникають як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду. Обґрунтовується теза про те, що конвенційні процедури і є проявом диференційованої процесуальної форми, коли засада диспозитивності превалює над засадою публічності.

Ключові слова: конвенційні процедури, домовленості, кримінальне провадження, конвенція, угода, згода, добровільність, диспозитивність.

Демура М. И.

Конвенционные процедуры и способы их реализации в уголовном производстве

В статье исследуется применение альтернативных способов разрешения конфликтов в уголовном производстве. Такие способы предлагается называть обобщенным термином – конвенционные процедуры уголовного производства. Утверждается, что конвенционные процедуры уголовного производства – это система диспозитивно-процессуальных элементов уголовного производства, при которых определяющим фактором становится волеизъявление его участников, что направлено на урегулирование уголовно-правового и уголовного процессуального конфликтов, возникающих как на стадии досудебного расследования, так и на стадии судебного разбирательства. Обосновывается тезис о том, что конвенционные процедуры и являются проявлением дифференцированной процессуальной формы, когда основа диспозитивности превалирует над основой публичности.

Ключевые слова: конвенционные процедуры, договоренности, уголовное производство, конвенция, соглашение, согласие, добровольность, диспозитивность.

*Demura M. I.**Conventional procedures and methods of their implementation in criminal proceedings*

In this article we study alternative ways of resolving conflicts in criminal proceedings. We propose to call the use of such alternative methods a generalized term – conventional procedures of criminal proceedings. Conventional procedures include procedures for concluding agreements in criminal proceedings. The principle of discretion and deviation from the principle of publicity also occurs in cases: 1) when the prosecutor refuses to support the prosecution in court (the principle of publicity ceases to operate), and the victim agrees to support the accusation 2) when the investigator or prosecutor conducts an investigation and has the procedural authority to carry it out compulsorily (publicity principle). At the same time, the person being examined expresses a desire to pass the examination voluntarily (the principle of dispositiveness begins to operate and the principle of publicity ceases to apply); 3) when the victim, the defense party expresses a desire to exercise their right to withdraw explanations from the participants in criminal proceedings, the principle of dispositiveness begins to operate, but it is not necessary that the principle of publicity does not work – proceedings). Summing up, the paper determines that the application of conventional procedures involves the implementation of the principle of dispositiveness and limitation or deviation from the principle of publicity. We argue that the convention between the parties is an integral part of the modern civilized process, when the state, represented by bodies and officials, refuses to perform its functions in cases where the parties wish to exercise their rights and powers. The article stipulates that conventional procedures of criminal proceedings are a system of dispositive procedural elements of criminal proceedings, according to which the determining factor is the expression of will of its participants, aimed at resolving criminal and criminal procedural conflicts that arise both at the pre-trial investigation and trial.

Key words: *convention procedures, agreements, criminal proceedings, convention, agreement, consent, voluntariness, dispositiveness.*

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022 р.

Прийнята до друку: 29.04.2022 р.

І. О. Крицька, кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ РІЗНОВИДІВ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ У СУДОВОМУ РОЗГЛЯДІ: ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВАЗАСТОСУВАННЯ

Постановка проблеми. Безпосередність дослідження матеріальних об'єктів, виходячи з нормативного змісту ст. 23 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК), є необхідною умовою використання як доказів інформації, що є змістом речового доказу, та покладення її в основу мотивування й обґрунтування кінцевого судового рішення. Крім того, як свідчить судова практика, зазвичай це є також підґрунтям для подальшого вирішення питання про речові докази в кримінальному провадженні. Зазначене вимагає від суду здійснення особистого сприйняття ознак речових доказів під час судового розгляду. Як відмічає з цього приводу С. О. Ковальчук, із гносеологічної точки зору сприйняття здійснюється шляхом спостереження, яке дає можливість зафіксувати об'єкт, що досліджується, та його фізичні властивості¹. Однак не всі ознаки матеріального об'єкта через їх специфіку можуть бути безпосередньо сприйняті, і це ускладнює можливість дослідження речових доказів у судовому засіданні відповідно до ст. 357 КПК, а, отже, ставить під сумнів забезпечення засади, закріпленої в ст. 23 КПК.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання стосовно ознак речових доказів, можливостей їх дослідження в кримінальному процесі була предметом наукових пошуків таких учених, як В. В. Вапнярчук, О. Є. Головкин, В. Я. Дорохов, М. М. Єгоров, І. Ю. Кайло, О. Ю. Хахуцяк, О. Г. Шило та багатьох інших. Крім того, безпосередньо питання дослідження речових доказів у судовому розгляді відповідно до положень ст. 357 КПК розглядається в наукових працях С. О. Ко-

вальчука, І. І. Шепітько. Водночас проблематика дослідження в судовому розгляді деяких категорій речових доказів, що через їх специфічні властивості є надто ускладненим, не отримала свого окремого висвітлення в наукових роботах.

Мета статті полягає у висвітленні, зокрема на основі аналізу актуальної судової практики, проблемних питань дослідження окремих різновидів речових доказів у судовому розгляді та формулюванні науково-прикладних рекомендацій із цього аспекту.

Виклад основного матеріалу. Необхідність огляду речового доказу під час судового розгляду ґрунтується на нормативному змісті засади безпосередності дослідження показань, речей і документів, а також на такій ознаці речових доказів, як доступність для безпосереднього сприйняття їх змісту. У світлі цього відмітимо, що протягом ХХ ст. серед науковців – процесуалістів домінувала точка зору, що змістом речового доказу можуть вважатися виключно ті властивості та стани матеріального об'єкта, що підлягають безпосередньому сприйняттю слідчими, судьями, іншими учасниками процесу і фіксуються в протоколі його огляду². Натомість, всі інші властивості й стани матеріального носія, що не піддаються такому безпосередньому сприйняттю, на думку Г. Ф. Горського, Л. Д. Кокорева та П. С. Елькінд, становлять зміст інших процесуальних джерел доказів. Зокрема, вчені підкреслюють, що змістом речового доказу можуть вважати виявлені на предметі плями, схожої на слід крові, а те, що пляма на ньому є саме слідом крові, встановлюється через інше процесу-

¹ Ковальчук С., *Вчення про речові докази у кримінальному процесі: теоретико-правові та практичні основи: монографія* (Супрун В. П., 2017) 356–357.

² Дорохов В., 'Природа вещественных доказательств' (1971) 10 Советское государство и право 112

альне джерело доказів – висновок експерта¹. Зазначене дає підстави для висновку про віднесення до змісту речового доказу його матеріальних, фізичних властивостей – розміру, геометричної форми, різновиду матеріалу, слідів на поверхні, кольору, запаху та інших подібних ознак та станів матеріального об'єкта.

Утім, доцільно зауважити, що надання матеріального об'єкта для проведення з ним експертного дослідження, як правильно зазначає Ф. Н. Фаткуллін, не спричиняє втрату доказового значення для самого речового доказу, оскільки такий об'єкт і надалі може досліджуватися для перевірки висновку експерта (наприклад, повторна чи альтернативна експертиза) так само, як і з метою з'ясування інших обставин, що мають значення для кримінального провадження².

У розвиток указанного підкреслимо, що і в останніх дослідженнях, присвячених проблематиці речових доказів, зазначається про необхідність звернення до експерта в тих випадках, коли тільки використання спеціальної техніки дає можливість виявити слідчому та зробити їх доступними для безпосереднього сприйняття певні ознаки й властивості матеріального об'єкта, наприклад, хімічний склад речовини, невидимий потожировий слід тощо. Але отримання нового процесуального джерела – висновку експерта – не позбавляє й сам матеріальний об'єкт властивості речового доказу, однак і, як уточнюється, не наділяє його такою властивістю³. При цьому саме використання відповідного висновку експерта по окремих категоріях кримінальних правопорушень (наприклад, пов'язаних із незаконним обігом зброї чи наркотичних речовин) забезпечує можливість перевірки та оцінки матеріального об'єкта як речового доказу з огляду на його належність до кримінального провадження.

Важливим фактором, що впливає на процедуру та взагалі доцільність огляду речових доказів у судовому розгляді, на наш погляд, є підкреслена криміналістами відмінність між зовнішніми ознаками об'єктів та їх внутрішніми властивостями

(якостями). Зокрема, у спеціальній літературі підкреслено, що зовнішню будову предмета, його просторові границі, геометричну форму, розмір, об'єм, рельєф поверхні, розташування та співвідношення частин, сторін, кутів, точок, борозенок, валиків, заглиблень та опуклостей характеризують ознаки. Натомість, властивості характеризують внутрішні якості об'єктів – наприклад, фізичну природу та агрегатний стан: твердість, сипкість, текучість, теплопровідність тощо⁴.

Враховуючи вказане, у ключі розглядуваного нами питання зауважимо, що внутрішні властивості матеріального об'єкта не можуть бути доступними для безпосереднього сприйняття. Без сумніву, це не означає, що в цьому випадку об'єкт не може бути визнаний речовим доказом, однак, як видається, може впливати на прийняття судом рішення про доцільність проведення огляду такого матеріального об'єкта під час судового розгляду.

Надалі зупинимося на аналізі підстав, порядку та доцільності огляду окремих речових доказів під час судового розгляду з урахуванням їх характеристик.

Дослідження великих об'єктів за місцем їх знаходження.

Як свідчить аналіз судової практики, при вирішенні питання про доцільність проведення огляду за місцем знаходження речового доказу судді, зазвичай, керуються приписами ч. 2 ст. 357 КПК, а також рекомендаціями, сформульованими в листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 жовтня 2012 р. № 223–1446/0/4–12 «Про деякі питання порядку здійснення судового розгляду в судовому провадженні у першій інстанції відповідно до Кримінального процесуального кодексу України», відповідно до яких огляд речових доказів, які неможливо доставити в судові засідання, за необхідності проводиться за їх місцезнаходженням. При цьому уточнюється, що підставою для прийняття рішення про такий огляд може бути значний об'єм або вага речового доказу, його нерозривний зв'язок із землею, потреба в особливих умовах зберігання такого матеріального об'єкта тощо.

Зокрема, виходячи з такого підходу, згідно зі змістом ухвали Гадяцького районного суду Полтавської області від 30 вересня 2020 р. (справа

¹ Горский Г, Кокорев Л, Элькин П, *Проблемы доказательств в советском уголовном процессе*. (Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 1978) 181–182

² Фаткуллин Ф, *Общие проблемы процессуального доказывания*. 2-е изд., доп. (Изд-во Казан. ун-та, 1976) 147

³ Головкин О, *Хранение вещественных доказательств на досудебных стадиях уголовного судопроизводства* (дис канд юрид наук, Москва, 2015) 33–34

⁴ Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. та ін., *Криміналістика: питання та відповіді: Навчальний посібник* (Центр учбової літератури, 2011) 33

№ 532/308/15-к), у судовому засіданні у справі про умисне вбивство було задоволено клопотання прокурору про дослідження речового доказу обгорілого автомобіля ВАЗ 2108 за місцем його зберігання, а саме на території Відділення поліції № 1 м. Полтави? оскільки доставити його в судове засідання неможливо. Судом було враховано аргументи сторони обвинувачення щодо неможливості доставляння речового доказу до приміщення суду через його зношений стан і спричинення можливих пошкоджень у разі його транспортування¹.

Натомість, в іншому кримінальному провадженні щодо обвинувачення за ч. 2 ст. 286 Кримінального кодексу України було відмовлено в задоволенні клопотання сторони захисту про огляд речових доказів – автомобіля марки BMW X-5 та автомобіля марки MAN TGA 26.430 за їх місцезнаходженням. Доцільно відмітити, що на обґрунтування клопотання захисник посилався на те, що експертиза щодо зазначених речових доказів проведена не повно, в тому числі не враховано усіх ушкоджень автомобілів. Мотивуючи свою відмову, суд підкреслив, що в судовому засіданні було досліджено письмові докази, які стосувалися наведених речових доказів, зокрема і протоколи огляду автомобілів, висновки експертиз технічного стану транспортних засобів, крім того за клопотанням сторони захисту, в порядку ст. 356 КПК, було проведено допит експерта щодо роз'яснення ним наданих висновків. Отже, суд констатував недоведеність стороною захисту необхідності проведення огляду речових доказів у порядку ч. 2 ст. 357 КПК².

Ураховуючи останній наведений приклад, вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що судді про оцінці доцільності проведення огляду за місцем знаходження речових доказів можуть брати до уваги саме відображення всієї необхідної доказової інформації про матеріальний об'єкт через інші процесуальні джерела доказів – зокрема, документи (протоколи слідчих (розшукових) дій, протокол огляду самого матеріального об'єкта), висновки експертів. У світлі цього слід звернути увагу на ознаки речових доказів, які були виокремлені нами

раніше³, що характеризують їх процесуальну форму, а саме, комплексність та визначеність.

У спеціальній юридичній літературі з цього приводу підкреслювалось, що формування речового доказу включає позапроцесуальну та процесуальну стадії, яким відповідають утворення матеріальних слідів, ознак та станів речі, предмета та, відповідно, їх сприйняття й фіксація у процесуальних документах⁴. Підкреслювалося й те, що речовий доказ залучається до матеріалів кримінального провадження в обов'язковому супроводженні повідомлень про зафіксовані в протоколі огляду місця події обставини⁵.

Як вказує Ф. Н. Фаткуллін, для речових джерел доказів характерною є та особливість, що вони набувають статусу джерела доказів тільки за умови, що вони вилучені або представлені, детально оглянуті і залучені до провадження в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством⁶. На продовження цього умовиводу слід навести й позицію О. В. Победкіна, який відмічав необхідність перетворення будь-якої інформації, що має значення для доказування у вербальну форму, як обов'язкову умову забезпечення допустимості для невербальних слідів⁷. Саме з урахуванням комплексного характеру процесуальної форми речових доказів, проявом якого є супроводження їх формування у кримінальному провадженні через складання цілого комплексу процесуальних документів, суд може дійти висновку про недоцільність безпосереднього спостереження ознак речового доказу за місцем його знаходження. До того ж слід брати до уваги й те, що інформація про речовий доказ у відповідних процесуальних документах повинна мати максимально деталізований, вичерпний характер, із конкретним зазначенням усіх індивідуалізуючих ознак та властивостей матеріального носія, що робить їх доступними для спостереження учасниками кримінального провадження, розкриваючи зміст речового доказу.

³ Крицька І, 'Речові докази у кримінальному провадженні' (дис канд юрид наук, Харків, 2017) 261

⁴ Дорохов В, 'Природа вещественных доказательств' (1971) 10. Советское государство и право 110

⁵ Эйман А. А. *Заключение эксперта (Структура и научное обоснование)*. (Юрид. лит., 1967) 131

⁶ Сибилева Н. В. *Допустимость доказательств в советском уголовном процессе: Учеб. пособие*. (УМК ВО, 1990) 16–17

⁷ Победкин А. В. 'Теория и методология использования вербальной информации в уголовно-процессуальном доказывании' (дис докт юрид наук, Москва, 2005) 57

¹ Ухвала Гадяцького районного суду Полтавської області від 30 вересня 2020 р., судова справа № 532/308/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91904520> (дата звернення: 15.02.2022)

² Ухвала Волочиського районного суду Хмельницької області від 9 квітня 2019 р., судова справа № 671/1155/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81140121> (дата звернення: 15.02.2022)

Отже, стороні при обґрунтуванні потреби проведення огляду в порядку ч. 2 ст. 357 КПК необхідно особливо підкреслити та відзначити, яким чином така судова дія може сприяти встановленню нових індивідуалізуючих ознак порівняно з тими, що вже були розкриті при дослідженні процесуальних документів щодо такого матеріального об'єкта, або ж забезпечити перевірку встановлених ознак речового доказу за наявності певних сумнівів у їх достовірності чи належності.

Дослідження речових доказів із латентними ознаками, зокрема, внутрішніми властивостями.

На початку роботи, розглядаючи таку ознаку речових доказів, як доступність для безпосереднього сприйняття, ми вже вказували на охарактеризований у спеціальній юридичній літературі поділ ознак матеріальних об'єктів на зовнішні ознаки, доступні для безпосереднього споглядання, та внутрішні властивості, які приховані (латентні) від людського ока та зміст яких може бути сприйнятий через ознайомлення з іншими процесуальними джерелами (насамперед висновком експерта).

У наведеному випадку логічно постає питання про доцільність і необхідність проведення під час судового розгляду відповідно до положень ст. 357 КПК огляду тих матеріальних об'єктів, висновок про визнання яких речовими доказами може базуватися саме на результатах експертних досліджень, оскільки їх внутрішні властивості, які саме і мають доказове значення в кримінальному провадженні, приховані від зовнішнього споглядання. Передусім йдеться про наркотичні, психотропні речовини, хімічний склад яких, що становить основний зміст відповідного речового доказу, розкривається через висновок експерта, а не шляхом візуального спостереження за матеріальним об'єктом в суді.

Водночас, як засвідчує аналіз судової практики, суди переважно задовольняють клопотання про проведення в судовому засіданні огляду речового доказу, яким є певна наркотична чи психотропна речовина. Так, згідно з ухвалою Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 17 квітня 2020 р. (справа №473/652/20) судом було прийнято рішення про необхідність огляду, зокрема, «канабісу, маса якого в перерахунку на суху речовину після проведення експертного дослідження складає 0,401 гр», а також «саморобного пристрою для вживання наркотичних засобів..., на поверхнях яких виявлено канабіс та метадон,

масу яких встановити неможливо, наркотична речовина – РVP, маса якої у перерахунку на суху речовину становить 0,00038 гр, амфетамін маса якого у перерахунку на суху речовину становить 0,0012 гр»¹. Аналогічні за змістом рішення прийняті в багатьох інших справах^{2 3 4}.

Як видається, приймаючи рішення про необхідність огляду у зазначених випадках таких матеріальних об'єктів, судді насамперед керувалися положеннями ч. 2 ст. 23 КПК, в якій закріплено нормативний зміст засади безпосередності дослідження показань, речей і документів. Звертаючись до аналізу наведеного припису, відмітимо, що законодавець забороняє суду визнавати «доказами ті відомості, що містяться в ... речах..., які не були предметом безпосереднього дослідження суду...». Аналізуючи вказане нормативне положення з використанням лексико-граматичного способу тлумачення, слід зазначити, що воно є складнопідрядним реченням, яке містить дві означальні підрядні частини, при цьому пов'язані між собою.

Логічно припустити, що конструкція «які не були предметом безпосереднього дослідження суду» (*курсив наш – І. К.*) належить до слова «речі», а не «відомості», а тому й зобов'язує суддів безпосередньо оглядати всі матеріальні об'єкти незалежно від того, чи можна відомості, які в них містяться і які мають значення у відповідному кримінальному провадженні, розкрити через дослідження інших процесуальних джерел доказів – наприклад, дослідження висновків експертів (ст. 358 КПК), отримання показань від експерта в суді щодо наданого ним висновку (ст. 356 КПК). Однак, на наш погляд, подібний підхід не зовсім відповідає «духу» засади безпосередності дослідження показань, речей і документів, оскільки змушує суддів вдаватися до виконання формальних дій, які пов'язані із витратою матеріальних

¹ Ухвала Вознесенського міськрайонного суду Миколаївської області від 17 квітня 2020 р., судова справа №473/652/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88854286> (дата звернення: 15.02.2022)

² Ухвала Балаклійського районного суду Харківської області від 24 червня 2021 р., судова справа №610/2756/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97870541> (дата звернення: 15.02.2022)

³ Ухвала Кузнецовського міського суду Рівненської області від 19 березня 2019 р., судова справа №565/1367/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80544583> (дата звернення: 15.02.2022)

⁴ Ухвала Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 27 вересня 2017 р., судова справа №628/1034/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69143533> (дата звернення: 15.02.2022)

і часових ресурсів, проте не дають можливості реально встановити якусь нову доказову інформацію, безпосередньо побачити доказові внутрішні властивості матеріальних об'єктів. Як видається, акцент у ч. 2 ст. 23 КПК має бути зміщений саме на обов'язковість безпосереднього дослідження *відомостей* (курсив наш – І. К.), які містяться в речах і зміст яких може стати доступним для безпосереднього сприйняття суду та учасників судового розгляду через виконання інших судових дій (як, наприклад, вказувалося вище, передбачених статтями 356 і 358 КПК). З огляду на це пропонуємо викласти перше речення ч. 2 ст. 23 КПК у новій редакції, а саме: «Відомості, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, що містяться в показаннях, речах і документах, не можуть бути визнані доказами, крім випадків, передбачених цим Кодексом».

Дослідження цифрових доказів.

Розглядаючи питання стосовно особливостей дослідження цифрової інформації, яка може мати доказове значення в кримінальному провадженні, передусім відмітимо, що, на наше переконання, наразі існує нагальна потреба у приведенні вітчизняного кримінального процесуального законодавства до реалій «діджиталізованого» сьогодення – причому не лише з погляду способів отримання цифрової інформації, а й щодо нових підходів до перевірки та оцінки цифрової інформації як доказу в кримінальному провадженні. У світлі цього згадується позиція С. І. Кувичкова, яка ґрунтується на необхідності надання пріоритету технічним гарантіям верифікації автентичності інформації, що подається суду, відносно дотримання формальних вимог допустимості доказів, насамперед пов'язаних із їх протоколюванням. Тобто за умови, що технічні можливості дозволяють підтвердити автентичність електронної інформації, вона може мати доказове значення¹.

Утім, не можна залишити поза увагою «занепокоєння» з боку тих теоретиків та правозастосовників, які вказують на основні ризики використання цифрової інформації у доказуванні, а саме, що її ненадійність як доказу пов'язана з мультиплікативністю, а також транслюваністю, що робить її легко змінюваною одночасно з наявністю певних складнощів при встановленні її автентичності, виявленні фактів фальсифікації.

¹ Кувичков С. И. 'Использование в доказывании по уголовным делам информации, представленной в электронном виде' (дис канд юрид наук, Нижний Новгород, 2016) 13

Водночас, як зазначається у спеціальній юридичній літературі з цього питання, основною властивістю доказу, що містить електронну інформацію, є якраз його перевірюваність (верифікованість), оскільки використання такого виду інформації пов'язане з наявністю значних можливостей перевірки її ідентифікації та аутентифікації із застосуванням технічних засобів, до того ж перевірка цілісності і незмінності інформації на електронному носії є передусім технічним завданням, а суб'єктивний фактор тут відіграє набагато меншу роль. П. С. Пастухов детально розглядає відповідні засоби верифікації цифрових доказів, виокремлюючи такі аспекти: детальне фіксування у протоколі характеристик програмних засобів (тип операційної системи, реєстраційний номер), самої комп'ютерної інформації (тип файлу, його обсяг, час створення, час редагування, час відкриття, відомості про користувача), програмних засобів, які використовуються для забезпечення цілісності (незмінності) даних (це, наприклад, може бути принцип хешування – вчений зазначає, що для підтвердження будь-якої електронної інформації, включаючи аудіо- і відеофайли, записані за допомогою різних технічних засобів, можна використовувати саме хеш-функцію). Отже, на переконання дослідника, «існує цілий арсенал перевірки надійності електронних доказів, при цьому спеціальним засобом перевірки електронних доказів є комп'ютерно-технічна експертиза»². Щодо доцільності використання технології «хешування» для перевірки достовірності цифрової інформації згадується й в інших наукових джерелах^{3 4}.

До речі, саме використання хеш-функції наразі розглядається як одна із головних умов, що створює можливість використання при доказуванні копії цифрової інформації. Зокрема, І. Г. Каланча та А. М. Гаркуша підкреслюють можливість верифікації (перевірки) копії інформації шляхом хешування первинної інформації,

² Пастухов П, 'Средства проверки надежности «электронных» доказательств в ходе досудебного производства по уголовному делу' (2015) 3 Пробелы в российском законодательстве 170–171

³ Скрипник А В 'Використання інформації з електронних носіїв у кримінальному процесуальному доказуванні' (дис докт філософії, Харків, 2021) <http://nauka.nlu.edu.ua/download/diss/SkripnikAV/d_SkripnikAV.pdf>

⁴ Каланча І, Гаркуша А, 'Копія електронної інформації як доказ у кримінальному провадженні: процесуальний та технічний аспекти' (2021) 8 Юридичний науковий електронний журнал <[79.pdf](http://lsecj.org.ua) (lsecj.org.ua)>

копії інформації та порівняння отриманих хеш-значень. Указується, що це забезпечує можливість математично перевірити та підтвердити цілісність і справжність копії інформації, записаної на цільовий електронний носій інформації. Поряд із дотриманням вимоги щодо недопустимості внесення змін до первинної інформації, що є об'єктом копіювання, до початку копіювання, під час та після його проведення шляхом підключення електронного носія інформації до комп'ютера спеціаліста чи слідчого, що здійснюється в режимі «тільки читання», наприклад, із використанням пристрою блокування запису, наведене забезпечує унікальні умови гарантування цілісності та справжності даних копії, а відповідно, збирання допустимого доказу. Підкреслюється й те, що хешування – обрахування контрольних сум для перевірки цілісності даних – має бути зафіксовано безпосередньо в протоколі процесуальної дії (тобто значення, отримані під час хешування)¹.

Питання дослідження в суді копій цифрової інформації та використання їх як належного та допустимого доказу в провадженні стає останнім часом і предметом аналізу для Верховного Суду (далі – ВС). Зокрема, з цього приводу висловилося Об'єднана палата ВС у постанові від 29 березня 2021 р. (справа № 554/5090/16-к). Судді вказали на безпідставність ототожнення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа, посилаючись на характерну рису електронного документа – відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Звернувшись до положень Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», Об'єднана палата відмітила, що кожний з електронних примірників вважається оригіналом електронного документа у випадку його зберігання на кількох електронних носіях інформації; водночас один і той самий електронний документ може існувати на різних носіях. А, отже, усі ідентичні за своїм змістом екземпляри електронного документа можуть розглядатися як оригінали та відрізнятися один від одного тільки часом і датою створення. Цікаво, що судді так само вказали на можливість вирішення питання ідентифікації елек-

тронного документа як оригіналу уповноваженою особою, яка його створила, через застосування спеціальних програм шляхом обрахування контрольної суми файлу або каталогу з файлами – CRC-сума, hash-сума). Крім того, з цією метою може забезпечуватися й проведення спеціальних досліджень².

В іншій справі Касаційний кримінальний суд ВС (постанова від 26 січня 2021 р., судова справа № 236/4268/18) також підкреслив, що матеріальний носій є лише способом збереження інформації, який має значення тільки тоді, коли електронний документ виступає речовим доказом. Так само вказано на головну особливість електронного документа, якою є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія. Судді відмітили, що долучені до матеріалів провадження DVD-R диски були виготовлені у зв'язку з необхідністю надання інформації, яка має значення у кримінальному провадженні та є самостійним джерелом доказу, похідним від інформації, що зберігається на комп'ютері в електронному вигляді у виді файлів. Таким чином, записаний на оптичний диск – носій інформації – електронний файл у вигляді відеозапису є оригіналом (відображенням) електронного документа³.

Отже, чітко простежується тенденція на формування нових, сучасних поглядів на використання цифрової інформації як доказу в кримінальному провадженні в судовій практиці. Більше того, самі судді ВС звертають увагу на недосконалість вітчизняного кримінального процесуального законодавства в цьому питанні, вказуючи на потребу його найскорішого оновлення, оскільки саме судова практика наразі має долати наявні прогалини, в тому числі з питань умов та порядку використання в доказуванні не лише копій цифрових носіїв, а й інших різновидів цифрової доказової інформації, наприклад, скріншотів, інформації із відкритих джерел тощо⁴.

² Постанова Об'єднаної палати ВС в постанові від 29 березня 2021 р., судова справа № 554/5090/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938> (дата звернення: 15.02.2022)

³ Постанова Касаційного кримінального суду ВС від 26 січня 2021 р., судова справа № 236/4268/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94905297> (дата звернення: 15.02.2022)

⁴ Судді ККС ВС обговорили проблемні питання допустимості електронних доказів під час судового розгляду (Сайт Верховного Суду) <ВЕРХОВНИЙ СУД (court.gov.ua)> (дата звернення: 15.02.2022)

¹ Каланча І, Гаркуша А, 'Копія електронної інформації як доказ у кримінальному провадженні: процесуальний та технічний аспекти' (2021) 8 Юридичний науковий електронний журнал 338 <[79.pdf](https://lsei.org.ua) (lsei.org.ua)> (дата звернення: 15.02.2022)

З огляду на вищезазначене констатуємо нагальну потребу внесення змін до кримінального процесуального законодавства, які визначали б не лише особливий новий порядок збирання та фіксування цифрової інформації, а й запроваджували б нові підходи до дослідження такого різновиду доказу, зміщуючи акцент із формальних правил на можливості верифікації цифрової інформації на предмет її автентичності та незмінюваності за допомогою технології хешування. Крім того, доцільно вказати й на можливість застосування такого способу проведення автентифікації та верифікації цифрової інформації, як «ланцюг законних володінь» («chain of custody»). Сутність цієї технології полягає в поетапній реєстрації всієї інформації про ідентифікаційні властивості, виробництво, зберігання та рух файлу від користувача до користувача, аж до дослідження в судовому засіданні – і за необхідності демонстрування цього учасникам процесу. Таким чином, йдеться про покрокове документування ідентифікаційних властивостей файлу з моменту його реєстрації, трансляції,

зберігання і переміщення з одного носія на інший¹.

Висновки. Отже, підсумовуючи, доцільно вказати, що найчастіше виконання нормативних вимог, закріплених у статтях 23 і 357 КПК, ускладнюється у разі виникнення потреби в кримінальному провадженні в дослідженні речових доказів: 1) які є великими об'єктами і їх огляд необхідно проводити за місцем їх знаходження; 2) які містять латентні ознаки, зокрема, внутрішні властивості; 3) які містять цифрову інформацію, що має доказове значення. Водночас, проведене у статті дослідження як наукових поглядів, так й актуальної судової практики, дало підстави визначити напрями корегування вітчизняного кримінального процесуального законодавства з цього питання, а також сформулювати окремі науково-прикладні рекомендації щодо порядку дослідження розглядуваних категорій речових доказів у судовому розгляді.

¹ Пастухов П, 'Средства проверки надежности «электронных» доказательств в ходе досудебного производства по уголовному делу' (2015) 3 Пробелы в российском законодательстве 171

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Postanova Kasatsiinoho kryminalnoho sudu VS vid 26 sichnia 2021 r., sudova sprava № 236/4268/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94905297> (in Ukrainian)
2. Postanova Obiednanoi palaty VS v postanovi vid 29 bereznia 2021 r., sudova sprava № 554/5090/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96074938> (in Ukrainian)
3. Ukhvala Balakliiskoho raionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 24 chervnia 2021 r., sudova sprava № 610/2756/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97870541> (in Ukrainian)
4. Ukhvala Voznesenskoho miskraionnoho sudu Mykolaiivskoi oblasti vid 17 kvitnia 2020 r., sudova sprava № 473/652/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88854286> (in Ukrainian)
5. Ukhvala Volochyskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 9 kvitnia 2019 r., sudova sprava № 671/1155/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81140121> (in Ukrainian)
6. Ukhvala Hadiatskoho raionnoho sudu Poltavskoi oblasti vid 30 veresnia 2020 r., sudova sprava № 532/308/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91904520> (in Ukrainian)
7. Ukhvala Kuznetsovskoho miskoho sudu Rivnenskoi oblasti vid 19 bereznia 2019 r., sudova sprava № 565/1367/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80544583> (in Ukrainian)
8. Ukhvala Kupianskoho miskraionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 27 veresnia 2017 r., sudova sprava № 628/1034/15-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/69143533> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Ejsman A. A., *Zaklyuchenie eksperta (Struktura i nauchnoe obosnovanie)* [Expert's conclusion (structure and scientific substantiation)] (YUrid. lit. 1967) (in Russian)
2. Fatkullin F. N., *Obshchie problemy processual'nogo dokazyvaniya. 2-e izd., dop.* [General Procedure Proving Problems] (Izd-vo Kazan. un-ta 1976) (in Russian)
3. Gorskij G. F., Kokorev L. D., El'kind P. S., *Problemy dokazatel'stv v sovetskom ugolovnom* [Problems of evidence in the Soviet criminal process] (Izd-vo Voronezh. gos. un-ta 1978) (in Russian)

4. Kofanov A. V., Kobylanskyi O. L., Kuzmichov Ya. V. ta in., *Kryminalistyka: pytannia ta vidpovidi: Navchalnyi posibnyk*. [Criminalistics: Questions and Answers: Tutorial] (Tsentr uchbovoi literatury 2011) 280 c. (in Ukrainian)
5. Kovalchuk S. O., *Vchennia pro rechovi dokazy u kryminalnomu protsesi teoretyko-pravovi ta praktychni osnovy: monohrafiia* [The doctrine of real evidence in the criminal process: theoretical and practical bases: monograph] (Suprun V. P. 2017) (in Ukrainian)
6. Sibileva N. V., *Dopustimost' dokazatel'stv v sovetskom ugovnom processe: Ucheb. posobie* [The admissibility of evidence in the Soviet criminal process: tutorial] (UMK VO 1990) (in Russian)

Dissertation

7. Golovkin O. E., 'Hranenie veshchestvennyh dokazatel'stv na dosudebnyh stadiyah ugovnogo sudoproizvodstva' [Storage of physical evidence at the pre-trial stages of criminal proceedings] (dis kand yurid nauk, Moskva, 2015) (in Russian)
8. Krytska I. O., *Rechovi dokazy u kryminalnomu provadzhenni* [Real evidence in criminal proceedings] (dys kand yuryd nauk, Kharkiv, 2017) (in Ukrainian)
9. Kuvychkov S. I., 'Ispol'zovanie v dokazyvanii po ugovnym delam informacii, predstavlennoj v elektronnom vide' [The use of information presented in electronic form in the criminal cases provided in electronic form] (dis kand yurid nauk, Nizhnij Novgorod, 2016) (in Russian)
10. Pobedkin A. V., 'Teoriya i metodologiya ispol'zovaniya verbal'noj informacii v ugovno-processual'nom dokazyvanii' [Theory and methodology for using verbal information in criminal procedure proving] (dis dokt yurid nauk, Moskva, 2005) (in Russian)
11. Skrypnyk A. V., 'Vykorystannia informatsii z elektronnykh nosiiv u kryminalnomu protsesualnomu dokazuvanni' [Use of electronic media information in criminal procedural proof] (dys dokt filosofii, Kharkiv, 2021) (in Ukrainian)

Journal articles

12. Dorohov V. Ya., 'Priroda veshchestvennyh dokazatel'stv' [Nature of material evidence] (1971) 10 *Sovetskoe gosudarstvo i pravo – Soviet state and law* (in Russian)
13. Kalancha I. H., Harkusha A. M., 'Kopiia elektronnoi informatsii yak dokaz u kryminalnomu provadzhenni: protsesualnyi ta tekhnichnyi aspekty' [A copy of electronic information as evidence in criminal proceedings: procedural and technical aspects] (2021) 8 *Yurydychni naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal* (in Ukrainian)
14. Pastuhov P. S., 'Sredstva proverki nadezhnosti «elektronnyh» dokazatel'stv v hode dosudebnogo proizvodstva po ugovnomu delu' [Means of checking the reliability of «electronic» evidence during pre-trial production in a criminal case] (2015) 3 *Probely v rossijskom zakonodatel'stve – Spaces in Russian legislation* (in Russian)

Websites

15. 'Suddi KKS VS obhovoryly problemni pytannia dopustymosti elektronnykh dokaziv pid chas sudovoho rozghliadu' [Judges of the KCC SC have discussed problematic issues of the admissibility of electronic evidence during the trial] (2022) *Sait Verkhovnoho Sudu – Supreme* (in Ukrainian)

Крицька І. О.

Дослідження окремих різновидів речових доказів у судовому розгляді: деякі питання правозастосування

У статті на основі аналізу актуальної судової практики висвітлюються проблемні питання дослідження окремих різновидів речових доказів у судовому розгляді. Зокрема, звертається увага на проблеми огляду судом великих за об'ємом матеріальних об'єктів, що визнані речовими доказами. Крім того, розглядаються питання доцільності та процесуального порядку дослідження речових доказів, які визнані такими через наявність в них внутрішніх властивостей, що мають доказове значення в кримінальному провадженні, однак латентні для візуального сприйняття. Окремо розкривається питання щодо дослідження в судовому розгляді цифрових доказів, зокрема, зважаючи на їх особливості, що зумовлюють потреби в концептуально новому підході до розуміння оригіналу та копії інформації. На підґрунті проведеного аналізу автором сформульовані науково-прикладні рекомендації, що можуть бути використані в правозастосуванні.

Ключові слова: докази, дослідження доказів, речові докази, огляд речових доказів, цифрові докази.

Крицкая И. А.

Исследование определенных разновидностей вещественных доказательств в суде: некоторые вопросы правоохранительных органов

В статье, основанной на анализе актуальной судебной практики, выделены проблемные вопросы исследования определенных видов вещественных доказательств в судебном разбирательстве. В частности, внимание обращается на проблему рассмотрения судом крупногабаритных в объеме материальных объектов, которые признаны вещественными доказательствами. Кроме того, рассматривается вопрос целесообразности и процессуального порядка исследования вещественных доказательств, которые признаны такими в силу наличия внутренних свойств, имеющих доказательственное значение в уголовном производстве, но скрытых для визуального восприятия. Отдельно раскрывается вопрос исследования в судебном рассмотрении цифровых доказательств, в частности, учитывая их особенности, которые определяют потребности концептуально нового подхода к пониманию оригинала и копии информации. Автор на основании проведенного анализа формулирует научно-прикладные рекомендации, которые могут быть использованы в правоприменении.

Ключевые слова: доказательства, исследование доказательств, вещественные доказательства, осмотр вещественных доказательств, цифровые доказательства.

Krytska I. O.

Research of certain varieties of real evidence in court: some issues of law enforcement

The author of the article based on the analysis of actual judicial practice, highlights the problem issues of research of certain varieties of real evidence in court proceedings in accordance with the procedural order regulated Art. 357 of the Criminal Procedure Code.

First of all, attention is drawn to the problem of review by the court of large in the volume of material objects that are recognized by material evidence. The author on the basis of litigation and regulatory acts analyzes cases where a review of real evidence is necessary at the place of their finding. At the same time, the arguments that should be given in the requests of the criminal proceedings on this review. are emphasized.

Secondly, the author of the article reveals the issue of expediency of conducting material objects in court, the evidence of which is due to their internal properties that are not available for external unpredictable perception. Taking into account this analysis, the author proposes to introduce certain changes to Article 23 of the Criminal Procedure Code.

And, finally, the author pays attention to the needs of renewal of domestic legislation on the procedure for researching digital evidence in criminal proceedings. This is based on the features of such a category of evidence that causes a new understanding of the original and copies of information. Given this, the author offers ways to verify digital information that will ensure the verification of its authenticities and unchanged, produced in science and practice.

The conducted research gave reasons to determine the directions of correction of domestic criminal procedural legislation on this issue, as well as formulate some scientific and applied recommendations on the procedure for studying this categories of material evidence in court proceedings.

Key words: evidence, research of evidence, real evidence, review of real evidence, digital evidence.

Стаття надійшла до редакції: 23.02.2022

Прийнята до друку: 15.04.2022

А. В. Ланкін, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінальної юстиції Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ, ПРОКУРОРА, АДВОКАТА ЗА ПОРУШЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ

Постановка проблеми. Формування в Україні демократичної правової держави залежить від представників системи правосуддя: суддів, прокурорів, адвокатів. Важливе значення мають моральні якості представників цих професій, у зв'язку із чим виникає потреба забезпечити додержання ними певних етичних правил і вимог. У цьому зацікавлені як суспільство в цілому, так і професійна спільнота, а також кожний окремий юрист. Це зумовлює необхідність установа певних гарантій додержання професійної етики. Однією з основних гарантій додержання суддею, прокурором та адвокатом правил професійної етики є відповідальність за їх порушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що питання професійної етики було предметом наукових досліджень численних українських учених, зокрема В. О. Лозового, О. В. Петришина, В. М. Суценка, Л. В. Теліженко, В. З. Ухача та ін., проблеми відповідальності за її порушення у практичній діяльності судді, прокурора та адвоката зберігають свою актуальність. Це зумовлено розвитком судово-правової реформи, а також необхідністю гармонізації національних правил етики і поведінки правника з міжнародними стандартами у цій сфері.

Метою цієї статті є наукова розробка проблематики відповідальності судді, прокурора та адвоката за порушення професійної етики шляхом визначення видів такої відповідальності, підстав та наслідків її настання.

Виклад основного матеріалу. Відповідальність судді, прокурора, адвоката за порушення етики можна розглядати в двох аспектах: внутрішньому та зовнішньому. Внутрішній аспект такої відповідальності полягає у певних переживаннях особи, пов'язаних із порушенням моральних заборон. Найчастіше вони ототожнюються з такими

морально-етичними категоріями, як «совість» або «сумління» певної людини, що у внутрішній свідомості індивіда домінують над оцінкою з боку інших людей, загрозою покарання тощо. Совість здатна проявлятися як «каяття» – негативні переживання щодо моральності своєї поведінки¹. Невипадково, саме муки совісті вважаються найбільш серйозною відплатою за негативний вчинок. Відчуття психологічного дискомфорту, що спричиняє відступ від правил професійної етики, є для багатьох правників необхідним і достатнім фактором, який стримує їх від подібних порушень, а у разі їх вчинення – зумовлює самостійне усунення негативних наслідків такого порушення. Тобто у цьому випадку відповідальність настає ніби перед самим собою, коли морально орієнтована частина особи набуває перевагу й зумовлює позитивну корекцію аморальної поведінки, що супроводжується неприємними відчуттями, які, з одного боку, спокутують моральну провину, а з другого – попереджають подібні порушення у майбутньому.

Разом із тим у більшості випадків порушення моральних настанов завдає шкоду не лише конкретній особі, а й суспільству в цілому. Тому вони викликають негативну сторонню реакцію, яку можна вважати зовнішнім аспектом такої відповідальності. У свою чергу, він виявляється у двох вимірах: (1) соціальному та (2) юридичному.

Соціальна відповідальність виявляється у суспільному осуді порушника, зневазі до нього з боку оточення, послабленні соціальних зв'язків, утраті авторитету та впливу на інших людей. Це може мати різні форми: від ігнорування людини до активних негативних проявів на її адресу, таких як глузування, образи, приниження тощо. Здебільшого такі реакції мають ситуативний характер і за-

¹ Теліженко Л., *Етика юриста* (Сумський державний університет 2020) 15

лежать від багатьох факторів, як-от: ступеня і характеру порушення етичних норм, попередньої поведінки порушника, його положення у колективі, наявності підтримки з боку інших, вжитих заходів щодо виправлення та реабілітації в очах оточення тощо. Часто вони не є сумірними вчиненому проступку, адже люди здатні виправдовувати вчинки тих, кому вони симпатизують, і, навпаки, надмірно суворо сприймають порушення з боку людей, до яких ставляться негативно. При цьому ті самі дії можуть викликати протилежну оцінку з боку сторонніх осіб: приміром, коли правник інформує правоохоронні органи про те, що хтось з його колег отримує неправомірну вигоду, це може зумовити його обструкцію у професійній спільноті, однак позитивно оцінюється суспільством. Це зумовлено тим, що корпоративні інтереси професійних когорт, як правило, не відповідають, а то й суперечать інтересам суспільства¹. Крім того, наслідки такої відповідальності передусім зачіпають особистісну сферу порушника, однак прямо не позначаються на його майновій сфері чи службовому становищі. Невизначеним є строк дії морального осуду: в одних випадках про аморальний вчинок правника можуть швидко забути, в інших випадках – негативне ставлення до людини зберігається роками.

З огляду на всі ці особливості соціальної відповідальності, вона не є достатньою гарантією дотримання вимог професійної етики. Зважаючи на це, правовідносини, що стосуються реакції на їх порушення, потребують нормативного врегулювання. Це зумовлює необхідність встановлення юридичної відповідальності за такі порушення. Її можна визначити як різновид соціальної відповідальності, що передбачений законом і забезпечується силою державного примусу та полягає у встановленні для особи певних обмежень у зв'язку з порушенням нею норм і правил професійної етики. Вона характеризується тим, що: виявляється у формі певного виду юридичної відповідальності; є нормативно визначеною; настає за наявності передбачених законом підстав, якими є порушення етичних правил та заборон; реалізується в особливому порядку, за встановленою процедурою; має для правника негативні наслідки, що позначаються на його особистій сфері та/або правовому статусі як судді, прокурора чи адвоката.

¹ Лозовой В, Петришин О, *Професійна етика юриста* (Право 2004) 46

Нормативним підґрунтям для юридичної відповідальності судді, прокурора та адвоката за порушення правил професійної етики є відповідні етичні кодекси: Кодекс суддівської етики від 22.02.2013 р.²; Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів від 27.04.2017 р.³; Правила адвокатської етики від 09.06.2017 р.⁴. Оскільки такі кодекси затверджуються найвищими органами самоврядування представників відповідних юридичних професій, то можна вважати, що закріплені в них етичні правила є сформованими і погодженими від імені відповідних професійних спільнот, які добровільно погоджуються їм підпорядковуватися та нести відповідальність за їх порушення. Водночас підстави та порядок притягнення до дисциплінарної відповідальності за порушення етичних правил встановлюються законами України «Про судоустрій і статус суддів»⁵, «Про прокуратуру»⁶ та «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»⁷. Крім того, окремі етичні порушення можуть містити склад адміністративного чи кримінального правопорушення, передбаченого, відповідно, законодавством про адміністративні правопорушення або про кримінальну відповідальність. Той факт, що відповідальність за порушення професійної етики визначена саме на рівні законів, а не відомчих актів, зумовлений положеннями п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, відповідно до якого діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них визначаються виключно законами України. Отже, професійна спільнота встановлює, які ситуації є етичними порушеннями, а законо-

² Кодекс суддівської етики: затверджено XI черговим з'їздом суддів України від 22.06.2013. URL: [https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf) (дата звернення: 10.04.2022).

³ Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів: затверджено всеукраїнською конференцією прокурорів від 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17> (дата звернення: 10.04.2022).

⁴ Правила адвокатської етики: затверджено Звітньо-виборним з'їздом адвокатів України 2017 р. від 09.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (дата звернення: 10.04.2022).

⁵ Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 10.04.2022).

⁶ Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 10.04.2022).

⁷ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17?lang=uk#Text> (дата звернення: 10.04.2022).

давець визначає їх як підстави для юридичної відповідальності.

Розглядаючи особливості відповідальності за порушення професійної етики суддів, слід зауважити, що Кодекс суддівської етики не передбачає наслідків порушення його вимог. Водночас, ст. 4 Кодексу встановлює, що порушення встановлених ним правил етичної поведінки не можуть самі по собі застосовуватися як підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та визначати ступінь їх вини. Щодо цього у Коментарі до Кодексу суддівської етики вказується на необхідність того, щоб у діях (бездіяльності) судді було встановлено порушення вимог тих чи інших законів; конкретні підстави для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності мають передбачатися законодавством, а норми Кодексу у такому випадку є допоміжним інструментом для обґрунтування підстав притягнення судді до відповідальності¹. Такий підхід розмежовує етичні та інші правопорушення, однак не визначає відповідальності за них.

Аналізуючи підстави дисциплінарної відповідальності судді, слід звернути увагу на таку підставу, як «допущення суддею поведінки, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя, зокрема в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду, прояв неповаги до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників судового процесу» (п. 3 ч. 1 ст. 106 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Вказана підстава має чітко виражений морально-етичний характер та повинна розглядатися в єдності із положеннями Кодексу суддівської етики, які деталізують зміст відповідних норм суддівської етики та стандартів поведінки. Разом із тим відповідно до п. 1 ч. 9 ст. 109 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» істотним дисциплінарним проступком або грубим нехтуванням обов'язками судді, що є несумісним зі статусом судді або виявляє його невідповідність займаній посаді, може бути визнаний, зокрема, факт, коли суддя допустив поведінку, що порочить звання судді або підриває

авторитет правосуддя, у тому числі в питаннях моралі, чесності, непідкупності, відповідності способу життя судді його статусу, дотримання інших етичних норм та стандартів поведінки, які забезпечують суспільну довіру до суду. Таким чином, законодавець акцентує увагу на недопустимості порушень суддями професійної етики і посилює дисциплінарну відповідальність за їх вчинення.

Питання відповідальності прокурора за порушення етичних правил регламентуються Розділом V Кодексу професійної етики та поведінки прокурорів. Аналіз його положень дозволяє дійти висновку, що така відповідальність розглядається у двох аспектах: (1) у контексті оцінки дотримання норм професійної етики та поведінки; (2) у контексті наслідків порушення відповідних вимог. Фактично йдеться про пряму й опосередковану відповідальність за подібні порушення. Так, у першому аспекті порушення етики можуть створювати перешкоди у кар'єрному просуванні прокурора або його заохоченні, хоча і не є основним та/або єдиним критерієм оцінки прокурора; у другому аспекті вони можуть тягнути за собою безпосередні негативні наслідки для прокурора у вигляді дисциплінарного стягнення аж до звільнення із займаної посади.

Розглядаючи такі наслідки, слід зазначити, що згідно з п. 6 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру» прокурора може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у порядку дисциплінарного провадження з таких підстав, як, наприклад, систематичне (два і більше разів протягом одного року) або одноразове грубе порушення правил прокурорської етики. Отже, законодавець визначає такі порушення як окрему підставу для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності. Водночас варто відзначити, що тісно пов'язаною з оцінкою етичності поведінки прокурора є й така підстава притягнення його до дисциплінарної відповідальності, як вчинення дій, що порочать звання прокурора і можуть викликати сумнів у його об'єктивності, неупередженості та незалежності, у чесності та непідкупності органів прокуратури (п. 5 ч. 1 ст. 43 Закону України «Про прокуратуру»). Зважаючи на це, у їх розмежуванні виникають складнощі, тому часто ці підстави одночасно застосовуються для притягнення прокурора до дисциплінарної відповідальності. Якщо дисциплінарний проступок, вчинений прокурором,

¹ Коментар до Кодексу суддівської етики: затверджено рішенням Ради суддів України від 04 лютого 2016 р. № 1. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentar-kodeksusuddivskoietiki-edd47ed191.pdf> (дата звернення: 10.04.2022).

має характер грубого порушення, це може мати наслідком прийняття за результатами дисциплінарного провадження рішення про неможливість подальшого перебування особи на посаді прокурора (п. 1 ч. 4 ст. 49 Закону України «Про прокуратуру»). Хоча при цьому на порушення етики прямо не вказується, однак, очевидно, що грубий характер проступку передбачає нехтування прокурором етичними правилами.

Питанням відповідальності за порушення правил адвокатської етики присвячено Розділ XI Правил адвокатської етики, відповідно до ст. 66 якого за порушення Правил адвокатської етики до адвоката можуть бути застосовані заходи дисциплінарної відповідальності в порядку, передбаченому чинним законодавством про адвокатуру та адвокатську діяльність, а також рішеннями З'їзду, актами Ради адвокатів України, Національної асоціації адвокатів України. При цьому адвокат може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності не лише за порушення етики, вчинені ним особисто, а й у певних випадках – його помічником, стажистом або особою, яка перебуває з ним у трудових відносинах (ст. 67 Правил), а також за прийняття в якості керівників адвокатських бюро, адвокатських об'єднань рішень, які тягнуть порушення Правил адвокатської етики (ст. 68 Правил). Стаття 70 Правил передбачає, що дисциплінарні органи мають виходити із загальних засад юридичної відповідальності, зокрема застосовувати дисциплінарні стягнення лише за винні порушення. Крім того, встановлюється презумпція невинуватості адвоката щодо відносин дисциплінарної відповідальності, а також недопустимість зловживання правом на ініціювання притягнення адвокатів до такої відповідальності.

Порушення правил адвокатської етики визнається дисциплінарним проступком, вчинення якого є підставою притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності (п. 3 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Поряд із цим його можуть притягнути до дисциплінарної відповідальності за порушення присяги адвоката України (п. 2 ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), текст якої (визначений ст. 11 цього Закону) включає, окрім іншого, зобов'язання дотримуватися правил адвокатської етики. При цьому законодавець не конкретизує характер етичного порушення, з чого випливає, що притягнення ад-

воката до дисциплінарної відповідальності можливе загалом за будь-яке порушення етичних правил. Фахівці слушно звертають увагу на широкий зміст останніх, який не передбачає конкретних вказівок на застосування чітко визначених санкцій за певні порушення¹, що створює ризики обмеження прав адвоката при притягненні його до дисциплінарної відповідальності. При цьому накладення на адвоката дисциплінарного стягнення у вигляді позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю відповідно до п. 4 ч. 2 ст. 32 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» може застосовуватися виключно у разі, зокрема, систематичного або грубого одноразового порушення правил адвокатської етики, що підриває авторитет адвокатури України.

Таким чином, для суддів, прокурорів та адвокатів відповідними законами передбачено дисциплінарну відповідальність за порушення правил професійної етики. Встановлення таких порушень ґрунтується на правилах професійної етики, закріплених у відповідних етичних кодексах. Разом із тим при формулюванні підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності представників цих юридичних професій етичні порушення частково збігаються з іншими (порушенням присяги адвокатом, вчиненням дій, що порочать звання прокурора, тощо). Також немає єдності щодо визначення цієї підстави: так, судді підлягають дисциплінарній відповідальності за таке порушення етики, що «порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя»; прокурори – за систематичне або одноразове грубе порушення; адвокати – взагалі за будь-яке. За грубе етичне порушення до всіх указаних суб'єктів може бути застосовано найсуворіше дисциплінарне стягнення, пов'язане із втратою відповідного правового статусу, однак до адвокатів воно допустиме і в разі систематичного порушення вимог професійної етики.

Висновки. Юридична відповідальність за порушення професійної етики для суддів, прокурорів та адвокатів має єдину правову природу, а тому може бути уніфікована, що сприятиме встановленню єдиного підходу до складу відповідного дисциплінарного проступку та застосування стягнень за його вчинення. З цією метою варто розробити

¹ Кухнюк Д., Шиленко Б. 'Дисциплінарна відповідальність за порушення адвокатської етики' (2019) 4 Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: юридичні науки 33.

модельний (типовий) кодекс професійної етики правника, а також узгодити між собою норми законодавства про статус суддів, прокурорів та адвокатів щодо притягнення їх до дисциплінарної відповідальності за порушення етики. Підставою дисциплінарної відповідальності при цьому має бути систематичне (два і більше протягом року) або одноразове грубе порушення правил професійної етики, що порочить звання судді, прокурора чи адвоката або підриває авторитет відповідної інсти-

туції, яку вони представляють. Ця підстава має бути відмежована від суміжних дисциплінарних проступків як така, що має найбільш загальний характер. Застосування конкретного дисциплінарного стягнення (включаючи звільнення з посади або позбавлення права на зайняття відповідною діяльністю) за таке порушення має залежати від характеру останнього, ставлення до нього особи та негативних наслідків, які настали або могли настати внаслідок неетичного діяння.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Kodeks suddivskoi etyky, zatverdzheny XI chervym zizdom suddiv Ukrainy [Code of Judicial Ethics approved by the next Congress of Judges of Ukraine] 22.06.2013. URL: [https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](https://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf) (in Ukrainian).
2. Kodeks profesiinoi etyky ta povedinky prokuroriv: zatverdzheno vseukrainskoiu konferentsiieiu prokuroriv [Code of Professional Ethics and Conduct of Prosecutors: approved by the All-Ukrainian Conference of Prosecutors] 27.04.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001900-17> (in Ukrainian).
3. Komentar do Kodeksu suddivskoi etyky: zatverdzheno rishenniam Rady suddiv Ukrainy [Comment on the Code of Judicial Ethics: approved by the decision of the Council of Judges of Ukraine] 04.02.2016 № 1. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/article/komentar-kodeksusuddivskoietyki-edd47ed191.pdf> (in Ukrainian).
4. Pravyla advokatskoi etyky: zatverdzheni Zvitno-vybornym zizdom advokativ Ukrainy [Rules of advocacy ethics: approved by the Reporting and Election Congress of Lawyers of Ukraine] 09.06.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text> (in Ukrainian).
5. Zakon Ukrainy «Pro advokaturu ta advokatsku diialnist» [Law of Ukraine «On the Bar and Legal Practice»] № 5076-VI 05.07.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17?lang=uk#Text> (in Ukrainian).
6. Zakon Ukrainy «Pro prokuraturu» [Law of Ukraine «On Prosecutor's Office»] № 1697-VII 14.10.2014. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (in Ukrainian).
7. Zakon Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» [Law of Ukraine «On Judiciary and Status of Judges»] № 1402-VIII 02.06.2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Telizhenko L., *Etyka yurysta* [Ethics of a lawyer] (Sumskyi derzhavnyi universytet 2020) (in Ukrainian).
2. Lozovoi V, Petryshyn O, *Profesiina etyka yurysta* [Professional ethics of a lawyer] (Pravo 2004) (in Ukrainian).

Journal articles

3. Kukhniuk D., Shylenko B. 'Dystsyplinarna vidpovidalnist za porushennia advokatskoi etyky' [Disciplinary liability for violation of lawyer ethics] (2019) 4 Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka: yurydychni nauky – Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv: legal sciences 31 (in Ukrainian).

Лапкін А. В.

Відповідальність судді, прокурора, адвоката за порушення професійної етики

Стаття присвячена аналізу проблем відповідальності за порушення професійної етики суддею, прокурором та адвокатом. Виокремлено внутрішній та зовнішній рівні відповідальності правників за порушення професійної етики. Проведено порівняльний аналіз правового регулювання питань дисциплінарної відповідальності представників указаних юридичних професій за такі порушення. Сформульовано пропозиції щодо уніфікації підстав дисциплінарної відповідальності за порушення правил професійної етики для суддів, прокурорів та адвокатів.

Ключові слова: професійна етика, суддя, прокурор, адвокат, дисциплінарна відповідальність.

Лапкин А. В.

Ответственность судьи, прокурора, адвоката за нарушение профессиональной этики

Статья посвящена анализу проблем ответственности за нарушение профессиональной этики судьей, прокурором и адвокатом. Выделены внутренний и внешний уровни ответственности юристов за нарушение профессиональной этики. Проведен сравнительный анализ правового регулирования вопросов дисциплинарной ответственности представителей указанных юридических профессий за такие нарушения. Сформулированы предложения по унификации оснований дисциплинарной ответственности за нарушение правил профессиональной этики для судей, прокуроров и адвокатов.

Ключевые слова: профессиональная этика, судья, прокурор, адвокат, дисциплинарная ответственность.

Lapkin A. V.

Liability of judge, prosecutor, lawyer for violation of professional ethics

The article analyzes the problems of responsibility for violation of professional ethics by judge, prosecutor and lawyer. The purpose of this article is the scientific development of the problems of liability of the judge, prosecutor and lawyer for violation of professional ethics by determining the types of such liability, grounds and consequences of its occurrence.

It is reasoned that one of the main guarantees of observance by the judge, prosecutor and lawyer of the rules of professional ethics is the responsibility for their violations. The responsibility of the judge, prosecutor, lawyer for ethics violations can be considered in two aspects: internal and external.

The internal aspect of such responsibility lies in certain experiences of the individual associated with failure to comply with ethical requirements or violation of moral prohibitions. External responsibility is manifested in two dimensions: (1) social and (2) legal.

Social responsibility is manifested in the social condemnation of the offender, contempt for him from the environment, weakening social ties, loss of authority and influence on other people. Legal liability is a type of social responsibility provided by the law and provided by the power of state coercion and consists in the establishment of certain restrictions for a person in connection with the violation of norms and rules of professional ethics.

It is reasoned that the legal liability for violation of professional ethics for judges, prosecutors and attorneys has a single legal nature, and therefore can be unified, which will facilitate the establishment of a single approach to the relevant disciplinary offense and the use of charges for its commission.

Key words: professional ethics, judge, prosecutor, lawyer, disciplinary liability.

Стаття надійшла до редакції: 15.04.2022

Прийнята до друку: 29.04.2022

Р. Р. Трагнюк, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри судоустрою та прокурорської діяльності Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ СПЕЦІАЛІЗОВАНОЇ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПРОКУРАТУРИ

Постановка проблеми. Проблема протидії корупції, що є особливо гострою для України, вимагає створення системи уповноважених антикорупційних органів, найважливішим серед яких, напевно, є Спеціалізована антикорупційна прокуратура. Будучи частиною системи прокуратури України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура має низку особливостей організації та діяльності, які дозволяють вести мову про її специфічний правовий статус. При цьому визначення місця цієї прокуратури в системі прокуратури України має дискусійний характер. З огляду на це, набуває актуальності дослідження проблем організаційно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Аналіз наукових дослідження та публікацій. Особливості правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури були предметом численних наукових досліджень українських учених, зокрема Є. В. Вандіна, І. С. Ковальчука, А. В. Лапкіна, О. В. Мельника, О. С. Проневича, М. В. Руденка та ін. Хоча вказані автори розглядали різноманітні аспекти організації та діяльності Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, однак вказану проблематику не можна вважати вичерпною, адже правовий статус цієї прокуратури все ще залишається предметом наукових дискусій. Зокрема, залишаються неповністю з'ясованими питання щодо місця Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в системі прокуратури, а також межі її автономії та незалежності; проблеми взаємодії цієї прокуратури з іншими органами прокуратури; поширення на співробітників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури вимог, що ставляться до прокурорів, тощо.

Метою статті є з'ясування окремих особливостей організації Спеціалізованої антикорупційної

прокуратури задля удосконалення її організаційно-правового статусу та встановлення місця в системі прокуратури.

Виклад основного матеріалу. Створення в Україні Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі – САП) означало значне посилення інституційного механізму протидії корупції. При цьому таке рішення вітчизняного законодавця базувалося на вивченні іноземного досвіду існування у системі прокуратури спеціально уповноваженого антикорупційного органу.

У свою чергу, вивчення такого зарубіжного досвіду показує, що в світі загалом склалося дві моделі організаційної побудови подібних органів. Так, наприклад, у Федеративній Республіці Німеччина в прокуратурах земель існують спеціальні відділи протидії корупції¹. Таким чином виокремлюється антикорупційна спеціалізація прокуратури на рівні відокремлених структурних підрозділів у складі територіальних прокуратур. Натомість, в інших державах у системі прокуратури створюються окремі антикорупційні органи. Так, в Іспанії діє Служба публічного обвинувачення з протидії корупції та організованій злочинності, у Румунії – Національний антикорупційний директорат при Вищому касаційному суді тощо².

Розглядаючи українську модель створення САП, слід звернути увагу на ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру», відповідно до якої систему прокуратури України становлять: 1) Офіс Генерального прокурора; 2) обласні прокуратури; 3) окружні прокуратури; 4) Спеціалізована анти-

¹ Драган І, Загинея З, 'Роль прокуратури у протидії корупції: досвід Німеччини' (2015) 2 Науковий часопис Національної академії прокуратури України 51

² Проневич О, 'Інститут спеціалізованої антикорупційної прокуратури в європейській державно-правовій традиції' (2015) 1 Форум права 263–264

корупційна прокуратура¹. Таким чином, САП входить до системи прокуратури. Враховуючи, що пункти 1–3 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» визначають ланки (рівні) системи прокуратури, то з цього можна дійти висновку, що законодавець розглядає САП як окрему ланку, або рівень системи прокуратури. Однак такий підхід не є правильним, адже місце САП у системі прокуратури визначається на інших засадах, ніж, приміром, обласних або окружних прокуратур. Тобто вона не є окремою ланкою цієї системи, а входить до неї як самостійний елемент.

Згідно із ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» САП утворюється в Офісі Генерального прокурора на правах самостійного структурного підрозділу. З цього випливає, що в організаційному плані САП є самостійним структурним підрозділом Офісу Генерального прокурора. Таким чином, як частина останнього, САП є складовою вищої ланки (рівня) системи прокуратури. З огляду на це, можна стверджувати про наявність колізії між ч. 1 ст. 7 та ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» щодо визначення місця САП у системі прокуратури, оскільки перша з них розглядає САП як окрему складову цієї системи (поряд з Офісом Генерального прокурора), а друга – як структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора.

Також слід звернути увагу на проблему визначення правового статусу САП як структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора. Виходячи із ч. 3 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру», у структурі Офісу Генерального прокурора утворюються такі структурні підрозділи, як департаменти, управління, відділи. Управління та відділи можуть бути самостійними або входити до складу департаменту (управління). Отже, САП як структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора мала б діяти на правах департаменту та складатися із відповідних управлінь і відділів.

Водночас згідно із ч. 4 ст. 8–1 Закону України «Про прокуратуру» до загальної структури Спеціалізованої антикорупційної прокуратури входять центральний апарат і територіальні філії, які розташовуються в тих самих містах, в яких розташовані територіальні управління Національного антикорупційного бюро України. Наявність дволанкової структури (центрального апарату і територіальні

органи) дозволяє дійти висновку, що законодавець визначення САП як структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора не є повністю коректним. Принаймні це може стосуватися лише центрального апарату САП, що діє на рівні Офісу Генерального прокурора. Натомість, територіальні філії САП мають розглядатися саме як підрозділи САП (а не самостійні структурні підрозділи Офісу Генерального прокурора). Отже, їх організаційно-правовий статус не є чітко визначеним.

Звертаючись до досвіду побудови інших спеціалізованих прокуратур в Україні, слід зазначити, що відповідно до ч. 2 ст. 7 Закону України «Про прокуратуру» у разі потреби вони можуть утворюватися рішенням Генерального прокурора на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, на правах обласних прокуратур, на правах підрозділу обласної прокуратури, на правах окружних прокуратур, на правах підрозділу окружної прокуратури.

Фактично всі спеціалізовані прокуратури мають центральний апарат та територіальні органи. Так, у системі прокуратури діють спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері: це Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері, що діє на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора; спеціалізовані прокуратури у військовій та оборонній сфері Південного, Західного, Центрального регіонів та об'єднаних сил (на правах обласних); прокуратури гарнізонів (на правах окружних). Крім того, існують спеціалізовані екологічні прокуратури, до числа яких входять Спеціалізована екологічна прокуратура, що діє на правах структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора, а також спеціалізовані екологічні прокуратури, що діють на правах підрозділів обласних прокуратур.

Заслужує на увагу той факт, що відповідно до Структури Офісу Генерального прокурора, затвердженої наказом Генерального прокурора від 21 грудня 2019 р. № 99-шц, всі центральні апарати спеціалізованих прокуратур: Спеціалізована прокуратура у військовій та оборонній сфері, Спеціалізована екологічна прокуратура, а також Спеціалізована антикорупційна прокуратура діють на правах департаментів Офісу Генерального прокурора². Структура САП, визначена цим наказом,

¹ Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (дата звернення: 15.04.2022).

² Структура Офісу Генерального прокурора: затверджена наказом Генерального прокурора № 99-шц від 21.12.2019. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/struktura-struktura-ofisu-generalnogo>

включає: Управління процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді у складі шести відділів процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді; аналітично-статистичний відділ та відділ документального забезпечення. При цьому територіальні філії САП не визначені як окремі підрозділи у складі САП як самостійного структурного підрозділу Офісу Генерального прокурора.

Аналізуючи Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора від 5 березня 2020 р., слід зазначити, що воно зберігає певну невизначеність щодо статусу САП. Так, згідно з п. 1.1 Положення САП є самостійним структурним підрозділом Офісу Генерального прокурора (на правах Департаменту), підпорядкованим заступнику Генерального прокурора – керівнику Спеціалізованої антикорупційної прокуратури¹. Визначаючи структуру САП у п. 2.1, Положення не згадує про наявність у ній територіальних філій. При цьому визначаються і розмежовуються повноваження структурних підрозділів, що входять до складу САП.

Так, перший – шостий відділи процесуального керівництва, підтримання публічного обвинувачення та представництва в суді відповідно до п. 5.1 Положення здійснюють: приймання, реєстрацію, розгляд заяв і повідомлень про вчинення кримінальних правопорушень, своєчасне внесення щодо них відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань; нагляд за додержанням законів Національним антикорупційним бюро України під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування, у тому числі у формі процесуального керівництва, участь у судовому провадженні та підтримання обвинувачення у кримінальних провадженнях; участь у розгляді судами клопотань детективів і прокурорів у ході досудового розслідування, оскарження судових рішень та інші повноваження щодо безпосередньої реалізації функцій САП.

Аналітично-статистичний відділ забезпечує ведення аналітичної роботи; за дорученням керів-

ництва Спеціалізованої антикорупційної прокуратури готує доповідні записки, інформаційні листи, узагальнену інформацію про роботу структурних підрозділів Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; забезпечує приймання від інших структурних підрозділів, опрацювання та перевірку об'єктивності даних звітності, формування зведеної звітності про результати роботи прокурора й органів досудового розслідування; забезпечує організацію роботи щодо ведення первинного обліку та статистичної звітності про результати прокурорсько-слідчої діяльності та здійснює інші повноваження у сфері інформаційно-аналітичного та організаційного забезпечення (п. 5.2 Положення).

Відділ документального забезпечення відповідно до п. 5.3 Положення забезпечує опрацювання документів відповідно до вимог наказів, завдань і доручень керівництва Офісу Генерального прокурора з питань діловодства; забезпечує впровадження сучасних методів обробки документів, контроль за їх оформленням та рухом; забезпечує друкування, виготовлення та тиражування службових документів; вживає заходів щодо забезпечення працівників Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, учасників оперативних та інших нарад, які проводяться під головуванням керівництва Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, витратними матеріалами і канцелярським приладдям, а також виконує інші повноваження у сфері діловодства.

Таким чином, аналіз відомчої нормативної регламентації структури САП та повноважень її підрозділів дозволяє дійти висновку, що вони є типовими для інших самостійних структурних підрозділів Офісу Генерального прокурора. При цьому відповідні положення жодним чином не розкривають специфічного правового й організаційного статусу територіальних філій САП. На підставі цього можна дійти висновку, що останні ані безпосередньо не входять до складу центрального апарату САП, ані не можуть вважатися самостійним структурним підрозділом (підрозділами) Офісу Генерального прокурора, а тому мають окремий правовий статус.

На думку А. В. Лапкіна, САП по суті являє собою відокремлену підсистему спеціалізованих органів прокуратури, до якої входять центральний апарат і територіальні філії². Аналогічну позицію

prokurora-zatverdzhena-nakazom-generalnogo-prokurora-vid-21-12-2019-no-99-shc (дата звернення: 15.04.2022).

¹ Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора: затверджено Наказом Генерального прокурора № 125 від 05.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text> (дата звернення: 15.04.2022).

² Лапкін А, 'Спеціалізована антикорупційна прокуратура: проблеми організації та діяльності' (2017) 1 Право України 65.

відстоює М. В. Руденко, який вважає, що про САП доцільно говорити не як про окремих структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора, а як про самостійну антикорупційну підсистему в системі прокуратури України¹. З цією думкою варто погодитися, адже ч. 4 ст. 8–1 Закону України «Про прокуратуру» досить чітко вказує на те, що у САП є загальна структура, до складу якої входять центральний апарат і територіальні філії. Останні, таким чином, можна розглядати як відокремлені органи САП, що створюються і діють за територіальним принципом. Отже, САП має дволанкову структуру. Її вища ланка (центральный апарат) діє на правах самостійного структурного підрозділу – Департаменту Офісу Генерального прокурора. Нижча ланка (територіальні філії) діють на місцях та розташовуються в тих самих містах, в яких розташовані територіальні управління Національного антикорупційного бюро України.

Разом із тим, на відміну від інших спеціалізованих прокуратур, що створюються в системі прокуратури України, територіальні філії САП не прирівнюються ані до обласних, ані до окружних прокуратур. Такий підхід додає невизначеності їх організаційно-правовому статусу, адже дозволяє розглядати такі філії лише на рівні Офісу Генераль-

ного прокурора, хоча до його структури, як було обґрунтовано вище, вони не належать. Крім того, пряма вказівка в законі на існування територіальних філій САП передбачає, що вони є територіально відокремленими від Офісу Генерального прокурора. Отже, правовий статус територіальних філій САП потребує конкретизації. Найбільш доцільно прирівняти їх до обласних прокуратур, що дасть можливість розвивати мережу територіальних органів САП.

Висновки. Спеціалізована антикорупційна прокуратура в організаційному відношенні являє собою відокремлену спеціалізовану підсистему прокуратури, до складу якої входять дві ланки (рівні) органів прокуратури: (1) центральний апарат (власне, САП) та (2) її територіальні філії, які варто розглядати як територіально відокремлені органи САП, що створюються та діють на місцях. При цьому уточнення організаційно-правового статусу САП потребує внесення низки змін і доповнень до ст. ст. 8 та 8–1 Закону України «Про прокуратуру», а також до відомчих актів Генерального прокурора, що регламентують структуру САП. При цьому центральний апарат САП має визначатися як самостійний структурний підрозділ Офісу Генерального прокурора, а її територіальні філії мають бути прирівняні у статусі до обласних прокуратур.

¹ Руденко М., 'Проблеми системи прокуратури України' (2020) 2 Актуальні проблеми права: теорія і практика 55–56.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Polozhennia pro Spetsializovanu antykoruptsiinu prokuraturu Ofisu Heneralnoho prokurora: zatverdzheno Nakazom Heneralnoho prokurora [Regulation on the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office of the Prosecutor General's Office: approved by the Order of the Prosecutor General] № 125 05.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text> (in Ukrainian).
2. Zakon Ukrainy «Pro prokuraturu» [Law of Ukraine «On Prosecutor's Office»] № 1697-VII 14.10.2014. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18> (in Ukrainian).
3. Struktura Ofisu Heneralnoho prokurora: zatverdzhena nakazom Heneralnoho prokurora [Structure of the Prosecutor General's Office: approved by the order of the Prosecutor General] № 99-shhs 21.12.2019. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/struktura-struktura-ofisu-generalnogo-prokurora-zatverdzhena-nakazom-generalnogo-prokurora-vid-21-12-2019-no-99-shc> (in Ukrainian).

Bibliography

Journal articles

1. Drahan I, Zahynei Z, 'Rol prokuratury u protydii koruptsii: dosvid Nimechchyny' [The Role of the Prosecutor's Office in Combating Corruption: German Experience] (2015) 2 Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy – Scientific Journal of the National Academy of Prosecutor's Office of Ukraine 49 (in Ukrainian).
2. Lapkin A, 'Spetsializovana antykoruptsiina prokuratura: problemy orhanizatsii ta diialnosti' [Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office: Problems of Organization and Activity] (2017) 1 Pravo Ukrainy – Law of Ukraine 63 (in Ukrainian).

3. Pronevych O, 'Instytut spetsializovanoi antykoruptsiinoi prokuratury v yevropeiskii derzhavno-pravovii tradytsii' [Institute of Specialized Anti-Corruption Prosecution in the European State-Legal Tradition] (2015) 1 Forum prava – Forum of Law 261 (in Ukrainian).
4. Rudenko M, 'Problemy systemy prokuratury Ukrainy' [Problems of the prosecution system of Ukraine] (2020) 2 Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka – Actual problems of law: theory and practice 51 (in Ukrainian).

Трагнюк Р. Р.

**Особливості організаційно-правового статусу
Спеціалізованої антикорупційної прокуратури**

Стаття присвячена аналізу окремих особливостей організації Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Проведено порівняльний аналіз правового статусу антикорупційних органів прокуратури в окремих європейських державах. Визначено структуру та систему Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Встановлено місце Спеціалізованої антикорупційної прокуратури в системі прокуратури України. Сформульовано пропозиції щодо удосконалення організаційно-правового статусу Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. Зокрема, констатується, необхідність внесення низки змін і доповнень до ст. ст. 8 та 8–1 Закону України «Про прокуратуру», а також до відомчих актів Генерального прокурора, що регламентують структуру спеціалізованої антикорупційної прокуратури.

Ключові слова: Спеціалізована антикорупційна прокуратура, система прокуратури, організаційно-правовий статус, структура прокуратури, Офіс Генерального прокурора.

Трагнюк Р. Р.

**Особенности организационно-правового статуса
Специализированной антикоррупционной прокуратуры**

Статья посвящена анализу отдельных особенностей организации Специализированной антикоррупционной прокуратуры. Проведен сравнительный анализ правового статуса антикоррупционных органов прокуратуры в отдельных европейских государствах. Определены структура и система Специализированной антикоррупционной прокуратуры. Установлено место Специализированной антикоррупционной прокуратуры в системе прокуратуры Украины. Сформулированы предложения по усовершенствованию организационно-правового статуса Специализированной антикоррупционной прокуратуры. В частности, констатируется, необходимость внесения ряда изменений и дополнений в ст. ст. 8 и 8–1 Закона Украины «О прокуратуре», а также в ведомственные акты Генерального прокурора, регламентирующие структуру специализированной антикоррупционной прокуратуры.

Ключевые слова: Специализированная антикоррупционная прокуратура, система прокуратуры, организационно-правовой статус, структура прокуратуры, Офис Генерального прокурора.

Trahnyuk R. R.

**Features of the organizational and legal status
of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office**

The article is devoted to the study of the problems of organizational and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office.

The purpose of the scientific article is to clarify certain features of the organization of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office in order to improve its organizational and legal status and to establish a place in the prosecution system.

A comparative analysis of the legal status of the anti-corruption bodies of the prosecutor's office in certain European states was carried out. It is established that the anti-corruption specialization of the prosecutor's office can exist either in the organizational form of separate structural units within the territorial prosecutor's offices or in the organizational form of separate anti-corruption bodies of the prosecutor's office.

The structure and system of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office, which is an independent structural unit of the Office of the Attorney General, is defined. The structure of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office includes the central apparatus and territorial branches. Territorial branches of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office are created and operate locally, but their organizational and legal status is not clearly regulated.

The place of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office in the prosecution system of Ukraine was established. The views of researchers on the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office as a separate specialized subsystem of the Prosecutor's Office, which consists of two links (levels) of the Prosecutor's Office, have been developed.

Proposals to improve the organizational and legal status of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office are formulated. It is proposed to determine the central office of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office as an independent structural unit of the Office of the General Prosecutor, and its territorial branches – at the level of regional prosecutors.

Key words: *Specialized anti-corruption prosecutor's office, prosecution system, organizational and legal status, prosecution structure, Prosecutor General's Office.*

Стаття надійшла до редакції: 17.04.2022

Прийнята до друку: 29.04.2022

ТРИБУНА ДОКТОРАНТА І АСПРАНТА

10.31359/2079-6242-2022-43-140
УДК 34:61

Д. Д. Гарькавенко, аспірантка лабораторії дослідження проблем національної безпеки у сфері громадського здоров'я Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

ДО ПИТАННЯ ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ПОРЯДКУ ДОКЛІНІЧНОГО ВИВЧЕННЯ, КЛІНІЧНИХ ВИПРОБУВАНЬ ТА ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ЛІКАРСЬКИХ ЗАСОБІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ COVID-19

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні у зв'язку із набуттям всеохоплюючого поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, важливе місце відводиться клінічним випробуванням, пов'язаним із дослідженням лікарських засобів із метою виявлення або підтвердження різного роду ефектів останніх для хворих на коронавірус осіб, у тому числі тих, котрі мають як хронічні, так і тимчасові супутні захворювання. Проведення клінічних випробувань за вказаним профілем при розробці нових лікарських засобів чи удосконаленні вже зареєстрованих препаратів поєднується із прогнозуванням та пропозиціями щодо мінімізації негативних наслідків, оскільки рішення щодо можливості застосування будь-якого лікарського засобу може бути прийняте виключно після систематичного вивчення на людині на підставі даних доведеної його ефективності та безпечності. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (далі – ВООЗ), у світі станом на 15 червня 2022 р. зареєстровано 534 495 291 підтверджений випадок захворювання на COVID-19, із них 6 311 088 смертельних випадків¹. Статистика захворюваності в Україні відповідно до даних Міністерства охорони здоров'я України станом на 23 лютого 2022 р., представлена таким чином: зареєстровано 4 809 624 випадків

інфікування, 105 505 – смертельних випадків, 4 058 020 осіб одужали².

Без сумніву, кілька років ще будуть залишатись у розробці питання природи походження вказаної хвороби, її наслідків для організму людини, небезпечність яких підвищується так званим відстроченням на невизначений термін проявом, а також способів її лікування. Недивлячись на те, що Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-ХІІ та Закон України «Про лікарські засоби» № 123/96-ВР було прийнято майже двадцять років тому, лише в 2012 році Кримінальний кодекс України доповнили відповідальністю за порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів. У зв'язку із введенням карантину з приводу пандемії типові положення проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань, регламентовані відповідним Порядком, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України № 690 від 23 вересня 2009 р., зазнали якісно нових змін та істотно вплинули на профільність та збільшення кількості клінічних випробувань на всіх стадіях проведення

¹ 'WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard' (WHO) <<https://covid19.who.int/>> (дата звернення: 24.04.2022)

² 'України. Оперативна інформація про поширення та профілактику COVID-19 станом на 24.02.2022' (Міністерство охорони здоров'я) <<https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>> (дата звернення: 24.04.2022)

в Україні, що, у свою чергу, розширило перелік проявів кримінально каранних діянь у цій сфері, які у зв'язку з відповідною новизною потребують додаткового правового регулювання. Враховуючи те, що під час пандемії значно зросла потреба у проведенні клінічних випробувань препаратів, не втратило актуальності й питання покращення захисту прав та інтересів суб'єктів, які беруть участь в інноваційних дослідженнях, зокрема, через інститут кримінальної відповідальності. На наш погляд, слухними є зауваження щодо недоліків правового регулювання юридичної відповідальності за порушення в сфері клінічних випробувань, які знижують ефективність правового захисту публічних і приватних інтересів осіб у ситуації підвищених ризиків заподіяння шкоди, оскільки захист таких особистих немайнових прав, як життя і здоров'я досліджуваного, забезпечується, в тому числі, заходами кримінальної відповідальності¹.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час актуальність явища сучасної пандемії COVID-19 висвітлюється на рівні світового та національного ракурсів, охоплюючи питання застосування розумних технологій та штучного інтелекту², кібербезпеки та конфіденційності в медичній діяльності³, дотримання карантинних за-

ходів для зменшення соціальних контактів⁴, впливу та перебігу коронавірусної хвороби у пацієнтів за віковими, статевими та іншими категоріями досліджуваних, а також при наявності супутніх захворювань⁵. Особливої уваги дослідників потребують проблеми, пов'язані із дотриманням законності та правопорядку в суспільстві, охороною конституційних прав, свобод та інтересів громадян при проведенні клінічних випробувань, а також вакцинацією. Відмітимо, що наші міркування засновуються на доробку таких учених, як О. І. Антонюк, В. І. Борисов, І. І. Вишнівецький, Н. О. Гурторова, Є. Є. Демидова, Л. М. Демидова, О. Ю. Дудченко, В. М. Пашков, І. Я. Сенюта, та ін. Утім, питання порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів з урахуванням специфіки проведення за профілем COVID-19 потребує аналізу накопиченого досвіду та осмислення новел у законодавстві в умовах, до

Tom LXXII, nr 12 cz. II. Wiadomości Lekarskie 2602–2608; Пономарьова О. 'Забезпечення конфіденційності інформації про пацієнта, одержаної під час проведення клінічного випробування лікарського засобу' (2021) 6. Теорія і практика інтелектуальної власності 143–150

⁴ Harsch I, Skiba M, Heß T, Wedel F, Lopatta E, Konturek P Ch 'Course of a SARS-CoV-2 pneumonia in a middle-aged male patient' (2020) Tom LXXIII, nr 4 Wiadomości Lekarskie 823–827; Torliński T, Rakasz L, Wysota B, Czyż M, Snelson C 'An interdisciplinary approach to the management of critically ill patients during COVID-19 pandemic; An experience of a university hospital in England' (2020) Tom LXXIII, nr 7 Wiadomości Lekarskie 1576–1579; Krzyżak K, Kościelecka K E, Kuć A J, Kubik D M, Męcik-Kronenberg T 'Maseczki – ochrona czy zagrożenie? Analiza postaw społecznych wobec nakazu zakrywania ust i nosa w czasie pandemii COVID-19' (2020) Tom LXXIII, nr 8 Wiadomości Lekarskie 1641–1649

⁵ Bodnar V, Koval T, Pryimenko N, Dubyn's'ka G, Kotelevska T, Lymarenko N., Syzova L, Bodnar L 'Some clinical and epidemiological features of influenza-associated pneumonia depending on the etiological agent' (2020) Tom LXXIII, nr 7 Wiadomości Lekarskie 1410–1414; Omelchuk O, Shevchuk I, Danilova A 'The impact of COVID-19 pandemic on improving the legal regulation of protection of human right to health' (2020) Tom LXXII, nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2768–2772; Jawad M, Abbas M M, Jawad M J, Hassan S M, Hadi N R 'Mental health and psychosocial considerations post COVID-19 outbreak' (2021) Tom LXXIV, nr. 12 Wiadomości Lekarskie 3156–3159; Sabovchuk K V, Sirchak Ye, Stryzhak V 'Feasibility of cystatin C determination for early diagnosis of kidney damage in patients with type 2 diabetes combined with nonalcoholic fatty liver disease and obesity exposed to COVID-19 infection in the past' (2021) Tom LXXIV, nr. 10 cz. II Wiadomości Lekarskie. 2640–2645; Kościelecka K E, Kuć A J, Kubik D M, Męcik-Kronenberg T, 'Dariusz Ceglaz Impact of the COVID-19 pandemic on the availability of medical care among oncological patients' (2021) Tom LXXIV, nr. 7 Wiadomości Lekarskie 1542–1551; Mahmood J J, Jawad M J, Hasan I S, Hassan S M, Fatima G, Hadi N R 'Evaluation of COVID-19 vaccines efficacy in Iraqi peoples' (2022) Tom LXXV, nr. 2 cz II Wiadomości Lekarskie 929–937

¹ Borysov V, Antoniuk O, Pashchenko O. 'Peculiarities of legal responsibility for offenses in the field of clinical trials of medicines' (2020) Tom LXXIII, nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2833–2839.

² Syroid T, Fomina L 'The role of smart technology in promoting the right to health of older persons' (2019) Tom LXXII, nr 12 cz. II. Wiadomości Lekarskie 2558–2562; Marchenko V, Kilimnik I, Dombrovska A 'Implementation of digital technologies in human rights to healthcare' (2020) Tom LXXIII, nr 7 Wiadomości Lekarskie 1539–1544; Pashkov V., Harkusha A., Harkusha Ye. 'Artificial intelligence in medical practice: regulative issues and perspectives' (2020) Tom LXXIII, nr 12 cz. II. Wiadomości Lekarskie 2722–2727; Pashkov V., Soloviov O. 'Legal implementation of blockchain technology in pharmacy' <https://www.shsconferences.org/articles/shsconf/pdf/2019/09/shsconf_shw2019_01027.pdf> (дата звернення: 15.04.2022); Samofalov D, Izhytska N., Dragomyretska N., Lyashenko A. 'Information and communication technologies in public management of the healthcare institutions network during COVID-19 pandemics' (2020) Tom LXXIII, nr. 11 Wiadomości Lekarskie 2535–2542

³ Dovhan A, Bernaziuk Yan, Tkachuk T. 'Internet of things technologies in medical sector: cyber security issues' (2019) Tom LXXII, nr 12 cz. II. Wiadomości Lekarskie 2563–2567; Mykhailichenko T, Horpyniuk O, Rak V. 'Medical confidentiality disclosure in conditions of epidemic threats' (2021) Tom LXXIV, nr 11 cz. II. Wiadomości Lekarskie 2877–2883; Horodovenko V, Pashkov V, Udovyyka L. 'International legal instruments in the field of bioethics and their impact on protection of human rights' (2020) Tom LXXIII, nr 7 Wiadomości Lekarskie 1554–156; Klepka D, Krytska I, Sydorenko A 'Obligation of the disclosure of medical confidential information in criminal proceedings' (2019)

яких суспільство буде вимушене пристосовуватись не один рік, адже в науковій літературі цим питанням приділяється недостатньо уваги, що вимагає комплексного доктринального опрацювання.

Метою статті є аналіз клінічних випробувань, так чи інакше пов'язаних із коронавірусною хворобою, у порівнянні із загальною кількістю таких досліджень в Україні за різними станами, профілями, стадіями проведення та виокремлення їх результатів, наслідками поширення хвороби та характером стану пацієнтів для того, щоб впровадити корисний досвід вітчизняних і зарубіжних досліджень та мінімізувати негативну дію хвороби на організм людини; кримінально-правовий захист прав людини при проведенні клінічних випробувань в умовах пандемії COVID-19; забезпечення якості безпеки лікарських засобів шляхом належного правового регулювання. Дослідження базуються на національних та міжнародних нормативних актах, наукових публікаціях, експертних думках та статистичних даних. У статті використані такі методи, як порівняння, систематичний аналіз, статистичний, діалектичний, формально-логічний, логіко-нормативний.

Виклад основного матеріалу. За період з 2015 р. по 2020 р. за результатами проведення експертизи було надано 1 053 позитивних висновків щодо можливості проведення міжнародних багатоцентрових клінічних випробувань та 248 позитивних висновків із проведення таких досліджень вітчизняними виробниками. У 2020 р., коли ВООЗ оголосила про поширення у світі пандемії коронавірусу¹, було надано позитивні висновки на

10 міжнародних та 6 клінічних випробувань вітчизняних виробників із метою лікування коронавірусної хвороби COVID-19².

На сьогодні в Україні, за даними державного підприємства «Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України», представлено 3 306 клінічних випробувань за такими станами: затверджено наказом МОЗ 170 клінічних випробувань, знято з розгляду 164 клінічні випробування, розпочато 628 клінічних випробувань та завершено в Україні 2 344 клінічні випробування. Ці випробування поділяються на профілі за галузями медицини та включають кардіологію, ендокринологію, пульмонологію, гастроентерологію, психіатрію, ревматологію, неврологію, онкологію, гематологію та інші профілі³.

За результатами здійсненого нами аналізу кількості клінічних випробувань за різними станами та профілями (див. діаграму 1), вбачається, що переважна частина досліджень препаратів, ліків, медикаментів відбувається в галузі онкології, за так званими іншими профілями, що включають, наприклад, такі галузі, як алергологія, дерматовенерологія, стоматологія, фтизіатрія, педіатрія, хірургія тощо, а також у кількох галузях одночасно.

www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-11-march-2020 (дата звернення: 24.05.2022)

² Клінічні випробування лікарських засобів в Україні: інформаційна брошура. (Державний Експертний Центр МОЗ України, 2021) 23 <URL: <https://view.officeapps.live.com/op/embed.aspx?src=https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/kv-v-ukrayini-informacijna-broshura-2020-ukrayinska-versiya.docx>> (дата звернення: 24.04.2022)

³ Інформація щодо клінічних випробувань в Україні' (Державний експертний центр МОЗ України.) <<https://clinicaltrials.dec.gov.ua>> (дата звернення: 24.04.2022)

Загальна кількість КВ за всіма станами (%)

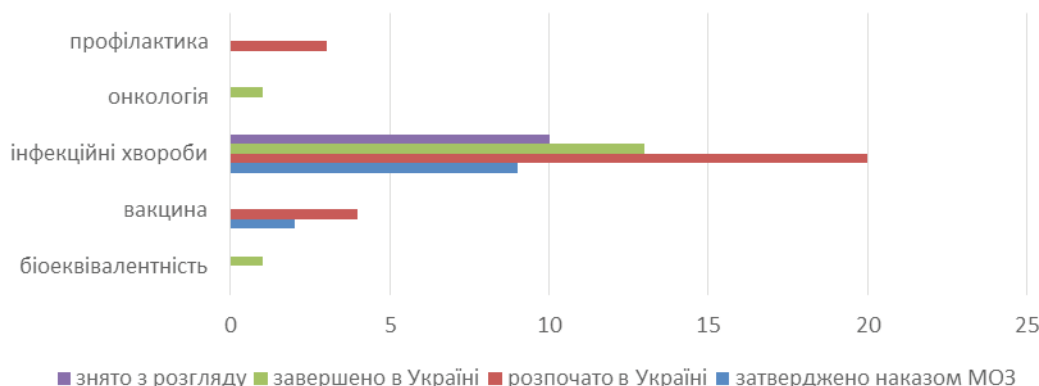


Діаграма 1

У зв'язку із поширенням пандемії COVID-19 якісно новими для України стали клінічні випробування в галузі інфекційних хвороб, які включають в себе, в тому числі, коронавірусну хворобу. Згідно із наведеними вище даними щодо кількості клінічних випробувань у зазначеній галузі, де виключний пріоритет надається COVID-19, визначаємо, що на теперішній час наказом МОЗ

затверджено 5,29% клінічних випробувань від загальної кількості таких досліджень, розпочато 3,18% та знято з розгляду 6,1%. При цьому клінічні випробування лікарських засобів із ключовим елементом профіля COVID-19 охоплюють такі категорії, як біоеквівалентність, вакцина, інфекційні хвороби, онкологія та профілактика (див. діаграму 2).

КВ, пов'язані з COVID-19 (кількість одиниць)



Діаграма 2

При підготовці та проведенні клінічних випробувань в умовах пандемії насамперед пріоритетними визначають дослідження, спрямовані на лікування чи профілактику інфікування COVID-19, а також внесення суттєвих змін до вже існуючих випробувань аналогічного характеру¹. Пропонуємо системно розглянути аспекти клінічних досліджень за наведеними вище станами.

Так, серед завершених клінічних випробувань особлива увага приділяється дослідженням з оцінки біоеквівалентності лікарських засобів українського та іноземного виробництва для визначення біодоступності препаратів при їх однократному прийомі. За результатами проведених випробувань, наприклад, до реєстраційних матеріалів лікарського засобу «ФАВІПРАВІР-МІКРОХІМ» було включено положення щодо безпеки/ефективності та фармаконагляду при лікуванні цим препаратом COVID-19². Крім того, проведеними

дослідженнями за профілем «Інфекційні хвороби» було встановлено, що використання «БІОВЕНУ» в комплексі терапії пневмонії порівняно зі стандартним лікуванням дозволяє досягнути статистично достовірних переваг за такими параметрами, як скорочення летальних випадків у чотири рази – з 23,6% до 6,25%; скорочення середнього часу до настання покращення стану хворого з 9 до 5 днів; скорочення часу потреби в госпіталізації в умовах стаціонару на 3–5 днів^{3,4}.

Крім того, з метою визначення ефективності застосування в комбінації з базовою терапією у па-

28062021–1290-pro-derzhavnu-reestracijju-perereestracijju-likarskih-zasobiv-medichnih-imunobiologichnih-preparativ-tavneseennja-zmin-do-reestracijnih-materialiv (дата звернення: 24.04.2022)

³ В Україні завершили клінічні випробування препарату «Біовен» для лікування COVID-19? (УКРІНФОРМ) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3136202-v-ukraini-zaversili-klinichni-viprobuvanna-preparatu-bioven-dla-likuvanna-covid19.html>> (дата звернення: 24.04.2022)

⁴Рибаков А. 'Результати клінічного дослідження з оцінки ефективності препарату Біовен, в комплексній терапії пацієнтів з пневмонією, що викликана коронавірусною інфекцією COVID-19 / SARS-CoV-2' Клінічні випробування лікарських засобів в Україні: нові виклики та відповіді на них: доповіді VI науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, 8–9 жовтня 2020) <<https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/Conference/2020/6/section/11/s11f1.pdf>> (дата звернення: 24.04.2022)

¹ 'Препарат «Амізон® Макс» довів свою ефективність у лікуванні хворих із COVID-19' (Аптека online) <<https://www.apteka.ua/article/610885>> (дата звернення: 24.04.2022)

² Про державну реєстрацію (перереєстрацію) лікарських засобів (медичних імунобіологічних препаратів) та внесення змін до реєстраційних матеріалів: Наказ М-ва охорони здоров'я України від 28.06.2021 р. № 1290. URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-28-06-2021-1290>

цієнтів із захворюванням на COVID-19 було проведено клінічне випробування із дослідження препарату «АМІЗОН® МАКС», за результатами якого в інструкцію було додано нове показання – «лікування COVID-19 середнього ступеню тяжкості в комбінації з базовою терапією». Міжнародна дослідницька група, до складу якої входили 19 вчених із Німеччини, Великої Британії, Італії, США та України, провела дослідження цієї речовини в умовах вірусологічної лабораторії рівня BSL-3, підтвердивши противірусну ефективність препарату «Амізон®» щодо коронавірусу. На особливу увагу заслуговують позитивні висновки проведених досліджень, за якими було встановлено такі якісно нові показники, як пришвидшення покращення стану пацієнта порівняно з групою пацієнтів, які отримували плацебо, зменшення вираженості кашлю як одного з класичних симптомів вказаної хвороби, а також підтверджено запобігання збільшенню дихальної недостатності. Окрім цього, слід підкреслити, що серед суб'єктів дослідження, які приймали у складі комплексної терапії вказаний лікарський засіб, не було зафіксовано жодного летального випадку.

Подібне клінічне випробування III фази із порівняльного дослідження ефективності та безпеки препарату «АРЕПЛИВІР®» було проведено у госпіталізованих пацієнтів із COVID-19 у медичних закладах РФ¹. Такі препарати з біологічно активною речовиною фавіпіравір наразі використовуються при проведенні клінічних випробувань в низці держав, у тому числі в Німеччині та Китаї, проте на теперішній час немає жодного лікарського засобу, який було б зареєстровано як цільовий засіб проти COVID-19. На думку експерта з медикаментів Бременського університету (Німеччина), професора Г. Глеске, подібного роду препарати можуть принаймні пом'якшити перебіг хвороби, однак в будь-якому разі слід звертати увагу на інформацію щодо вказівок до застосування².

До переліку лікарських засобів, клінічні випробування за якими вже завершено та до яких було залучено добровольців, у тому числі з Укра-

їни, можна поділити залежно від їх призначення та мети застосування з урахуванням характеру стану хворої особи, входять, зокрема: 1) «Ланнаделумаб», «Апреміласт» (виробник Amgen Inc, USA), «МК-4482» (Emerson Resources, Inc., USA; Quality Chemical Laboratories, USA; Patheon Pharmaceuticals Inc., USA; Merck Sharp & Dohme Corp., USA; Fisher Clinical Services Inc., USA), що застосовується для лікування COVID-19 у госпіталізованих пацієнтів; 2) «R07496998 (AT-527)» (DHL Solutions Fashion GmbH, Germany; Roche Pharma AG, Germany; F. Hoffmann-La Roche Ltd., Switzerland), *рекомбінантне моноклональне антитіло до спайкового білку SARS-CoV-2* (Fisher Clinical Services (Beijing) Co., Ltd., Китай; SinoCellTech Ltd., Китай), що застосовується для лікування амбулаторних пацієнтів із COVID-19 легкого або помірного ступеня важкості; 3) «JS016» (PAREXEL INTERNATIONAL (SINGAPORE) PTE. LTD., Сингапур; Shanghai Junshi Biotechnology Co., Ltd., Китай), що застосовується виключно для пацієнтів із коронавірусною хворобою легкого та середнього ступеня важкості та з безсимптомним перебігом інфекції SARS-CoV-2; 4) «Рабексимод» (Aptuit (Verona) SRL, Italy; Eurofins Biolab SLR, Italy; Magnum Logistics OU, Estonia), що застосовується для лікування пацієнтів з коронавірусною хворобою середнього ступеня важкості; 5) «IMU-838» (Haupt Pharma Wulfing GmbH, Німеччина; Nuvisan GmbH, Німеччина), що застосовується з метою оцінки рівня маркерів захворювання у плазмі крові, безпеки та переносимості, вивчення рівня вірусних титрів, показників вірусної вірулентності й маркерів запалення; 6) «TD-0903» (Stockport Pharmaceuticals, UK; Quality Control North West, UK; Quality Control North West, UK), що застосовується для лікування симптомного гострого ураження легень, пов'язаного з COVID-19.

Переважаюча кількість розпочатих за спонсорством фармацевтичних компаній Кореї, США, Швейцарії, Швеції, Китаю, України клінічних досліджень в Україні стосується профілю інфекційних хвороб і також включає різні групи суб'єктів дослідження, хворих на COVID-19, залежно від ступеня важкості перебігу захворювання та режиму необхідного нагляду з оцінки ефективності та безпечності таких препаратів («СКД-314 (Nafamostat Mesilate)», «ADG20», «AT-527», «Нікломід (Niclosamide)», «Ритонавір (Ritonavir)», «PF-07321332», «AZD8895 (Tixagevimab)»,

¹ 'Randomized Multicenter Study on the Efficacy and Safety of Favipiravir for Parenteral Administration Compared to Standard of Care in Hospitalized Patients With COVID-19' (ICH GCP) <<https://ichgcp.net/clinical-trials-registry/NCT05185284>> (дата звернення: 24.04.2022)

² 'Авифавир – новое российское лекарство от коронавируса?' (Deutsche Welle) <<https://www.dw.com/ru/авифавир-новое-российское-лекарство-от-коронавируса/a-53766078>> (дата звернення: 24.04.2022)

«AZD1061 (Cilgavimab)», «Флавовір», «Octagam 10% (Октагам 10%)», «Проксалутамід (GT0918)», «Аміксин® IC», «LYT-100 (Деунірфенідон, деунірфенідон, Deupirfenidone; LY-100)», «МК-4482», «NTR-441», «Карпіміцин», «VIR-7831 (sotrovimab; GSK4182136)», «Препарат C21 (Compound C21)», «Ксаврон®», «ОР-101 (дендример n-ацетилцистеїн)». Також в Україні розпочато клінічні випробування, метою яких є профілактика COVID-19, щодо таких препаратів, як «ADG20», «PF-07321332» при супутній терапії із препаратом «Ritonavir», «МК-4482» для осіб, які проживають та прямо контактують з особами з COVID-19.

Крім того, відзначимо, що більшість клінічних випробувань, в тому числі в Україні, ознаменувалась особливою актуальністю питання розробки вакцини проти COVID-19. Так, старт вакцинації від коронавірусної хвороби в Україні відбувся 24 лютого 2021 р. Через рік станом на 24 лютого 2022 р. від початку кампанії проведено усього 31 683 310 щеплень. Кількість вакцинованих складає 15 729 619 осіб^{1,2}. Відповідно до Дорожньої карти з упровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021–2022 рр., затвердженої наказом МОЗ України № 3018 від 24 грудня 2020 р., імунізація населення безпечною та ефективною вакциною є найважливішим компонентом стратегії Уряду України у подоланні гострої фази пандемії коронавірусу. При цьому загальною метою масової вакцинації населення є припинення поширення коронавірусної хвороби COVID-19 в Україні³.

У травні 2020 року Європейська комісія започаткувала глобальний захід як реакцію на коронавірус з метою збору коштів для спільного розвитку та впровадження ефективних засобів діагностики, лікування та вакцинації проти COVID-19, у межах

¹ 'Оперативна інформація про поширення та профілактику COVID-19 станом на 24.02.2022' (Міністерство охорони здоров'я України) <<https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshirennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>> (дата звернення: 24.04.2022)

² Примітка. Статистичні дані наведено станом на 24.02.2022 р.

³ Дорожня карта з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021–2022 роках: затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 24.12.2020 р. № 3018 (у ред. наказу від 12.07.2021 р. № 1423). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3018282-20#Text> (дата звернення: 24.05.2022)

якого було зібрано 7,4 млрд євро на загальний доступ до вакцин⁴.

Обов'язкова вакцинація в контексті міжнародних стандартів прав пацієнтів залишається предметом дискусій науковців протягом багатьох десятиліть⁵, адже вакцинація – це завжди ризик для пацієнта, особливо в Україні, де законодавчі гарантії безпеки пацієнтів вимагають істотного вдосконалення, оскільки українське законодавство лише частково захищає права пацієнта⁶. Погоджуючись із думкою В. М. Пашкова, зазначимо, що виключно в окремих випадках держава може правомірно обмежувати права людини на свободу вибору у сфері охорони здоров'я, зокрема, з питання обов'язкових щеплень, якщо такі обмеження передбачені законом та здійснюються у відповідності до нього, узгоджуються з такою метою, як охорона здоров'я та абсолютно необхідні для її досягнення, за умови відсутності менш жорстких способів реалізації, а також проведення таких заходів справедливо й без дискримінації⁷.

На сьогодні до списку щеплень від COVID-19, рекомендованих ВООЗ для застосування в екстрених ситуаціях, входять десять вакцин: «Comirnaty» від Pfizer/BioNTech + Fosun Pharma, «mRNA-1273» від Moderna + National Institute of Allergy and Infectious diseases (NIAID), «Covishield»/«Vaxzevria» від AstraZeneca + University of Oxford, «Ad26.

⁴ Coronavirus Global Response: €7.4 billion raised for universal access to vaccines (European Commission) <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_797> (дата звернення: 15.06.2022)

⁵ Пашков В. М. Історія вакцинації: правовий нігілізм та медичний (2018) 12 Аптека 10; Пашков В., Гуторова Н. 'Імунопрофілактика в механізмі забезпечення та захисту права на здоров'я' (2020) 3 Право України 61–84; Pashkov V., Golovanova I., Olefir A. 'The impact of the legal regime of intellectual property protection in the pharmaceutical market' (2016) nr. 3 Wiadomości Lekarskie 582–586; Denkovych O, Markin V, Shevchenko S 'Penalization of non-compliance with the COVID-19 vaccination: to be or not to be?' (2021) Tom LXXIV nr. 11 cz. II Wiadomości Lekarskie 2907–2911; Horodovenko V, Udovyka L, Shekhovtsova T 'Vaccination in the system of human rights and obligations: impact of the COVID-19 pandemic' (2021) Tom LXXIV, nr. 11 cz. II Wiadomości Lekarskie 2983–2991; Kuzmenko O., Smilianov V, Rudenko L, Kashcha M, Vasilyeva T, Kolomiets S, Antoniuk N 'Impact of the vaccination on the COVID-19 pandemic: bibliometric analysis and cross country forecasting by fourier series' (2021) Tom LXXIV, nr. 10 cz. I Wiadomości Lekarskie 2359–2367

⁶ Demidova L, Demidova E, Dudchenko A 'Vaccination against infectious diseases: international standards of patient's rights' (2019) Tom LXXII, nr 12 cz. II. Wiadomości Lekarskie 2518–2523; Pierik R 'Mandatory vaccination: an unqualified defence' (2018) 35 (2) Journal of Applied Philosophy 381–398

⁷ Pashkov V. M. 'Immunoprophylaxis in Healthcare: Human Rights Context' (2018) 2 (11) Socrates 9–18

COV2.S» від Janssen Pharmaceutical, «CoronaVac» від Sinovac Research and Development Co., Ltd, «BBIBP-CorV» від Sinopharm + China National Biotec Group Co + Beijing Institute of Biological Products, «Covishield» та «Covovax» від Serum Institute of India, Pvt. Ltd., «Covaxin» від Bharat Biotech, «Nuvaxovid» від Novavax, Inc¹. Із них в Україні наразі застосовуються шість. Близько десяти вакцин різних виробників перебувають на стадії отримання рішення щодо їх використання в світі. Крім того, на початку січня 2022 р. в Україні дозволили використання бустерної дози вакцини проти COVID-19 для всіх вакцинованих осіб віком від 18 років. При її здійсненні перевагу надають м-РНК-вакцинам від компаній Moderna та Pfizer-BioNTech незалежно від того, якою вакциною попередньо була щеплена людина².

За даними ВООЗ, станом на 24 травня 2022 р. на стадії доклінічних розробок перебувають 198 кандидатів у вакцини проти коронавірусної хвороби, 160 – на стадії клінічних випробувань. Станом на 22 травня 2022 р. усього в світі було введено 11 324 805 837 доз вакцин³.

Ефективність кандидатів у вакцини від COVID-19, які зараз проходять клінічні випробування та знаходяться на фінальних стадіях, вимірюється здатністю запобігти госпіталізації у зв'язку з розвитком коронавірусної хвороби, її тяжкої форми або смертності внаслідок спричинених ускладнень⁴. Розпочаті клінічні випробування, спрямовані на різні групи суб'єктів дослідження. Зокрема, основною вимогою до патологічного стану пацієнта при дослідженні вакцини проти

SARS-CoV-2, вирощеної з використанням клітин Vero (заявник Opera Contract Research Organization SRL, Romania, спонсор Shenzhen Kangtai Biological Products Co., Ltd., China), є негативні результати ПЛР-тесту у реальному часі, оскільки за мету ставиться визначення ефективності, безпеки та насамперед імуногенності цієї вакцини для профілактики захворювання. Вказане випробування є найбільш масштабним в описаній категорії та проводиться в Україні у 22 медичних закладах, охоплюючи 10 000 добровольців із 28 000 у світі. Клінічне випробування вакцини «SCB-2019», розробленої Clover Biopharmaceuticals із використанням ад'юванта від Dynavax, спрямоване на оцінку наведених показників у осіб із хронічними імуноопосередкованими запальними захворюваннями. Вакцина «GBP510» з додаванням в якості ад'юванта «AS03» призначена для дорослих, у яких в анамнезі не було інфекції SARS-CoV-2 та вакцинації проти COVID-19, або пацієнтів із групи ризику.

На підставі проаналізованих вище положень пропонуємо дослідити кримінально-правові аспекти, пов'язані із проведенням клінічних випробувань в умовах пандемії COVID-19. По-перше, звернемо увагу на правовий статус суб'єкта дослідження при клінічних випробуваннях лікарських засобів, який досить часто ототожнюється із пацієнтом, оскільки при правовому регулюванні статусів зазначених категорій осіб використовуються однакові правові засоби без їх адаптації до специфіки правовідносин у галузі клінічних досліджень. Водночас деякі аспекти таких відносин взагалі залишаються поза увагою законодавця. На думку І. Я. Сенюти, статус учасника експерименту має подвійну природу, оскільки реципієнт одночасно виступає і суб'єктом, і квазіоб'єктом⁵, що також є підтвердженням необхідності чіткої регламентації правового статусу суб'єктів правовідносин, пов'язаних із проведенням клінічних випробувань.

Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. пацієнт визначається як фізична особа, яка звернулася за медичною допомогою та/або якій надається така допомога⁶. У фармацевтичній

¹ Status of COVID-19 Vaccines within WHO EUL/PQ evaluation process. Guidance Document 23 December 2021 (WHO) <https://extranet.who.int/pqwweb/sites/default/files/documents/Status_COVID_VAX_02April2022.pdf> (дата звернення: 24.04.2022)

² В Україні вводять бустерну дозу вакцини проти COVID-19 для всіх вакцинованих? (Міністерство охорони здоров'я України) <<https://moz.gov.ua/article/news/v-ukraini-vvodjat-busternu-dozu-vakcini-proti-covid-19-dlja-vsikh-vakcinovanih>> (дата звернення: 24.04.2022)

³ 'COVID-19 – Landscape of novel coronavirus candidate vaccine development worldwide. Summary Information on Vaccine Products in Clinical Development' (WHO) <<https://www.who.int/publications/m/item>> (дата звернення: 24.04.2022)

⁴ Дорожня карта з впровадження вакцини від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинації у відповідь на пандемію COVID-19 в Україні у 2021–2022 роках: затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 24.12.2020 р. № 3018 (у ред. наказу від 12.07.2021 р. № 1423). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3018282-20#Text> (дата звернення: 24.04.2022)

⁵ Сенюта І. Я. 'Цивільні правовідносини у сфері проведення медичних дослідів' (2018) 1 (21) Медичне право 42–53.

⁶ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. Дата оновлення: 01.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 15.04.2022)

енциклопедії надається більш широке визначення цього поняття: «пацієнт» (з лат. *patiens* – терплячий, страждаючий) – це фізична особа, яка отримує медичну допомогу (профілактичну, діагностичну, лікувальну), або піддається медико-біологічним дослідженням (клінічним випробуванням), або є донором крові чи певного органу при трансплантації тощо¹. Законом України «Про лікарські засоби» від 04.04.1996 р. визначається, що клінічні випробування лікарських засобів проводяться за участю повнолітньої дієздатної особи – пацієнта (добровольця)². Наведена позиція в національному законодавстві є некоректною, оскільки в такому випадку слід розмежовувати характер діяльності, що здійснюється за участю пацієнта та учасника клінічних випробувань³. Так, помилковим є твердження, що клінічне випробування полягає у наданні медичної допомоги як такої, а також у використанні інноваційних лікарських засобів, оскільки, з одного боку, в подібному випадку взагалі не йдеться про медичну допомогу, під якою мається на увазі діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямована на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами⁴. Із другого боку, при клінічних випробуваннях здійснюється використання лікарського засобу, який на момент дослідження є незареєстрованим, у зв'язку із необхідністю встановлення та підтвердження його ефективності, безпеки для майбутніх пацієнтів. Крім того, відповідно до Регламенту (ЄС) № 536/2014 Європейського парламенту та Ради «Про клінічні дослідження лікарських препаратів для медичного застосування» від 16 квітня 2014 р., клінічні випробування спрямовуються на виявлення або перевірку клінічних, фармакологічних або інших фармакодинамічних

ефектів одного або кількох лікарських засобів, будь-яких небажаних реакцій на лікарські препарати або вивчення їх абсорбції, розподілу, метаболізму чи виведення⁵. В такому випадку не здійснюється лікування суб'єкта клінічних випробувань порівняно із пацієнтом, оскільки основним завданням є вивчення впливу конкретного препарату на організм такої особи.

Недивлячись на те, що в національному законодавстві ототожнюються поняття пацієнта та досліджуваного суб'єкта при клінічних випробуваннях, до останнього висувається вимога бути здоровим, хоча теоретично пацієнт, який звертається за медичною допомогою з метою діагностики певного захворювання або профілактики, також може бути здоровим. Водночас аналізуючи клінічні випробування в умовах пандемії COVID-19 незалежно від представлених категорій, вбачаємо, що до суб'єкта дослідження, навпаки, ставиться вимога так званого хворобливого стану, який може бути наявний на момент його проведення, включаючи супутні та хронічні захворювання, або ж захворювання має бути перенесене добровольцем із метою дослідження відповідного препарату саме у контексті наявності коронавірусної інфекції; при цьому негативний результат ПЛІР-тесту не свідчить про відсутність зазначеної хвороби⁶.

На відміну від пацієнта, суб'єкт дослідження при клінічних випробуваннях не наділяється правом обирати як лікаря (оскільки така кандидатура обирається спонсорами), так і методи дослідження (обираються відповідно до протоколу). Медична документація, що ведеться під час проведення клінічних випробувань, включає первинні документи, зокрема, картки стаціонарного чи амбулаторного хворого, характерні для ведення пацієнта, а також документи, що зумовлені специфікою зазначених досліджень.

По-друге, варто дослідити впроваджені у зв'язку із пандемією COVID-19 зміни до нормативно-правових актів, що регламентують питання проведення

¹ Фармацевтична енциклопедія Національного фармацевтичного університету <<https://www.pharmencyclopedia.com.ua/article/760/paciyent>> (дата звернення: 15.04.2022)

² Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР. Дата оновлення: 13.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#n61> (дата звернення: 15.04.2022)

³ Borysov V I, Antoniuk O, Vyshnyvetskyi I 'Special features of the legal status of the research subject in clinical testing of medicines' (2019) Tom LXXII, nr 12 cz. II. Wiadomości Lekarskie 2464–2472

⁴ Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. Дата оновлення: 01.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 15.06.2022)

⁵ Про клінічні дослідження лікарських препаратів для медичного застосування: Регламент (ЄС) Європейського парламенту та Ради від 16.04.2014 р. № 536/2014. URL: <https://pharmadviser.ru/documents/ss3680/ss3680.html#%23,%22XYZ%22,%26,%224,null> [дата звернення: 15.04.2022]

⁶ Mendrala K, Skoczyński S, Darocha T, Kuciewicz-Czech E M, Chorostowska-Wynimko J 'A single negative SARS-COV2 RT-PCR test does not exclude COVID-19 in patient with severe ards, case study' (2020) Tom LXXIII, nr 8 Wiadomości Lekarskie 1800–1803

клінічних випробувань, а отже, визначають діяння, які підпадають під розуміння порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів. Так, у зв'язку з необхідністю введення якісно нових для України процедур у цій сфері Закон України «Про лікарські засоби» було доповнено статтею 9² щодо особливостей прискореної державної реєстрації лікарських засобів під зобов'язання для екстреного медичного застосування та вакцин або інших медичних імунобіологічних препаратів для специфічної профілактики під аналогічне зобов'язання за рішенням центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, у разі, якщо заявник може довести, що у нього відсутні можливості для надання повних даних про ефективність та безпеку лікарського засобу, вакцини або іншого медичного імунобіологічного препарату для лікування та/або специфічної профілактики коронавірусної хвороби за нормальних умов застосування з об'єктивних причин. Крім того, обов'язковими умовами для державної реєстрації у такому порядку є наявність даних про успішне проведення доклінічних випробувань та окремих фаз клінічних випробувань, а також дозволу на екстрене застосування. Такий дозвіл може бути надано компетентним органом будь-якої з визначених держав, до переліку яких належать США, Велика Британія, Швейцарська Конфедерація, Японія, Австралія, Канада, Ізраїль, Китайська Народна Республіка, або за централізованою процедурою компетентним органом Європейського Союзу, чи прекваліфікації Всесвітньою організацією охорони здоров'я. Водночас лікарський засіб, вакцина або інший медичний імунобіологічний препарат для специфічної профілактики коронавірусної хвороби не має бути розроблений у державі, визнаній в установленому порядку державою-агресором. Зокрема, це стосується вакцини «*Gam-COVID-Vak*» («*Спутник V*»), створеної російським Національним дослідницьким центром епідеміології та мікробіології ім. Гамалії, яка наразі схвалена до використання у 51 країні світу та заборонена в Україні. Крім того, такі показники, як відома та потенційна користь, мають переважати над ризиками¹. У разі дотримання ви-

щенаведених умов установлюється реєстраційний строк, протягом якого заявник має виконати низку зобов'язань, а саме щодо надання інформації про результати завершених клінічних досліджень, відпуску таких лікарських засобів, вакцин та інших медичних імунобіологічних препаратів виключно за рецептом, що так само передбачає подальше застосування під суворим медичним наглядом, а також вказівку в інструкції для медичного застосування про недостатність наявних характеристик. Замість засвідченої копії документа, що підтверджує відповідність умов виробництва лікарського засобу, поданого на реєстрацію, може надаватися рішення центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері контролю якості та безпеки лікарських засобів за результатами інспектування, за умови, що виробництво лікарського засобу здійснюється з додержанням вимог належної виробничої практики, гармонізованої із законодавством ЄС, з обов'язковим визначенням граничних строків виконання зобов'язань при екстреному медичному застосуванні. Також однією з особливостей є видача реєстраційного посвідчення строком на один рік із можливістю продовження на той самий термін.

Оскільки зазначена процедура характеризується спрощеністю та лояльністю держави до суб'єктів здійснення клінічних випробувань, останні можуть зловживати своїми правами та відповідно порушувати встановлені нормативні вимоги через те, що прискореність реєстрації лікарського засобу, вакцини, іншого медичного імунобіологічного препарату для лікування та/або специфічної профілактики COVID-19 за умови отримання дозволу компетентного органу однієї із названих вище держав чи прекваліфікації ВООЗ передбачає скорочення строку перевірки поданих заявником реєстраційних матеріалів до п'яти робочих днів із дня їх подання; скасування процедури проведення експертизи матеріалів реєстраційного досьє; прийняття відповідного рішення про відмову чи реєстрацію лікарського засобу, вакцини або іншого медичного імунобіологічного препарату для екстреного медичного застосування у строк, що не перевищує трьох робочих днів; відсутність обов'язку зі сплати збору за державну реєстрацію для екстреного медичного застосування та за внесення змін до реєстраційних матеріалів; виключний перелік документів, що додаються до заяви про державну реєстрацію. Внесення змін до реєстраційних матеріалів у такому випадку

¹ Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр#Text> (дата звернення: 24.04.2022)

здійснюється на підставі рішення, прийнятого тим самим компетентним органом. Варто зазначити, що реєстрація лікарського засобу, вакцини або іншого медичного імунобіологічного препарату для екстреного медичного застосування здійснюється виключно на строк дії відповідного дозволу. Альтернативою надання такого дозволу чи прекваліфікації ВООЗ є вироблення препарату в Україні за повним циклом чи з продукції «in bulk», тобто будь-якого лікарського засобу, призначеного для виробництва його в готовому стані, який пройшов усі стадії технологічного процесу, крім стадії фасування та/або кінцевого пакування й маркування, на що також поширюються перелічені вище умови для державної реєстрації у прискореному порядку. Підкреслимо, що Законом України «Про лікарські засоби» регламентовано прискореність процедури реєстрації виключно у випадку наявності дозволу відповідного компетентного органу, враховуючи, з'ясування специфіки державної реєстрації препаратів, вироблених в Україні для лікування чи специфічної профілактики коронавірусної хвороби за повним циклом чи з продукції «in bulk». У такому випадку прискорена процедура реєстрації регламентується відповідно до положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення профілактики коронавірусної хвороби (COVID-19)» та передбачає проведення експертизи реєстраційних матеріалів і матеріалів щодо внесення змін до реєстраційних матеріалів у строк до п'яти календарних днів, а також прийняття рішення про державну реєстрацію, внесення змін до реєстраційних матеріалів або про відмову у таких діях у строк, що не перевищує двох робочих днів із дати надходження до МОЗ України висновків щодо якості, безпеки та ефективності таких лікарських засобів. Разом із тим експертиза матеріалів клінічних випробувань та суттєвих поправок до них, за умови подання таких матеріалів, викладених українською чи англійською мовою, має бути проведена у строк до п'яти календарних днів. У такому випадку скорочення строку проведення перевірки поданих документів також може бути використано на користь потенційними правопорушниками.

Серед основних особливостей законодавчих новел в умовах пандемії COVID-19 також доречно виокремити звільнення від оподаткування на додану вартість вакцин та лікарських засобів проти

коронавірусної хвороби¹; процедуру семиденної реєстрації лікарських засобів, призначену для закупівлі спеціалізованою закупівельною агенцією відповідно до угоди про закупівлю з МОЗ, у рамках якої реєстраційні матеріали перевіряються щодо їх автентичності за прискореним шляхом²; десятиденну процедуру реєстрації в Україні готових лікарських засобів, зареєстрованих компетентним органом США, Швейцарської Конфедерації, Японії, Австралії, Канади або ж за централізованою процедурою компетентним органом ЄС, які застосовуються на території держав-членів та наведених країн³; відсутність вимоги обов'язкового лабораторного контролю імунобіологічних препаратів, ввезених в Україну.

При вирішенні питання про кваліфікацію дій, що порушують права суб'єктів при проведенні клінічних випробувань, слід враховувати, що в цьому випадку може бути конкуренція між нормами кримінального права. Так, відповідно до ст. 141 КК України передбачено відповідальність за відсутність письмової згоди пацієнта на участь у дослідженнях, що справедливо зазнало критики в науковій літературі⁴. Специфіка процедури отри-

¹ Перелік товарів (у тому числі лікарських засобів, медичних виробів та/або медичного обладнання), необхідних для виконання заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, операції з ввезення яких на митну територію України та/або операції з постачання яких на митній території України звільняються від оподаткування податком на додану вартість: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2020 р. № 224. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2020-п#Text> (дата звернення: 24.04.2022)

² Про затвердження Порядку проведення перевірки реєстраційних матеріалів на їх автентичність на лікарський засіб, який подається на державну реєстрацію з метою його закупівлі особою, уповноваженою на здійснення закупівель у сфері охорони здоров'я, або спеціалізованою організацією: наказ М-ва охорони здоров'я України від 15.06.2020 р. № 1391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0659-20#Text> (дата звернення: 24.04.2022)

³ Про затвердження Порядку розгляду реєстраційних матеріалів на лікарські засоби, що подаються на державну реєстрацію (перереєстрацію), та матеріалів про внесення змін до реєстраційних матеріалів протягом дії реєстраційного посвідчення на лікарські засоби, які зареєстровані компетентними органами Сполучених Штатів Америки, Швейцарської Конфедерації, Японії, Австралії, Канади, лікарських засобів, що за централізованою процедурою зареєстровані компетентним органом Європейського Союзу: наказ М-ва охорони здоров'я України від 17.11.2016 р. № 1245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1619-16#Text> (дата звернення: 24.05.2022)

⁴ Дутчак С. Р. 'Забезпечення охорони прав пацієнтів в Україні: кримінально-правовий аспект' (дис канд юрид наук, Київ, 2018) 252

мання інформованої згоди від добровольця в умовах пандемії пов'язана із тим, що у певних випадках через захворювання на COVID-19 та ізоляцію така особа не в змозі надати згоду в звичайний спосіб, тобто власноруч підписати її у паперовому вигляді. В такому випадку передбачено, що потенційний досліджуваний може дати усну згоду в присутності неупередженого свідка, який, у свою чергу, зобов'язаний підписати та зазначити дату на документі.

Поряд із цим, варто відзначити, що для України як учасниці глобальної ініціативи COVAX, спрямованої на рівний доступ до вакцин проти COVID-19, яку очолюють ЮНІСЕФ, Альянс вакцин (GAVI), ВООЗ, Коаліція з питань інновацій щодо готовності до епідемій (CEPI) та ін., глобальні підходи до використання якісно нових препаратів, розроблених із метою подолання пандемії коронавірусної хвороби, передбачають звільнення від відповідальності виробника та/або власника реєстраційного посвідчення відповідної вакцини за будь-які наслідки, спричинені застосуванням вакцини чи інших препаратів за умови відповідності затвердженням в Україні інструкціям^{1 2}. У зв'язку з цим потребує вирішення питання щодо тлумачення заподіяння шкоди під час таких випробувань за правилами обґрунтованого ризику згідно з положеннями ст. 42 КК України, коли особа висловлює бажання застосування щодо неї експериментального лікарського засобу.

Прикладом вирішення спору між державою і пацієнтом на основі балансу приватних і державних інтересів на користь останнього є розглянута Європейським судом з прав людини справа «Христосов та інші проти Болгарії». Так, держава не наділяється правом використовувати незареєстровані препарати для лікування пацієнтів, навіть якщо вони потенційно можуть врятувати життя³.

¹ Про лікарські засоби: Закон України від 04.04.1996 р. № 123/96-ВР. Дата оновлення: 07.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-вр#Text> (дата звернення: 24.05.2022)

² *Примітка.* COVAX (аббревіатура від COVID-19 Vaccines Global Access – укр. Глобальний доступ до вакцин проти COVID-19) – це один із трьох механізмів ініціативи з Прискореного доступу до інструментів COVID-19, започаткованої у квітні 2020 р. Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ), Європейською комісією та урядом Франції як реакції на пандемію коронавірусної хвороби. COVAX має на меті координацію міжнародних ресурсів задля забезпечення рівного доступу до діагностики, лікування та вакцин проти COVID-19

³ Дроздов О, Дроздова О (переклад та допов) *Посібник за статтею 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Право на повагу до приватного і сімейного життя*

В той самий час інший підхід застосовується FDA щодо дозволу використання незареєстрованих медичних препаратів у надзвичайних ситуаціях для діагностики, лікування або запобігання серйозним чи небезпечним для життя захворюванням, коли вони не мають затверджених та доступних аналогів⁴.

Метою програми COVAX є надання компенсації без вини при повному врегулюванні претензій поза судовим процесом особам, які постраждали від небажаного явища, під яким розуміють серйозні тілесні ушкодження або захворювання, що завдав або переніс пацієнт у зв'язку з вакцинацією проти COVID-19, що вимагають госпіталізації або продовжують існуючу госпіталізацію; призводять до постійного повного або часткового погіршення; є вродженою травмою або захворюванням у ненародженій або новонародженій дитині тієї жінки, яка отримала вакцину, що призводить до остаточного повного або часткового ураження; або такі, що призводять до смерті особи⁵, у разі настання яких в Україні забезпечується здійснення відповідних компенсаційних виплат⁶. Водночас описані наслідки підпадають під розуміння тяжких наслідків, відповідальність за настання яких передбачена за ст. 321² КК України. Не всі умови зазначеної програми на сьогодні впроваджені в Україні, що потребує додаткового правового регулювання. Так, національний правовий механізм не охоплює таких юридично значимих аспектів правового захисту потерпілих осіб, як представництво інтересів такої особи; закріплення надійного стандарту встановлення причинно-наслідкового зв'язку (зокрема, стандарту найімовірнішої причини, що передбачає вилучення з кола юридично значимих причин заподіяння шкоди попередніх ушкоджень здоров'я пацієнта, а також науково обґрунтованої констатації того, що саме вакцина або її введення були

<https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf> (дата звернення: 15.06.2022)

⁴ Gutorova N, Pashkov V, Kaganovska T 'Ensuring the citizens' rights and freedoms in case of COVID-19 vaccination in the public health system' (2021) Tom LXXIV, nr 11 cz. II. Wiadomości Lekarskie 2863–2869

⁵ 'Frequently Asked Questions (FAQs) Relating To The COVAX No-Fault Compensation Program For AMC Eligible Economies' (COVAX AMC) <<https://covaxclaims.com/faqs/>> (дата звернення: 24.04.2022)

⁶ Деякі питання державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, що можуть виникнути після вакцинації від гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постанова Кабінету Міністрів України від 31 березня 2021 р. № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371-2021-п#Text> (дата звернення: 24.04.2022)

найбільш імовірною причиною заявленого ушкодження, оскільки на момент введення вакцини такого ушкодження не було); адміністративна процедура апеляційного оскарження рішення уповноваженого органу; можливість правонаступництва щодо вимог померлого пацієнта; порядок обміну конфіденційною інформацією про пацієнта; урахування правових наслідків недобросовісних дій заявників щодо отримання компенсації, наприклад, у разі фальсифікації, спотворення або неповідомлення будь-якої інформації¹, що також потребує додаткового тлумачення в контексті розуміння порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів та передбачає встановлену законом кримінальну відповідальність.

Окрім цього, процедура виявлення шкоди, що може бути спричинена вакцинацією, потребує деталізації та не може обмежуватися виключно констатацією інвалідності особи або її смерті, компенсація за яку дорівнює від 300 до 400 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установлених на 1 січня відповідного календарного року. За програмою COVAX, наприклад, установлено коефіцієнти залежно від виду спричиненої шкоди, найбільші з яких пов'язані не з фактом смерті, як в Україні, а з ушкодженнями, що зумовлюють втрату пацієнтом найважливіших життєвих можливостей, якщо він залишився живим, або народженням дитини із вродженими вадами чи хворобами.

Висновки. Пандемія COVID-19 як надзвичайно складне явище всесвітнього масштабу вимагає комплексного підходу для його подолання, одним із провідних аспектів в якому є клінічні випробування лікарських засобів із метою ефективної боротьби із цією хворобою. Проведене дослід-

ження демонструє необхідність детального нормативного врегулювання кримінально-правової відповідальності за порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів в умовах поширення коронавірусної хвороби для чіткого розмежування при конкуренції кримінально-правових норм. Потребує унормування правовий статус суб'єкта, який бере участь у дослідженнях в якості добровольця, з урахуванням вимог до стану його здоров'я задля відмежування від прав та обов'язків пацієнта при провадженні медичної діяльності. Крім того, враховуючи високий ступінь ризику заподіяння шкоди внаслідок застосування до досліджуваного інноваційного препарату, актуальним залишається впровадження до кримінального закону положень щодо звільнення особи від відповідальності у випадку заподіяння шкоди через виправданий ризик на підставі досвіду інших країн, зокрема Польщі, Кримінальний кодекс якої передбачає таке звільнення, якщо очікувана вигода має значну пізнавальну, медичну значущість, а очікувані досягнення, доцільність та методика експерименту перебувають у світлі сучасних знань¹. Зазначимо, що оскільки кримінальні правопорушення, пов'язані з клінічними випробуваннями, не містяться в одному розділі, а статтею 321² КК України не визначено виключний перелік діянь, за які передбачено кримінальну відповідальність та робиться посилання на відповідні нормативно-правові акти, перелік таких діянь в умовах пандемії у зв'язку із новелізацією чинного законодавства зазнав істотного розширення. Це потребує детального вивчення та опрацювання в окремому законі, адже правильна юридична кваліфікація вимагає знання спеціального законодавства, в тому числі міжнародних правил та етичних норм у сфері клінічних випробувань.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Деякі питання державної компенсації шкоди, пов'язаної з ускладненнями, щодо яких виникли питання після вакцинативної від хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: постановою Кабінету Міністрів України від 31 березня 2021 р. № 371. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/371-2021-p#Text> (in Ukrainian)
2. Дорожня карта з впровадження вакцин від хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, і проведення масової вакцинативної відповіді на пандемію COVID-19 в Україні у 2021–2022 роках: затв. наказом М-ва охорони здоров'я України від 24.12.2020 р. № 3018 (у ред. наказу від 12.07.2021 р. # 1423). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v3018282-20#Text> (in Ukrainian)

3. Kryminalnyi kodeks Respubliky Polshcha [Criminal Code of the Republic of Poland] pid red. Menchynskoho; per. z pol. V. S. Stanich. Kyiv: OVK, 2016. 138 p. (in Ukrainian)
4. Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19.11.1992 r. № 2801-XII. Data onovlennia: 01.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (in Ukrainian)
5. Perelik tovariv (u tomu chysli likarskykh zasobiv, medychnykh vyrobiv ta/abo medychnoho obladdannia), neobkhdnykh dlia vykonannia zakhodiv, spriamovanykh na zapobihannia vynyknenniu i poshyrenniu, lokalizatsiui ta likvidatsiui spalakhiv, epidemii ta pandemii hostroi respiratornoi khvoroby COVID-19, sprychynenoi koronavirusom SARS-CoV-2, operatsii z vvezennia yakykh na mytnu terytorii Ukrainy ta/abo operatsii z postachannia yakykh na mytnii terytorii Ukrainy zvilniaiutsia vid opodatkovannia podatkom na dodanu vartist: zatv. postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 bereznia 2020 r. № 224. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224-2020-p#Text> (in Ukrainian)
6. Pro derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu) likarskykh zasobiv (medychnykh imunobiologichnykh preparativ) ta vnesennia zmin do reiestratsiinykh materialiv: Nakaz M-va okhorony zdorovia Ukrainy vid 28.06.2021 r. № 1290 URL: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-28062021-1290-pro-derzhavnu-reiestratsiju-perereiestratsiju-likarskih-zasobiv-medichnih-imunobiologichnih-preparativ-ta-vnesennja-zmin-do-reiestratsijnih-materialiv> (in Ukrainian)
7. Pro likarski zasoby: Zakon Ukrainy vid 04.04.1996 r. № 123/96-VR. Data onovlennia: 13.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#n61> (in Ukrainian)
8. Pro klinichni doslidzhennia likarskykh preparativ dlia medychnoho zastosuvannia: Rehlament (YeS) Yevropeiskoho parlamentu ta Rady vid 16.04.2014 r. № 536/2014. URL: [https://pharmadvisor.ru/documents/ss3680/ss3680.html#\[23,%22XYZ%22,26,224,null\]](https://pharmadvisor.ru/documents/ss3680/ss3680.html#[23,%22XYZ%22,26,224,null]) (in Ukrainian)
9. Pro zatverdzhennia Poriadku provedennia perevirky reiestratsiinykh materialiv na yikh avtentychnist na likarskyi zasib, yakyi podaietsia na derzhavnu reiestratsiiu z metoiu yoho zakupivli osoboio, upovnovazhenoiu na zdiisnennia zakupivel u sferi okhorony zdorovia, abo spetsializovanoio orhanizatsiiei: nakaz M-va okhorony zdorovia Ukrainy vid 15.06.2020 r. № 1391. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0659-20#Text> (in Ukrainian)
10. Pro zatverdzhennia Poriadku rozghliadu reiestratsiinykh materialiv na likarski zasoby, shcho podaiutsia na derzhavnu reiestratsiiu (perereiestratsiiu), ta materialiv pro vnesennia zmin do reiestratsiinykh materialiv protiahom dii reiestratsiinoho posvidchennia na likarski zasoby, yaki zareiestrovani kompetentnymy orhanamy Spoluchenykh Shtativ Ameryky, Shveitsarskoi Konfederatsii, Yaponii, Avstralii, Kanady, likarskykh zasobiv, shcho za tsentralizovanoio protseduroio zareiestrovani kompetentnym orhanom Yevropeiskoho Soiuzu: nakaz M-va okhorony zdorovia Ukrainy vid 17.11.2016 r. № 1245. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1619-16#Text> (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Drozdov O, Drozdova (pereklad z dopov) *Posibnyk za statteiu 8 Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod Pravo na povahu do pryvatnoho i simeinoho zhyttia* [Handbook under Article 8 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms The right to respect for private and family life] <https://unba.org.ua/assets/uploads/1259d4263dac852ef056_file.pdf> (in Ukrainian)

Journal articles

2. Bodnar V A, Koval T I, Pryimenko N O, Dubyns'ka G M, Kotelevska T M, Lymarenko N P, Syzova L M, Bodnar L A, 'Some clinical and epidemiological features of influenza-associated pneumonia depending on the etiological agent' (2020) T LXXIII. Nr 7 Wiadomości Lekarskie 1410–1414 (in English)
3. Borysov V I, Antoniuk O I, Pashchenko O O, 'Peculiarities of legal responsibility for offenses in the field of clinical trials of medicines' (2020) T LXXIII. Nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2833–2839 (in English)
4. Borysov V I, Antoniuk O I, Vyshnyvetskyi I I, 'Special features of the legal status of the research subject in clinical testing of medicines' (2019) T LXXII. Nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2464–2472 (in English)
5. Demidova L M, Demidova E E, Dudchenko A Y, 'Vaccination against infectious diseases: international standards of patient's rights' (2019) T LXXII. Nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2518–2523 (in English)
6. Denkovych O I, Markin V I, Shevchenko S V, 'Penalization of non-compliance with the COVID-19 vaccination: to be or not to be?' (2021) T LXXIV. Nr. 11 cz. II Wiadomości Lekarskie 2907–2911 (in English)
7. Dovhan A D, Bernaziuk Y O, Tkachuk T Y, 'Internet of things technologies in medical sector: cyber security issues' (2019) T LXXII. Nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2563–2567 (in English)

8. Gutorova N, Pashkov V, Kaganovska T, 'Ensuring the citizens' rights and freedoms in case of COVID-19 vaccination in the public health system' T LXXIV. Nr 11 cz. II Wiadomości Lekarskie 2863–2869 (in English)
9. Harsch I A, Skiba M, Heß T, Wedel F, Lopatta E, Konturek P C, 'Course of a SARS-CoV-2 pneumonia in a middle-aged male patient' (2020) T LXXIII. Nr 4 Wiadomości Lekarskie 823–827 (in English)
10. Horodovenko V V, Pashkov V M, Udovyyka L G, 'International legal instruments in the field of bioethics and their impact on protection of human rights' (2020) T LXXIII. Nr 7 Wiadomości Lekarskie 1554–1560 (in English)
11. Horodovenko V V, Udovyyka L G, Shekhovtsova T O, 'Vaccination in the system of human rights and obligations: impact of the COVID-19 pandemic' (2021) T LXXIV. Nr. 11 cz. II Wiadomości Lekarskie 2983–2991 (in English)
12. Jawad M J, Abbas M M, Jawad M J, Hassan S M, Hadi N R, 'Mental health and psychosocial considerations post COVID-19 outbreak' (2021) T LXXIV. Nr. 12 Wiadomości Lekarskie 3156–3159 (in English)
13. Jawad M J, Jawad M J, Hasan I S, Hassan S M, Fatima G, Hadi N R, 'Evaluation of COVID-19 vaccines efficacy in Iraqi peoples' (2022) T LXXV. Nr. 2 cz II Wiadomości Lekarskie 929–937 (in English)
14. Klepka D I, Krytska I O, Sydorenko A S, 'Obligation of the disclosure of medical confidential information in criminal proceedings' (2019) T LXXII. Nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2602–2608 (in English)
15. Kościelecka K E, Kuć A J, Kubik D M, Męcik-Kronenberg T, Ceglarz D, 'Impact of the COVID-19 pandemic on the availability of medical care among oncological patients' (2021) T LXXIV. Nr. 7 Wiadomości Lekarskie 1542–1551 (in English)
16. Krzyżak K, Kościelecka K E, Kuć A J, Kubik D M, Męcik-Kronenberg M, 'Maseczki – ochrona czy zagrożenie? Analiza postaw społecznych wobec nakazu zakrywania ust i nosa w czasie pandemii COVID-19' (2020) T LXXIII. Nr 8 Wiadomości Lekarskie 1641–1649 (in English)
17. Kuzmenko O V, Smiianov V A, Rudenko L A, Kashcha M O, Vasilyeva T A, Kolomiets S V, Antoniuk N A, 'Impact of the vaccination on the COVID-19 pandemic: bibliometric analysis and cross country forecasting by fourier series' (2021) T LXXIV. Nr. 10 cz. I Wiadomości Lekarskie 2359–2367 (in English)
18. Marchenko V V, Kilimnik I I, Dombrowska A V, 'Implementation of digital technologies in human rights to healthcare' (2020) T LXXIII. Nr 7 Wiadomości Lekarskie 1539–1544 (in English)
19. Mendrala K, Skoczyński S, Darocha T, Kucewicz-Czech E M, Chorostowska-Wynimko J, 'A single negative SARS-COV2 RT-PCR test does not exclude COVID-19 in patient with severe ards, case study' (2020) T LXXIII. Nr 8 Wiadomości Lekarskie 1800–1803 (in English)
20. Mykhailichenko T O, Horpyniuk O P, Rak V Yu, 'Medical confidentiality disclosure in conditions of epidemic threats' (2021) T LXXIV. Nr 11 cz. II Wiadomości Lekarskie 2877–2883 (in English)
21. Omelchuk O M, Shevchuk I V, Danilova A V, 'The impact of COVID-19 pandemic on improving the legal regulation of protection of human right to health' (2020) T LXXII. Nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2768–2772 (in English)
22. Pashkov V M, 'Immunoprophylaxis in Healthcare: Human Rights Context' (2018) 2 (11) Socrates 9–18 (in English)
23. Pashkov V, Golovanova I, Olefir A, 'The impact of the legal regime of intellectual property protection in the pharmaceutical market' (2016) Nr 3 Wiadomości Lekarskie 582–586 (in English)
24. Pashkov V M, Harkusha A O, Harkusha Y O, 'Artificial intelligence in medical practice: regulative issues and perspectives' (2020) T LXXIII. Nr 12 cz. II Wiadomości Lekarskie 2722–2727 (in English)
25. Pashkov V, Soloviov O, 'Legal implementation of blockchain technology in pharmacy' (2019) SHS Web of Conferences 68 01027 (in English)
26. Pierik R, 'Mandatory vaccination: an unqualified defence' (2018) 35 Issue 2 Journal of Applied Philosophy 381–398 (in English)
27. Sabovchik K V, Sirchak Y S, Stryzhak V V, 'Feasibility of cystatin C determination for early diagnosis of kidney damage in patients with type 2 diabetes combined with nonalcoholic fatty liver disease and obesity exposed to COVID-19 infection in the past' (2021) T LXXIV. Nr. 10 cz. II Wiadomości Lekarskie 2640–2645 (in English)
28. Samofalov D A, Izhytska N V, Dragomyretska N M, Lyashenko A V, 'Information and communication technologies in public management of the healthcare institutions network during COVID-19 pandemics' (2020) T LXXIII. Nr 11 Wiadomości Lekarskie 2535–2542 (in English)
29. Syroid T L, Fomina L O, 'The role of smart technology in promoting the right to health of older persons' (2019) T LXXII. Nr 12 cz II *Wiadomości Lekarskie* 2558–2562 (in English)
30. Torliński T, Rakasz L, Wysota B, Czyż M, Snelson C, 'An interdisciplinary approach to the management of critically ill patients during COVID-19 pandemic; An experience of a university hospital in England' (2020) T LXXIII. Nr 7 Wiadomości Lekarskie 1576–1579 (in English)

31. Pashkov V M, Istoriia vaktsynatsii: pravovyi nihilizm ta medychnyi' [History of vaccination: legal nihilism and medical] (2018) 12 Apteka 10 (in Ukrainian)
32. Pashkov V, Gutorova N, 'Imunoprofilaktyka v mekhanizmi zabezpechennia ta zakhystu prava na zdorovia' [Immunoprophylaxis in the mechanism of ensuring and protecting the right to health] (2020) 3 Pravo Ukrainy 61–84 (in Ukrainian)
33. Ponomarova O, 'Zabezpechennia konfidentsiinosti informatsii pro patsienta, oderzhanoi pid chas provedennia klinichnoho vyprobuvannia likarskoho zasobu' [Ensuring the confidentiality of patient information obtained during a clinical trial of a medicinal product] (2021) 6 Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti 143–150 (in Ukrainian)
34. Seniuta I Ya, 'Tsyvilni pravovidnosyny u sferi provedennia medychnykh doslidiv' [Civil legal relations in the field of medical research] (2018) 1 (21) Medychne pravo 42–53 (in Ukrainian)

Dissertation

35. Dutchak S R, 'Zabezpechennia okhorony prav patsientiv v Ukaini: kryminalno-pravovyi aspekt' [Ensuring the protection of patients' rights in Ukraine: criminal law aspect] (dys.kand. yuryd. nauk, 2018)

Websites

36. 'Coronavirus Global Response: €7.4 billion raised for universal access to vaccines' (European Commission, 4 May 2020) <https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_797> (in English)
37. 'COVID-19 – Landscape of novel coronavirus candidate vaccine development worldwide' Summary Information on Vaccine Products in Clinical Development (WHO, 24 May 2022) <<https://www.who.int/publications/m/item>> (in English)
38. 'Frequently Asked Questions (FAQs) Relating To The COVAX No-Fault Compensation Program For AMC Eligible Economies' (COVAX AMC) <<https://covaxclaims.com/faqs/>> (in English)
39. 'Overview of WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard' (WHO, 24 May 2022) <<https://covid19.who.int/>> (in English)
40. 'Randomized Multicenter Study on the Efficacy and Safety of Favipiravir for Parenteral Administration Compared to Standard of Care in Hospitalized Patients With COVID-19' (ICH GCP) <<https://ichgcp.net/clinical-trials-registry/NCT05185284>> (in English)
41. 'Status of COVID-19 Vaccines within WHO EUL/PQ evaluation proces' Guidance Document (WHO, 23 December 2021) <https://extranet.who.int/pqweb/sites/default/files/documents/Status_COVID_VAX_02April2022.pdf> (in English)
42. 'WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19' (WHO, 11–19 March 2020) <<https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-11-march-2020>> (in English)
43. 'Avyfavyr – novoe rossiyskoe lekarstvo ot koronavirusa?' (Deutsche Welle, 11 June 2020) <<https://www.dw.com/ru/авифавир-новое-российское-лекарство-от-коронавируса/a-53766078>> (in Russian)
44. Farmatsevtichna entsyklopediia Natsionalnoho farmatsevtichnoho universytetu <<https://www.pharmacyclopedia.com.ua/article/760/paciyent>> (in Ukrainian)
45. Informatsiia shchodo klinichnykh vyprobuvan v Ukraini (Derzhavnyi ekspertnyi tsentr Ministerstva okhorony zdorovia Ukrainy, 24 May 2022) <<https://clinicaltrials.dec.gov.ua>> (in Ukrainian)
46. 'Klinichni vyprobuvannia likarskykh zasobiv v Ukraini' informatsiina broshura' (Derzhavnyi Ekspertnyi Tsentr MOZ Ukrainy, 2021) <<https://view.officeapps.live.com/op/embed.aspx?src=https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/2021/01/kv-v-ukrayini-informacijna-broshura-2020-ukrayinska-versiya.docx>> (in Ukrainian)
47. 'Operatyvna informatsiia pro poshyrennia ta profilaktyku COVID-19 stanom na 24 liutoho 2022 roku' (Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy, 24 February 2022) <<https://moz.gov.ua/article/news/operativna-informacija-pro-poshyrennja-koronavirusnoi-infekcii-2019-cov19>> (in Ukrainian)
48. 'Preparat «Amizon® Maks» doviv svoiu efektyvnist u likuvanni khvorykh iz COVID-19' (Apteka online, 27 September 2021) <<https://www.apteka.ua/article/610885>> (in Ukrainian)
49. Rybakov A, 'Rezultaty klinichnoho doslidzhennia z otsinky efektyvnosti preparatu Bioven, v kompleksnii terapii patsientiv z pnevmonieiu, shcho vyklykana koronavirusnoiu infektsieiu COVID-19 / SARS-CoV-2. Klinichni vyprobuvannia likarskykh zasobiv v Ukraini: novi vyklyky ta vidpovidi na nykh' (Kyiv, 8–9 zhovtnia 2020) <<https://www.dec.gov.ua/wp-content/uploads/Conference/2020/6/section/11/s11f1.pdf>> (in Ukrainian)
50. 'V Ukraini vvodiat busternu dozu vaktsyny proty COVID-19 dlia vsikh vaktsynovanykh' (Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy, 6 January 2022) <<https://moz.gov.ua/article/news/v-ukraini-vvodjat-busternu-dozu-vakcini-proti-covid-19-dlja-vsikh-vakcinovanih>> (in Ukrainian)

51. 'V Ukraini zavershyly klinichni vyprobuvannia preparatu «Bioven» dlia likuvannia COVID-19' (UKRINFORM) <<https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3136202-v-ukraini-zaversili-klinichni-vyprobuvanna-preparatu-bioven-dla-likuvanna-covid19.html>> (in Ukrainian)

Гарькавенко Д. Д.

До питання порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів в Україні в умовах пандемії COVID-19

У статті досліджено проблему захисту прав та інтересів суб'єктів, які беруть участь у клінічних випробуваннях, через інститут кримінальної відповідальності. Звернено увагу на недоліки правового регулювання юридичної відповідальності за порушення в сфері клінічних випробувань. Підкреслено необхідність здійснення аналізу накопиченого досвіду та законодавчих новел щодо питання порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів з урахуванням специфіки проведення за профілем COVID-19 через призму кримінально-правового захисту прав людини при проведенні клінічних випробувань в умовах пандемії COVID-19, а також забезпечення якості безпеки лікарських засобів шляхом належного правового регулювання.

У статті проаналізовано загальну кількість клінічних випробувань в Україні за різними станами та профілями, досліджено та проілюстровано категорії клінічних випробувань із ключовим елементом COVID-19. Детально розкрито кримінально-правові аспекти, пов'язані із проведенням клінічних випробувань в умовах пандемії COVID-19. Висвітлено питання правового статусу суб'єкта дослідження. Вивчено впроваджені у зв'язку із пандемією COVID-19 зміни до нормативно-правових актів, що регламентують питання проведення клінічних випробувань, а отже, визначають діяння, які підпадають під розуміння порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань та державної реєстрації лікарських засобів.

У статті підкреслено необхідність чіткого нормативного врегулювання кримінально-правової відповідальності за порушення встановленого порядку доклінічного вивчення, клінічних випробувань і державної реєстрації лікарських засобів в умовах поширення коронавірусної хвороби, з метою розмежування при конкуренції кримінально-правових норм. Надано роз'яснення щодо некоректності твердження про надання медичної допомоги при клінічних випробуваннях із використанням інноваційних лікарських засобів, розуміння клінічних випробувань як різновиду медичної допомоги, та прав суб'єкта таких досліджень як складової частини прав пацієнта при ототожненні зазначених категорій осіб. У зв'язку з цим підкреслено актуальність унормування правового статусу суб'єкта, який бере участь у дослідженнях. Зазначено про актуальність впровадження до кримінального закону положень щодо звільнення особи від відповідальності у випадку заподіяння шкоди за правилами обґрунтованого ризику, а також про детальне вивчення та зібрання в окремому законі новел чинного законодавства, які стосуються кримінальних правопорушень, пов'язаних з клінічними випробуваннями. Правильність юридичної кваліфікації вимагає знання спеціального законодавства, в тому числі міжнародних правил та етичних норм у сфері клінічних випробувань.

Ключові слова: лікарські засоби, клінічні дослідження, вакцинація, пацієнт, доброволець, біоеквівалентність, коронавірусна хвороба, екстрене медичне застосування.

Гарькавенко Д. Д.

К вопросу нарушения установленного порядка доклинического изучения, клинических исследований государственной регистрации лекарственных средств в Украине в условиях пандемии COVID-19

В статье исследована проблема защиты прав и интересов субъектов, участвующих в клинических исследованиях, через институт уголовной ответственности, обращено внимание на недостатки правового регулирования юридической ответственности за нарушения в сфере клинических исследований. Подчеркнута необходимость осуществления анализа накопленного опыта и законодательных новел относительно нарушения установленного порядка доклинического изучения, клинических исследований и государственной регистрации лекарственных средств с учетом специфики проведения по профилю COVID-19 сквозь призму уголовно-правовой защиты прав человека при проведении клинических исследований в условиях пандемии COVID-19, а также обеспечения качества безопасности лекарственных средств путем надлежащего правового регулирования.

В статье проанализировано общее количество клинических исследований в Украине по разным состояниям и профилям, изучены и проиллюстрированы категории клинических исследований с ключевым элементом COVID-19. Подробно раскрыты уголовно-правовые аспекты, связанные с проведением клинических исследований в условиях

пандемии COVID-19. Освещены вопросы правового статуса субъекта исследования. Изучены введенные в связи с пандемией COVID-19 изменения нормативно-правовых актов, регламентирующих вопросы проведения клинических исследований, а следовательно, определяющие деяния, которые подпадают под понимание нарушения установленного порядка доклинического изучения, клинических исследований и государственной регистрации лекарственных средств.

В статье подчеркнута необходимость четкого нормативного урегулирования уголовно-правовой ответственности за нарушение установленного порядка доклинического изучения, клинических исследований и государственной регистрации лекарственных средств в условиях распространения коронавирусной болезни с целью разграничения при конкуренции уголовно-правовых норм. Даны разъяснения относительно некорректности утверждения о предоставлении медицинской помощи при клинических исследованиях с использованием инновационных лекарственных средств, понимания клинических исследований как разновидности медицинской помощи та прав субъекта таких исследований как составной части прав пациента при отождествлении указанных категорий лиц. В этой связи подчеркнута актуальность унормирования правового статуса субъекта, участвующего в исследованиях. Отмечена актуальность внедрения в уголовный закон положений об освобождении лица от ответственности в случае причинения вреда по правилам обоснованного риска, а также детального изучения и объединения в отдельном законе новелл действующего законодательства, касающихся уголовных правонарушений, связанных с клиническими исследованиями. Правильность юридической квалификации требует знания специального законодательства, в том числе международных правил и нравственных норм в сфере клинических испытаний.

Ключевые слова: лекарственные средства, клинические исследования, вакцинация, пациент, доброволец, биоэквивалентность, коронавирусная болезнь, экстренное медицинское применение.

Harkavenko D. D.

On the issue of violation of the established procedure for pre-clinical studies, clinical trials and state registration of medicines in Ukraine in the context of the COVID-19 pandemic

The article examines the problem of protection the rights and interests of subjects participating in clinical trials through the institute of criminal liability, draws attention to the shortcomings of the legal regulation of legal liability for violations in the field of clinical trials. The need to analyze the accumulated experience and legislative innovations on the violations of the established procedure for preclinical studies, clinical trials and state registration of drugs, taking into account the specifics of COVID-19 through the prism of criminal law protection of human rights in clinical trials in a pandemic COVID-19, as well as ensuring the quality of safety of medicines through proper legal regulation.

The article analyzes the total number of clinical trials in Ukraine by different conditions and profiles, investigates and illustrates the categories of clinical trials with the key-elements COVID-19. The criminal law aspects of conducting clinical trials in the context of the COVID-19 pandemic describes in detail. The issue of the legal status of the research subject is covered. The amendments to the regulations governing the conduct of clinical trials in connection with the COVID-19 pandemic have been studied.

The article emphasizes the need for a regulation of criminal liability for violation of the established procedure for preclinical studies, clinical trials and state registration of drugs in the context of the spread of coronavirus disease, in order to differentiate between criminal law and competition. Clarification of the incorrectness of the statement about the provision of medical care in clinical trials with innovative drugs, understanding of clinical trials as a type of medical care, and the rights of the subject of such studies as part of the patient's rights in identifying these categories of persons thus emphasizing the relevance of regulating the legal status of the subjects participating in the trials. The urgency of introducing into the criminal law provisions on release of a person from liability in case of harm under the rules of reasonable risk, as well as detailed study and collection in a separate law of new legislation on criminal offenses related to clinical trials, as the correctness of legal qualification requires knowledge of special legislation, including international rules and ethical standards in the field of clinical trials.

Key words: drugs, clinical trials, vaccination, patient, volunteer, bioequivalence, coronavirus disease, emergency medical use.

Стаття надійшла до редакції: 20.04.2022

Прийнята до друку: 29.04.2022

А. С. Яковлев, аспірант відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України

КІЛЬКІСНО-ЯКІСНІ ПОКАЗНИКИ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 14 Конституції України земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, а право власності на землю гарантується¹. На теперішній час земля, будучи ключовим елементом агросектору, містить значний економічний потенціал для подальшої розбудови нашої держави (9% ВВП, 18% зайнятості суб'єктів господарювання, 6% податкових надходжень). За оцінками фахівців, максимальний економічний ефект від запровадження ринку землі в Україні упродовж найближчих 10 років може сягнути 85 млрд дол. США².

Водночас на шляху повноцінного функціонування земельного ринку, захисту прав власності на землю держави, органів місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб існує чимало ризиків і загроз. Однією із таких є злочинність у сфері земельних відносин. Її різноманітні прояви ускладнюють реалізацію економічного потенціалу України, призводять до колосальних матеріальних збитків, зменшують родючі властивості ґрунтів, зумовлюють їх подальше забруднення та псування тощо.

Для з'ясування поширеності зазначеного виду злочинності та вироблення подальшої проактивної стратегії її обмеження виникає необхідність у вивченні багатьох кількісних та якісних параметрів останньої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема злочинності у земельній сфері ставала предметом переважно досліджень на земельно-

й кримінально-правову тематику. Їх здійснювали такі учені, як: О. О. Дудоров, Г. С. Крайник, В. К. Матвійчук, А. М. Мірошниченко, Р. О. Мовчан, В. В. Носік, О. О. Пенязькова, А. М. Шульга та ін. Окремі кримінологічні аспекти анонсованої проблематики на монографічному рівні вивчали А. М. Ізовіта, Т. В. Корнякова, М. Г. Максименцев, М. Ю. Марченко, Ю. А. Турлова. Разом із тим поглиблені саме кримінологічні дослідження злочинності у сфері земельних відносин як цілісного соціального-правового феномена відсутні. Це стоїть на противагу фрагментарного вивчення її кількісно-якісних показників.

Мета статті – оцінити сучасний стан злочинності у сфері земельних відносин в Україні за допомогою аналізу її кількісних і якісних показників.

Виклад основного матеріалу. Методологія пізнання запропонованої наукової проблеми включає щонайменше низку взаємопов'язаних складових, а саме: а) виділення істотних ознак та розроблення дефініції поняття злочинності у сфері земельних відносин; б) уточнення її системи; в) окреслення конкретних кримінологічних показників, які необхідно дослідити; г) визначення відповідного часового проміжку для наукових узагальнень; д) порівняння отриманих даних із попередніми періодами поширення злочинності, що вивчається.

До істотних ознак злочинності у сфері земельних відносин пропонується віднести такі, як: сфера відтворення; предмет посягання; підвищений ступінь суспільної небезпечності; вираження у множинності проявів; поєднаність із системою негативних соціальних наслідків. При цьому її система утворена двома групами кримінальних правопорушень: 1) «власницької» спрямованості (ст. 197–1 КК України); 2) «екологічної» спрямо-

¹ Конституція України: Закон України від 28 червня 1991 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.02.2022)

² Вектори економічного розвитку – 2030. Кабінет Міністрів України. Київ, 2020. С. 133, 135. (383 с.) URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf>. (дата звернення: 22.02.2022)

ваності (статті 239, 239–1, 239–2, 254 КК України)¹. Перелічені наукові складові здатні розкрити не лише правову, а й кримінологічну сутність досліджуваного негативного явища.

Звідси під злочинністю у сфері земельних відносин розуміється антисуспільне негативне явище соціальної дійсності, поширене у земельній сфері, представлене низкою кримінальних посягань власницької та екологічної спрямованості з підвищеним ступенем суспільної небезпечності, предметом яких є землі, земельні ділянки та ґрунти, і які завдають істотної шкоди довкіллю, інтересам держави і суспільства, правам юридичних та фізичних осіб.

Оцінити сучасний стан цієї злочинності пропонується за допомогою низки кримінологічних показників: рівня, рівня судимості, коефіцієнтів, латентності, динаміки, структури, географії, соціальних наслідків. Вони вивчатимуться за 2015–2021 рр., що пояснюється: достатністю для здійснення висновків щодо оцінки динаміки цієї злочинності; охопленням періоду перед запровадженням в Україні ринку землі; існуванням упродовж цього часу своєрідного інформаційного кримінологічного вакууму щодо цієї проблематики.

Джерелами наповнення «банку» даних кримінологічно значущої інформації про предмет вивчення є: статистика Офісу Генерального прокурора та обласних прокуратур України, ДСА України, Держгеокадастру, Держгеоінспекції, Держстату; результати вивчення та узагальнення судової практики по 350 кримінальним провадженням, розглянутих судами по зазначеним вище статтям КК України; результати експертного опитування кількох груп респондентів загальною чисельністю 1 161 особа.

Рівень цієї злочинності складається із кількості облікованих земельних кримінальних правопорушень за окремими статтями КК. При цьому наведемо найменше і найбільше значення, зафіксоване у 2015–2021 рр.: ст. 197 КК – від 1 076 (2017 р.) до 1 810 (2021 р.); ст. 239 КК – від 102 (2015 р.) до 373 (2021 р.); ст. 239–1 КК – від 40 (2015 р.) до 89 (2021 р.); ст. 239–2 КК – від 12 (2019 р.) до 31 (2015 р.); ст. 254 КК – від 25 (2015 р.) до 207 (2021 р.). За вказаний час органами прокуратури усього було обліковано 11 696

кримінальних правопорушень у земельній сфері, а також виявлено 1 069 правопорушників. Загальний рівень перших має стійку тенденцію до збільшення, яке за досліджуваний період становить 33,5%².

Якщо аналізувати рівень указаних правопорушень у ретроспективі, тобто за попередні періоди³, починаючи, наприклад, із 2007 р. (рік криміналізації самовільного зайняття земельної ділянки), то виходить, що найбільше їх було обліковано саме у 2021 р. Виключення становить хіба що незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах.

Рівень судимості показує, що за вчинення аналізованих кримінальних правопорушень було засуджено таку чисельність винних: у 2015 р. – 22, у 2016 р. – 16, у 2017 р. – 12, у 2018 р. – 67, у 2019 р. – 70, у 2020 р. – 91. Усього протягом 2015–2020 рр. в Україні було засуджено 278 осіб за посягання на земельні відносини у певний спосіб. За цей період засуджено майже у три рази менше осіб порівняно із чисельністю виявлених правопорушників. Це є результатом латентизації явища злочинності у земельній сфері, високого рівня корупції та незадовільної роботи органів кримінальної юстиції.

Абсолютні показники, що характеризують сучасний стан цієї злочинності, можна доповнити аналізом відносних величин (у розрахунку на 100 тис. населення). Зокрема, коефіцієнт злочинної інтенсивності дорівнює: 2015 р. – 3,28; 2016 р. – 3,86; 2017 р. – 3,18; 2018 р. – 3,49; 2019 р. – 3,56; 2020 р. – 4,37; 2021 р. – 6,06. За ці роки коефіцієнт злочинної інтенсивності майже подвоївся.

Щодо коефіцієнту злочинної активності, то за цей період він становить (на 100 тис. осіб): 2015 р. – 0,17; 2016 р. – 0,14; 2017 р. – 0,3; 2018 р. – 0,47; 2019 р. – 0,7; 2020 р. – 0,51; 2021 р. – 0,72. Виходить, що на кожні 100 тис. населення фіксується від 0,14 осіб у 2016 р. до 0,72 – у 2021 р., які учи-

² Лист Офісу Генерального прокурора від 27.11.2020 р. № 25/1-322вих20; Лист Офісу Генерального прокурора від 3.12.2020 р. № 25/1-330вих20; Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2015–2021 роки (Форма № 1) URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2/> (дата звернення: 22.02.2022); Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за 2015–2021 роки (Форма № 2): <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2/> (дата звернення: 22.02.2022)

³ В'юник М. В., Карчевський М. В., Арланова О. Д. *Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали)*; упоряд. Ю. В. Баулін (Право, 2020) 113, 121

¹ Мовчан Р. О. *Кримінальна відповідальність за злочини у сфері земельних відносин: законодавство, доктрина, практика: монографія*. (ТОВ «ТВОРИ», 2020) 57

нили одне із досліджуваних кримінальних правопорушень.

Вивчення динаміки злочинності у сфері земельних відносин демонструє загальний тренд до збільшення її рівня у 2015-2021 рр. Виключенням є лише 2017 р., коли було зафіксоване зменшення їх рівня порівняно із попереднім роком. Таку динаміку можна охарактеризувати як негативну. До обставин, які впливають на погіршення стану цього виду злочинності, відносяться такі:

- 1) відносно висока вартість землі в Україні;
- 2) корупція у діяльності правоохоронних і контролюючих органів;
- 3) здорожчання на світовому ринку багатьох видів сільськогосподарської продукції за останні 2-3 роки;
- 4) привабливість для потенційних злочинців земельної сфери з огляду на доходність корисливих земельних правопорушень;
- 5) наявність багатьох прогалин у чинному земельному і кримінальному законодавстві, чим користуються винні;
- 6) намагання деяких фермерів скористатись шансом «останньої надії» перед запровадженням у 2021 р. в Україні ринку землі та появою у неї нових відповідальних власників та ін.

Латентність земельної злочинності можна дослідити на підставі результатів експертного опитування працівників органів прокуратури, Національної поліції, Держгеокадастру й Держекоінспекції. Так, більшість (36,3%) опитаних прокурорів указала співвідношення облікованих земельних кримінальних правопорушень до необлікованих, як 1:10 відповідно. Наближені дані по цьому питанню навели й інші групи експертів.

Латентність цих злочинів може мати штучний, межовий та службовий характер. Серед них перевага за частотою поширення надається першому різновиду. Штучна латентність виражається у тому, що про незаконні факти відомо правопорушнику, потерпілому (власнику земельної ділянки, який не повідомляє про це компетентні органи внаслідок зневіри у правовий захист свого права власності на землю або працівнику контролюючого органу, який через корупційну зацікавленість не надає до прокуратури матеріали про порушення земельного законодавства, що містить ознаки кримінального правопорушення). Цей різновид латентності особливо характеризує

«злочини без потерпілих»¹, які порушують права не фізичних осіб, а посягають на інтереси держави.

Експертне опитування стосувалось й питань щодо причин латентності злочинності у сфері земельних відносин. Так, респонденти до таких віднесли:

- низька ефективність контролюючих й правоохоронних органів із виявлення та розслідування цих правопорушень;
- корупційна складова у роботі державних контролюючих органів;
- покривання незаконної діяльності ділків у сфері земельних відносин з боку правоохоронних органів;
- пасивність власників / орендарів у захисті свого права власності на землю;
- складність відмежування кримінальних від деяких адміністративних правопорушень у сфері земельних відносин та ін.

Напрямами зменшення латентності явища злочинності у сфері земельних відносин можуть бути:

- а) обов'язкове призначення слідчими ОВС судово-економічних, судово-екологічних та інших експертів для правильної оцінки суспільної небезпечності дій винних, які посягнули на землю або порушили право власності на неї²;
- б) запровадження спеціалізації слідчих і суддів при розслідуванні та судовому розгляді справ про порушення земельного законодавства;
- в) розробка методичних рекомендацій із переліком найбільш поширених помилок при правовій оцінці діянь щодо порушення земельних норм, включаючи відмежування суміжних складів кримінальних й адміністративних земельних правопорушень;
- г) проведення на систематичній основі нарад, у тому числі міжвідомчих, за участі органів прокуратури, підрозділів Національної поліції, державних контролюючих органів, органів місцевого самоврядування з метою обміну досвідом і думка-

¹ Заблоцький Ю. П. 'Шляхи зниження рівня та подолання латентності службових злочинів, що вчиняють працівники органів внутрішніх справ' (2014) 4 Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 211-222.

² Шульга А. М. *Кримінально-правова охорона земель від забруднення або псування: монографія*. (Ніка Нова, 2013) 31; Дудоров О., Мовчан Р. 'Про відмову від конструкції «створення небезпеки для життя, здоров'я людини чи довкілля» у складах злочинів проти довкілля (на прикладі ст. 239 Кримінального кодексу України)' *Кримінальна юстиція: quo vadis: V Львів. форум кримінал. юстиції: зб. мат. наук.-практ. конф.* (Львів, 19-20 вер. 2019 р.) 42-50.

ми щодо стану законності у земельній сфері та шляхів її підвищення тощо.

Структура цієї злочинності відбиває внутрішню будову останньої з урахуванням низки кримінологічних та кримінально-правових особливостей. Статистична структура злочинності у земельній сфері виглядає так: самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво – 79,3%; забруднення або псування земель – 10,7%; безгосподарське використання земель – 4,9%; незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель – 3,6%; незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах – 1,5%.

Найчастіше досліджувані кримінальні правопорушення вчиняються саме у березні-травні (50,3%). Нерідко вказані посягання відбуваються у жовтні місяці (11,4%). Подібна структура часової характеристики кримінальних правопорушень у земельній сфері пояснюється просто: весняний період припадає та посівну кампанію, коли українські чорноземи засіваються різними сільськогосподарськими культурами. У жовтні переважно засівається озима пшениця та ячмінь. Також у цьому осінньому місяці здійснюється боронування ґрунту та його підготовка (у нашому випадку незаконна) до зимового періоду.

Майже у половині (49,6%) правопорушень предметом посягання були землі сільськогосподарського призначення, у тому числі землі, виділені для ведення особистого селянського господарства (10%). Кожний п'ятий злочин (20,6%) пов'язувався із посяганням на землю житлової і громадської забудови, кожний десятий (12,3%) – на землі водного фонду. Інші категорії земель займають незначну питому вагу. При цьому майже половина (42,6%) земельних ділянок мали особливий правовий режим: земля в охоронній зоні – 58,4%; особливо цінна земля – 36,2%; земля санітарної охорони – 5,4%; зона особливого режиму використання земель – 2%; земля в санітарно-захисній зоні – 1,3%.

Що стосується розподілу земель за формою їх власності, на які було здійснено кримінально-каране посягання, то він виглядає так: державна – 33,4%; комунальна – 53,7%; приватна – 12,9%. Указана пропорція буде більш корисною, якщо доповнити її уявленням про співвідношення форм власності на сільськогосподарські землі в Україні. Наприклад, загальний земельний фонд України

становить 60,3 млн га, з них 41,4 млн га, тобто 2/3 – це сільськогосподарські угіддя, форми власності на які виглядають так: приватна (31 млн га) – 74,9%, державна (8,7 млн га) – 21%, комунальна (1,7 млн га) – 4,1%¹. Виходить, що на державну і комунальну форму власності приходить чверть сільськогосподарської землі в Україні. При цьому лєвова частка (87,1%) земельних кримінальних правопорушень пов'язується із тими або іншими посяганнями саме на ці види земель.

Будь-яка земля має низку юридичних ознак. Однією із таких є її площа². При вчиненні земельних злочинів мало місце посягання на земельні ділянки, що мали таку площу: до 0,5 га – 51,2%; 0,5–1 га – 4%; 1–2 га – 7,1%; 2–5 га – 3,7%; 5–10 га – 6%; 10–50 га – 7,8%; 50–100 га – 8,7%; 100–200 га – 3,4%; 200–500 га – 1,2%; понад 500 га – 1,6%. У деяких випадках земля вираховувалась не площею, а відповідним обсягом незаконного заволодіння або використання. Тобто на теперішній час найчастіше винні посягають на відносно невеликі земельні ділянки, площа яких не перевищує 0,5 га.

У перебігу дослідження зверталась увага й на сільськогосподарські культури, якими було засіяно самовільно зайняту земельну ділянку: соняшник – 14,9%, пшениця – 9,4%, ячмінь – 5,4%, соя – 4,3%, ріпак – 0,9%, кукурудза – 0,6%, інше – 3,2%, земля не засівалась – 58,7%. Як бачимо, найчастіше землі самовільно засіваються олійними й зерновими культурами. Серед них превалує соняшник. Це зумовлюється кон'юктурою світового ринку сільськогосподарської продукції, а також високою вартістю її окремих складових, що формує структуру пропозиції з боку українських товаровиробників. Частина з них з метою мінімізації витрат й отримання незаконних надприбутків намагається вирощувати соняшник та інші культури не на своїй землі в обхід чинного земельного законодавства та з порушенням чужого права власності на землю.

Наступний показник структури цих правопорушень характеризує найбільш резонансні прояви злочинності у сфері земельних відносин. Вони пов'язуються із наявністю факту незаконного бу-

¹ «Земельний довідник України 2020» – база даних про земельний фонд країни (AgroPolit, 11 березня 2020) <<https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelnyy-dovidnik-ukrayini-baza-danih-pro-zemelnyy-fond-krayini>> (дата звернення: 22.02.2022)

² Захарчук В. М. 'Самовільно зайнята земельна ділянка як предмет злочину' (2016) 60 Університетські наукові записки 100–106.

дівництва на земельній ділянці, яке мало місце у 38% вивчених правопорушень. Серед незаконно збудованих об'єктів на земельній ділянці були встановлені: штучна водойма – 24,1%; гараж – 22,6%; тимчасові споруди – 11,3%; паркан – 9,8%; кафе – 5,3%; сінник – 3,8%; інше – 22,6%. При цьому не усі з вивчених правопорушень кваліфікувались за ч. 3 або ч. 4 ст. 197–1 КК.

Однак найбільш зухвалими і суспільно небезпечними діями у земельній сфері, які завдають значної шкоди територіальним громадам й окремим громадянам-потерпілим, можна вважати ті, що пов'язуються із будівництвом багатопверхових будинків, іноді цілих житлових комплексів у розріз земельного законодавства та без наявності правостановлюючих документів на відповідні земельні ділянки. У перебігу емпіричного дослідження було вивчено три подібні резонансні судові справи.

Щодо сукупності, то вона не властива земельним злочинам, оскільки у 94,6% випадків вони не поєднуються з іншими кримінальними правопорушеннями. Співучасть аналогічно не властива цим правопорушенням, адже 97,1% із них учиняються винними одноосібно. Насправді реальна питома вага організованих форм посягань на земельні відносини є набагато більшою, однак рідко фіксується через надзвичайно високу латентність.

Дослідження включає також відомості щодо використання винними спецтехніки при учиненні земельного кримінального правопорушення. У певному сенсі відповідну спецтехніку можна віднести до знарядь земельних злочинів¹. Спецтехніка використовувалась при вчиненні 67,1% із них. Серед неї: трактор – 79,1%; вантажний автомобіль – 58,7%; комбайн – 15,7%; будівельний кран – 13,2%; екскаватор – 6%; бульдозер – 3,8%; автомобіль-асенізатор – 0,9%; інше – 0,4%.

Географія злочинності у сфері земельних відносин досліджена на підставі порівняння коефіцієнтів злочинної інтенсивності у різних регіонах України у розрахунку на 100 тис. населення протягом січня-вересня 2020 р. Так, найбільша злочинна інтенсивність з огляду на поширення земельних кримінальних правопорушень наразі спостерігається у Сумській (12,17), Чернігівській

(9,36) та Київській (9,29) областях. Найменші ж аналогічні показники зафіксовані у Хмельницькій (1,04), Закарпатській (1,28) й Луганській (1,5) областях України.

При цьому доречним буде проаналізувати певні кореляційні зв'язки між територіальним поширенням злочинності у сфері земельних відносин та обставинами у виді площі земель сільськогосподарського призначення й кількості працюючих фермерських господарств у конкретних областях країни². Такий зв'язок установлено на прикладі Чернігівської області. Вона посідає другу сходинку за злочинною інтенсивністю земельних кримінальних правопорушень й, відповідно, друге місце за площею сільськогосподарських земель в Україні.

Щодо соціальних наслідків злочинності, яка досліджується, то більшість опитаних експертів до її найбільш типових тенденцій віднесли саме завдання істотної матеріальної шкоди державі, місцевим громадам та окремим громадянам. Конкретизувати представлену експертну думку можна результатами узагальнення судової практики по земельним кримінальним правопорушенням. Дослідженням було виділено два важливих показники, які характеризують відповідні соціальні наслідки. Головним із них вважається інформація щодо шкоди (у грошовому еквіваленті), яка заподіяна земельній ділянці учиненим правопорушенням. Зокрема, було встановлено такий розмір шкоди: до 5 тис. грн – 11,7%; 5–10 тис. грн – 2,3%; 10–20 тис. грн – 3,7%; 20–50 тис. грн – 1,7%; 50–100 тис. грн – 7,7%; 100–200 тис. грн – 10%; 200–500 тис. грн – 3,7%; від 500 тис. грн до 1 млн грн – 0,9%; понад 1 млн грн – 2%; не зазначено – 31,4%. Тобто сумарна щорічна шкода від злочинності у земельній сфері дорівнює 6,5 млн грн. З урахуванням ступеня її латентності, який сягає 90%, шкода сягає вже 58,5 млн грн на рік.

Результати емпіричного вивчення з цього питання торкаються також фактичної шкоди, заподіяної земельній ділянці учиненим правопорушенням: виведення землі із сільськогосподарського обігу – 12,3%; зміна структури ґрунту – 7,7%; забруднення землі небезпечними для життя і здоров'я людини речовинами – 3,4%; зміна ре-

¹ Татарин Н. М. 'Криміналістична характеристика самовільного зайняття земельної ділянки та самовільного будівництва' (2014) 1 Юридичний науковий електронний журнал 142–146.

² Білоусова Н. 'Земля України без гриму: основні положення та наслідки закону про вільний ринок' (AgroPolit, 29 квітня 2020) <<https://agropolit.com/spetsproekty/735-zemlya-ukrayini-bez-grimu-osnovni-polojennya-ta-naslidki-zakonu-pro-vilnyi-rinok>> (дата звернення: 22.02.2022)

льєфу місцевості – 2,6%; втрата родючості землі – 2,3%; накопичення у ґрунті токсичних й хімічних сполук, хворобливих бактерій та паразитів – 2%; знищення природної рослинності – 1,4%; інше – 6,1%. Перелічені негативні для земельних ресурсів наслідки визначено за результатами багатьох проведених судових експертиз.

Соціальні наслідки цієї злочинності не обмежуються суто матеріальною та деякою фактичною шкодою. Виходячи із особливостей земельних правовідносин та місця землі у структурі природоохоронних об'єктів, шкода є набагато різноманітнішою й більш істотною, ніж уявляється на перший погляд.

Висновки. Емпіричне пізнання проблеми злочинності у сфері земельних відносин в Україні та її кількісно-якісного вимірювання дає підстави для здійснення таких суджень:

1) злочинність у сфері земельних відносин є поширеним негативним соціальним явищем, що протягом усього періоду незалежності України блокувало запровадження ринку землі та, відповідно, не дозволяло розкрити у повному обсязі економічний потенціал нашої держави;

2) ступінь криміналізації сфери земельних відносин в Україні є на теперішній час найбільш високим за останні 15 років;

3) з урахуванням високого ступеня латентності більш-менш об'єктивний рівень злочинності у сфері земельних відносин в Україні може сягати 25 тис. кримінальних правопорушень на рік;

4) ядром злочинності у земельній сфері є кримінальні правопорушення, передбачені ст. 197–1 КК України. На них припадає 8 із 10 земельних злочинів, що досліджено;

5) органи місцевого самоврядування можна умовно назвати на теперішній час найменш відповідальними землевласниками в Україні, оскільки землі комунальної власності найчастіше стають об'єктами незаконного посягання;

6) матеріальна шкода від цієї злочинності з урахуванням акцесорних земельних злочинів корупційної спрямованості, а також фонових для злочинності у сфері земельних відносин явищ у виді адміністративних земельних правопорушень може сягати кількох мільярдів гривень щороку;

7) емпірично отримані знання щодо сучасного стану цієї злочинності є підставою для повноцінного уявлення про її кримінологічну характеристику, а також відправним теоретичним рубежем для розробки стратегії її запобігання.

REFERENCES

List of legal documents

Legislation

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1991 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (in Ukrainian)
2. Lyst Ofisu Heneralnoho prokurora vid 27.11.2020 r. № 25/1-322vykh20; Lyst Ofisu Heneralnoho prokurora vid 3.12.2020 r. № 25/1-330vykh20; Yedynyi zvit pro kryminalni pravoporushennia za 2015–2021 roky (Forma № 1) URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kryminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogorozsliduvannya-2/> (in Ukrainian)
3. Yedynyi zvit pro osib, yaki vchynily kryminalni pravoporushennia za 2015–2021 roky (Forma № 2): <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchynili-kryminalni-pravoporushennya-2> (in Ukrainian)
4. Vektory ekonomichnoho rozvytku – 2030. Kabinet Ministriv Ukrainy. Kyiv, 2020. S. 133, 135. (383 s.) URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf>. (in Ukrainian)

Bibliography

Authored books

1. Movchan R. O. *Kryminalna vidpovidalnist za zlochyny u sferi zemelnykh vidnosyn: zakonodavstvo, doktryna, praktyka: monohrafiia*. [Criminal liability for crimes in the field of land relations: legislation, doctrine, practice: monograph] (TOV «TVORY», 2020) 1152 (in Ukrainian)
2. Shulha A. M. *Kryminalno-pravova okhorona zemel vid zabrudnennia abo psuvannia: monohrafiia*. [Criminal and legal protection of lands from pollution or damage: a monograph] (Nika Nova, 2013) (in Ukrainian)
3. Viunyk M. V., Karchevskyy M. V., Arlanova O. D. *Kryminalno-pravove rehuliuвання v Ukraini: realii ta perspektyvy (analytychni materialy)* [Criminal law regulation in Ukraine: realities and prospects (analytical materials)]; uporiad. Yu. V. Baulin (Pravo, 2020) 212 (in Ukrainian)

Journal articles

4. Zablotskiy Yu. P. 'Shliakhy znyzhennia rivnia ta podolannia latentnosti sluzhbovykh zlochyniv, shcho vchyniaut pratsivnyky orhaniv vnutrishnikh sprav' [Ways to reduce the level and overcome the latency of official crimes committed by law enforcement officers] (2014) 4 Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav 211-222 (in Ukrainian)
5. Zakharchuk V. M. 'Samovilno zainiata zemelna dilianka yak predmet zlochynu' [Arbitrarily occupied land as a subject of crime] (2016) 60 Universytetski naukovi zapysky 100-106 (in Ukrainian)
6. Tataryn N. M. 'Kryminalistychna kharakterystyka samovilnoho zainiattia zemelnoi diialnky ta samovilnoho budivnytstva' [Forensic characteristics of unauthorized occupation of land and unauthorized construction] (2014) 1 Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal 142-146 (in Ukrainian)

Conference papers

7. Dudorov O., Movchan R. 'Pro vidmovu vid konstruktsii «stvorenna nebezpeky dlia zhyttia, zdorovia liudyny chy dovkillia» u skladakh zlochyniv proty dovkillia (na prykladi st. 239 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy)' [About refusal of a design «creation of danger to life, health of the person or environment» as a part of crimes against environment (on an example of item 239 of the Criminal code of Ukraine)] *Kryminalna yustytisia: quo vadis: V Lviv. forum kryminal. yustytisii: zb. mat. nauk.-prakt. konf.* (Lviv, 19–20 ver. 2019 r.) 42-50 (in Ukrainian)

Websites

8. Bilousova N. 'Zemlia Ukrainy bez hrymu: osnovni polozhennia ta naslidky zakonu pro vilnyi rynok' [Land of Ukraine without makeup: the main provisions and consequences of the law on the free market] (AgroPolit, 29 kvitnia 2020) <<https://agropolit.com/spetsproekty/735-zemlya-ukrayini-bez-grimu-osnovni-polojennya-ta-naslidki-zakonu-pro-vilniy-rinok>> (in Ukrainian)
9. '«Zemelnyi dovidnyk Ukrainy 2020» - baza danykh pro zemelnyi fond krainy' [«Land Directory of Ukraine 2020» – a database of the country's land fund] (AgroPolit, 11 bereznia 2020) <<https://agropolit.com/spetsproekty/705-zemelnyi-dovidnik-ukrayini--baza-danih-pro-zemelnyi-fond-krayini>> (in Ukrainian)

Яковлев А. С.

Кількісно-якісні показники злочинності у сфері земельних відносин в Україні

У статті на підставі результатів здійсненого емпіричного дослідження здійснена спроба оцінки сучасного стану злочинності у сфері земельних відносин в Україні. Представлена наукова задача вирішена шляхом аналізу та узагальнення низки кількісних та якісних показників: рівня цієї злочинності, рівня судимості, коефіцієнтів, латентності, динаміки, структури, географії, соціальних наслідків.

Запропонована авторська методологія пізнання окресленої кримінологічної проблематики. Вона включає низку взаємопов'язаних елементів, у тому числі систему цієї злочинності. Її утворюють кримінальні правопорушення, передбачені статтями 197–1, 239, 239–1, 239–2, 254 КК України.

Рівень цих правопорушень вивчений за період 2015–2021 рр. Наголошено, що наразі має місце найбільша криміналізація сфери земельних відносин за останні 15 років. Це впливає на негативну динаміку земельних злочинів в Україні.

З урахуванням результатів експертного опитування та вивчення судової практики досліджена латентність злочинності у земельній сфері, виділені її основні причини, а також запропоновано деякі заходи щодо зменшення рівня прихованості цього явища.

Приділено увагу особливостям кримінологічної та кримінально-правової структури цього виду злочинності: сезонне коливання, категорія земель, форма їх власності, площа, сільськогосподарські культури, що вирощуються на ній, види збудованих об'єктів, зняття та ін.

Досліджено географію злочинності у сфері земельних відносин, виділено чинники, які впливають на територіальний розподіл її окремих проявів.

Проаналізовано соціальні наслідки земельних злочинів. Здійснені розрахунки щорічної матеріальної шкоди від перелічених земельних правопорушень тощо.

Ключові слова: злочинність у сфері земельних відносин, земельні злочини, земельні кримінальні правопорушення, кількісно-якісні показники, стан злочинності у земельній сфері.

Яковлев А. С.

Количественно-качественные показатели преступности в сфере земельных отношений в Украине

В статье на основании результатов проведенного эмпирического исследования осуществлена попытка оценки современного состояния преступности в сфере земельных отношений в Украине. Представленная научная

задача решена путем анализа и обобщения ряда количественных и качественных показателей: уровня этой преступности, уровня судимости, коэффициентов, латентности, динамики, структуры, географии, социальных последствий.

Предложена авторская методология познания очерченной криминологической проблематики. Она включает в себя ряд взаимосвязанных элементов, в том числе систему этой преступности. Ее образуют уголовные правонарушения, предусмотренные статьями 197–1, 239, 239–1, 239–2, 254 УК Украины.

Уровень этих правонарушений изучен за период 2015–2021 гг. Отмечено, что сейчас имеет место наибольшая криминализация сферы земельных отношений за последние 15 лет. Это влияет на негативную динамику земельных преступлений в Украине.

С учетом результатов экспертного опроса и изучения судебной практики исследована латентность преступности в земельной сфере, выделены ее основные причины, а также предложены некоторые меры по уменьшению уровня скрытности этого явления.

Уделено внимание особенностям криминологической и уголовно-правовой структуры этого вида преступности: сезонное колебание, категория земель, форма их собственности, площадь, выращиваемые на ней сельскохозяйственные культуры, виды построенных объектов, орудия и т.д.

Исследована география преступности в сфере земельных отношений, выделены факторы, влияющие на территориальное распределение ее отдельных проявлений.

Проанализированы социальные последствия земельных преступлений. Произведены расчеты ежегодного материального ущерба от перечисленных земельных правонарушений и т.д.

Ключевые слова: преступность в сфере земельных отношений, земельные преступления, уголовные правонарушения, количественно-качественные показатели, состояние преступности в земельной сфере.

Yakovlev A. S. Quantitative and qualitative indicators of crime in the field of land relations in Ukraine

Based on the results of the empirical study, the article attempts to assess the current state of crime in the field of land relations in Ukraine. The presented scientific problem is solved by analyzing and summarizing a number of quantitative and qualitative indicators: the level of this crime, the level of criminal record, coefficients, latency, dynamics, structure, geography, social consequences.

The author's methodology of cognition of the outlined criminological problems is offered. It includes a number of interrelated elements, including the system of this crime. It is formed by criminal offenses provided by Articles 197–1, 239, 239–1, 239–2, 254 of the Criminal Code of Ukraine.

The level of these offenses was studied for the period 2015–2021. It is emphasized that the largest criminalization of land relations in the last 15 years is taking place. This affects the negative dynamics of land crimes in Ukraine.

Taking into account the results of expert interviews and case studies, the latency of land crime has been studied, its main causes have been identified, and some measures have been proposed to reduce the level of concealment of this phenomenon.

Attention is paid to the peculiarities of criminological and criminal-legal structure of this type of crime: seasonal fluctuations, category of lands, form of their ownership, area, crops grown on it, types of constructed objects, tools, etc.

The geography of crime in the field of land relations has been studied, the factors influencing the territorial distribution of its individual manifestations have been identified.

The social consequences of land crimes are analyzed. Calculations of annual material damage from the listed land offenses, etc.

Key words: *crime in the field of land relations, land crimes, land criminal offenses, quantitative and qualitative indicators, the state of crime in the land sphere.*

ПЕРЕЛІК
ПЛАТНИХ ПОСЛУГ, ЩО МОЖУТЬ НАДАВАТИСЯ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИМ ІНСТИТУТОМ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗЛОЧИННОСТІ ІМЕНІ АКАДЕМІКА В. В. СТАШИСА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК УКРАЇНИ

1. Проведення науково-дослідних робіт у сфері законодавства і права.

2. Наукові та науково-правові висновки (експертизи) відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами в установленому законодавством порядку.

3. Розроблення програмного продукту, впровадження, реалізація та супровід програмних засобів і продуктів у сфері діяльності Інституту.

4. Надання консультацій з питань наукових досліджень, їх організації та наукового обслуговування, послуг з розроблення науково-технічної документації на науково-технічну продукцію.

5. Підготовка на основі результатів аналізу, оцінки та узагальнення бібліографічних, реферативних і аналітичних оглядів, аналітичних і фактографічних матеріалів, добірок, каталогів, буклетів, інформаційної та рекламної продукції для провадження наукової діяльності у сфері законодавства і права.

6. Підготовка понад державне замовлення відповідно до договорів, укладених з фізичними та юридичними особами, аспірантів і докторантів, у тому числі іноземців в обсягах ліцензійних умов.

7. Прийом кандидатських іспитів, видання та розповсюдження авторефератів, дисертацій, стенографування під час захисту дисертацій, організація підготовки до захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук / доктора філософії та його проведення для осіб, які навчалися відповідно до договорів, укладених з фізичними або юридичними особами.

8. Організація та проведення наукових семінарів, конференцій, симпозіумів, лекторіїв, виставок, тренінгів тощо.

9. Упровадження результатів наукових досліджень.

10. Забезпечення доступу до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем (повністю у постанові пункт звучить так: забезпечення доступу до локальних і корпоративних комп'ютерних мереж, до мережі Інтернет, автоматизованих баз даних та пошукових систем через сегменти локальних і корпоративних мереж наукових установ).

11. Перекладацькі послуги.

12. Видання, розповсюдження та реалізація наукових, науково-технічних, науково-інформаційних,

науково-практичних, науково-популярних видань, тиражування матеріалів бібліотек на носіях інформації, надання поліграфічних послуг.

13. Створення, впровадження і реалізація наукової, науково-технічної, інноваційної продукції, техніки, обладнання, приладів та устаткування, що виготовлені за власними технологіями.

14. Надання юридичних послуг фізичним та юридичним особам, у тому числі надання наукових консультацій щодо законодавства України та зарубіжних країн, яке регулює окремі сфери правовідносин.

15. Розроблення за кошти замовників проєктів програм, стратегій боротьби зі злочинністю в окремих регіонах, містах, громадах.

16. Організація стажування спеціалістів, консультування та підвищення кваліфікації на замовлення юридичних та фізичних осіб.

17. Надання поліграфічних та рекламних послуг, реалізація власної друкованої продукції, у тому числі інформаційної, рекламної та бланкової (крім видання та реалізації друкованих засобів масової інформації), видання та розміщення на веб-сайтах банерів, рекламної продукції в електронній формі; розроблення поліграфічного дизайну.

18. Надання послуг з виготовлення рекламної та поліграфічної продукції іншим суб'єктам господарювання шляхом використання фондів бібліотек із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

19. Надання дистанційних інформаційних послуг відповідно до законодавства.

20. Виготовлення повнотекстових електронних копій видань (документів) на замовлення установ та фізичних осіб із дотриманням вимог законодавства про авторське право.

21. Друкування, копіювання, сканування, ламінування, запис інформації на носії, виконання палітурних, брошурувальних робіт.

22. Здійснення заходів, пов'язаних із провадженням виставково-ярмаркової діяльності, згідно із законодавством.

23. Надання послуг з проведення експертизи засобів навчання, зокрема навчальних та навчально-методичних видань.

Заявки щодо отримання послуг надсилати за адресою:

вул. Пушкінська, 49. м. Харків, 61002

E-mail: ivpz@apynu.rol.net.ua; officemanager@apynu.rol.net.ua

Контактний телефон: (057) 706-02-91; (057) 700-65-81

Науковий редактор *В. С. Батургарєєва*
Відповідальна за випуск *Д. І. Кленка*

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ №23672-13512 ПР від 21.11.2018

Підписано до друку 25.07.2022.
Формат 60×84/8. Папір офсетний. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 19,3. Обл.-вид. арк. 15,3. Тираж 200 прим.
Вид. № 3029

Адреса редакції:

НДІ вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України,
вул. Пушкінська, 49, Харків, 61002
Тел.: +38 (057) 706-02-91, +38 (057) 700-65-81
E-mail: officemanager@apnu.rol.net.ua
Сайт: <https://ivpz.kh.ua>

Видавець – видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
вул. Чернишевська, 80-А, Харків, 61002, Україна
Тел./факс +38 (057) 716-45-53
Сайт: <https://pravo-izdat.com.ua>
E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua
E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 4219 від 01.12.2011

Виготовлювач – ТОВ «ПРОМАРТ»,
вул. Весніна, 12, Харків, 61023, Україна
Тел. (057) 717-28-80

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції – серія ДК № 5748 від 06.11.2017